

INNOVATION IQTISODIYOT

Ilmiy-amaliy elektron jurnal

2026

№9

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический электронный журнал

INNOVATIVE ECONOMY

Scientific and practical electronic journal

Indexlanadigan bazalar: Google Scholar

Crossref

OpenAIRE

С/БЕРИЕНИКА

INNOVATION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY
ELEKTRON JURNAL

9-jild
9-son
Sentyabr, 2026

September, 2026
Volume 9
Number 9

**ИННОВАЦИОННАЯ
ЭКОНОМИКА**
**Научно-практический
электронный журнал**

INNOVATIVE ECONOMY
**Electronic scientific and
practical journal**

INNOVATSION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON JURNAL

ISSN: 3030-315X

globalsciencehub.uz

Muassis:

Qarshi davlat texnika universiteti

Tahririyat Kengashi raisi:

R.X.Ergashev, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Tahririyat Kengashi raisi o‘rinbosari:

S.N.Xamrayeva, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Mas’ul muharrir:

N.A.Ochilova, PhD, dotsent

Texnik muharrir:

S.J.Qulmurotov

Jurnal har oyda bir marotaba elektron shaklda jurnalning rasmiy sayti orqali nashr etiladi.

Tahririyat manzili:

180100, Qarshi shahri, Mustaqillik ko‘chasi 225-uy Tel.:

+998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Faks: +998 (75) 221 1395

innoeconomic@kstu.uz

“Innovatsion iqtisodiyot” ilmiy - amaliy elektron jurnali O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2025-yil 5-apreldagi 369-sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnalda quyidagi ruknlar asosida maqolalar nashr etiladi:

1. Nazariya va metodologiya
2. Raqamli iqtisodiyot
3. Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti
4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik
5. Inson kapitali iqtisodiyoti
6. Menejment va marketing
7. Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
8. Moliya, kredit va investitsiya
9. Ekonometrika va statistika
10. Xizmat ko‘rsatish va turizm sohasi

TAHRIRIYAT KENGASHI:

Tahririyat Kengashining xalqaro a'zolari:

Ovchinnikov Viktor Nikolayevich - i.f.d., professor, akademik (Janubiy Federal Universitet, Rossiya)

Solodovnikov Sergiy Yurevich - i.f.d., professor (Belorussiya milliy texnika universiteti)

Sidorov Viktor Aleksandrovich - i.f.d., professor, (Kuban davlat universiteti)

Shevchenko Igor Viktorovich - i.f.d., professor (Kuban davlat universiteti, Rossiya)

Kusainov Xalel Xaymullievich – i.f.d., professor, akademik (Qozog‘iston Respublikasi Milliy fanlar akademiyasi)

Samandarzoda Iskandar Hakim - Iqtisodiyot fanlari doktori (Sh.Shotemur nomidagi Tojikiston agrar universiteti)

Gibadullin Artur Arturovich - i.f.n. dotsent (Milliy tadqiqot universiteti, Moskva energetika instituti, Rossiya)

Sergey Aleksandrovich Voynash - ilmiy xodim (P.Lumumbi nomidagi Rossiya xalqlar do‘stligi universiteti)

Valentina Nikolayevna Pulyayeva - iqtisod fanlari nomzodi, dotsent (Rossiya Federatsiyasi hukumati qoshidagi Moliya universiteti)

Dmitriy Evgenievich Morkovkin, iqtisod fanlari nomzodi, dotsent (Moliya universiteti, Rossiya Federatsiyasi hukumati)

Sadriddinov Manuchehr Islomiddinovich - i.f.d., professor, (Tojikiston Respublikasi Milliy fanlar Akademiyasi)

Perskaya Viktoriya Vadimovna - i.f.d., professor, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Molchanov Igor Nikolayevich - i.f.d., professor, (Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti)

Basova Mariya Mixaylovna - i.f.d., professor, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Aleksandr Leonidovich Chupin, iqtisod fanlari nomzodi (P.Lumumbi nomidagi Rossiya xalqlar do‘stligi universiteti)

Nezamaykin Valeriy Nikolayevich - i.f.d., professor, (Rossiya davlat gumanitar universiteti)

Nikonorova Alla Vladimirovna - i.f.n., dotsent, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Dmitriyeva Olga Aleksandrovna - i.f.n., dotsent, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Shvets Yuriy Yuryevich - i.f.n., dotsent, (Rossiya Fanlar akademiyasining Nazorat fanlari instituti)

Kolosova Yelena Valeryevna - i.f.n., dotsent, (Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti)

Tahririyat Kengashi a'zolari:

Gulyamov Saidaxror Saidaxmedovich - i.f.d., professor, akademik

Pardayev Mamayunus Qarshiboyevich - i.f.d., professor

Navruz-zoda Baxtiyor Negmatovich - i.f.d., professor

Xatamov Ochildi Qurbonovich - i.f.d., professor

Fayziyeva Shirin Shodmonovna - i.f.n., professor

Jumayeva Gulrux Jo‘raqulovna - i.f.n., professor

Egamberdiyeva Salima Raimovna - i.f.n., dotsent

Erkayeva Gulbahor Panjiyevna - i.f.n., professor

Yakubova Shamshinur Shuxratovna - i.f.d., (DSc) dotsent

Amirqulov Shuhrat Olimovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Samiyeva Gulnoza Toxirovna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Ubaydullayev G‘ayrat Zuvaytovich - i.f.n., dotsent

Xo‘jaqulova Nigora Rustamovna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Turobov Sherzod Alisherovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Alimova Munisa Yulchiyevna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Ergasheva Nasiba Raxmatullayevna - i.f.d., (DSc), dotsent

Boboqulov Sanjar Baxromkulovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Djalilov Raxmonkul Hamidovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Nomazov Baxrom Bobomurodovich - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Alimxanova Nigora Alimxanovna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Jonuzokov Mirzabek Kulmamatovich - i.f.f.d. (PhD), dotsent

Muxammadiyeva Yulduz Yusupovna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Xo‘janova Gulshoda Otamurodovna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Tursunova Aziza Xoshimovna - i.f.f.d. (PhD)

Xolliyev Sherali Baxtiyorovich - i.f.f.d. (PhD)

Panjiyev Samijon Aliqulovich - PhD, dotsent

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический электронный журнал

ISSN: 3030-315X

globalsciencehub.uz

Учредитель:

Каршинский государственный технический университет

Председатель редакционного совета:

Р.Х.Эргашев, доктор экономических наук, профессор

Заместитель председателя редакционного совета:

С.Н.Хамраева, доктор экономических наук, профессор

Ответственный редактор:

Н.А.Очилова, PhD, доцент

Технический редактор:

С.Ж.Кулмуротов

Журнал издается один раз в месяц в электронной форме и публикуется через официальный сайт журнала.

Адрес редакции:

180100, г. Карши, ул. Мустакиллик, дом 225

Тел: +998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Факс: +998 (75) 221 1395

E-mail: innoeconomic@kstu.uz

Научно-практический электронный журнал «Инновационная экономика» включён в перечень национальных научных изданий на основании решения Президиума Высшей аттестационной комиссии при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан от 5 апреля 2025 года № 369.

В журнале публикуются статьи по следующим рубрикам:

1. Теория и методология
2. Цифровая экономика
3. Экономика регионов и отраслей
4. Малый бизнес и частное предпринимательство
5. Экономика человеческого капитала
6. Менеджмент и маркетинг
7. Бухгалтерский учет, экономический анализ и аудит
8. Финансы, кредит и инвестиции
9. Эконометрика и статистика
10. Сфера услуг и туризм

Редакционная коллегия:

Международные члены Совета редколлегии:

Овчинников Виктор Николаевич - д.э.н., профессор, академик (Южный федеральный университет, Россия)

Солодовников Сергей Юрьевич - д.э.н., профессор (Белорусский национальный технический университет)

Виктор Александрович Сидоров - д.э.н., профессор, (Кубанский государственный университет)

Шевченко Игорь Викторович - д.э.н., профессор (Кубанский государственный университет)

Кусаинов Халел Хаймуллович - д.э.н., профессор, академик (НААН Республика Казахстан)

Самандарзода Искандар Хаким - д.э.н., профессор (Таджикистанский аграрный университет им. Ш. Шотемура)

Гибатуллин Артур Артурович - к.э.н., доцент (Национальный исследовательский университет «Московский энергетический институт»)

Войнаш Сергей Александрович - научный сотрудник (Российского университета дружбы народов имени П.Лумумби)

Пуляева Валентина Николаевна - к.э.н., доцент (Финансовый университет при Правительстве РФ)

Морковкин Дмитрий Евгеньевич - к.э.н., доцент (Финансовый университет Правительство РФ)

Садриддинов Манучехр Исламиддинович - д.э.н., профессор (Национальная академия наук Республики Таджикистан)

Перская Виктория Вадимовна - д.э.н., профессор (Финансовый университет при Правительстве РФ)

Молчанов Игорь Николаевич - д.э.н., профессор (Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова)

Басова Мария Михайловна - д.э.н., профессор (Финансового университета Российской Федерации)

Чупин Александр Леонидович - к.э.н. (Российского университета дружбы народов имени П. Лумумби)

Незаймакин Валерий Николаевич - д.э.н., профессор (РГТУ)

Никонорова Алла Владимировна - к.э.н., доцент (Финансового университета Российской Федерации)

Дмитриева Ольга Александровна - к.э.н., доцент (Финансового университета Российской Федерации)

Швец Юрий Юрьевич - к.э.н., доцент (Институт проблем управления РАН)

Колосова Елена Валерьевна - к.э.н., доцент (Российский экономический университет имени Г.В. Плеханова)

Члены Совета редколлегии:

Гулямов Саидхорр Саидхмедович - д.э.н., профессор, академик

Пардаев Мамаюнус Каршибоевич - д.э.н., профессор

Навруз-зода Бахтиёр Негматович - д.э.н., профессор

Хатамов Очилди Курбанович - д.э.н., профессор

Файзиева Ширин Шодмоновна - к.э.н., профессор

Жумаева Гулрух Журакуловна - к.э.н., профессор

Эгамбердиева Салима Раимовна - к.э.н., доцент

Еркаева Гулбахор Панжиевна - к.э.н., профессор

Якубова Шамина Шухратовна - д.э.н., (DSc), доцент

Амиркулов Шухрат Олимович - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Самиева Гулноза Тохировна - д.ф.э.наук., (PhD), доцент

Алигулов Азамат Туйгунович - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Аминов Фазлитдин Бахадирович - к.э.н., доцент

Хужакулова Нигора Рустамовна - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Туробов Шерзод Алишерович - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Алимова Муниса Юльчиевна - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Эрашьева Насиба Рахматуллаевна - д.э.н., (DSc), доцент

Бобокулов Санжар Бахромкулович - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Джалилов Рахмонкул Хамидович - д.ф.э., (PhD), доцент

Номазов Бахром Бобомуродович - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Алимханова Нигора Алимхановна - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Джанузакон Мирзабек Кулмаматович - д.ф.э.н., (PhD), доцент

Мухаммадиева Юлдуз Юсуповна - д.ф.э.н., (PhD)

Турсунова Азиза Хошимовна - д.ф.э.н., (PhD)

Холлиев Шерали Бахтиёрович - д.ф.э.н., (PhD)

Панджиев Самиджон Аликулич - PhD, доцент

TURIZM XIZMATLARIDA VAQTNI BOSHQARISHNING XIZMAT SAMARADORLIGI VA MIJOZ QONIQISHIGA TA'SIRI

Tolipova Malika Saloxidinovna

ВЛИЯНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ВРЕМЕНЕМ В ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГАХ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОБСЛУЖИВАНИЯ И УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬ КЛИЕНТОВ

Толипова Малика Салохидиновна

THE IMPACT OF TIME MANAGEMENT IN TOURISM SERVICES ON SERVICE EFFICIENCY AND CUSTOMER SATISFACTION

Tolipova Malika Salokhidinovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada turizm xizmatlarida vaqtni boshqarishning xizmat samaradorligi va mijoz qoniqishiga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqotning maqsadi raqamli texnologiyalar, vaqtni boshqarish, xizmat tezligi, xizmat samaradorligi va mijoz qoniqishi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashdan iborat.

Kalit so'zlar: turizm xizmatlari, vaqtni boshqarish, time management, raqamli texnologiyalar, xizmat tezligi, xizmat samaradorligi, mijoz qoniqishi, raqamli transformatsiya, smart tourism.

Аннотация. В статье рассматривается влияние управления временем на эффективность туристских услуг и удовлетворённость клиентов. Цель исследования заключается в выявлении взаимосвязи между цифровыми технологиями, управлением временем, скоростью обслуживания, эффективностью услуг и удовлетворённостью клиентов.

Ключевые слова: туристские услуги, управление временем, time management, цифровые технологии, скорость обслуживания, эффективность услуг, удовлетворённость клиентов, цифровая трансформация, smart tourism.

Abstract. This article examines the impact of time management on the efficiency of tourism services and customer satisfaction. The aim of the study is to identify the relationship between digital technologies, time management, service speed, service efficiency, and customer satisfaction.

Keywords: tourism services, time management, digital technologies, service speed, service efficiency, customer satisfaction, digital transformation, smart tourism.

KIRISH

Turizm xizmatlari zamonaviy iqtisodiyotning jadal rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri bo'lib, unda xizmat sifati va mijoz tajribasini ta'minlashda vaqt omili tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Turistik xizmatlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, mijoz tomonidan xizmatning qiymati faqat uning yakuniy natijasi bilan emas, balki xizmatning qanchalik tez, qulay va o'z vaqtida taqdim etilishi bilan ham baholanadi. Shu sababli vaqt resurslaridan samarali foydalanish turizm korxonalarining xizmat samaradorligi, mijoz qoniqishi va raqobatbardoshligini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Turizm sohasining raqamli transformatsiyasi vaqt omilining ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda. Onlayn bronlashtirish, mobil ilovalar, elektron to'lov tizimlari,

CRM platformalari, avtomatlashtirilgan xizmatlar va sun'iy intellektga asoslangan texnologiyalar mijozlar bilan o'zaro munosabatlarni tezlashtirish, axborot almashinuvini soddalashtirish va xizmat jarayonlarini optimallashtirish imkonini bermoqda. Raqamli texnologiyalarning turizm sohasiga kirib kelishi xizmat ko'rsatish jarayonlarining tezligi va qulayligini oshirish bilan birga, korxonalarda vaqt resurslarini qayta tashkil etish va samarali boshqarish zaruratini ham kuchaytirmoqda.

Biroq raqamli texnologiyalarning joriy etilishi o'z-o'zidan yuqori xizmat samaradorligini ta'minlamaydi. Texnologiyalardan samarali foydalanish xizmat jarayonlarini to'g'ri tashkil etish, xodimlarning ish vaqtini oqilona taqsimlash, mijozlarning kutish vaqtini qisqartirish va xizmat bosqichlarini

muvofiglashtirishni talab etadi. Shu sababli vaqtni boshqarish raqamli texnologiyalar imkoniyatlarini real xizmat natijalariga aylantiruvchi muhim boshqaruv mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbekistonda ham turizm xizmatlarining sifati va samaradorligini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish hamda turizm xizmatlarini rivojlantirish masalalari muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi Qonuni turizm sohasidagi munosabatlarning huquqiy asoslarini belgilab, turizm xizmatlarini ko'rsatish va sohani rivojlantirish bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soladi [1].

Shu nuqtayi nazardan, turizm xizmatlarida vaqtni boshqarishning xizmat samaradorligi va mijoz qoniqishiga ta'sirini o'rganish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi raqamli texnologiyalar, vaqtni boshqarish, xizmat tezligi, xizmat samaradorligi va mijoz qoniqishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash hamda vaqtni boshqarishning ushbu jarayondagi vositachilik rolini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Turizm xizmatlarining raqamli transformatsiyasi xizmat ko'rsatish jarayonlarini tezlashtirish, operatsion faoliyatni optimallashtirish va mijozlar bilan o'zaro munosabatlarni takomillashtirishning muhim omiliga aylanmoqda. Gretzel U., Sigala M., Xiang Z. va Koo C. smart tourism konsepsiyasini tadqiq etib, raqamli texnologiyalar va ma'lumotlardan foydalanish turizm qiymatini yaratishning muhim asoslaridan biri ekanligini ta'kidlagan [2].

Buhalis D. va Amaranggana A. smart tourism destinations konsepsiyasi doirasida texnologiyalar turizm ishtirokchilarini o'zaro bog'lash, axborotni tezkor almashish va xizmatlarni turistlarning ehtiyojlariga moslashtirish imkonini berishini asoslagan. Ushbu yondashuv raqamli texnologiyalarni turizm xizmatlarida vaqt resurslaridan samarali foydalanish vositasi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi [3].

Vaqtni boshqarish masalasida Macan T.H. vaqtni boshqarish jarayonini rejalashtirish, vaqt ustidan nazorat va tegishli xatti-harakatlar bilan bog'liq jarayon sifatida o'rgangan. Uning tadqiqoti vaqtni boshqarishning turli mehnat natijalari bilan murakkab munosabatga ega ekanligini ko'rsatadi. Bu yondashuv vaqtni boshqarishni xizmat samaradorligiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiluvchi omil sifatida emas, balki xizmat jarayonlarining boshqa

elementlari orqali natijaga ta'sir qiluvchi mexanizm sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi [9].

Turizm xizmatlarida vaqtning ahamiyati, ayniqsa, xizmat tezligi bilan bog'liq. Mijozning kutish vaqti, murojaatga javob berish tezligi, buyurtmani bajarish muddati va muammolarni hal qilish tezligi xizmat tajribasiga bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli vaqtni boshqarish xizmat tezligini shakllantiruvchi muhim boshqaruv omili sifatida qaralishi mumkin [4].

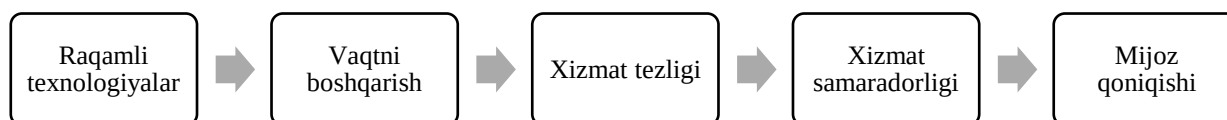
Mavjud tadqiqotlardan kelib chiqib, mazkur maqolada raqamli texnologiyalar, vaqtni boshqarish, xizmat tezligi, xizmat samaradorligi va mijoz qoniqishi yagona konseptual zanjir sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning asosiy farqli jihati Time Managementni raqamli texnologiyalar va xizmat natijalari o'rtasidagi markaziy vositachi mexanizm sifatida ajratib ko'rsatishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot turizm xizmatlarida vaqtni boshqarishning xizmat samaradorligiga ta'sirini hamda raqamli texnologiyalar, xizmat tezligi va mijoz qoniqishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashga qaratilgan integratsiyalashgan konseptual model asosida olib borildi. Ushbu modelga ko'ra, raqamli texnologiyalardan foydalanish turizm xizmatlarida operatsion jarayonlarni avtomatlashtirish va optimallashtirish orqali vaqtni boshqarish samaradorligini oshiradi. O'z navbatida, samarali tashkil etilgan time management xizmat ko'rsatish tezligini yaxshilaydi, xizmat tezligining oshishi esa xizmat samaradorligi va mijoz qoniqishining yaxshilanishiga olib keladi.

Tadqiqotda turizm xizmatlaridan foydalangan 80 nafar turist va 20 nafar turizm sohasi xodimi, jami 100 nafar respondent ishtirok etdi. Ma'lumotlarni yig'ish uchun strukturaviy so'rovnomma ishlab chiqilib, unda raqamli texnologiyalardan foydalanish, vaqtni boshqarish, xizmat tezligi, xizmat samaradorligi va mijoz qoniqishini baholashga qaratilgan savollardan foydalanildi. Respondentlarning fikrlari 5 ballik Likert shkalasi asosida baholandi.

Tadqiqotda time management vositachi (mediator) o'zgaruvchi sifatida qaralib, raqamli texnologiyalar va xizmat samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikda vaqt omilining rolini tushuntirib beradi. Shuningdek, xizmat tezligi vaqtni boshqarish va xizmat samaradorligi o'rtasidagi munosabatni izohlovchi muhim omil sifatida modelga kiritildi.

1-rasm. Konseptual model

Tadqiqot ma'lumotlarini tahlil qilishda deskriptiv statistika, korelyatsiya va regression tahlilidan foydalanish ko'zda tutilgan. Deskriptiv tahlil orqali asosiy o'zgaruvchilarning umumiy holati, korelyatsiya tahlili orqali ular o'rtasidagi bog'liqliklar, regression tahlili orqali esa asosiy ta'sir yo'nalishlari baholanadi. Vositachilik tahlili orqali time management va xizmat

tezligining raqamli texnologiyalar hamda xizmat natijalari o'rtasidagi munosabatlardagi roli aniqlanadi.

Mazkur metodologik yondashuv turizm xizmatlarida vaqtni boshqarishning raqamli texnologiyalarni xizmat samaradorligiga aylantiruvchi muhim boshqaruv mexanizmi sifatidagi rolini aniqlash imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

respondentlarning turizm xizmatlaridan foydalanish tajribasi asosida tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar raqamli texnologiyalardan foydalanish, vaqtni boshqarish, xizmat tezligi, xizmat samaradorligi va mijoz qoniqishi o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi.

Xususan, raqamli texnologiyalardan foydalanish xizmat jarayonlarini soddalashtirish, takroriy operatsiyalarni kamaytirish, axborot almashinuvini tezlashtirish va mijozlarga xizmat ko'rsatish uchun sarflanadigan vaqtni qisqartirish imkonini berishi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari vaqtni boshqarishning xizmat samaradorligini shakllantirishdagi muhim rolini ko'rsatdi. Xizmat jarayonlarini rejalashtirish, vazifalarni ustuvorlashtirish, mijozlar oqimini muvofiqlashtirish va xodimlarning ish vaqtini samarali taqsimlash xizmat ko'rsatishdagi ortiqcha vaqt sarfini kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, vaqtni samarali boshqarish xizmat tezligining oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kuzatildi. Mijoz murojaatlariga tezkor javob berish, xizmatlarni o'z vaqtida taqdim etish va yuzaga keladigan muammolarni tezkor hal qilish xizmat tajribasining yaxshilanishiga olib keladi.

Natijalar xizmat tezligi va xizmat samaradorligi o'rtasida ham uzviy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Xizmat jarayonlarining tez va muvofiqlashtirilgan tarzda tashkil etilishi mavjud vaqt va mehnat resurslaridan samaraliroq foydalanishga imkon beradi.

Shuningdek, xizmat samaradorligining mijoz qoniqishiga ijobiy ta'siri aniqlandi. Xizmatning tez, qulay va o'z vaqtida taqdim etilishi mijozlarning kutilmalarini qondirish, ijobiy xizmat tajribasini shakllantirish va qayta foydalanish istagini oshirishga yordam beradi.

Tadqiqotning muhim natijalaridan biri raqamli texnologiyalarning xizmat samaradorligiga ta'sirida vaqtni boshqarishning vositachilik roliga bog'liqdir. Ya'ni raqamli texnologiyalar o'z-o'zidan xizmat samaradorligini kafolatlamaydi. Ularning samarasi texnologik imkoniyatlardan foydalanib, vaqt resurslarini qanday tashkil etish va xizmat jarayonlarini qanchalik samarali muvofiqlashtirishga bog'liq.

Shu sababli turizm korxonalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bir qatorda, time management ko'nikmalarini rivojlantirish va xizmat jarayonlarini vaqt nuqtayi nazaridan qayta tashkil etish ham muhim hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari turizm xizmatlarida raqamli texnologiyalar va xizmat samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntiruvchi mavjud ilmiy qarashlar bilan umumiy jihatdan mos keladi. Gretzel U., Sigala M., Xiang Z. va Koo C. smart tourismni turizm destinatsiyalari, korxonalar va turistlarning zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga tobora ko'proq tayanishi bilan bog'laydi. Mazkur yondashuv tadqiqotimizdagi raqamli texnologiyalar xizmat jarayonlarini optimallashtirishi haqidagi xulosani qo'llab-quvvatlaydi.

Buhalis D. va Amaranggana A. smart tourism muhitida texnologik platformalar orqali turizm

faoliyatiga oid ma'lumotlarni tezkor almashish va xizmatlarni turistlarning ehtiyojlariga moslashtirish mumkinligini ko'rsatgan. Bizning tadqiqot ushbu yondashuvni vaqt omili bilan to'ldiradi. Ya'ni raqamli texnologiyalar nafaqat axborot almashinuvi va personalizatsiyani, balki xizmat jarayonida vaqtni tejash va uni samarali taqsimlashni ham ta'minlaydi.

Vaqtni boshqarish bo'yicha Macan T.H. tomonidan ishlab chiqilgan jarayon modeli vaqtni boshqarish xatti-harakatlarining ish jarayonidagi turli natijalar bilan bog'liqligini o'rgangan. Tadqiqotda vaqtni boshqarishning ayrim jihatlarida stress va qoniqish bilan bog'liq bo'lsa-da, ish samaradorligiga ta'siri har doim ham to'g'ridan-to'g'ri namoyon bo'lmagan. Bu holat bizning tadqiqotimiz uchun muhim bo'lib, time managementni to'g'ridan-to'g'ri natija emas, balki xizmat tezligi orqali xizmat samaradorligiga ta'sir qiluvchi vositachi mexanizm sifatida ko'rib chiqishga asos beradi.

Tadqiqotning yana bir muhim jihati shundaki, vaqtni boshqarish turizm xizmatlarida oddiy xodimlik ko'nikmasi sifatida emas, balki raqamli texnologiyalar va xizmat natijalari o'rtasidagi strategik boshqaruv mexanizmi sifatida talqin qilindi. Bu esa turizm korxonalarida raqamli transformatsiya jarayonlarini tashkil etishda texnologik infratuzilma bilan bir qatorda inson resurslari va vaqt resurslarini boshqarishga ham e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Xizmat tezligi va mijoz qoniqishi o'rtasidagi munosabat ham turizm xizmatlarining o'ziga xos xususiyatlari bilan izohlanadi. Turistik xizmat ko'pincha mijoz ishtirokida amalga oshirilgani sababli kutish vaqti, xizmatni olish tezligi va muammolarni hal qilish muddati xizmat tajribasining bevosita qismiga aylanadi.

Shu nuqtayi nazardan, tadqiqotning ilmiy yangiligi raqamli texnologiyalarni xizmat samaradorligiga bevosita ta'sir qiluvchi omil sifatida emas, balki vaqtni boshqarish va xizmat tezligi orqali xizmat natijalariga ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida talqin qilish bilan belgilanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot turizm xizmatlarida vaqtni boshqarishning xizmat samaradorligiga ta'sirini hamda raqamli texnologiyalar, xizmat tezligi va mijoz qoniqishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashga qaratildi. Tadqiqot natijalari vaqt omili turizm xizmatlarida nafaqat operatsion jarayonlarni tashkil etish, balki xizmat sifati va mijoz tajribasini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish xizmat jarayonlarini avtomatlashtirish, axborot almashinuvini tezlashtirish va takroriy operatsiyalarni kamaytirish orqali vaqt resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq texnologiyalarning mavjudligi o'z-o'zidan yuqori xizmat samaradorligini ta'minlamaydi. Ularning samarasi, avvalo, vaqtni qanday boshqarish va xizmat jarayonlarini qanday tashkil etishga bog'liq.

Tadqiqot vaqtni boshqarishning xizmat tezligiga, xizmat tezligining esa xizmat samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini nazariy jihatdan asoslash imkonini berdi. Xizmat samaradorligining oshishi esa

mijozlarning xizmatdan qoniqishiga, qayta foydalanish istagiga va xizmat tajribasining ijobiy shakllanishiga xizmat qiladi.

Shu sababli turizm korxonalarida raqamli transformatsiyani amalga oshirishda texnologiyalarni joriy etishning o'zi bilan cheklanmasdan, vaqt resurslarini strategik boshqarish tizimini ham shakllantirish zarur. Onlayn bronlashtirish, elektron to'lov, mobil xizmatlar, CRM tizimlari, avtomatlashtirilgan murojaatlarni boshqarish va sun'iy intellekt asosidagi virtual yordamchilar xizmat jarayonlarida vaqt yo'qotishlarini kamaytirishning samarali vositalari bo'lishi mumkin.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari "Raqamli texnologiyalar → Vaqtni boshqarish → Xizmat tezligi → Xizmat samaradorligi → Mijoz qoniqishi" modeli turizm xizmatlarida vaqt samaradorligini boshqarishning muhim mexanizmini ifodalashini ko'rsatdi. Mazkur yondashuv turizm korxonalariga raqamli transformatsiyani nafaqat texnologik yangilanish, balki vaqt resurslarini samarali boshqarish, xizmat tezligini oshirish va mijoz qiymatini yaratishga qaratilgan kompleks boshqaruv jarayoni sifatida tashkil etish imkonini beradi.

Tadqiqotning cheklovi respondentlar sonining nisbatan kichikligi va turizm xizmatlarining turli segmentlarining yagona tanlanmada ko'rib chiqilganligi bilan bog'liq. Kelgusidagi tadqiqotlarda respondentlar sonini kengaytirish, mehmonxona, restoran, transport, turagentlik va turoperatorlik xizmatlarini alohida o'rganish hamda taklif etilgan modelni kengroq empirik ma'lumotlar asosida tekshirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi Qonuni. 2019-yil 18-iyul, O'RQ-549-son. — Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (LexUZ).
2. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., Koo, C. Smart tourism: Foundations and developments. // *Electronic Markets*. — 2015. — Vol. 25, No. 3. — P. 179–188. — DOI: 10.1007/s12525-015-0196-8.
3. Buhalis, D., Amaranggana, A. Smart Tourism Destinations: Enhancing Tourism Experience Through Personalisation of Services. // *Information and*

Communication Technologies in Tourism 2015. — Springer, 2015. — P. 377–389. — DOI: 10.1007/978-3-319-14343-9_28.

4. Tolipova, M. Taym menejment texnologiyasi asosida kasbiy ta'lim tashkilotlari o'quvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish PhD dissertatsiyasi. Toshkent: Kasbiy ta'limni rivojlantirish instituti, 2025.

5. Boes, K., Buhalis, D., Inversini, A. Smart tourism destinations: Ecosystems for tourism destination competitiveness. // *International Journal of Tourism Cities*. — 2016. — Vol. 2, No. 2. — P. 108–124. — DOI: 10.1108/IJTC-12-2015-0032.

6. Buhalis, D., Law, R. Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet — The state of eTourism research. // *Tourism Management*. — 2008. — Vol. 29, No. 4. — P. 609–623.

7. Neuhofer, B., Buhalis, D., Ladkin, A. Smart technologies for personalized experiences: A case study in the hospitality domain. // *Electronic Markets*. — 2015. — Vol. 25. — P. 243–254.

8. Parasuraman, A., Zeithaml, V.A., Berry, L.L. SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. // *Journal of Retailing*. — 1988. — Vol. 64, No. 1. — P. 12–40.

9. Macan, T.H. Time management: Test of a process model. // *Journal of Applied Psychology*. — 1994. — Vol. 79, No. 3. — P. 381–391. — DOI: 10.1037/0021-9010.79.3.381.

10. Tolipova M.S. Turizm va mehmondo'stlik asoslari. — Toshkent: Sunrise-pro, 2025. — 44-54.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Tolipova Malika Saloxidinovna Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti "Turizm" kafedrasida dotsenti (PhD) / Толипова Малика Салохидиновна — доцент кафедры «Туризм» Ташкентского международного университета Кимё, PhD. / Tolipova Malika Salokhidinovna — Associate Professor (PhD), Department of Tourism, Kimyo International University in Tashkent.

E-mail: malikahon2003@mail.ru

O'ZBEKISTON MOLIYA BOZORIDA FINTEX INFRATUZILMASINING TIZIMLI MUAMMOLARI VA UNING RIVOJLANISH IMKONIYATLARI

Po'latova Mohinur Shuhratovna

СИСТЕМНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ ФИНТЕХ НА ФИНАНСОВОМ РЫНКЕ УЗБЕКИСТАНА

Пулатова Мохинур Шухратовна

SYSTEMIC CHALLENGES AND DEVELOPMENT OPPORTUNITIES OF FINTECH INFRASTRUCTURE IN THE FINANCIAL MARKET OF UZBEKISTAN

Pulatova Mokhinur Shuhratovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston moliya bozorida moliyaviy texnologiyalar (FinTex) infratuzilmasining hozirgi holati, uning rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan tizimli muammolar va ular yaratayotgan iqtisodiy imkoniyatlar kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda tartibga solishdagi noaniqliklar, kiberxavfsizlik tahdidlari, eskirgan legasi (legacy) tizimlar bilan integratsiya murakkabligi hamda raqamli infratuzilmaning hududiy disproportsiyasi kabi masalalar yoritilgan. Shuningdek, Markaziy bank va Jahon bankining "Global Findex" ma'lumotlari sintezi asosida FinTex infratuzilmasining miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari o'rtasidagi nomutanosiblik ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot yakunida milliy FinTex ekotizimini ekstensiv o'sishdan intensiv sifat bosqichiga o'tkazish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: FinTex, moliyaviy infratuzilma, moliyaviy inklyuzivlik, kiberxavfsizlik, blokcheyn, Global Findex, AgroFintech, raqamli to'lovlar.

Аннотация. В данной статье представлен всесторонний анализ текущего состояния инфраструктуры финансовых технологий (Финтек) на финансовом рынке Узбекистана, системных проблем, препятствующих ее развитию, и создаваемых ими экономических возможностей. Исследование охватывает такие вопросы, как неопределенность регулирования, угрозы кибербезопасности, сложность интеграции с устаревшими системами и территориальная диспропорция цифровой инфраструктуры. Также на основе синтеза данных Центрального банка и Всемирного банка «Global Findex» научно обоснован дисбаланс между количественными и качественными показателями инфраструктуры Финтек. В заключение исследования разработаны практические предложения и рекомендации по переходу национальной экосистемы Финтек от экстенсивного роста к интенсивному качественному этапу.

Ключевые слова: Финтек, финансовая инфраструктура, финансовая инклюзия, кибербезопасность, блокчейн, Global Findex, агрофинтек, цифровые платежи.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the current state of the financial technology (FinTex) infrastructure in the Uzbek financial market, the systemic problems that hinder its development, and the economic opportunities they create. The study covers issues such as regulatory uncertainties, cybersecurity threats, the complexity of integration with outdated legacy systems, and the territorial disproportion of digital infrastructure. Also, based on the synthesis of the Central Bank and the World Bank's "Global Findex" data, the imbalance between the quantitative and qualitative indicators of the FinTex infrastructure is scientifically substantiated. At the end of the study, practical proposals and recommendations were developed for the transition of the national FinTex ecosystem from extensive growth to an intensive qualitative stage.

Keywords: FinTex, financial infrastructure, financial inclusion, cybersecurity, blockchain, Global Findex, AgroFintech, digital payments.

KIRISH

Zamonaviy globallashuv va "Raqamli O'zbekiston-2030" milliy strategiyasini amalga oshirish sharoitida moliyaviy texnologiyalar (FinTex) ekotizimi

moliya sektorining texnologik va institutsional rivojlanishini belgilab beruvchi markaziy drayverga aylandi. Ohirgi o'n yillikda o'tkazilgan tadqiqotlarda moliya bozorini raqamlashtirish, mobil banking va to'lov

tizimlarini diversifikatsiyalash masalalari xalqaro va milliy darajada e'tibor markazida bo'lib kelmoqda. Shiddatli texnologik rivojlanishga qaramay, moliya sektorida qator institutsional, texnologik va ijtimoiy-iqtisodiy bo'shliqlar saqlanib qolmoqda. An'anaviy yondashuvlarda FinTex rivoji faqat chiqarilgan kartalar yoki yuklab olingan mobil ilovalar soni kabi ekstensiv ko'rsatkichlar bilan baholanadi. Biroq nima sababdan ushbu ko'rsatkichlar yuqori bo'lgani holda, aholining salmoqli qismi hamon rasmiy moliya tizimidan tashqarida qolayotgani va raqamli to'lovlar o'rniga naqd pul amaliyotlarini afzal ko'rayotgani ochiq va noma'lumligicha qolmoqda. Ushbu tadqiqotning maqsadi moliyaviy texnologiyalar bozori infratuzilmasidagi tizimli muammolar, kiberxavfsizlik tahdidlari, texnologik va hududiy uzilishlarni ilmiy klassifikatsiya qilish hamda ushbu muammolarni bartaraf etish orqali yuzaga keladigan iqtisodiy imkoniyatlar va moliyaviy inklyuzivlikni oshirish yo'llarini asoslab berishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Moliyaviy texnologiyalar bozori ekotizimi va uning infratuzilma rivojlanish omillari ko'plab xalqaro olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Alam va boshqalar (2019) o'z ishlarida turli yurisdiksiyalar bo'yicha yagona va standartlashtirilgan tartibga solish qoidalarining yo'qligi xalqaro miqyosda kengayishga intilayotgan FinTex firmalari uchun eng jiddiy institutsional to'siq ekanligini ko'rsatib bergan. Gomber va boshqalar (2016) FinTex platformalarining "raqamli-birinchi" (digital-first) tabiatini tahlil qilib, ularning an'anaviy banklarga qaraganda kiberhujumlar va kiberjinoyatchilik uchun ancha jozibador nishon ekanligini ta'kidlaydi. Gay va boshqalar (2018) esa texnologik integratsiya masalasiga to'xtalib, an'anaviy moliya institutlarining eskirgan legasi (legacy) dasturiy va apparat ta'minotiga tobeligi yangi FinTex yechimlarini (blokcheyn, bulutli texnologiyalar, AI) joriy etishni sezilarli darajada sekinlashtirishini isbotlagan.

Mahalliy amaliyotda esa FinTex infratuzilmasi ko'proq miqdoriy ko'rsatkichlar bilan baholanadi. Biroq, Jahon bankining "Global Findex" tadqiqotlari ushbu ko'rsatkichlar ortida "yashirin passivlik" va real moliyaviy qamrovning yetarli emasligi kabi muammolar borligini ko'rsatmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida ilmiy abstraksiyalash, statistik va analitik baholash, induksiya va deduksiya hamda qiyosiy va sintez usullaridan foydalanildi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy statistik bulletinlari va Jahon bankining "Global Findex Database" xalqaro tadqiqot ma'lumotlari o'zaro qiyoslanib, ekstensiv va intensiv ko'rsatkichlar sintez qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Xalqaro va milliy amaliyot tahlili FinTex kompaniyalari duch kelayotgan muammolarni 4 ta asosiy blokga ajratish imkonini beradi. Birinchidan, FinTex sektori shiddat bilan rivojlanayotgani sababli tartibga soluvchi organlar yangi biznes modellarga moslashishda ortda qolmoqda. Ikkinchidan, kiberhujumlarga qarshi kurash (AML) va mijozni identifikatsiyalash (KYC)

talablari, shuningdek, Yevropadagi GDPR kabi ma'lumotlar maxfiyligi qoidalarini FinTex firmalariga qo'shimcha operatsion yuk yuzaga keltirmoqda. Raqamlashtirishning tezlashishi fishing, skimming va ijtimoiy muhandislik kabi kiberjinoyat turlarini oshirdi. Ushbu xavflarni kamaytirish biometrik autentifikatsiya (Face ID, barmoq izi), shifrlash hamda blokcheyn texnologiyalarini keng qo'llashni talab etadi. Uchinchidan, texnologik integratsiya murakkabligi, an'anaviy bank tizimlaridagi eskirgan dasturiy va apparat vositalari (legacy systems) yangi blokcheyn yoki sun'iy intellekt (AI) platformalari bilan mos tushmayapti. Bu esa texnologik platformalar o'rtasida uzilishlarga va operatsion samarasizlikka olib kelmoqda. To'rtinchidan, iste'molchilar ishonchi, kriptoaktivlar hamda tartibga solinmagan yangi moliyaviy vositalarning ko'payishi aholida firibgarlikdan qo'rqish hissini oshirmoqda. Ishonch yaratish uchun shaffof va qulay xizmatlar ko'rsatish talab etiladi.

O'zbekiston moliya bozorida infratuzilmaning texnik shakllanishi birinchi o'ringa chiqqan bo'lsa-da, uning sifat ko'rsatkichlarida uzilishlar mavjud. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Jahon bankining "Global Findex" tadqiqotlari sintezi asosida shakllantirilgan 1-jadval ma'lumotlari ushbu holatni yaqqol ko'rsatadi.

Quyidagi jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda FinTex bozori hozirda ekstensiv (son jihatdan) o'sish bosqichidadir. Bank kartalari sonining ko'pligi bozorning tashqi qobig'ini tashkil etsa-da, aholining 56 foizi rasmiy hisobvaraqa ega emasligi va mavjud kartalarning asosiy qismi naqd pul yechish (Cash-out) uchun ishlatilishi ichki samaradorlik (sifat) pastligini anglatadi. Yuzaga kelgan ushbu muammolar va raqamli infratuzilmaning hududiy disproportsiyasi (Toshkent shahri va viloyat markazlarida to'planishi) o'z navbatida quyidagi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratadi. Avvalambor raqamli infratuzilmaning hududiy disproportsiyasi (Digital Divide) ya'ni FinTex xizmatlarining asosiy qismi Toshkent shahri va yirik viloyat markazlarida to'plangan. Chekka hududlarda internet tezligining pastligi moliyaviy inklyuzivlikka to'sqinlik qilmoqda. Bunga yechim sifatida hududlarda 5G va sun'iy yo'ldosh aloqasini tatbiq etish orqali qishloq xo'jaligini kreditlash hamda raqamlashtirishni ko'zda tutuvchi AgroFintech yo'nalishini rivojlantirish lozim. Shuningdek, kiberxavfsizlik va moliyaviy savodxonlikni oshirishda tranzaksiyalar hajmi oshishi bilan fishing, skimming va ijtimoiy muhandislik kabi kiberjinoyatlar ko'paydi. Bunga aholining raqamli savodxonligi pastligi sabab bo'lmoqda. Ushbu xavflarni kamaytirish uchun biometrik identifikatsiya (Face ID, barmoq izi) hamda blokcheyn texnologiyalarini keng joriy etish zarur. Bu investorlar ishonchini oshiradi. Va yana bir muhim imkoniyatlardan biri bu huquqiy jihatdan tartibga solish ya'ni Regulatory Sandbox, bunga ko'ra FinTex rivojlanishiga xalaqit berayotgan normativ cheklovlarni yengish uchun Buyuk Britaniya (FCA) va Singapur (MAS) tajribasidagi "fail small, learn fast" tamoyiliga asoslangan "Regulatory Sandbox 2.0" hamda majburiy Open Banking API standartlarini joriy etish lozim.

O'zbekiston fintex bozori infratuzilmasining miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari qiyosiy tahlili¹

Tahlil yo'nalishi	Miqdoriy ko'rsatkich (O'zbekiston MB ma'lumotlari)	Sifat ko'rsatkichi (Jahon banki, Global Findex ma'lumotlari)	Sintez qilingan mualliflik xulosasi
Hisobvaraqlar va kartalar qamrovi	Muomaladagi bank kartalari soni 45-46 mln donadan oshgan (aholi soniga nisbatan 120% dan yuqori).	Kattalar (15+) orasida rasmiy moliya institutida hisobvarag'iga ega bo'lganlar ulushi – 44%.	Disproportsiya: Kartalar soni ko'pligiga qaramay, aholining yarmidan ko'pi (56%) hali ham rasmiy bank tizimidan tashqarida. 1 kishiga o'rtacha 3-4 tadan karta to'g'ri kelmoqda.
Raqamli to'lovlar faolligi	To'lov tashkilotlari (Click, Payme, Uzum) orqali yillik tranzaksiyalar soni va hajmi 1.8 barobar o'sgan.	Aholining atigi 18-20% qismi yil davomida kamida bir marta raqamli to'lov (online payment) amalga oshirgan	Texnologik uzilish: Infratuzilma mavjud (mobil ilovalar), biroq aholining katta qismi hamon naqd pul amaliyotlarini afzal ko'rmoqda.
Infratuzilmadan foydalanish maqsadi	Terminallar va bankomatlar tarmog'i respublika bo'ylab 440-450 mingtadan oshgan.	Aholining bank kartasidan foydalanishidagi asosiy maqsad – ish haqini naqdlashtirish (Cash-out).	Funksional cheklanganlik: Fintex infratuzilmasi ko'p hollarda faqat «pul yechish» vositasi bo'lib qolmoqda, jamg'arma yoki investitsiya funksiyasi past

Moliyaviy texnologiyalar bozori rivojlanishi moliya tizimining samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, o'ziga xos murakkab risklarni ham yuzaga keltirmoqda. Ushbu risklarni tahlil qilish, ularning tabiatini tushunish va boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqish zamonaviy moliya muhandisligining dolzarb vazifasidir. Moliyaviy texnologiyalar infratuzilmasida Fintech kompaniyalari, ayniqsa, rivojlanayotgan yirik

miqyosdagi kompaniyalar va startaplar, tobora raqobatbardosh sohada muvaffaqiyat qozonish uchun ko'plab qiyinchiliklarni yengib o'tishlari kerak. Biz ushbu bo'limda biz fintech kompaniyalari uchun muvaffaqiyatga erishish yo'liga to'sqinlik qilishi va barqaror o'sishga jiddiy to'siqlar tug'dirishi mumkin bo'lgan asosiy xavflarni ko'rib chiqamiz.

Moliyaviy texnologiyalar bozori infratuzilmasidagi xavf-xatarlarining 5x5 o'lchamli dispersiya matritsasi²

Zarar					
5	5	10	15	R-1(20 ball)	25
4	4	R-4 (8 ball)	12	R-2 (16 ball)	20
3	3	6	9	12	R-3(15 ball)
2	2	R-5(4ball)	6	8	10
1	1	2	3	4	5
Ehtimollik	1	2	3	4	5

Yuqoridagi matritsaning vizual tahlili va uning tadqiqotdagi iqtisodiy natijasi O'zbekiston moliya bozori strukturaviy qurilishida jiddiy institutsional islohotlar o'tkazish zarurligini mantiqan isbotlaydi:

Matematik hisob-kitoblar natijasida eng yuqori reyting ballarini R-1 (20 ball) va R-2 (16 ball) risklari egalladi. Bu holat respublikamizda to'lov infratuzilmasining institutsional jihatdan yuqori darajada

¹ O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik bulletinlari, Jahon bankining "Global Findex Database" (2021/2024) xalqaro tadqiqotlari ma'lumotlari hamda "Kiberxavfsizlik markazi" DUK hisobotlari asosida muallif tomonidan hisoblangan, tizimlashtirilgan va ishlov berilgan.

² Muallif tomonidan ekspertlardan olingan natijalar asosida hisoblab ishlab chiqilgan

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

markazlashganligi (centralized architecture) bilan izohlanadi. Boshqacha aytganda, mamlakat miqyosidagi asosiy tranzaksion yuklamaning cheklangan miqdordagi protsessing markazlariga to'g'ri kelishi, kiber-hujum yoki lokal texnik nosozlik sodir bo'lgan taqdirda, butun moliya-bank tizimida multi-plikativ zanjirli uzilishlarni keltirib chiqarish xavfini tug'diradi.

Raqamli fraud va fishing xavfi (R-3, 15 ball) yuzaga kelish ehtimolligi (P=5) bo'yicha maksimal ko'rsatkichga ega. Biroq ekspertlar uning tizimli ta'sirini mo'tadil (I=3) deb baholashgan, chunki bu xavf makroiqtisodiy barqarorlikka emas, balki asosan xususiy mijozlarning lokal hisoblariga daxldordir. Digital-banklarning likvidlik riski (R-4, 8 ball) esa regulyatorning qat'iy normativlari tufayli hozircha past ehtimollikka ega, ammo jiddiy monitoringni talab etadi.

Aholining raqamli savodxonligi bilan bog'liq muammolar (R-5, 8 ball) ehtimoliy jihatdan tez-tez kuzatilsa-da, moliya bozori infratuzilmasining global funktsionalligiga strategik tahdid solmaydi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, o'tkazilgan risk-matritsa tahlili O'zbekiston moliyaviy texnologiyalar bozori infratuzilmasining makro-barqarorligini ta'minlash uchun an'anaviy administrativ nazorat usullaridan innovatsion raqamli regulyatsiya modellariga o'tish zarurligini ko'rsatmoqda.

«Qizil zona» guruhiga kiruvchi kiber-tahdidlar va tizimli texnik uzilishlarning destruktiv ta'sirini minimallashtirish hamda ularni oldindan neytrallashtirish mexanizmlarini yaratish — ushbu tadqiqotning keyingi **3-bobida** taklif etiladigan milliy Fintech-CERT (Kiber-hodisalarga tezkor javob berish banklararo markazi) ekotizimini va yangilangan Regulyator xavfsiz maydonchasi (Regulatory Sandbox 2.0) institutsional modelini ishlab chiqish uchun konseptual poydevor bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekistonda FinTex infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi: moliyaviy texnologiyalar bozori infratuzilmasining miqdoriy o'sishi (45 mln karta) aholining real moliyaviy qamrovi (44%) bilan nomutanosib bo'lib, bozor ekstensiv bosqichda qolmoqda. Tartibga solishdagi noaniqlik, kiberxavfsizlik tahdidlari hamda legasi tizimlar bilan integratsiya muammosi milliy FinTex rivojiga asosiy to'sqinlik qiluvchi omillardandir. Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish va mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi: «Regulatory Sandbox» takomillashtirish bunda FinTex kompaniyalari uchun AML/KYC va ma'lumotlar maxfiyligi bo'yicha moslashuvchan va soddalashtirilgan tartiblarni yaratish lozim; FinTex ilovalarining funktsionalligini kengaytirish-mobil ilovalarni nafaqat to'lov va naqdlashtirish vositasi, balki investitsiya, sug'urta va raqamli jamg'arma (digital savings) mahsulotlariga yo'naltirish talab etiladi. Shuningdek moliyaviy-raqamli savodxonlikni oshirish orqali aholi o'rtasida raqamli savodxonlikni oshirish va biometrik identifikatsiya vositalarini keng tatbiq etish orqali kiberjinoyat risklarini minimallashtirish lozim. Chekka hududlarni sifatli aloqa bilan ta'minlash orqali aqlli

qishloq xo'jaligi va agrar sektorni FinTex mexanizmlari yordamida moliyalashtirish tizimini yo'lga qo'yish zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining «To'lovlar va to'lov tizimlari to'g'risida»gi Qonuni. 2019-yil 1-noyabr, O'RQ-578-son.

2. O'zbekiston Respublikasining «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi Qonuni. 2019-yil 5-noyabr, O'RQ-580-son.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. 2020-yil 5-oktabr, PF-6079-son.

4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining qarori. «Tartibga solish qumlog'i» maxsus rejimi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida. 2021-yil 18-dekabr, 3344-son.

5. Mullajonov M. Milliy to'lov tizimlarining kiber-bardoshlilikini oshirish strategiyalari. // «Bozor, pul va kredit» jurnali. — 2023. — №11.

6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining yillik hisoboti. — T., 2024.

7. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. «O'zbekiston raqamlarda» statistik to'plami. — T., 2025.

8. World Bank. Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19. — Washington, DC: World Bank, 2022.

9. Alam, N., Gupta, L., & Zameni, A. (2019). Fintech and Infrastructure Development in Financial Services. Palgrave Macmillan.

10. Gay, R., et al. (2018). Integration Challenges in Modern Financial Systems and Legacy Banking Infrastructure. Journal of Financial Transformation, 48, 34-42.

11. Gomber, P., Koch, J. A., & Siering, M. (2016). Digital Finance and FinTech: current research and future research directions. Journal of Business Economics, 87(5), 537-580.

12. World Bank. (2021/2024). Global Findex Database: Financial Inclusion, Digital Payments, and Financial Resilience.

13. «Kiberxavfsizlik markazi» DUK. (2023/2024). O'zbekiston Respublikasida kiberxavfsizlik holati bo'yicha tahliliy hisobotlar.

14. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi — www.lex.uz.

15. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti — www.cbu.uz.

16. Statista — The Statistics Portal — www.statista.com.

17. Financial Conduct Authority (FCA) official website — www.fca.org.uk.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Po'latova Mohinur Shuhratovna QDTU magistranti / Пулатова Мохинур Шухратовна Магистрант КТТУ / Pulatova Mokhinur Shuhratovna Master's Student, KSTU

E-mail: shuhratovamohinur34@gmail.com

XIZMATLAR SOHASI SAMARADORLIGI VA UNING AHOLI FAROVONLIGIGA TA'SIRINI KUCHAYTIRISH YO'LLARI

Raximov Zafar Komilovich

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СФЕРЫ УСЛУГ И УСИЛЕНИЯ ЕЁ ВЛИЯНИЯ НА БЛАГОСОСТОЯНИЕ НАСЕЛЕНИЯ

Рахимов Зафар Комилович

WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF THE SERVICE SECTOR AND STRENGTHEN ITS IMPACT ON POPULATION WELFARE

Raximov Zafar Komilovich

Annotatsiya: Maqolada xizmatlar sohasi samaradorligi va uning aholi farovonligiga ta'sirini kuchaytirish yo'llari haqida nazariy hamda amaliy yondashuvlar yoritib berilgan. Ma'lumotlar muallifning kuzatuvlari va adabiyotlar tahlili asosida tuzildi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy-iqtisodiy siyosat, aholi farovonligi, xizmatlar sohasi, globallashuv, strategiya, inson salohiyati, kambag'allikni qisqartirish, yoshlarga oid davlat siyosati, barqaror iqtisodiy o'sish, samaradorlik, samara, barqaror rivojlanish.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические подходы к повышению эффективности сферы услуг и ее влияния на благосостояние населения. Информация основана на наблюдениях автора и анализе литературы.

Ключевые слова: Социально-экономическая политика, благосостояние населения, сфера услуг, глобализация, стратегия, человеческий потенциал, сокращение бедности, государственная молодежная политика, устойчивый экономический рост, эффективность, результативность, устойчивое развитие.

Abstract: The article highlights theoretical and practical approaches to the effectiveness of the services sector and ways to strengthen its impact on the well-being of the population. The data was compiled on the basis of the author's observations and literature analysis.

Keywords: Socio-economic policy, population welfare, service sector, globalization, strategy, human potential, poverty reduction, youth policy, sustainable economic growth, efficiency, effectiveness, sustainable development.

KIRISH

Xizmatlar sohasining istiqboldagi rivojlanishini aholi farovonligini oshirish maqsadlari bilan bog'lashda sohaning faqat miqdoriy kengayishiga tayanish yetarli emas. Xizmatlar hajmi, xizmat ko'rsatuvchi subyektlar soni va bozor aylanmasining o'sishi iqtisodiy faollikning kengayganligini ifodalasa-da, ushbu natijalarning aholi daromadlari, sifatli bandlik, xizmatlardan foydalanish imkoniyati va hayot sifatiga qanday ta'sir ko'rsatayotgani yakuniy samaradorlikni belgilaydi. Shu sababli istiqbolda xizmatlar sohasini rivojlantirishda miqdoriy o'sish bilan bir qatorda mehnat unumdorligi, yuqori qo'shilgan qiymat, xizmat sifati, hududiy mavjudlik va farovonlik natijasiga ustuvor ahamiyat berish zarur.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Xizmatlar iqtisodiyotining nazariy asoslari ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda yoritilgan. J. Clark tomonidan ilgari surilgan "Service Economy" konsepsiyasida xizmatlar sektori ishlab chiqarishdan ustun bo'lgan postindustrial iqtisodiyot modeli sifatida talqin qilinadi. P. Drucker o'zining innovatsion menejment nazariyasida xizmatlar tarmog'ini iqtisodiy o'sishning asosiy omili — bilim, texnologiya va inson kapitali uyg'unligi bilan izohlaydi. Shuningdek, xizmatlar sohasining ilmiy asoslarini xorijiy olimlardan V.V. Kulibanova, K.X. Haqsever, B.R. Render, R.S. Rassel, R.G. Merdik, V.K. Romanovich, S.N. Korobkova, V.I. Kravchenko, S.V. Orlov, I.P. Pavlova va boshqalar keng tadqiq etganlar. Ularning ishlari

xizmatlar menejmenti, operatsion boshqaruv, iste'molchilar xulq-atvori va xizmat sifati modellarining shakllanishiga asos bo'lgan. O'zbekiston olimlari ham bu yo'nalishda salmoqli ilmiy izlanishlar olib borishgan. Jumladan, M.Q. Pardayev, M.E. Po'latov, M.M. Muhammedov, D.R. Zaynalov, I.S. Tuxliyev, Q.J. Mirzayev, D.X. Aslanova, G. Shodiyeva, Sh.O. Quvondiqov kabi olimlarning tadqiqotlari xizmat ko'rsatish tarmoqlarining mintaqaviy rivojlanishi, bandlik darajasiga va aholi daromadlariga ta'siri, xizmatlar eksportining iqtisodiy samaradorligi masalalariga bag'ishlangan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida induksiya va deduksiya, ilmiy abstraktlash, tizimli va qiyosiy tahlil, monografik hamda ekspert baholash usullaridan foydalanilgan. Ushbu usullar xizmatlar sohasi samaradorligi va uning aholi farovonligiga ta'sirini kuchaytirish yo'llarining mohiyati, tavsifi va tasniflanishining nazariy jihatlarini yoritib berishga yordam beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Avvalgi tahlillar O'zbekistonda xizmatlar sohasining iqtisodiy ko'lami sezilarli kengayganini ko'rsatdi. Xususan, bozor xizmatlari hajmi 2015-yildagi 78 530,4 mlrd so'mdan 2024-yilda 840 146,5 mlrd so'mga yetib, 10,7 baravar oshgan. Xizmatlar sohasida yaratilgan yalpi qo'shilgan qiymat 2024-yilda 711 294,3 mlrd so'mni, uning jami yalpi qo'shilgan qiymatdagi ulushi esa 48,2 foizni tashkil etgan. Bu xizmatlarning milliy iqtisodiyotdagi mavqei kuchayib borayotganini ko'rsatadi.

Biroq keyingi bosqichdagi asosiy vazifa xizmatlar hajmini shunchaki ko'paytirish emas, balki xizmatlar tarkibining sifat jihatdan o'zgarishini ta'minlashdan iborat. Chunki xizmatlarning turli yo'nalishlari yaratiladigan qo'shilgan qiymat, mehnat unumdorligi va aholi daromadlariga ta'siri bo'yicha bir xil imkoniyatga ega emas. Shu jihatdan yuqori malaka, bilim, texnologiya va intellektual mehnatga asoslangan xizmatlarni rivojlantirish xizmatlar sohasining iqtisodiy samaradorligini oshirishning muhim istiqbolli yo'nalishi hisoblanadi.

Bunday xizmatlar tarkibiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, moliyaviy, professional va biznes xizmatlari, konsalting, muhandislik, logistika, zamonaviy ta'lim, tibbiyot, ilmiy-texnik hamda kreativ xizmatlarni kiritish mumkin. Mazkur xizmatlarning rivojlanishi nafaqat xizmatlar sohasida yuqori qo'shilgan qiymat yaratadi, balki boshqa iqtisodiy faoliyatlarning samaradorligiga ham ta'sir ko'rsatadi. Masalan, professional va konsalting xizmatlari tadbirkorlik subyektlarining boshqaruv samaradorligini oshirsa, logistika xizmatlari mahsulotni ishlab chiqaruvchidan iste'molchiga yetkazish bilan bog'liq vaqt va xarajatlarni kamaytiradi. Raqamli xizmatlar esa turli tarmoqlardagi biznes jarayonlarini tezlashtirish imkonini beradi.

Yuqori qo'shilgan qiymatli xizmatlarning aholi farovonligiga ta'siri, eng avvalo, mehnat unumdorligi va sifatli bandlik orqali namoyon bo'ladi. Bilim va yuqori malakaga asoslangan xizmatlarda xodimning kasbiy tayyorgarligi, raqamli ko'nikmalari va innovatsion

imkoniyatlari asosiy iqtisodiy resursga aylanadi. Natijada xizmatlar sohasida yuqori unumdor va nisbatan yuqori daromadli ish o'rinlarini shakllantirish imkoniyati kengayadi.

Sifatli bandlikning kengayishi esa aholining mehnat daromadlarini oshirish va barqaror daromad manbalarini shakllantirish imkonini beradi. Daromadlarning o'sishi uy xo'jaliklarining faqat kundalik iste'molini emas, balki ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, sport va boshqa inson kapitalini rivojlantiruvchi xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Shu tariqa yuqori qo'shilgan qiymatli xizmatlarning rivojlanishi iqtisodiy natijadan aholi farovonligiga o'tuvchi izchil bog'liqlikni shakllantiradi.

Bu bog'liqlikni izchil jarayon sifatida quyidagicha tavsiflash mumkin:

- yuqori qo'shilgan qiymatli xizmatlarning rivojlanishi, avvalo, mehnat unumdorligining oshishiga olib keladi;

- bu, o'z navbatida, sifatli va yuqori daromadli bandlikning shakllanishini ta'minlaydi;

- bandlik va daromadning oshishi aholi daromadlarining o'sishida namoyon bo'ladi;

- daromadlarning ko'payishi esa iste'mol imkoniyatlari va inson kapitaliga qo'yiladigan xarajatlarning kengayishiga, yakunida esa aholi farovonligining oshishiga xizmat qiladi.

1-rasmda keltirilgan bog'liqlik xizmatlar sohasining istiqboldagi samaradorligini faqat yaratilayotgan xizmatlar hajmi bilan emas, balki ushbu xizmatlarning qanday iqtisodiy va ijtimoiy natija berishi bilan baholash zarurligini ko'rsatadi. Bunda yuqori qo'shilgan qiymat yaratilishi boshlang'ich iqtisodiy natija bo'lsa, uning aholi farovonligiga yetib borishi mehnat unumdorligi, sifatli bandlik va daromadlarning oshishi orqali ta'minlanadi.

Mazkur jarayonda inson kapitali alohida o'rin tutadi. Bir tomondan, yuqori qo'shilgan qiymatli xizmatlarning rivojlanishi malakali mutaxassislariga talabni oshiradi va aholining bilim hamda kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga rag'bat yaratadi. Ikkinchi tomondan, inson kapitalining yuqori darajasi xizmatlar sohasining o'zida mehnat unumdorligi, xizmat sifati va innovatsion faollikning oshishiga xizmat qiladi. Shu sababli xizmatlar sohasi samaradorligi va inson kapitali o'rtasidagi bog'liqlik ikki tomonlama xususiyatga ega.

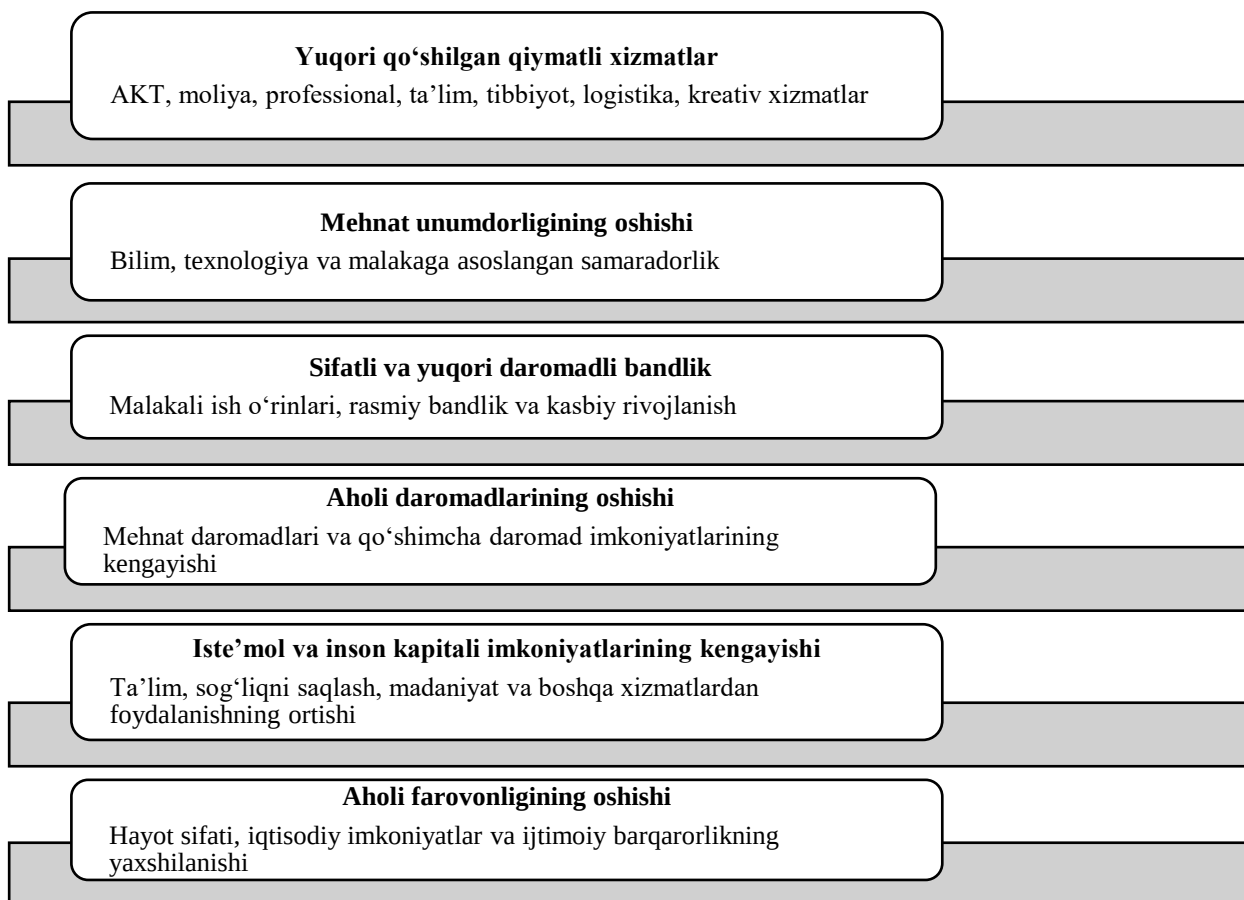
Istiqbolda axborot-kommunikatsiya xizmatlari ushbu jarayonni tezlashtiruvchi muhim omillardan biri bo'lishi mumkin. AKT xizmatlari mustaqil ravishda yuqori qiymat yaratish bilan birga savdo, transport, moliya, turizm, ta'lim, sog'liqni saqlash va professional xizmatlarning samaradorligini oshirish uchun ham texnologik asos yaratadi. Shu bois raqamlashtirish xizmatlar sohasining alohida segmenti sifatida emas, balki uning boshqa yo'nalishlarini transformatsiya qiluvchi omil sifatida qaralishi lozim.

Professional va biznes xizmatlarini kengaytirish ham iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun muhim. Konsalting, buxgalteriya, huquqiy, marketing, muhandislik, dizayn va boshqa professional xizmatlarning rivojlanishi ayniqsa kichik va o'rta biznes

subyektlarining tashqi malakali resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Natijada mazkur xizmatlarning samarasi faqat ularning o'zida yaratilgan

qo'shilgan qiymat bilan cheklanmay, iqtisodiyotning boshqa faoliyat turlaridagi unumdorlikning oshishida ham namoyon bo'ladi.

1-rasm. Yuqori qo'shilgan qiymatli xizmatlarning aholi farovonligiga ta'sir yo'nalishlari³

Logistika xizmatlarining rivojlanishi esa hududlararo iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash, mahsulot va xizmatlarning bozorga chiqish xarajatlarini kamaytirish hamda tadbirkorlarning savdo geografiyasini kengaytirish imkonini beradi. Ayniqsa, transport-logistika imkoniyatlari yuqori hududlarda saqlash, qadoqlash, ombor, yetkazib berishni boshqarish va raqamli logistika xizmatlarini rivojlantirish qo'shimcha iqtisodiy samara yaratishi mumkin.

Bunda yuqori qo'shilgan qiymatli xizmatlarni barcha hududlarda bir xil tarkibda rivojlantirish maqsadga muvofiq emas. Ularning yo'nalishi hududning iqtisodiy ixtisoslashuvi, inson kapitali, mavjud infratuzilmasi va bozor talabiga mos shakllantirilishi lozim. Yirik iqtisodiy markazlarda AKT, moliya va professional xizmatlar, tarixiy-madaniy salohiyatga ega hududlarda turizm bilan bog'liq kreativ va professional xizmatlar, sanoat hududlarida muhandislik, texnik servis va logistika xizmatlarini rivojlantirish ko'proq natija berishi mumkin – bu istiqbolda xizmatlar sohasini tarkibiy rivojlantirishning asosiy maqsadini “ko'proq xizmat” tamoyilidan “yuqori qiymat yaratuvchi, sifatli bandlikni shakllantiruvchi va farovonlikka kuchliroq ta'sir ko'rsatuvchi xizmatlar” tamoyiliga o'tish sifatida belgilash zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Biroq yuqori qo'shilgan qiymatli xizmatlarning rivojlanishi o'z-o'zidan aholining barcha qatlamlari uchun xizmatlardan foydalanish imkoniyatini tenglashtirmaydi. Avvalgi tahlilda aholi jon boshiga bozor xizmatlari hajmi mamlakat bo'yicha sezilarli oshgan bo'lsa-da, hududlar kesimida katta tafovutlar saqlanib qolganligi aniqlangan. Demak, xizmatlar samaradorligining farovonlikka ta'sirini kuchaytirishning navbatdagi istiqbolli yo'nalishi raqamlashtirish orqali xizmatlarning hududiy mavjudligini kengaytirish bilan bog'liq.

Raqamlashtirish xizmatlar sohasining hududiy mavjudligini kengaytirish va xizmat ko'rsatish xarajatlarini kamaytirish imkonini beruvchi muhim istiqbolli yo'nalishlardan biridir. An'anaviy xizmat ko'rsatish modelida iste'molchi va xizmat ko'rsatuvchi subyektning bir hududda jismonan mavjud bo'lishi talab etilgan bo'lsa, raqamli texnologiyalar ushbu bog'liqlikni sezilarli darajada kamaytiradi. Masofaviy ta'lim, elektron bank xizmatlari, onlayn savdo, davlat xizmatlari, elektron maslahat, bron qilish va boshqa raqamli xizmatlar aholining xizmatdan foydalanish imkoniyatini yashash joyiga nisbatan kamroq bog'liq holga keltiradi.

³ Manba: tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

Bu ayniqsa qishloq va chekka hududlar uchun muhimdir. Aholisi tarqoq joylashgan hududlarda barcha xizmat turlari bo'yicha doimiy obyektlar tashkil etish iqtisodiy jihatdan yuqori xarajat talab qilishi mumkin. Raqamli yoki aralash xizmat ko'rsatish shakllari esa ayrim xizmatlarni markazlashtirilgan holda tashkil etib, ularni masofadan turib kengroq aholi qatlamiga yetkazish imkonini beradi. Natijada xizmat ko'rsatish tarmog'ini kengaytirish bilan bog'liq xarajatlarning bir qismi kamayishi, iste'molchining esa xizmat olish uchun sarflaydigan vaqt va transport xarajatlari qisqarishi mumkin.

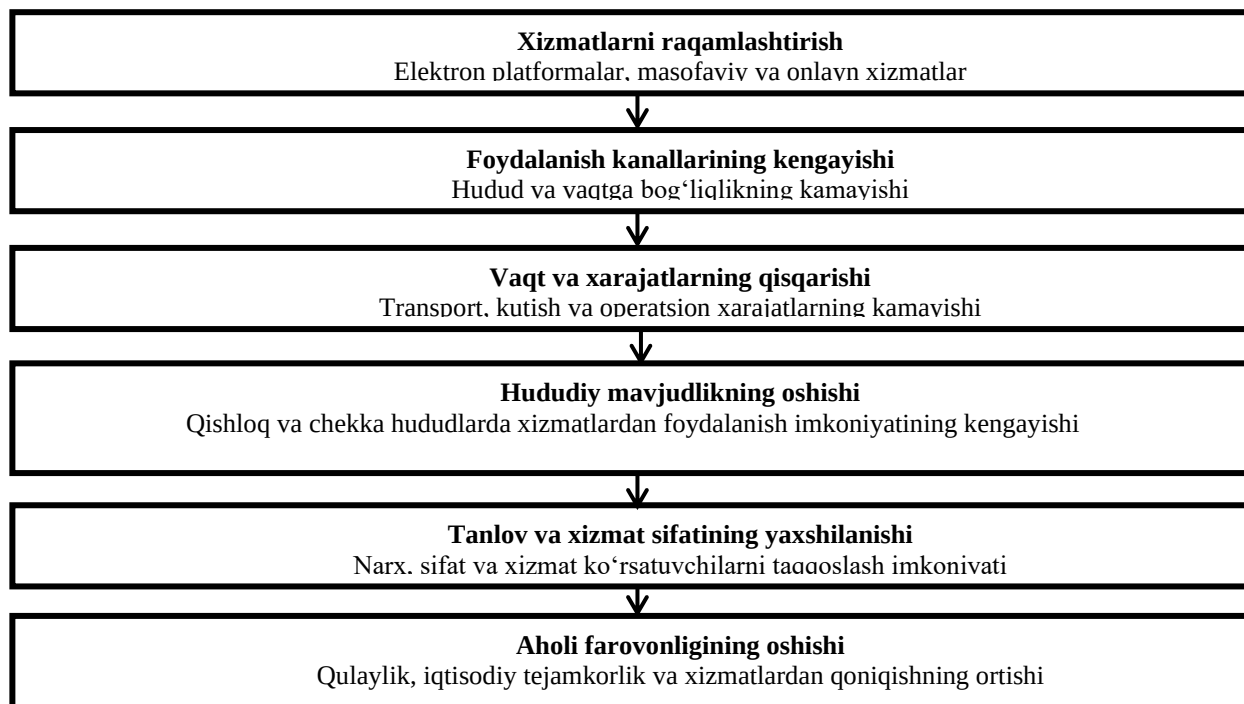
Shu bilan birga, raqamlashtirish xizmatning faqat masofadan ko'rsatilishini emas, balki xizmat ko'rsatish jarayonining o'zini ham samaraliroq tashkil etish imkonini beradi. Elektron navbat, oldindan ro'yxatdan o'tish, raqamli to'lov, masofaviy buyurtma, mijoz bilan avtomatlashtirilgan aloqa va elektron hujjat almashinuvi xizmat ko'rsatish vaqtini qisqartirish va operatsion xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Bunday tejamkorlikning bir qismi xizmat narxining maqbulligini ta'minlash yoki xizmat sifatini yaxshilashga yo'naltirilsa, raqamlashtirishning aholi farovonligiga ta'siri yanada kuchayadi.

Raqamli xizmatlarning yana bir muhim jihati iste'molchining tanlov imkoniyatini kengaytirishidir. An'anaviy bozorda aholi ko'pincha o'z yashash hududida mavjud bo'lgan xizmat ko'rsatuvchilar bilan cheklanadi. Raqamli platformalar esa turli xizmat ko'rsatuvchilarni taqqoslash, narx, sifat va foydalanuvchi baholari asosida tanlov qilish imkonini beradi. Bu xizmatlar bozorida raqobatni kuchaytirishi va xizmat ko'rsatuvchi subyektlarni sifatni oshirishga rag'batlantirishi mumkin.

Biroq raqamlashtirishning ijobiy ta'siri avtomatik tarzda yuzaga kelmaydi. Raqamli xizmatdan foydalanish uchun barqaror internet, texnik qurilma, tegishli raqamli ko'nikma va iste'molchining elektron xizmatga ishonchi zarur. Agar ushbu shartlardan biri yetarli bo'lmasa, raqamli xizmatlar mavjud bo'lgan taqdirda ham aholining ayrim guruhlaridan foydalana olmay qolishi mumkin. Aynan shu sababdan raqamlashtirish istiqbollari internet infratuzilmasi, raqamli savodxonlik va an'anaviy xizmat kanallarini saqlab qolish masalalari bilan birgalikda ko'rib chiqilishi lozim.

Ayniqsa keksa yoshdagi aholi, raqamli ko'nikmalari yetarli bo'lmagan shaxslar yoki texnik vositalardan foydalanish imkoniyati cheklangan uy xo'jaliklari uchun xizmatlarni faqat raqamli shaklga o'tkazish yangi turdagi tengsizlikni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli istiqbolda "faqat raqamli" emas, balki "raqamli + an'anaviy" xizmat ko'rsatish modelini uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq. Bunda elektron kanal xizmatdan foydalanishning qo'shimcha va qulay shakliga aylanishi, zarur hollarda esa iste'molchi an'anaviy xizmatdan ham foydalanish imkoniyatini saqlab qolishi lozim.

Xizmatlarni raqamlashtirishning farovonlikka ta'siri izchil jarayon sifatida quyidagicha namoyon bo'ladi: raqamli infratuzilmaning rivojlanishi, avvalo, xizmatlarning hududiy mavjudligini kengaytiradi; bu, o'z navbatida, xizmat olish uchun sarflanadigan vaqt va transport xarajatlarni qisqartiradi; xarajatlarning kamayishi esa xizmatlardan foydalanish imkoniyatini, ayniqsa qishloq va chekka hududlar aholisi uchun, kengaytiradi; bu jarayonlarning barchasi, zarur infratuzilmaviy va inson kapitali shartlari bajarilgan taqdirda, yakunida aholi farovonligining oshishiga xizmat qiladi.

2-rasm. Xizmatlarni raqamlashtirishning aholi farovonligiga ta'sir yo'nalishlari⁴

⁴ Manba: tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

2-rasmda ifodalangan bog'liqlik raqamlashtirishni faqat texnologik yangilanish sifatida emas, balki xizmatlarning aholiga yetib borish imkoniyatini kengaytiruvchi iqtisodiy va ijtimoiy vosita sifatida qarash zarurligini ko'rsatadi. Bunda raqamli texnologiyani o'zi yakuniy maqsad hisoblanmaydi; uning samarasi xizmatdan foydalanish uchun sarflanadigan vaqt va xarajatlarni kamaytirishi, hududiy to'siqlarni yumshatishi va xizmat sifatini yaxshilashi bilan belgilanadi.

Shu jihatdan istiqbolda xizmatlarni raqamlashtirish natijadorligini faqat elektron xizmatlar soni yoki platformaga ulangan foydalanuvchilar bilan baholash yetarli emas. Baholashda aholining ushbu xizmatdan real foydalanganligi, xizmat olish vaqti va xarajatlardagi o'zgarish, xizmat qamrovining chekka hududlarda kengayishi hamda iste'molchi qoniqishidagi natijalarni hisobga olish zarur. Bu raqamlashtirishning texnologik natijasini uning farovonlikka ta'siri bilan bog'lash imkonini beradi.

Raqamlashtirish xizmatlarning hududiy mavjudligini oshirishi bilan birga, ularning sifati va narx maqbulligini yaxshilash vazifasini ham dolzarb qiladi. Chunki xizmatga kirish imkoniyati mavjud bo'lishi uning iste'molchi ehtiyojini sifatli va maqbul narxda qondirayotganini anglatmaydi. Tadqiqotning oldingi bosqichida xizmat sifati, narx maqbulligi, hududiy mavjudligi va aholi qoniqishini baholash yo'nalishining 52,00 ball bilan nisbatan past darajada shakllanganligi aynan ushbu yo'nalishda qo'shimcha zaxiralar mavjudligini ko'rsatgan.

Shu sababli xizmatlar sohasi samaradorligining aholi farovonligiga ta'sirini kuchaytirishning navbatdagi istiqbolli yo'nalishi xizmat sifati, narx maqbulligi va iste'molchi qoniqishini bir-biri bilan bog'liq holda oshirishdan iborat. Bunda asosiy e'tibor ko'rsatilgan xizmat hajmiga emas, xizmatdan foydalangan iste'molchi qanday natijaga ega bo'lganiga qaratilishi lozim.

Xizmat sifatini oshirish, birinchi navbatda, xizmat ko'rsatish jarayonining aniqligi, tezkorligi, ishonchiligi, xavfsizligi va iste'molchi uchun qulayligini ta'minlashni talab qiladi. Biroq xizmat turlarining xususiyati turlicha bo'lgani sababli sifat mezonlari ham bir xil bo'lishi mumkin emas. Tibbiy xizmatda davolashning natijadorligi va xavfsizlik, ta'lim xizmatida bilim va ko'nikmalarning shakllanishi, transportda muntazamlik va xavfsizlik, bank xizmatida ishonchlilik va tezkorlik, turizm esa xizmat ko'rsatish madaniyati va iste'molchi taassuroti ustuvor mezon bo'lishi mumkin.

Shu bois istiqbolda xizmatlar sifati monitoringini umumiy ko'rsatkichlardan xizmat turiga mos natijaviy sifat mezonlariga o'tkazish maqsadga muvofiq. Bu jarayonda xizmat ko'rsatuvchi subyektning o'z hisoboti bilan cheklanib qolmasdan, iste'molchilarning fikri, takroriy murojaatlar, shikoyatlar, xizmatdan qayta foydalanish holatlari va qoniqish darajasidan ham foydalanish zarur.

Aholi qoniqishini o'rganish xizmatlar sohasidagi muammolarni aniqlash uchun muhim qayta aloqa vositasi bo'lishi mumkin. Qoniqish darajasining pasayishi xizmatning sifatidagi muammo, narxning

yuqoriligi, ortiqcha kutish vaqti, hududiy noqulaylik yoki xodimlarning xizmat ko'rsatish madaniyati bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Aynan shu sababdan iste'molchilar fikrini muntazam o'rganish faqat nazorat vazifasini emas, balki xizmatni takomillashtirish uchun axborot manbai vazifasini bajarishi lozim.

Narx maqbulligini ta'minlash masalasi ham xizmatlar samaradorligining farovonlikka ta'sirida alohida ahamiyat kasb etadi. Xizmat sifatining oshishi ayrim hollarda qo'shimcha xarajatlarni talab qilishi mumkin, biroq xizmat narxining aholining real daromad imkoniyatlaridan uzilib ketishi uning mavjudligini iqtisodiy jihatdan cheklaydi. Demak, xizmat sifati va narx maqbulligini bir-biriga qarama-qarshi emas, balki "maqbul narxdagi sifatli xizmat" tamoyili asosida uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq.

Olingan natijalarga tayangan holda, barcha xizmatlarning arzon bo'lishi talab etilmaydi. Professional, turistik yoki yuqori texnologik xizmatlarda yuqori sifat yuqoriroq narx bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Biroq ta'lim, sog'liqni saqlash, transport, kommunal va boshqa bazaviy xizmatlarda aholining asosiy qatlamlari uchun foydalanish imkoniyatini saqlash farovonlik nuqtayi nazaridan ustuvor vazifa hisoblanadi.

Biroq yuqori unumdor va yuqori daromadli bandlikning shakllanishi tegishli bilim, kasbiy malaka va raqamli ko'nikmalarga ega ishchi kuchisiz ta'minlanmaydi. Shu sababli xizmatlar sohasi samaradorligining aholi farovonligiga ta'sirini kuchaytirishning keyingi istiqbolli yo'nalishi inson kapitalini rivojlantirish va xizmatlar iqtisodiyoti ehtiyojlariga mos kompetensiyalarni shakllantirish bilan bog'liq.

Xizmatlar sohasida inson kapitalining ahamiyati uning ko'plab turlarida asosiy iqtisodiy resurs insonning bilimi, kasbiy mahorati va tajribasi ekanligi bilan belgilanadi. Ayniqsa, axborot-kommunikatsiya, moliya, tibbiyot, ta'lim, konsalting, muhandislik, turizm va boshqa professional xizmatlarda xodim malakasining oshishi xizmat sifati va mehnat unumdorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu bois istiqbolda kadrlar tayyorlash tizimini xizmatlar bozoridagi tarkibiy o'zgarishlar bilan yanada yaqin bog'lash zarur. Ta'lim va kasbiy tayyorlash dasturlarida faqat mavjud kasblarga emas, balki raqamlashtirish, sun'iy intellekt, elektron savdo, logistika, raqamli marketing, zamonaviy turizm, moliyaviy texnologiyalar va boshqa yangi xizmat yo'nalishlarida shakllanayotgan kompetensiyalarga ham e'tibor qaratilishi lozim.

Bunda oliy ta'lim, professional ta'lim, qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimlari o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash muhimdir. Chunki texnologik o'zgarishlar sharoitida bir marta olingan kasbiy bilim butun mehnat faoliyati davomida yetarli bo'lmaydi mumkin. Xizmatlar sohasida xodimlarning yangi texnologiyalar va iste'molchi talablariga moslashish qobiliyati mehnat unumdorligi va bandlik barqarorligini belgilovchi omillardan biriga aylanadi.

Aynan shu sababdan istiqbolda uzluksiz kasbiy rivojlanish tamoyilini xizmatlar sohasidagi bandlik siyosatining tarkibiy qismiga aylantirish maqsadga

muvofig. Xodimlarning qisqa muddatli kasbiy kurslar, qayta tayyorlash, raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish va ish joyida malaka oshirish imkoniyatlarini kengaytirish ularning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshiradi.

Inson kapitalining yana bir muhim tarkibiy qismi aholining sog'lig'i hisoblanadi. Sifatli tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatining kengayishi mehnat qobiliyatini saqlash, vaqtinchalik mehnatga layoqatsizlik bilan bog'liq yo'qotishlarni kamaytirish va faol mehnat davrini uzaytirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan sog'liqni saqlash xizmatlariga yo'naltirilgan resurslarni faqat ijtimoiy xarajat sifatida emas, balki inson kapitali va kelgusidagi mehnat unumdorligiga investitsiya sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

Demak, aytish joizki, xizmatlar sohasi va inson kapitali o'rtasida ham ikki tomonlama bog'liqlik shakllanadi: sifatli ta'lim va tibbiy xizmatlar inson kapitalini rivojlantiradi, rivojlangan inson kapitali esa xizmatlar sohasida mehnat unumdorligi, innovatsion faollik va xizmat sifatining oshishiga xizmat qiladi.

Xizmatlar sohasi samaradorligining aholi farovonligiga ta'sirini kuchaytirishda hududlar

o'rtasidagi xizmatlardan foydalanish imkoniyatlaridagi tafovutlarni qisqartirish muhim ahamiyatga ega. Bunda barcha hududlarda xizmatlar hajmini tenglashtirish emas, balki aholining zarur xizmatlardan hududiy va iqtisodiy jihatdan foydalanish imkoniyatini kengaytirish ustuvor vazifa bo'lishi lozim.

Ayniqsa, qishloq va chekka hududlarda doimiy obyekt, mobil xizmat va raqamli xizmat shakllarini uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv transport, vaqt va boshqa xarajatlarni kamaytirish bilan birga ta'lim, tibbiyot, moliyaviy, maishiy va boshqa zarur xizmatlarning aholiga yaqinlashishiga xizmat qiladi.

Shu jihatdan hududiy samaradorlikni "xizmatning mavjudligi – undan foydalanish imkoniyati – foydalanish natijasi" ketma-ketligi asosida baholash taklif etiladi. Ya'ni xizmatning mavjudligi yetarli emas, undan aholi real foydalana olishi va mazkur xizmat uning ehtiyojini qondirish orqali farovonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi zarur.

Bu yondashuv xizmatlar sohasidagi hududiy rivojlanishni obyektlar sonidan aholining real foydalanish natijasiga yo'naltirish imkonini beradi.

1-jadval

Xizmatlar sohasi samaradorligining aholi farovonligiga ta'sirini kuchaytirishning istiqbolli yo'nalishlari⁵

T/r	Istiqbolli yo'nalish	Asosiy mazmuni	Xizmatlar sohasi samaradorligiga ta'siri	Aholi farovonligiga ta'siri
1	Yuqori qo'shilgan qiymatli xizmatlarni rivojlantirish	AKT, moliya, professional, logistika, ta'lim, tibbiyot va kreativ xizmatlarni kengaytirish	Mehnat unumdorligi va yaratilayotgan qo'shilgan qiymat oshadi	Yuqori daromadli va sifatli bandlik kengayadi
2	Xizmatlarni raqamlashtirish	Masofaviy, elektron va platforma xizmatlarini rivojlantirish	Xizmat ko'rsatish tezligi va qamrovi oshadi, xarajatlar kamayadi	Vaqt va transport xarajatlari qisqarib, xizmatlardan foydalanish imkoniyati kengayadi
3	Xizmat sifati va narx maqbulligini oshirish	Sifat monitoringi, iste'molchi fikri va qayta aloqa tizimini rivojlantirish	Xizmat ko'rsatish sifati va raqobatbardoshlik oshadi	Aholi qoniqishi va xizmatlardan real foydalanish darajasi ortadi
4	Sifatli bandlik va daromadlarni oshirish	Barqaror, rasmiy va yuqori unumdor ish o'rinlarini yaratish	Xizmatlar sohasida mehnat samaradorligi oshadi	Mehnat daromadlari va aholining to'lov qobiliyati ko'payadi
5	Inson kapitalini rivojlantirish	Kasbiy, raqamli va zamonaviy xizmat kompetensiyalarini shakllantirish	Malakali kadrlar va innovatsion faollik oshadi	Bandlik barqarorligi va daromad olish imkoniyatlari kengayadi
6	Hududiy tafovutlarni qisqartirish	Doimiy, mobil va raqamli xizmat shakllarini hududiy ehtiyojga moslashtirish	Xizmatlarning hududiy qamrovi kengayadi	Qishloq va chekka hududlarda xizmatlardan foydalanish imkoniyati yaxshilanadi

1-jadvalda keltirilgan istiqbolli yo'nalishlar xizmatlar sohasi samaradorligini aholi farovonligi bilan uzviy bog'lash imkonini beradi. Ularning umumiy xususiyati shundaki, barcha yo'nalishlarda iqtisodiy natija yakuniy maqsad sifatida emas, balki aholi hayot sifatini yaxshilashga xizmat qiluvchi vosita sifatida qaraladi. Shu sababli kelgusida xizmatlar sohasini

rivojlantirishda hajm va o'sish sur'atlari bilan bir qatorda mehnat unumdorligi, xizmat sifati, narx maqbulligi, hududiy mavjudlik, bandlik sifati va aholi qoniqishi kabi natijaviy ko'rsatkichlarni ham hisobga olish zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Amalga oshirilgan tahlil asosida, xizmatlar sohasi samaradorligining aholi farovonligiga ta'sirini

⁵ Manba: tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

kuchaytirish istiqbollari uchta asosiy tamoyil bilan izohlanadi. Birinchidan, xizmatlar tarkibini yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi va malakali bandlikni shakllantiruvchi faoliyatlar hisobiga takomillashtirish zarur. Ikkinchidan, raqamlashtirish, sifatni oshirish va xizmatlarning hududiy mavjudligini kengaytirish orqali aholining xizmatlardan real foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash lozim. Uchinchidan, xizmatlar sohasidagi iqtisodiy o'sishni barqaror daromad, inson kapitali va hayot sifati bilan bog'laydigan natijaviy yondashuvni kuchaytirish talab etiladi.

Bu istiqbolli yo'nalishlarning o'zaro uyg'unligi xizmatlar sohasida yaratilayotgan iqtisodiy qiymatning aholiga yetib borish samaradorligini oshiradi. Bunda yuqori mehnat unumdorligi sifatli bandlikni, sifatli bandlik barqaror daromadni, barqaror daromad esa sifatli xizmatlarga bo'lgan talab va inson kapitali rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Shu tariqa xizmatlar sohasi va aholi farovonligi o'rtasida uzoq muddatli, o'zaro kuchaytiruvchi bog'liqlik shakllanadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, xizmatlar sohasi samaradorligining aholi farovonligiga ta'sirini kuchaytirish istiqbollari xizmatlar hajmini oshirish bilan cheklanmasligi, balki yuqori qo'shilgan qiymat, sifatli va barqaror bandlik, raqamlashtirish, xizmat sifati va narx maqbuligi, inson kapitali hamda hududiy mavjudlikni birgalikda rivojlantirishga asoslanishi lozim. Bunda xizmatlar sohasining iqtisodiy natijalari aholining real daromadlari, xizmatlardan foydalanish imkoniyati va hayot sifatidagi ijobiy o'zgarishlar bilan baholanishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Дж., Вонг В. Основы маркетинга. – М., СПб., К.: Издат. дом «Вильямс», 1999.-718 с.
2. Мак-Дональд М., Пэйн Э. Сфера услуг. Полное пошаговое руководство по маркетинговому планированию. – М.: КноРус, 2009.-448 с.
3. McConnell, Brue. Economics. 19 th edition. Mcgraw-hill/Irwin, USA, 2014. – 984 p.; N.Gregory Mankiw. Principles of Economics, 7th edition. Amazon, USA, 2014. – 880 p.

4. Мухаммедов М.М., Мардонов Б.Б. Хизмат кўрсатиш соҳасида аҳоли бандлиги ва даромадлари. Монография. «Инновацион ривожланиш наشريёт-матбаа уйи». 2021, 186 б.

5. Пардаев М.К. Хизматлар кўрсатиш тармоқлари иқтисодиётининг айрим муаммолари. – Т.: Наврўз, 2014. –264.

6. Мирзаев Қ.Д., Султонов Ш.А. ва бошқалар Хизматлар соҳаси иқтисодиёти. Дарслик. Самарқанд. САМИСИ, 2022. –251 б.

7. Shanazarov F. Ijtimoiy xizmatlarning inson kapitalini rivojlantirishdagi o'rni va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga ta'sir mexanizmlar // "Barqaror rivojlanish va yashil transformatsiyaning zamonaviy mexanizmlari" xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Samarqand, 2026. DOI: 10.60078/2026-vol1-issT1-13.

8. Raximov Z. Ijtimoiy xizmatlarning aholi farovonligini ta'minlashdagi roli // Ilg'or iqtisodiyot va pedagogik texnologiyalar. – 2025. – Jild 2. – №3. – B. 13–17. DOI: 10.60078/3060-4842-2025-vol2-iss3-pp13-17.

9. <https://lex.uz/ru/docs/-6600413> – Qonunchilik ma'lumotlari milliy elektron bazasi.

10. www.stat.uz – O'zbekiston Respublikasi milliy statistika qo'mitasi sayti.

11. www.jmbm.uz – Journal of marketing, business and management (JMBM).

12. <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/> – Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot ilmiy-ommabop jurnali.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Raximov Zafar Komilovich - Samarqand iqtisodiyot va servis instituti "Raqamli iqtisodiyot" kafedrasi DSc mustaqil izlanuvchisi / Рахимов Зафар Комилович — независимый соискатель степени DSc кафедры «Цифровая экономика» Самаркандского института экономики и сервиса / Raximov Zafar Komilovich — Independent DSc Researcher, Department of Digital Economy, Samarkand Institute of Economics and Service.

E-mail: zafarrahimov022@gmail.com

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ОРГАНИЗАЦИЙ В УСЛОВИЯХ ОПТИМИЗАЦИИ РАБОЧИХ МЕСТ

Одилов Жахонгир Акрам угли

ISH JOYLARINI OPTIMALLASHTIRISH MUNOSABATLARIDA TASHKILOTLARNING IQTISODIY BARQARORLIGINI TA'MINLASH MECHANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Odilov Jahongir Akram o'g'li

FORMATION OF MECHANISMS FOR ENSURING ORGANIZATIONAL ECONOMIC SUSTAINABILITY UNDER JOB OPTIMIZATION

Odilov Jakhangir

Аннотация. В статье исследуются теоретические и практические аспекты обеспечения экономической устойчивости организаций в условиях оптимизации рабочих мест. Актуальность исследования обусловлена необходимостью повышения эффективности использования трудовых ресурсов, сокращения необоснованных издержек и одновременного сохранения кадрового потенциала организации. На основе системного и сравнительно-аналитического подходов раскрывается взаимосвязь между структурой рабочих мест, производительностью труда, затратами на персонал и экономической устойчивостью организации. В исследовании использованы официальные статистические данные Республики Узбекистан, нормативно-правовые документы, материалы международных организаций и научные исследования в области экономики труда и управления человеческими ресурсами. Обосновано, что оптимизация не должна сводиться исключительно к сокращению численности работников. Предложен комплексный механизм, включающий анализ функциональной нагрузки, перераспределение обязанностей, развитие компетенций, цифровизацию процессов, внутреннюю мобильность и переподготовку работников.

Ключевые слова: экономическая устойчивость, рабочие места, оптимизация, трудовые ресурсы, производительность труда, управление персоналом, кадровый потенциал, эффективность, организация, рынок труда.

Annotatsiya. Mazkur maqolada ish o'rinarini optimallashtirish sharoitida tashkilotlarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etiladi. Tadqiqotda mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi, asossiz xarajatlarni qisqartirish va tashkilotning kadrlar salohiyatini saqlab qolish o'rtasidagi bog'liqlik ochib beriladi. O'zbekiston Respublikasining rasmiy statistik ma'lumotlari, normativ-huquqiy hujjatlar va xalqaro tashkilotlar materiallari asosida ish o'rinarini optimallashtirishga tizimli yondashuv taklif etiladi. Optimallashtirishni faqat xodimlar sonini qisqartirish bilan cheklash iqtisodiy va tashkiliy xavflarni kuchaytirishi mumkinligi asoslanadi. Funktsional yuklamani tahlil qilish, vazifalarni qayta taqsimlash, raqamlashtirish, ichki mehnat mobilligi va xodimlarni qayta tayyorlashni o'z ichiga olgan boshqaruv mexanizmi taklif etiladi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy barqarorlik, ish o'rinarlari, optimallashtirish, mehnat resurslari, mehnat unumdorligi, personalni boshqarish, kadrlar salohiyati, samaradorlik, tashkilot, mehnat bozori.

Abstract. The article examines theoretical and practical aspects of ensuring organizational economic sustainability under job optimization. The study focuses on the relationship between efficient use of labor resources, reduction of unjustified costs, preservation of human capital, and organizational performance. Official statistics of Uzbekistan, regulatory documents, international organization materials, and academic literature are used as the information base. The study argues that job optimization should not be reduced to mechanical staff reduction. A comprehensive management mechanism is proposed, including workload analysis, redistribution of functions,

digitalization, internal labor mobility, employee retraining, and performance monitoring. The proposed approach makes it possible to balance labor costs, productivity, personnel stability, and long-term organizational adaptability.

Keywords: economic sustainability, jobs, optimization, labor resources, labor productivity, human resource management, human capital, efficiency, organization, labor market.

ВВЕДЕНИЕ

Современные условия функционирования организаций характеризуются высокой изменчивостью внешней среды, усилением конкуренции, ускорением технологических преобразований и повышением требований к эффективности использования ресурсов. В этих условиях особое значение приобретает рациональная организация трудовых процессов и формирование оптимальной структуры рабочих мест. Для организации рабочее место представляет собой не только элемент штатной структуры, но и экономический ресурс, непосредственно связанный с формированием затрат, созданием добавленной стоимости и достижением стратегических целей.

Оптимизация рабочих мест становится особенно актуальной в условиях роста стоимости труда, внедрения цифровых технологий, изменения потребительского спроса и необходимости повышения производительности. Однако механическое сокращение количества работников не всегда приводит к улучшению финансового положения организации. Напротив, необоснованное сокращение персонала способно привести к увеличению нагрузки на оставшихся работников, снижению качества продукции и услуг, потере накопленных компетенций и росту скрытых издержек.

Следовательно, современный подход к оптимизации должен рассматривать рабочее место как объект комплексного управления, где одновременно учитываются экономическая целесообразность, производственная нагрузка, квалификация работников, технологические возможности и долгосрочные интересы организации.

Актуальность данной проблемы усиливается происходящими изменениями на рынке труда Узбекистана. Согласно данным Национального комитета Республики Узбекистан по статистике, объем трудовых ресурсов страны увеличился с 19 158,2 тыс. человек в 2020 году до 20 602,6 тыс. человек в 2025 году. За рассматриваемый период трудовые ресурсы выросли примерно на 7,5 %. Одновременно увеличилась численность занятого населения, что повышает требования к производительности и качеству рабочих мест.

Согласно официальным статистическим данным, в 2025 году уровень безработицы в Узбекистане составил 4,8 %, тогда как в 2020 году он составлял 10,5 %. Данная тенденция свидетельствует о расширении возможностей занятости, однако одновременно повышает значение качества создаваемых рабочих мест и эффективности использования человеческого капитала.

Целью исследования является разработка научно обоснованного механизма управления экономической устойчивостью организаций

посредством комплексной оптимизации рабочих мест. Для достижения поставленной цели определены задачи раскрыть экономическое содержание оптимизации рабочих мест, определить ее связь с экономической устойчивостью, проанализировать основные тенденции рынка труда, выявить риски необоснованной оптимизации и предложить систему оценки ее эффективности.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методологическую основу исследования составили системный, структурно-функциональный, сравнительный и экономико-статистический подходы. Системный подход позволил рассмотреть организацию как совокупность взаимосвязанных элементов, в которой рабочие места, персонал, финансовые ресурсы, производственные процессы и управленческие решения образуют единую систему.

Структурно-функциональный подход применялся для определения роли отдельных рабочих мест в формировании конечного результата деятельности организации. Сравнительный метод использовался при анализе изменения основных показателей рынка труда Узбекистана и сопоставлении традиционного и современного подходов к оптимизации рабочих мест.

Экономико-статистический анализ использован для оценки динамики трудовых ресурсов и занятости населения. Информационную базу исследования составили данные Национального комитета Республики Узбекистан по статистике, нормативно-правовые документы Республики Узбекистан, материалы Международной организации труда, Всемирного банка, а также научная литература в области экономики труда, управления человеческими ресурсами и организационной устойчивости.

В качестве временного интервала для анализа основных показателей рынка труда выбран период 2020–2025 гг. Такой подход позволяет оценить изменения, произошедшие в структуре трудовых ресурсов и занятости в условиях трансформации экономической среды.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ИХ ОБСУЖДЕНИЕ

В научной литературе понятие оптимизации рабочих мест может трактоваться достаточно широко. В наиболее узком понимании оно связано с сокращением избыточных должностей и расходов на персонал. Однако такой подход не соответствует современным требованиям управления организациями.

Экономически обоснованная оптимизация представляет собой процесс установления такого количества и структуры рабочих мест, при которых обеспечивается максимально возможное соотношение между затратами на труд и создаваемым экономическим результатом.

Оптимизация должна отвечать на четыре ключевых вопроса: какие рабочие места действительно необходимы организации; какова фактическая производственная нагрузка на каждое рабочее место; какую экономическую ценность создает конкретное рабочее место; возможно ли повышение эффективности рабочего места за счет технологий, изменения функций или повышения квалификации работника.

Исходя из этого, оптимизацию рабочих мест целесообразно рассматривать как системный процесс формирования, изменения, объединения,

перераспределения или ликвидации рабочих функций на основе оценки их экономической и организационной эффективности при сохранении стратегически значимого кадрового потенциала.

Такое определение принципиально отличается от простой политики сокращения численности работников. Если сокращение осуществляется без предварительного анализа процессов, организация может получить краткосрочный эффект в виде уменьшения фонда оплаты труда, но одновременно столкнуться с долгосрочными потерями.

Таблица 1.

Динамика трудовых ресурсов Республики Узбекистан

Год	Трудовые ресурсы, тыс. чел.
2020	19 158,2
2021	19 334,9
2022	19 517,5
2023	19 739,6
2024	20 085,2
2025	20 602,6

Источник: составлено автором по данным Национального комитета Республики Узбекистан по статистике.

За 2020–2025 гг. количество трудовых ресурсов увеличилось на 1 444,4 тыс. человек. Это означает, что организациям необходимо одновременно решать две взаимосвязанные задачи: обеспечивать создание достаточного количества рабочих мест и повышать производительность уже существующих.

Увеличение предложения труда само по себе не гарантирует экономического роста. Если рабочие места характеризуются низкой производительностью, недостаточной загрузкой или отсутствием соответствия между компетенциями работников и требованиями организации, рост численности занятых может сопровождаться увеличением издержек без пропорционального роста результата.

Следовательно, количественный показатель занятости должен дополняться качественными показателями эффективности рабочего места. К ним целесообразно отнести выручку на одного работника, добавленную стоимость на одного работника, производительность труда, коэффициент загрузки, фонд оплаты труда на единицу результата, стоимость выполнения операции, уровень автоматизации, текучесть кадров и расходы на подбор и обучение персонала.

Взаимосвязь оптимизации рабочих мест и экономической устойчивости

Экономическая устойчивость организации характеризует ее способность сохранять функционирование, выполнять обязательства, адаптироваться к внешним изменениям и обеспечивать приемлемый уровень финансового результата.

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

В рамках данного исследования экономическую устойчивость целесообразно рассматривать как результат взаимодействия четырех компонентов: финансовой устойчивости, операционной эффективности, кадровой устойчивости и адаптивности.

Если хотя бы один из этих компонентов существенно ослабевает, устойчивость организации снижается. Например, чрезмерное увеличение фонда оплаты труда при недостаточной производительности ухудшает финансовую устойчивость. Однако чрезмерное сокращение персонала может снизить операционную и кадровую устойчивость.

Следовательно, существует определенный диапазон оптимальной численности работников. При минимальной численности организация рискует столкнуться с перегрузкой работников; при оптимальной численности обеспечивается баланс между производственной нагрузкой и кадровыми затратами; при избыточной численности возникают расходы, которые не компенсируются соответствующим увеличением результата.

Недостатки традиционного подхода к оптимизации

Практика управления организациями позволяет выделить несколько типичных недостатков традиционного подхода. Первый недостаток — ориентация исключительно на сокращение затрат. При таком подходе сокращение численности персонала рассматривается как наиболее простой способ снижения расходов, хотя уменьшение фонда оплаты труда не всегда означает повышение эффективности.

Второй недостаток — отсутствие анализа функциональной нагрузки. Две одинаковые должности могут иметь принципиально разную

фактическую загрузку. Один сотрудник может быть перегружен, а другой выполнять ограниченный объем операций.

Третий недостаток — игнорирование человеческого капитала. Квалифицированный работник является носителем опыта и организационных знаний. Его увольнение может привести к потерям, которые невозможно сразу отразить в бухгалтерской отчетности.

Четвертый недостаток — отсутствие оценки возможностей автоматизации. Часть функций может быть автоматизирована, однако это не обязательно означает необходимость увольнения работника. Высвободившееся рабочее время может быть направлено на более производительные задачи.

Пятый недостаток — слабое внимание к переподготовке. В условиях технологических изменений рациональным решением нередко является не сокращение, а развитие новых компетенций работников.

Предлагаемый механизм оптимизации рабочих мест

На основе проведенного исследования предлагается последовательная процедура оптимизации рабочих мест, включающая инвентаризацию должностей, анализ функциональной нагрузки, оценку экономической значимости, определение возможностей цифровизации, принятие решения по каждой должности, реализацию изменений и последующий контроль.

На первом этапе формируется полный перечень рабочих мест и должностей. По каждой должности необходимо определить основные функции, объем выполняемой работы, необходимую квалификацию, фактическую загрузку, стоимость содержания и вклад в конечный результат.

На втором этапе определяется соотношение фактически выполняемых функций и установленной нормы. Для этого предлагается использовать коэффициент загрузки: $K_z = \text{ФН} / \text{НН} \times 100$, где K_z — коэффициент загрузки рабочего места; ФН — фактическая нагрузка; НН — нормативная нагрузка.

Если коэффициент существенно ниже 100 %, существует вероятность недостаточной загрузки рабочего места. Если показатель значительно превышает 100 %, возникает риск перегрузки. Такой подход позволяет принимать решения на основе измеряемых характеристик.

На третьем этапе проводится экономическая оценка рабочего места. При этом учитываются производительность, финансовый вклад, кадровая и стратегическая значимость, а также способность должности адаптироваться к изменениям. Оценка должна учитывать не только расходы, но и потенциальные потери при необоснованном сокращении.

На четвертом этапе рассматриваются возможности цифровизации и автоматизации. Автоматизация должна использоваться прежде всего для устранения рутинных операций и повышения

производительности, а не как автоматический механизм сокращения персонала.

На пятом этапе принимается решение о сохранении, перераспределении, объединении функций, автоматизации, переподготовке или сокращении. Приоритетным вариантом при наличии соответствующих условий должно быть сохранение человеческого капитала посредством внутренней мобильности и обучения.

На заключительном этапе проводится контроль результатов по показателям производительности, затрат, качества, текучести кадров и финансового результата. При необходимости структура рабочих мест корректируется.

Переподготовка и внутренняя мобильность работников

Одним из наиболее эффективных инструментов оптимизации является внутренняя мобильность. Если определенное рабочее место становится избыточным, работник может быть переведен на другое направление при условии соответствующей подготовки.

Такой подход позволяет одновременно решить две задачи: сократить избыточные функции и сохранить человеческий капитал. Для этого организациям целесообразно создавать систему внутреннего кадрового резерва, включающую карту компетенций работников, перечень дефицитных компетенций, программы обучения, систему внутреннего отбора и механизм перевода между подразделениями.

Подобная модель особенно актуальна в условиях структурных изменений, когда спрос на одни профессии уменьшается, а на другие увеличивается. Инвестиции в переподготовку позволяют снизить расходы на внешний подбор и одновременно сохранить накопленные знания внутри организации.

Правовые аспекты оптимизации рабочих мест в Узбекистане

Оптимизация рабочих мест должна осуществляться с учетом требований трудового законодательства. Правовой основой является новый Трудовой кодекс Республики Узбекистан, утвержденный Законом Республики Узбекистан № О'РQ-798 от 28 октября 2022 года.

Важное значение имеет Указ Президента Республики Узбекистан от 4 августа 2025 года № PF-126 «О дополнительных мерах по совершенствованию системы трудовых отношений и профессиональной подготовки и стимулированию работодателей». Документ направлен на совершенствование трудовых отношений и профессиональной подготовки, что непосредственно связано с качеством рабочих мест и кадровым развитием.

Указ Президента Республики Узбекистан от 20 декабря 2024 года № PF-223 ориентирован на внедрение новой системы обеспечения высокого экономического роста и занятости населения, а также повышение роли местных органов власти. Для

организаций это усиливает необходимость учитывать внешнюю институциональную среду при формировании кадровой политики.

Таким образом, экономическая оптимизация не может осуществляться изолированно от

социальных и правовых обязательств организации. Необходимо обеспечивать баланс между экономической эффективностью, законностью кадровых решений, социальной ответственностью и сохранением квалифицированного персонала.

Таблица 2.

Основные показатели оценки оптимизации рабочих мест

Показатель	Содержание	Целевое направление
Производительность труда	Результат на одного работника	Рост
Затраты на персонал	Расходы на труд	Оптимизация
Выручка на работника	Экономический результат на одного работника	Рост
Коэффициент загрузки	Фактическая/нормативная нагрузка	Оптимальный уровень
Текучесть кадров	Доля выбывших работников	Снижение
Автоматизация операций	Доля процессов, выполняемых с применением технологий	Рост
Затраты на подбор	Расходы на замещение персонала	Снижение
Обучение работников	Доля сотрудников, прошедших обучение	Рост
Качество продукции/услуг	Результат после оптимизации	Стабильный рост

Особое значение имеет комплексность оценки. Например, снижение затрат на персонал не может автоматически считаться положительным результатом, если одновременно производительность и качество снизились. Поэтому итоговый эффект должен определяться как совокупное изменение затрат, производительности, качества и кадровой стабильности.

В результате оптимизация рабочих мест должна оцениваться не только по количеству сокращенных должностей, но и по росту экономического результата на одного работника, снижению непроизводительных затрат, повышению загрузки и качества трудовых процессов.

Организациям целесообразно проводить оптимизацию рабочих мест на основе регулярного анализа функциональной нагрузки и не ограничивать ее сокращением численности персонала.

Необходимо внедрять электронную карту рабочих мест, содержащую информацию о функциях, нагрузке, стоимости и результативности каждой должности. Одновременно следует формировать внутренний кадровый резерв для перераспределения работников между подразделениями.

Целесообразно разрабатывать программы переподготовки сотрудников в соответствии с изменениями технологий, связывать показатели эффективности персонала с экономическими результатами подразделения и учитывать стоимость потери квалифицированного сотрудника, включая расходы на поиск, подбор и обучение нового специалиста.

При внедрении цифровых технологий приоритет следует отдавать автоматизации рутинных операций и повышению производительности труда. Одновременно необходимо обеспечить соответствие кадровой оптимизации требованиям трудового законодательства Республики Узбекистан.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное исследование показывает, что оптимизация рабочих мест является одним из важнейших элементов обеспечения экономической устойчивости современных организаций. При этом ее содержание не должно ограничиваться механическим сокращением численности работников.

В условиях роста трудовых ресурсов Узбекистана и одновременного снижения уровня безработицы особое значение приобретает повышение качества и производительности существующих рабочих мест. Официальные данные показывают, что численность трудовых ресурсов страны увеличилась с 19,2 млн человек в 2020 году до 20,6 млн человек в 2025 году, а уровень безработицы снизился до 4,8 %. Эти изменения усиливают необходимость перехода от преимущественно количественного подхода к занятости к модели, основанной на производительности, качестве рабочих мест и эффективном использовании человеческого капитала.

В работе установлено, что экономически обоснованная оптимизация должна включать инвентаризацию рабочих мест, анализ

функциональной нагрузки, оценку экономического вклада, выявление возможностей автоматизации, развитие внутренней мобильности и переподготовку работников.

Предложенная процедура основана на последовательности «диагностика — оценка — решение — реализация — контроль — корректировка». Ее преимущество заключается в возможности одновременно учитывать экономические, кадровые и социальные последствия управленческих решений.

Особое значение имеет переход от концепции «сокращения рабочих мест» к концепции «оптимизации трудовых функций». При таком подходе цифровизация и автоматизация не обязательно приводят к уменьшению занятости. Они могут создавать условия для перераспределения высвобождаемого рабочего времени на более производительные виды деятельности.

Таким образом, экономическая устойчивость организации в долгосрочной перспективе определяется не минимальным количеством работников, а способностью сформировать оптимальную структуру рабочих мест, обеспечить соответствие компетенций работников требованиям производства и постоянно повышать производительность труда.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Mehnat munosabatlari va kasbga tayyorlash tizimini takomillashtirish hamda ish beruvchilarni rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida: 2025-yil 4-avgustdagi PF-126-son Farmon. LexUZ.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Hududlarda yuqori iqtisodiy o'sish va aholi bandligini ta'minlashning yangi tizimini yo'lga qo'yish hamda bu borada mahalliy hokimliklarning roli va mas'uliyatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida: 2024-yil 20-dekabrda PF-223-son Farmon. LexUZ.
3. O'zbekiston Respublikasi. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksini tasdiqlash to'g'risida: O'RQ-798-son, 28.10.2022. LexUZ.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Mehnat resurslari soni — SIAT. 2025-yil ma'lumotlari.
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Mehnat bozori bo'yicha rasmiy statistika.
6. International Labour Organization. Productivity and decent work. Geneva: ILO.
7. International Labour Organization. World Employment and Social Outlook: Trends 2025. Geneva: ILO, 2025.
8. World Bank. Uzbekistan Country Economic Memorandum: Fostering Private Sector-Led Growth and Global Integration. Washington, DC: World Bank, 2025.
9. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Chicago: University of Chicago Press, 1993.
10. Barney J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage // Journal of Management. 1991. Vol. 17. No. 1. P. 99–120.
11. Pfeffer J. The Human Equation: Building Profits by Putting People First. Boston: Harvard Business School Press, 1998.
12. Armstrong M. Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice. London: Kogan Page.
13. Womack J.P., Jones D.T. Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation. New York: Simon & Schuster.
14. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 1985.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Odilov Jahongir Akram o'g'li QarDU tadqiqotchisi / Одилов Жахонгир Акрам угли Исследователь в КарГУ / Odilov Jakhongir, Researcher at KarSU

E-mail: 33djakhongir33@gmail.com

ISROIL STARTAP EKOTIZIMINI BOSHQARISH MEKANIZMLARINING TIZIMLI TAHLILI VA O‘ZBEKISTON STARTAP EKOTIZIMINI RIVOJLANTIRISH UCHUN AMALIY SABOQLAR

Abduraupov Rustam Ramzovich, Sodiqov Elmurod Shomurod o‘g‘li

АНАЛИЗ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ ИЗРАИЛЬСКОЙ СТАРТАП-ЭКОСИСТЕМОЙ И ПРАКТИЧЕСКИЕ УРОКИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ СТАРТАП- ЭКОСИСТЕМЫ УЗБЕКИСТАНА

Абдураупов Рустам Рамзович, Содиков Эльмурод

ANALYSIS OF MANAGEMENT MECHANISMS IN THE ISRAEL STARTAP ECOSYSTEM AND PRACTICAL LESSONS FOR THE DEVELOPMENT OF THE STARTAP ECOSYSTEM OF UZBEKISTAN

Abduraupov Rustam Ramzovich, Sodiqov Elmurod

Annotatsiya: Ushbu maqolada Isroil davlatining startap ekotizimini boshqarish mexanizmlari kompleks va tizimli yondashuv asosida tahlil etilgan. Tadqiqot doirasida “Startaplar millati” sifatida e’tirof etilgan Isroilning startap ekotizimiga xos asosiy tarkibiy elementlar keng qamrovda o‘rganildi. Xususan, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan qo‘shma moliyalashtirish modeli (Yozma dasturi), harbiy-texnologik ta’lim tizimi (8200-razvedka bo‘linmasi), Triple Helix (davlat–universitet–biznes) hamkorlik modeli hamda innovatsion faoliyatning xalqaro bozorga yo‘naltirilganlik strategiyasi tahlil qilindi.

Empirik ma’lumotlarga ko‘ra, 2024-yilda Isroil startaplariga jalb etilgan venchur kapital investitsiyalari hajmi 12 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lib, jon boshiga hisoblaganda 1 580 AQSh dollariga teng keladi. Mazkur ko‘rsatkich global miqyosda eng yuqori darajalardan biri hisoblanadi. Aholisi 9,8 million kishini tashkil etuvchi kichik davlat sifatida Isroil global startap ekotizimlari reytingida 3-o‘rinni egallaydi (StartupBlink, 2026).

Shu bilan birga, tadqiqotda O‘zbekiston startap ekotizimining joriy holati ham kompleks baholangan. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, 2025-yilga kelib mamlakatda startap loyihalarga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmi 329 million AQSh dollariga yetgan, shuningdek, 16 ta faol venchur kapital fondlari mavjudligi qayd etilgan.

Isroil va O‘zbekiston startap ekotizimlarining qiyosiy tahlili asosida institutsional rivojlanish darajasi, moliyalashtirish mexanizmlari, innovatsion infratuzilma hamda davlat siyosati yo‘nalishlaridagi mavjud tafovutlar aniqlanib, ularni bartaraf etishga qaratilgan aniq ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: startap ekotizimi; Yozma modeli; venchur kapital; Triple Helix modeli; harbiy-texnologik ta’lim tizimi; innovatsion infratuzilma; davlat-xususiy sheriklik; ekotizim boshqaruvi.

Аннотация: В данной статье на основе комплексного и системного подхода анализируются механизмы управления стартап-экосистемой Государства Израиль. В рамках исследования были всесторонне изучены основные структурные элементы, характерные для стартап-экосистемы Израиля, признанной "Нацией стартапов." В частности, были проанализированы модель совместного финансирования, поддерживаемая государством (программа Жазма), система военно-технологического образования (8200-е разведывательное подразделение), модель сотрудничества Triple Helix (государство-университет-бизнес), а также стратегия ориентации инновационной деятельности на международный рынок.

Согласно эмпирическим данным, в 2024 году объем венчурных инвестиций, привлеченных в израильские стартапы, составил 12 миллиардов долларов США, что эквивалентно 1 580 долларам США на душу населения. Данный показатель является одним из самых высоких в глобальном масштабе. Будучи небольшой страной с населением 9,8 млн человек, Израиль занимает 3-е место в рейтинге глобальных стартап-экосистем (StartupBlink, 2026).

В то же время в исследовании дана комплексная оценка текущего состояния стартап-экосистемы Узбекистана. Анализ показал, что к 2025 году объем инвестиций в стартап-проекты в стране достиг 329 миллионов долларов США, а также было отмечено наличие 16 активных фондов венчурного капитала.

На основе сравнительного анализа стартап-экосистем Израиля и Узбекистана были выявлены существующие различия в уровне институционального развития, механизмах финансирования, инновационной инфраструктуре и направлениях государственной политики, и разработаны конкретные научно-практические рекомендации, направленные на их устранение.

Ключевые слова: экосистема стартапа; Письменная модель; венчурный капитал; Модель тройной спирали; система военно-технологического образования; инновационная инфраструктура; государственно-частное партнерство; управление экосистемой.

Keywords: startup ecosystem; Written model; venture capital; Triple Helix model; military-technological education system; innovative infrastructure; public-private partnership; ecosystem management.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish hamda yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulot va xizmatlar ulushini oshirishda startap ekotizimlari muhim strategik omil sifatida tobora katta ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, to'rtinchi sanoat inqilobi sharoitida raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, biotexnologiya va boshqa ilg'or yo'nalishlarning jadal rivojlanishi startap faoliyatini iqtisodiy taraqqiyotning asosiy drayverlaridan biriga aylantirmoqda. Shu nuqtai nazardan, milliy startap ekotizimlarini samarali boshqarish, ularning institutsional asoslarini mustahkamlash va innovatsion muhitni rivojlantirish masalalari zamonaviy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

So'nggi o'n yilliklar davomida Isroil ushbu yo'nalishda global miqyosda e'tirof etilgan, yuqori samaradorlikka ega bo'lgan startap ekotizimini shakllantirdi. "Startaplar millati" (Startup Nation) sifatida tanilgan ushbu model o'zining kompleksligi, tizimliliği va barqarorligi bilan ajralib turadi. Xususan, Isroilda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan venchur moliyalashtirish mexanizmlari, innovatsion faoliyatni rag'batlantiruvchi normativ-huquqiy baza, rivojlangan ilmiy-tadqiqot infratuzilmasi hamda xususiy sektorning yuqori faolligi o'zaro uyg'unlashgan holda faoliyat yuritadi. Bunda davlat, ilmiy muassasalar va biznes subyektlari o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni ifodalovchi Triple Helix modeli markaziy o'rin tutadi.

Aholisi nisbatan kam — 9,8 million kishidan iborat bo'lishiga qaramay, Isroil startap ekotizimi global ko'rsatkichlar bo'yicha yetakchi o'rinlarni egallab kelmoqda. Jumladan, 2024-yilda mamlakat startaplariga jalb etilgan venchur kapital investitsiyalari hajmi 12 milliard AQSh dollarini tashkil etib, jon boshiga 1 580 AQSh dollari ko'rsatkichiga erishilgan. Bu esa Isroilni dunyoda jon boshiga to'g'ri keladigan venchur investitsiyalari hajmi bo'yicha yetakchi davlatlardan biriga aylantiradi (IVC Research Center & Dealroom, 2024). Shuningdek, StartupBlink (2026) global reytingiga ko'ra, Isroil startap ekotizimlari orasida 3-o'rinni egallab, 21 900 dan ortiq faol startaplar bilan yuqori darajadagi innovatsion zichlikni namoyon etmoqda. Ushbu natijalar davlat siyosatining izchilligi, harbiy-texnologik ta'lim tizimining samaradorligi (xususan, 8200-razvedka bo'linmasi), shuningdek, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish mexanizmlarining rivojlanganligi bilan izohlanadi.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish va startap ekotizimini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida raqamli infratuzilmani rivojlantirish, IT xizmatlar eksportini oshirish hamda yoshlar o'rtasida tadbirkorlik ko'nikmalarini kengaytirishga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, IT Park Uzbekistan, venchur fondlari va akselerator dasturlarining tashkil etilishi startaplar uchun muhim institutsional platforma yaratmoqda. 2024-yilda mamlakat tarixidagi ilk "yakkashox" kompaniya — Uzum'ning 1,16 milliard AQSh dollari miqdorida baholanishi milliy startap ekotizimining yangi bosqichga o'tayotganidan dalolat beradi. Biroq, mavjud ijobiy o'zgarishlarga qaramay, O'zbekiston startap ekotizimida qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, venchur kapital bozorining yetarli darajada rivojlanmaganligi, xususiy investorlar faolligining pastligi, universitetlar va sanoat o'rtasidagi hamkorlikning sustligi hamda startaplar uchun chiqish (exit) mexanizmlarining cheklanganligi ekotizim samaradorligini pasaytiruvchi omillar sifatida namoyon bo'lmoqda. Shuningdek, innovatsion infratuzilmaning hududlar kesimida nomutanosib rivojlanganligi ham startaplar faoliyatining kengayishiga to'sqinlik qilmoqda. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi Isroilning startap ekotizimini boshqarish mexanizmlarini kompleks va tizimli ravishda o'rganish, ularni O'zbekiston startap ekotizimi bilan qiyosiy tahlil qilish hamda olingan natijalar asosida milliy sharoitga mos ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: birinchidan, Isroil startap ekotizimining institutsional va moliyaviy boshqaruv mexanizmlarini aniqlash va tizimlashtirish; ikkinchidan, O'zbekiston startap ekotizimining joriy holatini empirik ma'lumotlar asosida kompleks baholash; uchinchidan, ikki mamlakat ekotizimlari o'rtasidagi o'xshashlik va tafovutlarni qiyosiy tahlil orqali aniqlash; to'rtinchidan esa, O'zbekiston sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan samarali boshqaruv yondashuvlari va siyosiy choralarni ishlab chiqish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Startap ekotizimi nazariyasining shakllanishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan tadqiqotchilardan biri D. Isenberg (2010) hisoblanadi. U mazkur konsepsiyani o'zaro uzviy bog'langan oltita asosiy komponent — davlat siyosati, moliyalashtirish mexanizmlari, madaniy

muhit, tayanch infratuzilma, bozor imkoniyatlari hamda inson kapitali — yig'indisidan iborat murakkab va dinamik tizim sifatida talqin etadi. Isenberg yondashuvining asosiy ustunligi shundaki, u startap ekotizimini alohida elementlar yig'indisi sifatida emas, balki o'zaro ta'sir qiluvchi va bir-birini to'ldiruvchi komponentlar tizimi sifatida ko'rib chiqadi. Shu jihatdan, ekotizim samaradorligi har bir komponentning rivojlanish darajasiga emas, balki ularning o'zaro integratsiyasi va uyg'unligiga bevosita bog'liqdir.

Mazkur nazariyani rivojlantirgan holda, Moore (1993) va Stam (2015) startap ekotizimini "kirishlar" (inputs) va "chiqishlar" (outputs) o'rtasidagi funksional bog'liqlik orqali izohlaydi. Ularning yondashuvida "kirishlar" sifatida moliyaviy resurslar, inson kapitali va institutsional muhit ko'rib chiqilsa, "chiqishlar" sifatida esa innovatsion mahsulotlar, yuqori o'sish sur'atiga ega kompaniyalar hamda iqtisodiy qo'shilgan qiymat namoyon bo'ladi. Ushbu konseptual yondashuv startap ekotizimining samaradorligini baholashda tizimli va o'lchab bo'ladigan indikatorlardan foydalanish imkonini yaratadi.

Isroil startap ekotizimining nazariy va amaliy asoslarini o'rganishda Avnimelech va Teubal (2006) tadqiqotlari alohida ahamiyat kasb etadi. Ular 1993-yilda joriy etilgan Yozma dasturini davlat tomonidan boshqariladigan eng muvaffaqiyatli venchur kapital siyosat vositalaridan biri sifatida baholaydi. Mazkur dastur qisqa muddat — atigi 7 yil ichida — Isroilda venchur kapital fondlari sonini 4 tadan 60 dan ortiq fondga yetkazishga xizmat qilgan. Bu esa nafaqat moliyaviy infratuzilmaning shakllanishiga, balki xususiy investorlar va xalqaro kapital oqimining jalb qilinishiga ham turtki bo'lgan. Keyingi tadqiqotlarida Avnimelech (2009) Yozma modelining muvaffaqiyatini ta'minlovchi uchta asosiy omilni ajratib ko'rsatadi: birinchidan, dastur joriy etilishidan avval shakllangan yuqori texnologik salohiyat; ikkinchidan, xalqaro venchur kapital tarmoqlari bilan chuqur integratsiya; uchinchi esa, davlat siyosatining izchil va barqaror amalga oshirilishi.

Startap ekotizimlarining institutsional tuzilmasini tahlil qilishda Triple Helix modeli (Etzkowitz & Leydesdorff, 2000) muhim nazariy asos sifatida xizmat qiladi. Ushbu modelga ko'ra, davlat, universitetlar va sanoat o'rtasidagi o'zaro hamkorlik innovatsion rivojlanishning asosiy drayveri hisoblanadi. Isroil tajribasida mazkur model amalda yuqori samaradorlik bilan qo'llanilib, ilmiy-tadqiqot natijalarini tijoratlashtirish, startaplarni inkubatsiya qilish va texnologiyalar transferini jadallashtirishda muhim rol o'ynamoqda. Xususan, Texnion – Isroil texnologiya instituti, Veysman ilmiy instituti va Tel-Aviv universiteti kabi yetakchi ilmiy markazlar innovatsion g'oyalarni startaplarga aylantirishda muhim institutsional platforma vazifasini bajaradi.

Saxenian (2006) tadqiqotlarida esa Isroil startap ekotizimining rivojlanishida diaspora tarmoqlarining roli alohida ta'kidlanadi. Uning fikricha, Isroil va Silicon Valley o'rtasidagi kuchli aloqalar bilimlar almashinuvi, texnologik tajriba transferi hamda kapital oqimining erkin harakatlanishini ta'minlagan. Bu esa milliy ekotizimning global innovatsion tizimga

integratsiyalashuvini sezilarli darajada tezlashtirgan. Huja va hammualliflar (2015) esa Porterning "olmos modeli" asosida Isroil venchur kapital tizimini tahlil qilib, davlat siyosatining innovatsion klasterlarni rivojlantirishdagi rolini asoslab bergan. Xususan, ular inkubator dasturlari va Yozma tashabbusining klasterlashuv jarayonlarini jadallashtirishdagi ahamiyatini ilmiy asosda yoritadi.

Zamonaviy bosqichda Isroil startap ekotizimi doimiy transformatsiya jarayonida bo'lib, yangi siyosiy instrumentlar orqali yanada takomillashtirilmoqda. Jumladan, OECD (2025) hisobotiga ko'ra, "Yozma 2.0" dasturi (2024–2026) fond-of-funds mexanizmi asosida faoliyat yuritib, har yili taxminan 1 milliard AQSh dollari miqdorida investitsiyalarni safarbar etishga qaratilgan. Bu esa davlatning bevosita investitsiyalardan bosqichma-bosqich bilvosita moliyalashtirish mexanizmlariga o'tayotganini ko'rsatadi.

O'zbekiston startap ekotizimi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar nisbatan cheklangan bo'lib, mazkur yo'nalish hali yetarli darajada o'rganilmagan. Mavlonov va Rashidova (2022) o'z tadqiqotlarida mamlakatda venchur kapital bozorining shakllanishiga to'sqinlik qilayotgan institutsional va moliyaviy omillarni tahlil qilgan. Xususan, ular investorlar uchun rag'batlantiruvchi mexanizmlarning yetarli emasligi, huquqiy bazaning takomillashmaganligi va bozor ishtirokchilari o'rtasidagi axborot nomutanosibligini asosiy muammolar sifatida ko'rsatadi. Startup Genome tomonidan e'lon qilingan Global Startup Ecosystem Report (GSER, 2025) hisobotiga ko'ra, O'zbekiston ilk bor global reytingda TOP-100 mamlakatlar qatoriga kirgan bo'lib, bu milliy ekotizim rivojlanishining ijobiy dinamikasidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli startap ekotizimi modellarini boshqa mamlakatlarga to'g'ridan-to'g'ri transfer qilish murakkab jarayon hisoblanadi. Xususan, Carnegie Endowment (2024) tadqiqotida ta'kidlanganidek, har bir mamlakatning institutsional tuzilmasi, madaniy xususiyatlari va tarixiy rivojlanish yo'li startap ekotizimining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu sababli, Isroil modelini O'zbekiston sharoitiga moslashtirish jarayonida kontekstual omillarni chuqur hisobga olish zarur.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda qiyosiy institutsional tahlil (Comparative Institutional Analysis) yondashuvi Triple Helix nazariy ramkasi bilan integratsiyalashgan holda qo'llanildi. Ushbu metodologik yondashuv startap ekotizimlarini ko'p darajali va tizimli nuqtai nazardan o'rganish imkonini beradi. Tadqiqot dizayni sifatida qiyosiy keys-stadi (comparative case study) usuli tanlanib, unda Isroil va O'zbekiston startap ekotizimlari D. Isenberg (2010) tomonidan taklif etilgan oltilta asosiy komponent — davlat siyosati, moliyalashtirish mexanizmlari, madaniy muhit, tayanch infratuzilma, bozor imkoniyatlari hamda inson kapitali — kesimida kompleks baholandi. Mazkur yondashuv har ikki mamlakat ekotizimlarining institutsional tuzilmasi va funksional samaradorligini chuqur tahlil qilish imkonini yaratadi.

Tadqiqot jarayonida asosan ikkilamchi (secondary) ma'lumot manbalaridan foydalanildi. Xususan, IVC Research Center va Dealroom statistik bazalari, Startup Nation Central yillik hisobotlari, Israel Innovation Authority (IIA) Status Report 2025, StartupBlink Global Index 2026, IT Park Uzbekistan rasmiy hisobotlari, Startup Genome Global Startup Ecosystem Report 2024–2025 nashrlari hamda OECD tomonidan tayyorlangan Isroilning ventur kapital tizimi bo'yicha benchmarking hisobotlari (2025) asosiy axborot manbalar sifatida xizmat qildi. Mazkur manbalar startap ekotizimlarining rivojlanish dinamikasi, moliyaviy oqimlar va institutsional o'zgarishlarni empirik jihatdan asoslash imkonini berdi.

Tahlil metodologiyasi to'rtta asosiy uslubiy yondashuvni o'z ichiga oladi. Birinchidan, statistik tahlil usuli yordamida investitsiya oqimlarining hajmi, dinamikasi va tuzilmasi baholandi, bu esa ekotizimning moliyaviy faolligini aniqlash imkonini berdi. Ikkinchidan, SWOT tahlili asosida O'zbekiston startap ekotizimining kuchli (strengths) va zaif (weaknesses) tomonlari, shuningdek, mavjud imkoniyatlar (opportunities) va tahdidlar (threats) tizimli ravishda aniqlab olindi. Uchinchidan, qiyosiy tahlil usuli orqali Isroil va O'zbekiston startap ekotizimlari o'rtasidagi asosiy o'xshashliklar va tafovutlar aniqlanib, ularning institutsional rivojlanish darajasi baholandi. To'rtinchidan, ekspert baholash (expert assessment) usuli qo'llanilib, olingan natijalar asosida ilmiy asoslangan va amaliy ahamiyatga ega siyosiy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi va haqqoniyligi turli mustaqil manbalardan olingan ma'lumotlarning o'zaro mosligi (triangulation) va konsistentligi tekshirilishi orqali ta'minlandi. Bu esa tadqiqot xulosalarining validligi va ishonchligini oshiradi. Tadqiqotning vaqt qamrovi 2019–2025 yillar oralig'ini qamrab oladi, bu davr startap ekotizimlarining pandemiyadan keyingi tiklanish va transformatsiya bosqichlarini ham o'z ichiga oladi.

Shu bilan birga, tadqiqotning ayrim cheklovlari ham mavjud. Xususan, O'zbekiston bo'yicha tizimli va to'liq statistik ma'lumotlar bazasining yetarli darajada shakllanmaganligi sababli ayrim ko'rsatkichlar IT Park Uzbekistan va boshqa institutsional manbalar tomonidan taqdim etilgan baholashlarga tayanilgan holda aniqlashtirildi. Mazkur holat natijalarning umumlashtirilish darajasiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin, biroq mavjud ma'lumotlar asosida olib borilgan tahlil mamlakat startap ekotizimining umumiy rivojlanish tendensiyalarini aniqlash uchun yetarli ilmiy asos yaratadi.

Isroil jahon miqyosida jon boshiga to'g'ri keladigan ventur kapital hajmi bo'yicha yetakchi mamlakatlardan biri hisoblanadi. 2024-yilda xususiy moliyalashtirish hajmi 12 milliard AQSh dollarini tashkil etib, 2023-yilga nisbatan 31 foizlik o'sish qayd etildi. Ushbu natija geosiyosiy beqarorlik va xavfsizlik bilan bog'liq xatarlar mavjudligiga qaramay erishilgani Isroil startap ekotizimining yuqori darajadagi barqarorligi va moslashuvchanligini namoyon etadi (Startup Nation Central, 2024).

Mazkur muvaffaqiyatning institutsional asosi 1993-yilda joriy etilgan Yozma dasturi bilan bog'liq. Ushbu dastur doirasida 100 million AQSh dollari miqdoridagi davlat kapitali 10 ta ventur fondga qo'shma moliyalashtirish mexanizmi orqali taqsimlangan bo'lib, har bir fondga kamida bitta nufuzli xorijiy investor ishtiroki majburiy etib belgilangan. Natijada, davlat tomonidan risklarni qisman qoplash orqali xususiy kapitalni jalb qilishga erishilgan. 1998-yilda fondlarning xususiylashtirilishi va 2000-yilga kelib Isroilning YAIMga nisbatan ventur kapital ulushi bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinni egallashi ushbu modelning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi. 2024-yilda esa mazkur model modernizatsiya qilinib, "Yozma 2.0" shaklida fond-of-funds mexanizmi asosida qayta joriy etildi (OECD, 2025).

Yil	VC Investitsiyalar (mlrd \$)	Nisbiy ko'rsatkich
2019	8,8 mlrd \$	55%
2020	10,3 mlrd \$	64%
2021	25,6 mlrd \$	100%
2022	15,5 mlrd \$	61%
2023	9,2 mlrd \$	36%
2024	12,0 mlrd \$	47%

1-rasm. Isroil ventur kapital (VC) investitsiyalari dinamikasi, 2019-2024⁶

⁶ Manba: IVC Research Center & Dealroom (2024); Startup Nation Central (2024)

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

Sohaviy tarkib jihatidan, 2024-yilda kibertexnologiyalar va sun'iy intellekt yo'nalishlari yetakchi segment sifatida shakllanib, umumiy investitsiyalarning qariyb 35 foizini jalb etdi. Kiberxavfsizlik sohasida faoliyat yurituvchi yirik kompaniyalar global miqyosda yetakchi o'rinlarni egallab, ekotizimning ixtisoslashgan ustunliklarini shakllantirmoqda. Hududiy taqsimotda esa Tel-Aviv (Silicon Wadi) asosiy markaz bo'lib, jami investitsiyalarning taxminan 65 foizini o'zida jamlagan, Haifa esa biotexnologiya va mudofaa texnologiyalari klasteri sifatida ajralib turadi.

Zamonaviy ma'lumotlarga ko'ra, Isroilda 60 dan ortiq aktiv vechur fondlar faoliyat yuritmoqda. Umumiy vechur kapital hajmi 90 milliard AQSh dollaridan oshgan bo'lib, 40 dan ortiq "yakkashox" kompaniyalar shakllantirilgan. Ushbu ko'rsatkichlar mamlakatning global startup ekotizimidagi yetakchi mavqei yaqin bir bor tasdiqlaydi.

Harbiy-texnologik ta'lim va 8200-bo'lim

Isroil startup ekotizimining o'ziga xos jihatlaridan biri harbiy xizmat va texnologik innovatsiyalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik bilan izohlanadi. Xususan, Isroil mudofaa kuchlari tarkibidagi 8200-razvedka bo'limi zamonaviy kiberxavfsizlik va axborot texnologiyalari sohasida yetakchi tayanch institutlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Mazkur bo'linma yosh mutaxassislarda analitik fikrlash, tezkor qaror qabul qilish va murakkab muammolarni innovatsion yondashuv asosida hal etish ko'nikmalarini shakllantiradi.

8200-bo'lim bitiruvchilari tomonidan asos solingan kompaniyalar orasida global miqyosda tan olingan yirik texnologik korxonalar mavjud. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Isroildagi yakkashox kompaniyalar asoschilarining muhim qismi aynan ushbu bo'linma bilan bog'liq. Bu holat harbiy tizimning "asoschilar inkubatori" sifatidagi rolini yaqqol namoyon etadi.

Shuningdek, 18 yoshdan boshlanadigan majburiy harbiy xizmat tizimi aholining katta qismini texnologik kompetensiyalar bilan ta'minlab, inson kapitalini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tizim orqali shakllangan professional tarmoqlar (networking) va ishonch muhitining mavjudligi keyinchalik startaplar tashkil etish va rivojlantirish jarayonida muhim rol o'ynaydi.

Davlat dasturlari va innovatsiya siyosati

Isroilda startup ekotizimini rivojlantirishda davlat siyosati va institutsional mexanizmlar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Dastlab Office of the Chief Scientist (OCS) sifatida tashkil etilgan, keyinchalik Israel Innovation Authority (IIA)ga aylantirilgan tuzilma innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashning markaziy koordinatori hisoblanadi.

IIA tomonidan amalga oshirilayotgan dasturlar, xususan Magnet tashabbusi, universitetlarda yaratilgan ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirishni jadallashtirishga xizmat qiladi. Texnologik inkubatorlar tizimi esa deep-tech yo'nalishidagi startaplarni qo'llab-quvvatlash orqali yuqori texnologik loyihalarga investitsiyalar oqimini sezilarli darajada oshirdi. 2019–2025 yillar davomida ushbu mexanizmlar orqali milliardlab dollar miqdorida investitsiyalar jalb qilingan.

Bundan tashqari, ilmiy-tadqiqot faoliyati uchun joriy etilgan soliq imtiyozlari kompaniyalarga R&D xarajatlarining 35–66 foizigacha qismini soliq bazasidan chiqarib tashlash imkonini beradi. 2022-yilda qabul qilingan "Innovation Policy 2030" strategiyasi esa ustuvor yo'nalishlar sifatida sun'iy intellekt, kiberxavfsizlik, sog'liqni saqlash texnologiyalari va agritechni belgilab, xalqaro hamkorlikni kengaytirish hamda xorijiy kapital ulushini oshirishni maqsad qilgan. Shuningdek, rivojlangan kapital bozorlari, jumladan xalqaro fond birjalarida faol ishtirok, samarali chiqish (exit) mexanizmlarini ta'minlamoqda.

1-jadval.

Isroil startup ekotizimining asosiy ko'rsatkichlari (2024-2025)⁷

Ko'rsatkich	Qiymat	Manba
VC investitsiya hajmi (2024)	12 mlrd AQSh dollari	SNC 2024
Jon boshiga VC (2024)	1 580 \$/kishi - global rekord	IVC/Dealroom 2024
Global startup reytingi	#3 (StartupBlink 2026)	StartupBlink 2026
Faol startaplar soni	21 900+	Tracxn 2025
Yakkashox kompaniyalar	42 (jami 94,2 mlrd \$)	Tracxn 2025
Faol VC fondlar soni	61+ LP fond	IVC 2024
Deep-Tech investitsiyalar (2019–25)	28,6 mlrd \$	IIA 2025
YIM ulushi (yuqori tex.)	~17%	IIA 2025
Nasdaq'da ro'yxatdan o'tgan	90+ kompaniya	Nasdaq 2025
StartupBlink reytingi (2026)	#3	StartupBlink 2026
8200 bo'limi unicorn ulushi	~15%	IVC 2024

⁷ StartupBlink (2026); Tracxn (2025); Startup Nation Central (2024); IVC Research Center & Dealroom (2024); Israel Innovation Authority (2025) Triple Helix: universitetlar va innovatsion infratuzilma
<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

Isroil innovatsion ekotizimida universitetlar markaziy o'rin tutadi va Triple Helix modelining muhim tarkibiy elementi hisoblanadi. Yetakchi ilmiy muassasalar nafaqat fundamental tadqiqotlar olib boradi, balki innovatsion mahsulotlar yaratish va ularni tijoratlashtirish jarayonida ham faol ishtirok etadi.

Universitetlar qoshida faoliyat yurituvchi texnologiya transferi ofislari (TTO) ilmiy ishlanmalarni patentlash, litsenziyalash va spin-off kompaniyalar tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. Ayrim TTolar xalqaro miqyosda yuqori daromad keltiruvchi institutlarga aylangan bo'lib, bu ilm-fan va biznes integratsiyasining samaradorligini ko'rsatadi.

Kadrlar tayyorlash nuqtai nazaridan, universitetlar va harbiy tizim o'rtasidagi hamkorlik yuqori malakali muhandis va IT mutaxassislar tayyorlashni ta'minlaydi. Natijada, mamlakatda texnologik sohada band bo'lgan mutaxassislar ulushi yuqori darajaga yetgan. Shu bilan birga, xalqaro texnologik kompaniyalarning ilmiy-tadqiqot markazlari mavjudligi mahalliy inson kapitaliga bo'lgan yuqori talabni tasdiqlaydi va ekotizimning global integratsiyasini kuchaytiradi.

O'zbekiston startap ekotizimi: holat va rivojlanish dinamikasi. Tarixiy rivojlanish bosqichlari (2019–2025)

O'zbekiston startap ekotizimining institutsional shakllanishi 2019-yilda IT Park Uzbekistan tashkil etilishi bilan tizimli bosqichga o'tdi. Mazkur davrni uch asosiy rivojlanish fazasiga ajratish mumkin: boshlang'ich shakllanish bosqichi (2019–2020), o'tish va tashqi kapitalni jalb qilish bosqichi (2020–2023) hamda tezlashgan o'sish bosqichi (2024–2025).

2019–2020-yillarda ekotizimning asosiy harakatlantiruvchi kuchi davlat tomonidan ajratilgan grantlar va subsidiyalar bo'lib, startaplar ko'proq ijtimoiy va texnologik tajriba sifatida qo'llab-quvvatlandi. 2018–2023-yillar davomida 300 ga yaqin startap loyihalar turli davlat dasturlari orqali moliyalashtirildi, bu esa boshlang'ich tadbirkorlik muhitining shakllanishiga xizmat qildi. Biroq ushbu bosqichda xususiy kapitalning ishtiroki cheklangan bo'lib, bozor mexanizmlari to'liq shakllanmagan edi.

2020-yil ekotizim rivojida burilish nuqtasi bo'ldi, chunki aynan shu davrda ilk professional vechur kapital investitsiyalari mamlakatga kirib keldi. Sturgeon Capital fondining faol ishtiroki orqali Billz, ZoodMall, Arzon Apteka va Zip24 kabi startaplarga sarmoya kiritilishi ekotizimni global investitsiya maydoniga integratsiyalashuvini boshlab berdi. 2022–2023-yillarda esa mahalliy vechur institutlar

— UzVC va UZCARD Ventures kabi fondlarning shakllanishi ichki kapital bozorining rivojlanishiga zamin yaratdi.

2024–2025-yillar davri ekotizimning sifat jihatdan yangi bosqichga o'tganini ko'rsatadi. Xususan, Uzun kompaniyasining 52 million AQSh dollari miqdoridagi Series A investitsiya raundini muvaffaqiyatli yakunlab, 1,16 milliard AQSh dollari baholanishga erishgani mamlakat tarixida ilk bor "yunikorn" kompaniyaning shakllanishiga olib keldi. 2025-yilga kelib umumiy investitsiyalar hajmining 329 million AQSh dollariga yetishi O'zbekistonni Markaziy

Osiyodagi eng dinamik rivojlanayotgan startap ekotizimlaridan biriga aylantirdi.

Riskli kapital infratuzilmasi 2025-yilga kelib O'zbekistonda vechur kapital infratuzilmasi sezilarli darajada kengaydi va diversifikatsiyalandi. Mamlakatda faoliyat yuritayotgan vechur fondlar soni 16 taga yetib, ularning umumiy aktivlari hajmi taxminan 220 million AQSh dollaridan oshdi. Taqqoslash uchun, 2021-yilda atigi 4 ta fond mavjud bo'lgan bo'lsa, qisqa muddat ichida to'rt baravar o'sish kuzatildi, bu esa ekotizimda institutsional rivojlanish sur'atlarining yuqoriligini ko'rsatadi.

2024-yilda bir vaqtning o'zida bir nechta yangi fondlarning tashkil etilishi risk kapital bozorining kengayib borayotganidan dalolat beradi. Jumladan, AloqaVentures 2, SQB Ventures, Youth Entrepreneurship Development Fund, Asaka Ventures hamda bir nechta tijorat banklari ishtirokida tashkil etilgan United Ventures fondi ushbu infratuzilmaning asosiy elementlariga aylandi. IT Park Ventures fondi ham 10 million AQSh dollari boshlang'ich kapital bilan tashkil etilib, qisqa muddat ichida yuzlab startap loyihalarni ko'rib chiqdi.

Investitsiya hajmi va strukturasida ham sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Xususan, o'rtacha investitsiya miqdorining 160 ming AQSh dollaridan 430 ming AQSh dollarigacha oshishi startaplarning rivojlanish bosqichlari bo'yicha moliyalashtirish imkoniyatlari kengayganini ko'rsatadi. Shuningdek, umumiy investitsiyalarning 52 foizining mahalliy vechur fondlar hissasiga to'g'ri kelishi ichki kapitalning rolini oshib borayotganini anglatadi. Biroq, Isroil bilan qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, vechur kapital hajmi, investorlar soni va global integratsiya darajasi bo'yicha sezilarli tafovutlar saqlanib qolmoqda.

Davlat dasturlari va qonunchilik muhiti

O'zbekistonda startap ekotizimini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan davlat siyosati bosqichma-bosqich institutsional tus olmoqda. So'nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar va dasturlar innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hamda tadbirkorlik muhitini yaxshilashga xizmat qilmoqda.

"Raqamli startaplar" dasturi startaplar uchun xalqaro akselerator va inkubatsiya dasturlarida ishtirok etish xarajatlarini qisman kompensatsiya qilish orqali ularning global bozorga chiqishini qo'llab-quvvatlaydi. IT Visa dasturi esa xorijiy startap asoschilari va investorlar uchun qulay migratsiya rejimini yaratib, inson kapitali oqimini rag'batlantiradi.

2023-yildan boshlab o'tkazilayotgan "Prezident Tech Award" tanlovi innovatsion loyihalarni aniqlash va rag'batlantirishda muhim instrumentga aylandi. 2024-yilda ushbu tanlovda 550 dan ortiq startap ishtirok etgani ekotizim faolligining oshib borayotganini ko'rsatadi. Bundan tashqari, PF-357-sonli farmon asosida SAFE shartnomalari va konvertatsiya qilinadigan obligatsiyalar uchun maxsus "regulyator sandbox" rejimining joriy etilishi startaplarni moliyalashtirishning zamonaviy instrumentlarini amaliyotga tatbiq etish imkonini berdi.

Umuman olganda, O'zbekistonda davlat tomonidan olib borilayotgan siyosat startap

ekotizimining institutsional asoslarini mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, u bosqichma-bosqich xususiy sektor va xalqaro investorlar ishtirokini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, kelgusida ushbu siyosatning

samaradorligi innovatsiya infratuzilmasini chuqurlashtirish, kapital bozorlarini liberallashtirish va xalqaro integratsiyani kuchaytirish bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Soha	Isroil (2024)	O'zbekiston (2025)
Kiberxavfsizlik / FinTech	28%	25%
Sun'iy intellekt / Deep-Tech	35%	9%
Biotech / Med-Tech	20%	13%
ERP/SaaS/B2B	12%	18%
Boshqa yo'nalishlar	5%	35%

4-rasm. Isroil va O'zbekiston — sohalar bo'yicha investitsiyalar taqqoslamasi

Qiyosiy tahlil: isroil va O'zbekiston

Isroil va O'zbekiston startup ekotizimlarini qiyosiy tahlil qilish natijasida bir nechta fundamental xulosalar shakllanadi.

Avvalo, ushbu ekotizimlar o'rtasidagi miqdoriy tafovut nihoyatda sezilarli ekanligi aniqlanadi. Xususan, Isroil startup ekotizimi yiliga o'rtacha 12 milliard AQSh dollari miqdorida ventur kapital investitsiyalarini jalb

qilayotgan bo'lsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich 329 million AQSh dollarini tashkil etadi. Mazkur tafovut investitsiyalar hajmi bo'yicha qariyb 35–40 baravar farq mavjudligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, O'zbekiston startup ekotizimi o'sish sur'atlari nuqtai nazaridan yuqori dinamika namoyon etmoqda — 2025-yilda 132 foizlik o'sish qayd etilgani ushbu tizimning transformatsion bosqichda ekanligini anglatadi.

2-jadval.

Isroil va O'zbekiston startup ekotizimlarining qiyosiy tahlili⁸

O'lchov	Isroil	O'zbekiston	Farq / Izoh
VC investitsiya (2024)	12 mlrd \$	\$69,5 mln	37x farq
VC investitsiya (2025)	~14 mlrd \$	\$329 mln	43x farq
Yuniorlar soni	42 ta	2 (Uzum, TBC)	Katta tafovut
Faol VC fondlar	61+ LP fond	16 ta	4x kam
Ekotizim yoshi	30+ yil (Yozma-1993)	5–6 yil	Tarixiy farq
O'sish sur'ati (VC)	+31% (2024)	+132% (2025)	Tezroq o'smoqda
Univ.-sanoat aloqasi	Kuchli (TTO tizimi)	Rivojlanmoqda	O'rta farq
Davlat dasturlari	Yozma, IIA, Magnet	IT Park, PP-357	O'xshash model
Exit bozori (IPO/M&A)	Nasdaq — 90+ komp.	Deyarli yo'q	Katta tafovut
Global reyting	#3 (StartupBlink)	Top-100	Katta farq
Jon boshiga VC	\$1 580 (global rekord)	\$10	157x kam

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, mavjud tafovutlar nafaqat moliyaviy resurslar bilan, balki chuqur institutsional va strukturaviy omillar bilan ham belgilanadi. Birinchi va eng muhim omil — exit mexanizmlarining rivojlanmaganligidir. Isroilda Nasdaq fond birjasida ro'yxatdan o'tgan kompaniyalar sonining 90 dan ortiq ekani investorlar uchun samarali kapital chiqish (exit) imkoniyatlarini yaratadi. O'zbekistonda esa IPO bozori va ikkilamchi kapital bozorlari hali rivojlanish

bosqichida bo'lib, bu ventur kapital investorlarining riskini oshiradi hamda yangi fondlar shakllanishini cheklaydi.

Ikkinchi muhim farq Triple Helix modeli doirasida universitetlar, sanoat va davlat o'rtasidagi hamkorlik darajasiga taalluqlidir. Isroilda Texnion, Veysman ilmiy instituti va Tel-Aviv universiteti qoshidagi texnologiya transferi ofislari (TTO) ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish, patentlash va spin-off

⁸ Muallif tomonidan hisoblangan (Startup Genome 2025; IVC 2025; IT Park 2025 asosida)

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

kompaniyalar tashkil etishda markaziy rol o'ynaydi. O'zbekistonda esa ushbu mexanizmlar hali yetarli darajada institutsionallashtirilmagan bo'lib, ilm-fan va biznes o'rtasidagi uzviy bog'liqlik nisbatan sust rivojlangan.

Uchinchi muhim tafovut inson kapitali va innovatsion kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlarida namoyon bo'ladi. Isroilda harbiy-texnologik ta'lim tizimi, xususan 8200-bo'lim kabi strukturalar yuqori malakali muhandislar va texnologik tadbirkorlar tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Mazkur tizim tezkor qaror qabul qilish, murakkab muammolarni hal etish va innovatsion fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi. O'zbekistonda bunday institutsional model mavjud emas, biroq ushbu bo'shliqni qisman to'ldirish uchun STEM ta'limi, amaliy innovatsiya laboratoriyalari va tadbirkorlik ko'nikmalarini integratsiyalovchi maxsus ta'lim markazlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston startap ekotizimi yuqori o'sish salohiyatiga ega bo'lsa-da, uning barqaror rivojlanishi uchun moliyaviy resurslardan tashqari institutsional infratuzilmani chuqurlashtirish, kapital bozorlari samaradorligini oshirish hamda innovatsion hamkorlik

mexanizmlarini rivojlantirish zarur hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot natijalari Isroil startap ekotizimi boshqaruvining yuqori samaradorligi ko'p omilli va o'zaro integratsiyalashgan tizimga asoslanishini tasdiqlaydi. Xususan, Yozma modeliga asoslangan rivojlangan vechur kapital infratuzilmasi, harbiy-texnologik ta'lim tizimi (jumladan, 8200-bo'lim), Triple Helix doirasidagi institutsional hamkorlik, Magnet va IIA dasturlari orqali amalga oshiriladigan innovatsion qo'llab-quvvatlash mexanizmlari, Nasdaq orqali IPO imkoniyatlari hamda "chutspa" tadbirkorlik madaniyati yagona, o'zaro bog'liq va yuqori samaradorlikka ega ekotizimni shakllantiradi. O'zbekiston startap ekotizimi esa nisbatan qisqa tarixga ega bo'lishiga qaramay, boshlang'ich rivojlanish bosqichini muvaffaqiyatli bosib o'tdi. So'nggi besh yil davomida investitsiyalar hajmining keskin oshgani (taxminan 200 martadan ortiq o'sish) hamda mamlakat tarixidagi ilk "yunikorn" kompaniyaning shakllanishi global miqyosda kam uchraydigan yuqori o'sish dinamikasini namoyon etadi. Bu holat ekotizimning transformatsion rivojlanish bosqichida ekanligini ko'rsatadi.

QISQA MUDDAT 2025–2027	O'RTA MUDDAT 2027– 2030	UZOQ MUDDAT 2030+	MAQSAD 2031–2035
<ul style="list-style-type: none"> Yozma analogini joriy etish VC uchun 5-yillik soliq imtiyoz IT VISA kvotasini 10x oshirish <ul style="list-style-type: none"> "O'zbekiston Innovatsiya Fondi" (OIF) tashkil etish 	<ul style="list-style-type: none"> Univ.-sanoat TTO tizimi OIF'ni \$500M gacha kengaytirish IP huquq tizimini kuchaytirish STEM + tadbirkorlik markazlari 	<ul style="list-style-type: none"> Xalqaro VC fondlarni jalb qilish Toshkent birjasida tech IPO treki Markaziy Osiyo regional hub <ul style="list-style-type: none"> Xalqaro bozorga yo'naltirilish 	<ul style="list-style-type: none"> Mintaqaning yetakchi startap ekotizimi 10+ yunikorn \$2B+ yillik investitsiya

5-rasm. O'zbekiston uchun startap ekotizimini rivojlantirish yo'l xaritasi (Isroil tajribasi asosida)⁹

Shu bilan birga, xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, Isroil modelini to'liq ko'chirish na amaliy jihatdan mumkin, na strategik nuqtai nazardan maqsadga muvofiqdir. Har bir mamlakat o'zining iqtisodiy, demografik va institutsional xususiyatlaridan kelib chiqib, moslashuvchan va kontekstga mos modelni

shakllantirishi zarur. O'zbekiston uchun bunday yondashuvni amalga oshirishda mamlakatning geostrategik joylashuvi, yosh aholi ulushining yuqoriligi (30 yoshgacha bo'lganlar ulushi taxminan 60 foiz) hamda davlatning faol va proaktiv siyosati muhim ustunliklar sifatida namoyon bo'ladi.

3-jadval.

O'zbekiston startap ekotizimining SWOT-tahlili

KUCHLI JIHATLAR	ZAIF JIHATLAR
<ul style="list-style-type: none"> Aholining yoshligi (60% – 30 yoshgacha); Davlatning faol ishtiroki va siyosiy iroda; <ul style="list-style-type: none"> IT Park Uzbekistan infratuzilmasi; Birinchi yunikorning paydo bo'lishi (Uzum); <ul style="list-style-type: none"> 2025-yilda 132% ekotizim o'sishi; Geostrategik joylashuv (Ipak yo'li ko'chasi). 	<ul style="list-style-type: none"> Kechki bosqich VC bozorining rivojlanmaganligi; Universitet-sanoat struktural aloqasining yo'qligi; IPO va M&A exit imkoniyatlari cheklanganligi; Harbiy-texnik innovatsiya mexanizmining yo'qligi; <ul style="list-style-type: none"> Tajribali mentor-investorlar kamligi.

⁹ Muallif tomonidan Isroil tajribasi asosida ishlab chiqilgan.

IMKONIYATLAR	TAHDIDLAR
<ul style="list-style-type: none"> • Isroil Yozma modeli analogini joriy etish; • Markaziy Osiyo bozori (75 mln kishi); • O'zbek diasporasi texnologlaridan foydalanish; • Xalqaro akseleratorlar (Plug&Play, Google); • Global AI va Deep-Tech to'liqini imkoniyatlari. 	<ul style="list-style-type: none"> • Mintaqaviy raqobat (Qozog'iston, Gruziya); • Tajribali kadrlarning chet elga ketishi (brain drain); <ul style="list-style-type: none"> • Valyuta noqarorligi xavfi; • Global VC qiziqishining pasayishi xavfi; • Korporativ sektorning past faolligi.

4-jadval.

Isroil tajribasidan kelib chiqqan siyosiy tavsiyalar

Soha	Isroil modeli	O'zbekiston uchun tavsiya	Muddat
Huquqiy asos	Yozma Act (1993), IIA qonunchiligi	Univ. IP qonunini isloh qilish; texnologiya transfer idoralarini barpo qilish	Qisqa (2025–2027)
VC qo'shma moliyalashtirish	Yozma 1+3 ko'hamoliyalashtirish, Yozma 2.0 (2024)	OIF: 50–100M\$ kapital bilan fond-of-funds; 0.3:1 nisbat; xorijiy investor shart	Qisqa (2025–2027)
Univ.-sanoat	TTO tizimi (Texnion, Veysman)	Barcha yirik universitetlarda TTO bo'limi; spin-off uchun maxsus rejim	O'rta (2027–2030)
Texnologik inkubatorlar	OCS inkubatorlar tizimi (IIA)	IT Park doirasida 5–8 ixtisoslashgan inkubator (fintech, agritech, medtech)	O'rta (2027–2030)
Iqtidor jalb qilish	Ofek dasturi, xorijiy talent jalbi	IT Visa kvotasini 10x oshirish; diaspora jalb dasturi	Qisqa (2025–2027)
Exit mexanizmi	Nasdaq — 90+ komp., kuchli M&A	Toshkent birjasida tech-IPO treki; M&A soliq rag'batlari	Uzoq (2030+)
STEM ta'lim	8200-bo'lim, Texnion STEM	Intensiv tech bootcamp dasturlari; STEM-tadbirkorlik integratsiya markazlari	O'rta (2027–2030)
Regional hub	Tel-Aviv Silicon Wadi	Toshkent + Samarqand hub strategiyasi; hududiy IT parklari	Uzoq (2030+)

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi uchta asosiy xulosa shakllantirildi:

Birinchi xulosa. O'zbekiston startap ekotizimi o'sish sur'atlari va davlatning faol ishtiroki nuqtai nazaridan global miqyosda raqobatbardosh tizimlardan biriga aylanib bormoqda. 2025-yilda investitsiyalar hajmining 132 foizga oshgani hamda mamlakatning global top-100 startap ekotizimlari qatoriga kirgani ushbu ijobiy dinamikani tasdiqlaydi. Biroq, Isroil bilan taqqoslaganda tafovut hanz sezilarli bo'lib, ayniqsa jon boshiga to'g'ri keladigan venchur kapital investitsiyalari bo'yicha katta farq saqlanib qolmoqda.

Ikkinchi xulosa. O'zbekiston uchun ustuvor strategik yo'nalishlardan biri — Yozma modeli asosida "O'zbekiston Innovatsiya Fondi"ni (OIF) tashkil etishdir. Tavsiya etilayotgan 50–100 million AQSh dollari miqdoridagi boshlang'ich kapital hamda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi ko'hamoliyalashtirish mexanizmi (0.3:1 nisbatda) o'rta muddatli istiqbolda (2028-yilgacha) 500 million AQSh dollariga teng mahalliy venchur kapital bozorini shakllantirishga xizmat qilishi mumkin.

Uchinchi xulosa. O'zbekiston sharoitiga

moslashtirilgan "Texnologiya transferi to'g'risida" maxsus qonunchilikni qabul qilish yuqori samarali strategik choralar qatoriga kiradi. Ushbu mexanizm universitetlarda yaratilayotgan ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish, patentlash va startaplar orqali bozorga chiqarish jarayonlarini institutsional asosda rivojlantirish imkonini beradi. Isroil tajribasi shuni ko'rsatadiki, bunday qonunchilik va institutlar joriy etilgach, qisqa muddat ichida universitetlar negizida yuzlab innovatsion kompaniyalar tashkil etilishi mumkin.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari O'zbekiston uchun startap ekotizimini rivojlantirishda kompleks va tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Bu jarayon nafaqat moliyaviy resurslarni kengaytirishni, balki institutsional infratuzilmani mustahkamlash, inson kapitalini rivojlantirish va global innovatsion tarmoqlarga integratsiyalashuvni chuqurlashtirishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Avnimelech G. VC policy: Yozma program 15-years perspective. ResearchGate Working Paper. 2009. URL: <https://www.researchgate.net/publication/228921726>

[2] Avnimelech G., Teubal M. Creating venture capital industries that co-evolve with high tech. *Research Policy*. 2006. Vol. 35, no. 10. Pp. 1477–1498.

[3] Carnegie Endowment for International Peace. *The Silicon Valley Model and Technological Trajectories in Context*. Washington D.C., 2024.

[4] Dealroom. *Israel startup ecosystem report*. 2024. URL: <https://dealroom.co/guides/israel>

[5] Etzkowitz H., Leydesdorff L. The dynamics of innovation: From national systems and mode 2 to a Triple Helix. *Research Policy*. 2000. Vol. 29, no. 2. Pp. 109–123.

[6] IVC Research Center & Dealroom. *IVC-LeumiTech annual report on Israeli tech funding 2024*.

[7] Israel Innovation Authority. *Status report on Israeli high-tech 2025*. URL: <https://innovationisrael.org.il>

[8] Isenberg D. How to start an entrepreneurial revolution. *Harvard Business Review*. 2010. Vol. 88, no. 6. Pp. 40–50.

[9] IT Park Uzbekistan. *Annual Ecosystem Report 2025*. Tashkent, 2025. URL: outsource.gov.uz

[10] Mavlonov A., Rashidova G. Formation of venture capital market in Uzbekistan: problems and prospects. *Economics and Innovative Technologies*. 2022. No. 3. Pp. 12–24.

[11] Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston" strategiyasi. Tashkent: O'zbekiston, 2021. 452 b.

[12] Moore J. F. Predators and prey: A new ecology of competition. *Harvard Business Review*. 1993. Vol. 71, no. 3. Pp. 75–86.

[13] OECD. *Benchmarking government support for venture capital: Israel*. 2025. URL: <https://www.oecd.org/en/publications/benchmarking-government-support-for-venture-capital>

[14] Saxenian A. *The new Argonauts: Regional advantage in a global economy*. Harvard University Press, 2006.

[15] Stam E. *Entrepreneurial ecosystems and regional policy*. *European Planning Studies*. 2015. Vol. 23, no. 9. Pp. 1759–1769.

[16] StartupBlink. *Global Startup Ecosystem Index 2026*. URL: <https://lp.startupblink.com/report/>

[17] Startup Genome. *Global Startup Ecosystem Report 2025*. URL: <https://startupgenome.com/report/gser2025/>

[18] Startup Nation Central. *Annual report 2024: Israeli startup ecosystem*. URL: <https://www.startupnationcentral.org/>

[19] Tracxn. *Israel startup ecosystem data*. 2025. URL: <https://tracxn.com/>

[20] VentureBeat. *Uzbekistan's emerging startup ecosystem: a rising global innovation platform*. December 2025. URL: venturebeat.com

[21] World Bank. *Digital economy diagnostic: Uzbekistan*. World Bank Group, 2024.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Abduraupov Rustam Ramzovich Raqamli iqtisodiyot va agrotexnologiyalar universiteti, iqtisodiyot fanlari doktori, Tashkent Xalqaro Vestminster Universiteti, Menejment kafedrası professori / Абдураупов Рустам Рамзович — Университет цифровой экономики и агротехнологий, доктор экономических наук; Вестминстерский международный университет в Ташкенте, профессор кафедры менеджмента / Abduraupov Rustam Ramzovich – University of Digital Economy and Agrotechnologies, Doctor of Economic Sciences; Westminster International University in Tashkent, Professor at the Department of Management.

E-mail: ceo@udea.uz

2. Sodiqov Elmurod Shomurod o'g'li Tashkent Xalqaro Vestminster Universiteti, Doktorantura dasturi talabasi / Содиков Эльмурод, Вестминстерский международный университет в г. Ташкенте, докторант / Sodiqov Elmurod, Westminster International University in Tashkent, Doctoral program student

E-mail: elm.sodiqov@wiut.uz

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В РАЗВИТИИ БАНКОВСКИХ УСЛУГ

Мамутова Айгуль Калмурзаевна

BANK XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH BO'YICHA ILMIY- NAZARIY QARASHLAR

Mamutova Aygul Kalmurzaevna

SCIENTIFIC AND THEORETICAL VIEWS ON THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DEVELOPMENT OF BANKING SERVICES

Mamutova Aygul Kalmurzaevna

Аннотация: В статье исследуются научно-теоретические подходы к использованию искусственного интеллекта в развитии банковских услуг. Цель исследования заключается в систематизации основных направлений применения ИИ в банковской деятельности и определении факторов, влияющих на эффективность его внедрения. На основе анализа научной литературы рассмотрены технологико-трансформационный, клиентоцентричный, кредитный, риск-ориентированный и генеративный подходы. Установлено, что искусственный интеллект способствует повышению эффективности банковских операций, совершенствованию кредитного скоринга, управлению рисками, выявлению мошеннических операций и персонализации финансовых услуг. Особое значение приобретает генеративный ИИ, расширяющий возможности автоматизации интеллектуальных и клиентских процессов. Обосновано, что результативность применения ИИ зависит от качества данных, цифровой инфраструктуры, человеческого капитала, организационной готовности и институционально-регуляторной среды.

Ключевые слова: искусственный интеллект, банковские услуги, цифровая трансформация, машинное обучение, кредитный скоринг, управление рисками, генеративный ИИ, персонализация, цифровой банкинг.

Annotatsiya: Maqolada bank xizmatlarini rivojlantirishda sun'iy intellektdan foydalanishning ilmiy-nazariy yondashuvlari tadqiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi bank faoliyatida sun'iy intellektni qo'llashning asosiy yo'nalishlarini tizimlashtirish va uni joriy etish samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashdan iborat. Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida texnologik-transformatsion, mijozga yo'naltirilgan, kredit, tavakkalchilikka yo'naltirilgan va generativ yondashuvlar ko'rib chiqilgan. Sun'iy intellekt bank operatsiyalari samaradorligini oshirish, kredit skoringini takomillashtirish, xatarlarni boshqarish, firibgarlik operatsiyalarini aniqlash va moliyaviy xizmatlarni shaxsiylashtirishga yordam berishi aniqlandi. Intellektual va mijoz jarayonlarini avtomatlashtirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi generativ sun'iy intellekt alohida ahamiyat kasb etmoqda. Sun'iy intellektni qo'llash samaradorligi ma'lumotlar sifati, raqamli infratuzilma, inson kapitali, tashkiliy tayyorgarlik va institutsional-tartibga solish muhitiga bog'liqligi asoslandi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, bank xizmatlari, raqamli transformatsiya, mashinali o'rganish, kredit skoringi, xatarlarni boshqarish, generativ sun'iy intellekt, shaxsiylashtirish, raqamli banking.

Abstract: This article examines scientific and theoretical approaches to using artificial intelligence in the development of banking services. The aim of the study is to systematize the main directions of AI application in banking activities and to determine the factors influencing its implementation efficiency. Based on the analysis of scientific literature, technological-transformational, client-centric, credit, risk-oriented, and generative approaches were considered. It has been established that artificial intelligence contributes to increasing the efficiency of banking operations, improving credit scoring, risk management, identifying fraudulent transactions, and personalizing financial services. Generative AI is gaining particular importance, expanding the possibilities for automating intellectual and customer processes. It is substantiated that the effectiveness of AI application depends on data quality, digital infrastructure, human capital, organizational readiness, and the institutional and regulatory environment.

Keywords: artificial intelligence, banking services, digital transformation, machine learning, credit scoring, risk management, generative AI, personalization, digital banking.

ВВЕДЕНИЕ

Современное развитие банковской системы характеризуется переходом от традиционной цифровизации к интеллектуализации банковских процессов. Если первоначальная цифровая трансформация была направлена преимущественно на перевод банковских операций в электронную форму, то внедрение искусственного интеллекта (ИИ) создает новые возможности для анализа данных, принятия решений, управления рисками и совершенствования клиентского обслуживания.

Актуальность исследования обусловлена возрастающей ролью ИИ в повышении эффективности банковских услуг и трансформации бизнес-моделей коммерческих банков. Современные технологии машинного обучения применяются в кредитном скоринге, прогнозировании дефолтов, выявлении мошеннических операций, управлении рисками и персонализации финансовых услуг.

Цель исследования заключается в систематизации научно-теоретических подходов к использованию искусственного интеллекта в банковских услугах и определении основных направлений его влияния на деятельность коммерческих банков.

Для достижения поставленной цели в исследовании рассматриваются основные направления применения ИИ, анализируются возможности его использования в кредитовании, управлении рисками и клиентском обслуживании, а также определяются условия эффективной интеграции интеллектуальных технологий в банковскую деятельность.

Особое внимание уделяется переходу от понятия «цифровой банк» к концепции «интеллектуального банка», в рамках которой ИИ используется не только для автоматизации операций, но и для анализа данных, прогнозирования и поддержки управленческих решений.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Современная научная литература рассматривает искусственный интеллект как один из ключевых факторов трансформации банковской деятельности. Исследования зарубежных авторов и международных финансовых организаций показывают, что применение ИИ выходит за рамки автоматизации отдельных операций и охватывает обслуживание клиентов, кредитование, управление рисками, противодействие мошенничеству и внутренние процессы банков.

Важное направление исследований связано с использованием машинного обучения в банковском секторе. В работах, посвященных кредитному скорингу и управлению рисками, отмечается способность алгоритмов выявлять сложные взаимосвязи между характеристиками заемщиков и вероятностью дефолта. При этом научная дискуссия постепенно смещается от оценки только точности моделей к вопросам их объяснимости,

справедливости и ответственности, что обусловило развитие концепции Explainable AI (XAI).

Отдельная группа исследований посвящена клиентоцентричному подходу. По мнению исследователей, анализ транзакционных и поведенческих данных позволяет банкам формировать более индивидуализированные предложения и прогнозировать потребности клиентов. В результате ИИ становится инструментом перехода от традиционного сегментированного обслуживания к персонализированной модели банковских услуг.

Значительное внимание в литературе уделяется риск-ориентированному применению ИИ. Современные исследования показывают, что интеллектуальные системы позволяют перейти от преимущественно реактивного контроля к прогнозированию возможных рисков, включая мошенничество, ухудшение финансового состояния заемщиков, операционные и ликвидностные риски. Особую роль при этом играют технологии выявления аномалий и непрерывного мониторинга операций.

Новейший этап исследований связан с генеративным искусственным интеллектом. Научные работы рассматривают его как технологию, способную анализировать документы, формировать отчеты, поддерживать сотрудников и создавать новые форматы взаимодействия с клиентами, включая conversational banking. Вместе с тем эффективность его использования связывается с качеством данных, организационной готовностью банков, кибербезопасностью, защитой данных и развитием AI Governance.

Исследования стран СНГ и Казахстана дополняют зарубежные подходы акцентом на модельные риски, регулирование и цифровую инфраструктуру. Для банковского сектора этих стран ИИ рассматривается одновременно как источник повышения эффективности и как новый фактор технологических и финансовых рисков. Казахстанский опыт также показывает значимость развитой цифровой инфраструктуры и накопления качественных данных для масштабного внедрения ИИ.

В отечественной литературе вопросы ИИ исследуются в контексте цифровой экономики, FinTech, дистанционного банковского обслуживания, Big Data и управления банковскими рисками. При этом постепенно формируется переход от концепции «цифрового банка» к концепции «интеллектуального банка», в котором данные используются не только для проведения операций, но и для прогнозирования, анализа и поддержки принятия решений.

Таким образом, анализ литературы показывает, что современное исследование ИИ в банковских услугах развивается по нескольким взаимосвязанным направлениям: повышение операционной эффективности, персонализация

услуг, интеллектуальное кредитование, прогнозное управление рисками и внедрение генеративных технологий. Вместе с тем сохраняется необходимость комплексного изучения условий, при которых технологические возможности ИИ могут трансформироваться в устойчивый экономический эффект для банков.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методологическую основу исследования составили системный, сравнительный и аналитический подходы. В процессе исследования проведен анализ научной литературы, посвященной применению искусственного интеллекта в банковских услугах, а также изучены современные концепции цифровой трансформации и интеллектуализации банковской деятельности.

Системный подход использован для рассмотрения искусственного интеллекта как взаимосвязанного комплекса технологических, экономических, клиентских, управленческих и риск-ориентированных факторов. Сравнительный анализ позволил сопоставить основные направления применения ИИ в зарубежной, российской, казахстанской и узбекской научной литературе. Метод анализа и обобщения применялся для выявления общих закономерностей, преимуществ и ограничений использования интеллектуальных технологий в банковской деятельности.

Информационной базой исследования послужили научные публикации, аналитические материалы международных финансовых организаций, исследования экспертно-консалтинговых компаний, а также отечественные и зарубежные научные работы по вопросам цифровизации банковского сектора, машинного обучения, кредитного скоринга, управления рисками, персонализации и генеративного искусственного интеллекта.

На основе указанных методов сформирован комплексный подход к оценке роли искусственного интеллекта в развитии банковских услуг и определены основные условия его эффективного применения.

Анализ и результаты

Проведенный анализ научных источников позволяет выделить несколько ключевых направлений использования искусственного

интеллекта в развитии банковских услуг: повышение операционной эффективности, персонализация обслуживания, интеллектуальный кредитный скоринг, прогнозное управление рисками и применение генеративного ИИ. Эти направления взаимосвязаны и формируют переход от традиционной цифровизации к интеллектуализации банковской деятельности.

Наиболее существенный эффект ИИ проявляется в кредитовании и управлении рисками. Алгоритмы машинного обучения способны обрабатывать значительные массивы данных и выявлять нелинейные взаимосвязи, которые сложно установить традиционными методами. Одновременно возрастает значение объяснимости моделей, поскольку банковские решения должны быть не только точными, но и обоснованными и контролируруемыми.

Вторым важным результатом является развитие персонализированных банковских услуг. Использование транзакционных и поведенческих данных позволяет прогнозировать потребности клиентов и формировать индивидуальные предложения. В результате меняется традиционная модель взаимодействия «банк — клиент»: банк получает возможность не только реагировать на запрос клиента, но и заранее определять потенциальную потребность в финансовом продукте.

Отдельное значение имеет прогнозное управление рисками. Технологии выявления аномалий позволяют осуществлять непрерывный анализ операций и своевременно обнаруживать признаки мошенничества, ухудшения финансового состояния заемщиков и других рисков. Таким образом, ИИ способствует переходу от реактивного контроля к превентивному управлению рисками.

Наиболее перспективным направлением является генеративный искусственный интеллект. Его применение расширяет возможности автоматизации за счет анализа документов, подготовки отчетов, поддержки сотрудников, обработки нормативной информации и развития диалогового банковского обслуживания. При этом экономический эффект зависит не только от технологических возможностей системы, но и от качества данных, организационной готовности, кибербезопасности и системы AI Governance.

Табл.1

Обобщение рассмотренных подходов позволяет представить результаты следующим образом

Направление применения ИИ	Основной результат для банка
Кредитный скоринг	Повышение качества оценки заемщиков и прогнозирования дефолтов
Управление рисками	Раннее выявление и прогнозирование рискованных ситуаций
Обнаружение мошенничества	Выявление подозрительных операций и аномального поведения
Персонализация услуг	Формирование индивидуальных предложений клиентам
Генеративный ИИ	Автоматизация интеллектуальных и информационных процессов
Conversational Banking	Совершенствование взаимодействия банка с клиентами
Автоматизация операций	Снижение нагрузки на сотрудников и повышение эффективности процессов

Таким образом, результаты анализа подтверждают, что эффективность внедрения ИИ определяется комплексом факторов. К ним относятся качество данных, цифровая инфраструктура, кадровый потенциал, организационная готовность,

управление модельными рисками и регуляторная среда. Особенно важен этот вывод для банковской системы Узбекистана, где развитие ИИ рассматривается как следующий этап цифровой трансформации банковских услуг.

Основные направления применения искусственного интеллекта в банковских услугах

Рис.1. Основные направления применения искусственного интеллекта в банковских услугах

Данные Pie chart представляют собой общую структуру направлений применения искусственного интеллекта в банковской деятельности. Наибольшая доля принадлежит кредитному скорингу, что указывает на важность более точной оценки кредитных рисков и совершенствования процессов принятия решений для банков. Значительная доля направлений управления рисками и персонализации

отражает роль искусственного интеллекта в адаптации банковских услуг к потребностям клиентов и раннем выявлении финансовых рисков. 15-процентная доля генеративного искусственного интеллекта демонстрирует перспективные возможности этой технологии в обработке документов, поддержке сотрудников и улучшении взаимодействия с клиентами.

Динамика использования цифровых банковских услуг в 2020–2024 гг.

Рис.2. Динамика использования цифровых банковских услуг в 2020–2024 гг.

Диаграмма показывает устойчивую тенденцию роста использования цифровых банковских услуг в рассматриваемый период. Согласно представленным данным, показатель увеличился с 42% в 2020 году до 75% в 2024 году, что свидетельствует о постепенном переходе клиентов от традиционных форм банковского обслуживания к цифровым каналам. Наиболее заметное расширение наблюдается после 2021 года, что связано с активным развитием мобильного банкинга, дистанционных сервисов, цифровых платежей и FinTech-инструментов. Данная тенденция создает технологическую основу для дальнейшего внедрения искусственного интеллекта, поскольку расширение цифровых каналов сопровождается накоплением транзакционных и поведенческих данных, необходимых для интеллектуального анализа и персонализации банковских услуг.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Проведенное исследование показывает, что искусственный интеллект становится одним из ключевых факторов трансформации современных банковских услуг. Его применение постепенно выходит за рамки автоматизации отдельных операций и распространяется на кредитный скоринг, управление рисками, выявление мошеннических операций, персонализацию обслуживания, анализ данных и поддержку управленческих решений.

Установлено, что наибольший потенциал ИИ связан с возможностью перехода от реактивной модели банковского обслуживания к прогнозной и клиентоцентричной модели. Использование машинного обучения позволяет повысить качество оценки заемщиков и выявления рисков, тогда как анализ транзакционных и поведенческих данных создает условия для формирования персонализированных финансовых предложений. Одновременно развитие генеративного ИИ открывает новые возможности автоматизации интеллектуальных процессов, работы с документами и совершенствования взаимодействия банка с клиентами.

Вместе с тем внедрение ИИ сопровождается рядом ограничений. К основным из них относятся качество и доступность данных, необходимость защиты персональной информации, кибербезопасность, модельные риски, недостаточная объяснимость алгоритмов и дефицит специалистов соответствующей квалификации. Поэтому технологическое внедрение ИИ должно сопровождаться развитием системы внутреннего контроля и AI Governance.

Для банковского сектора Узбекистана целесообразно формировать поэтапную модель интеграции ИИ, ориентированную прежде всего на

направления, обеспечивающие измеримый экономический и клиентский эффект.

В качестве основных предложений рекомендуется:

1. совершенствовать инфраструктуру хранения и обработки банковских данных и повышать их качество;
2. расширять применение ИИ в кредитном скоринге, прогнозировании дефолтов и управлении банковскими рисками;
3. внедрять интеллектуальные инструменты персонализации банковских продуктов и услуг;
4. развивать системы автоматического выявления мошеннических и аномальных операций;
5. формировать внутренние стандарты AI Governance, включая контроль качества моделей, объяснимость и ответственность за принимаемые решения;
6. развивать кадровый потенциал банков в области искусственного интеллекта, Big Data и машинного обучения;
7. при внедрении генеративного ИИ обеспечить приоритет требований информационной безопасности, конфиденциальности и защиты клиентских данных.

Таким образом, дальнейшее развитие банковских услуг связано не только с расширением цифровых каналов, но и с переходом к интеллектуальной модели банковской деятельности. Эффективность такого перехода будет определяться способностью банков объединить технологические возможности ИИ с качественными данными, человеческим капиталом, эффективным управлением и соответствующей институционально-регуляторной средой.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Finio M., O'Brien K., Downie A. AI in Banking // IBM Think. 2025.
2. Donnelly S. Artificial Intelligence and Machine Learning in Financial Services // Financial Stability Board, Bank for International Settlements. 2019.
3. Heß V. L., Damásio B. Machine Learning in Banking Risk Management. 2025.
4. Korla V. et al. Application of Machine Learning for Hyper-Personalization in Banking. 2025.
5. Khadri S. W. AI-Driven Hyper-Personalization in Financial Services. 2025.
6. Ayari H. et al. Machine Learning-Powered Financial Credit Scoring: A Systematic Review. 2026.

7. Omuetti J. J. U. Application of Decision Trees, Random Forests and Gradient Boosting in Credit Risk Assessment. 2026.
8. Krauss C., Do S. A., Huck N. Deep Neural Networks, Gradient-Boosted Trees, Random Forests: A Comparison in Financial Risk Prediction. 2017.
9. Macron T., John I. Predictive Risk Modeling in Banking Using Artificial Intelligence. 2026.
10. Islam T. et al. Artificial Intelligence-Based Fraud Detection and Risk Mitigation in Financial Services. 2024.
11. Chen M. AI-Based Anomaly Detection in Financial Transactions. Oracle. 2025.
12. Moharrak M., Mogaji E. Generative Artificial Intelligence in Banking. 2024.
13. L'Hostis A. Conversational Banking: The Future of Customer Interaction. Forrester. 2026.
14. Kamalnath V. et al. Capturing the Full Value of Generative AI in Banking // McKinsey & Company. 2023.
15. Tiwari S. et al. AI Governance Statistics and Trends. 2026.

16. Тихонов А. С. Искусственный интеллект в кредитном скоринге банков. 2025.
17. Акбашева Д. М. и др. Автоматизация банковского учета на основе технологий искусственного интеллекта. 2025.
18. Егорова М. А. Цифровая идентификация в банковском секторе. 2022.
19. Суханова Н. Т., Вежелис Т. М. Использование чат-ботов в банковском обслуживании. 2022.
20. Пронькин А. А., Салаватова Ю. А. Стратегические подходы к реализации проектов искусственного интеллекта. 2026.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Mamutova Aygul Kalmurzayevna Toshkent xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi / Мамутова Айгуль Калмурзаевна — независимый исследователь Ташкентского международного университета / Mamutova Aygul Kalmurzayevna — Independent Researcher at Tashkent International University.
E-mail: Aygulmamutova@gmail.com

QASHQADARYO VILOYATIDA QISHLOQ XO'JALIGI TARMOQLARI KONVERGENSIYASINING ISHLAB CHIQUARISH SAMARADORLIGIGA TA'SIRI: TASHKILIY-IQTISODIY TAHLIL

Amonov Navro'zxon Saloxiddin o'g'li

ВЛИЯНИЕ КОНВЕРГЕНЦИИ ОТРАСЛЕЙ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА В КАШКАДАРЬНСКОЙ ОБЛАСТИ: ОРГАНИЗАЦИОННО- ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Амонов Наврузхон Салохиддинович

THE IMPACT OF AGRICULTURAL SECTORAL CONVERGENCE ON PRODUCTION EFFICIENCY IN KASHKADARYA REGION: AN ORGANIZATIONAL- ECONOMIC ANALYSIS

Navro'zkhon Salokhiddinovich Amonov

Annotatsiya: maqolada Qashqadaryo viloyati misolida qishloq xo'jaligi tarmoqlari o'rtasidagi tashkiliy-iqtisodiy konvergensiya jarayonlarining ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot 2018-2025-yillar davri statistik ma'lumotlariga, shu jumladan O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi va uning Qashqadaryo viloyat boshqarmasi (qashstat.uz) rasmiy ma'lumotlariga asoslangan. Paxta-to'qimachilik, g'alla, bog'dorchilik-uzumchilik va chorvachilik yo'nalishlaridagi agroklaster tizimining rivojlanish darajasi tahlil qilingan, tarmoqlararo integratsiya darajasini baholash uchun Tarmoqlararo Konvergensiya Indeksi (TKI) metodologiyasi taklif etilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, klasterlashtirish darajasi yuqori bo'lgan yo'nalishlarda qo'shilgan qiymat va eksport salohiyati sezilarli darajada o'sib bormoqda, biroq tarmoqlararo bog'liqlik hali yetarli darajada institutsional shakllanmagan.

Kalit so'zlar: agrosanoat integratsiyasi, tarmoqlararo konvergensiya, agroklaster, ishlab chiqarish samaradorligi, Qashqadaryo viloyati, paxta-to'qimachilik klasteri, qo'shilgan qiymat zanjiri.

Аннотация: в статье на примере Кашкадарьинской области исследуется влияние организационно-экономической конвергенции между отраслями сельского хозяйства на эффективность производства. Исследование основано на официальных статистических данных за 2018-2025 годы, включая данные Государственного комитета по статистике Республики Узбекистан и его Кашкадарьинского областного управления. Проанализирован уровень развития системы агрокластеров в хлопково-текстильном, зерновом, плодоовощном и животноводческом направлениях, предложена методология Индекса межотраслевой конвергенции (ИМК) для оценки уровня интеграции между отраслями. Результаты показывают, что в направлениях с более высоким уровнем кластеризации заметно растёт добавленная стоимость и экспортный потенциал, однако межотраслевые связи пока остаются институционально недостаточно развитыми.

Ключевые слова: агропромышленная интеграция, межотраслевая конвергенция, агрокластер, эффективность производства, Кашкадарьинская область, хлопково-текстильный кластер, цепочка добавленной стоимости.

Annotation: the article examines the impact of organizational and economic convergence between agricultural sub-sectors on production efficiency, using the Kashkadarya region of Uzbekistan as a case study. The research draws on official statistics for 2018-2025 from the State Statistics Agency and its Kashkadarya regional department. The development of the agro-cluster system in the cotton-textile, grain, horticulture-viticulture, and livestock value chains is analyzed, and a Sectoral Convergence Index (SCI) methodology is proposed to assess the degree of inter-sectoral

integration. The findings indicate that value added and export potential grow markedly in sub-sectors with higher clustering levels, while inter-sectoral linkages remain institutionally underdeveloped.

Keywords: agro-industrial integration, sectoral convergence, agro-cluster, production efficiency, Kashkadarya region, cotton-textile cluster, value chain.

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekiston qishloq xo'jaligi sohasida amalga oshirilayotgan tarkibiy islohotlarning markazida agrosanoat integratsiyasini chuqurlashtirish va tarmoqlararo konvergensiya jarayonlarini kuchaytirish masalasi turibdi. Qashqadaryo viloyati kabi qishloq xo'jaligi salohiyati yuqori bo'lgan hududlarda ushbu jarayon ayniqsa dolzarb ahamiyat kasb etadi, chunki viloyatda qishloq xo'jaligi yerlarining umumiy maydoni 2 322 754 gektarni, jumladan ekin maydonlari 362 871 gektarni tashkil etadi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, qishloq xo'jaligi sohasi hozirgi kunda O'zbekiston yalpi ichki mahsulotining qariyb 18 foizini tashkil etadi va mamlakat ish bilan bandligining qariyb to'rtidan bir qismini ta'minlaydi.

Sohaning strategik ahamiyati O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktyabrda PF-5853-son Farmoni bilan tasdiqlangan "Qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasi"da, shuningdek 2023-yil 11-sentyabrda PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston — 2030" strategiyasida ham o'z aksini topgan. Ushbu hujjatlarda 2030-yilga qadar qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportini yiliga 10 milliard AQSH dollariga yetkazish, agrar sohaga jami 15 milliard AQSH dollari hajmida investitsiya jalb qilish hamda paxta hosildorligini o'rtacha gektariga 45-50 sentnergacha oshirish kabi aniq maqsadli ko'rsatkichlar belgilangan. Bu ko'rsatkichlarga erishish, o'z navbatida, alohida sub-tarmoqlarning emas, balki ular o'rtasidagi tashkiliy-iqtisodiy bog'liqlikning — ya'ni konvergensiyaning — chuqurlashishini talab etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 14-dekabrda PQ-389-son qarori bilan Qashqadaryo viloyatini 2024-2025-yillarda kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar belgilangan bo'lib, unda hududda aholi bandligini oshirish, sug'orish infratuzilmasini modernizatsiya qilish va sanoat-qishloq xo'jaligi integratsiyasini kengaytirish asosiy yo'nalishlar sifatida ko'rsatilgan.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — Qashqadaryo viloyati misolida qishloq xo'jaligining asosiy sub-tarmoqlari (paxtachilik-to'qimachilik, g'allachilik, bog'dorchilik-uzumchilik va chorvachilik) o'rtasidagi tashkiliy-iqtisodiy konvergensiya darajasini baholash hamda uning ishlab chiqarish samaradorligiga ta'sir mexanizmini ochib berishdir.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: birinchidan, tarmoqlararo konvergensiya tushunchasining nazariy-uslubiy asoslarini tizimlashtirish; ikkinchidan, Qashqadaryo viloyati agrosanoat majmuining hozirgi holatini rasmiy statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilish; uchinchidan, tarmoqlararo konvergensiya darajasini o'lchash imkonini beruvchi indeks metodologiyasini ishlab chiqish;

to'rtinchidan, olingan natijalar asosida amaliy tavsiyalar shakllantirish.

Tadqiqotning ob'yekti sifatida Qashqadaryo viloyatining agrosanoat majmui, xususan uning tarkibiy qismi bo'lgan paxtachilik-to'qimachilik, g'allachilik, bog'dorchilik-uzumchilik va chorvachilik sub-tarmoqlari tanlangan. Tadqiqot predmeti — ushbu sub-tarmoqlar o'rtasida shakllanadigan tashkiliy-iqtisodiy konvergensiya jarayonlari va ularning ishlab chiqarish samaradorligiga ta'sir mexanizmlari hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tarmoqlararo konvergensiya nazariyasi iqtisodiy fanda uzoq tarixga ega bo'lib, uni agrar sektorga tatbiq etish qator xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Klasterlashtirish nazariyasining asoschisi M. Porter tomonidan ishlab chiqilgan raqobatbardosh klasterlar kontseptsiyasi qishloq xo'jaligi-sanoat majmuini tahlil qilishning nazariy asosini tashkil etadi. Uning fikricha, geografik jihatdan yaqin joylashgan va o'zaro bog'liq tarmoqlar guruhlanishi orqali ular alohida faoliyat yuritganidan ko'ra yuqori raqobatbardoshlikka erisha oladi, chunki bunday guruhlanish transaksion xarajatlarni kamaytiradi va bilim almashinuvini tezlashtiradi.

Agrosanoat integratsiyasi masalalari, xususan qayta ishlash sanoati bilan xom-ashyo ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi vertikal bog'liqlikning shakllanishi, o'tish davri iqtisodiyoti mamlakatlari misolida keng o'rganilgan. Bunday tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, vertikal integratsiya darajasi past bo'lgan sharoitda birlamchi ishlab chiqaruvchilar bozor narxining tebranishlaridan ko'proq zarar ko'radi, zanjir ichidagi qo'shilgan qiymatning katta qismi esa qayta ishlash va savdo bosqichlarida shakllanadi.

Mahalliy iqtisodchilar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa agroklasterning O'zbekiston sharoitida institutsional shakllanish xususiyatlari, xususan paxta-to'qimachilik klasterlarining eksport salohiyati va investitsiya jalb qilish samaradorligi masalalari yoritilgan. Xususan, Samarqand viloyati agrosanoat klasterlarining iqtisodiy samaradorligini baholashga bag'ishlangan tadqiqotda klasterlarning to'langan soliqlar, jalb qilingan investitsiya va yaratilgan ish o'rinlari bo'yicha farqlanishi tahlil qilingan bo'lib, bu yondashuv mazkur maqolada Qashqadaryo viloyati misolida tarmoqlararo kesimda rivojlantirilgan.

Shunga qaramay, mavjud adabiyotlarda tarmoq ichidagi (klaster darajasidagi) samaradorlikka e'tibor asosiy o'rin egallagan bo'lsa, tarmoqlararo — ya'ni paxtachilik, g'allachilik, bog'dorchilik-uzumchilik va chorvachilik o'rtasidagi — konvergensiya darajasini yagona son ko'rsatkichi orqali o'lchash imkonini beruvchi uslubiy yondashuv hozircha yetarlicha ishlab chiqilmagan. Aynan shu bo'shliqni to'ldirish mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Xalqaro tashkilotlar — Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti

(FAO), Jahon banki va Osiyo taraqqiyot banki (ADB) — tomonidan Markaziy Osiyo va O'zbekiston agrar sektori bo'yicha tayyorlangan tahliliy hisobotlarda ham qiymat zanjirlarining parchalanganligi (fragmentation) mintaq uchun umumiy muammo sifatida ta'kidlanadi: fermer xo'jaliklarining mayda hajmda bo'linganligi, qayta ishlash quvvatlarining yetarli emasligi va bozor infratuzilmasining zaifligi zanjir ichidagi qo'shilgan qiymatning teng taqsimlanishiga to'sqinlik qiladi. FAO ma'lumotlar bazasi (AGRIS) va Jahon banki ochiq ma'lumotlari orqali erishish mumkin bo'lgan bu xulosalar O'zbekiston, jumladan Qashqadaryo viloyati sharoitida ham dolzarbligicha qolmoqda va mazkur tadqiqotda taklif etilayotgan TKI metodologiyasining xalqaro kontekstdagi asoslilikini tasdiqlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda rasmiy statistik ma'lumotlar tahlili, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va indeks metodi qo'llanildi. Ma'lumotlar bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, uning Qashqadaryo viloyat boshqarmasi (qashstat.uz) hamda Qishloq xo'jaligi vazirligi (agro.uz) rasmiy ma'lumotlaridan foydalanildi. Tadqiqot davri 2018-2025-yillarni qamrab oladi.

Tarmoqlararo konvergensiya darajasini baholash uchun quyidagi Tarmoqlararo Konvergensiya Indeksi (TKI) formulasi taklif etiladi:

$$TKI = \alpha \cdot (Kk/Ku) + \beta \cdot (Qq/Qu) + \gamma \cdot (Ii/Iu)$$

bu yerda: Kk — klasterlashtirilgan maydon ulushi, Ku — umumiy ekin maydoni; Qq — qayta ishlangan mahsulot hajmi, Qu — yalpi mahsulot hajmi; Ii — sub-tarmoqqa jalb qilingan investitsiya hajmi, Iu — qishloq xo'jaligiga jalb qilingan umumiy investitsiya; α , β , γ — ekspert baholash yo'li bilan aniqlanadigan vazn koeffitsientlari ($\alpha + \beta + \gamma = 1$). Ushbu indeks har bir sub-tarmoq bo'yicha alohida hisoblanib, natijalar 0 dan 1 gacha bo'lgan shkalada ifodalanadi: qiymat 1 ga yaqinlashgan sari tarmoqlararo integratsiya darajasi yuqori hisoblanadi.

Vazn koeffitsientlarini aniqlash uchun ekspert so'rovnomasi (Delfi usuli) qo'llanilishi tavsiya etiladi: sohaning yetakchi mutaxassislari — qishloq xo'jaligi vazirligi hududiy bo'linmasi vakillari, klaster rahbarlari va ilmiy-tadqiqot institutlari xodimlari — orasida

o'tkaziladigan so'rov natijalari asosida har bir komponentning nisbiy ahamiyati belgilanadi. Dastlabki bosqichda, birlamchi ma'lumotlar to'planmaguncha, teng taqsimlangan vazn ($\alpha = \beta = \gamma = 0,33$) qo'llanilishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasining ikkinchi bosqichida TKI qiymati bilan sub-tarmoq samaradorligi ko'rsatkichlari (1 gektardan olingan yalpi mahsulot qiymati, eksport hajmi, rentabellik darajasi) o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun korrelyatsion-regressiya tahlilidan foydalanish rejalashtirilgan. Bunda chiziqli regressiya modeli quyidagi ko'rinishda ifodalanadi: $Y = a + b \cdot TKI + \varepsilon$, bu yerda Y — samaradorlik ko'rsatkichi, a — erkin had, b — regressiya koeffitsienti, ε — tasodifiy xato. Ushbu bosqich xo'jalik darajasidagi statistik massivni talab etganligi sababli, mazkur maqolada asosan makro darajadagi (viloyat va tuman kesimidagi) tavsifiy tahlilga urg'u berilgan, regressiya tahlili esa keyingi tadqiqot bosqichida chuqurlashtiriladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Qashqadaryo viloyati Qishloq xo'jaligi vazirligining rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, hududda jami 34 ta agroklaster faoliyat yuritmoqda. 2023-yil yanvariyun oylarida viloyatning qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)lari umumiy hajmi 15 169,5 mlrd. so'mni, ya'ni o'tgan yilning mos davriga nisbatan 102,7 foizni tashkil etdi. Respublika miqyosida 2024-yil yanvar-mart oylarida dehqonchilik, chorvachilik va ovchilik xizmatlari o'sish sur'ati 103,6 foizni, o'rmon xo'jaligi — 102,7 foizni, baliqchilik xo'jaligi esa 105,8 foizni tashkil etgani hisobga olinsa, Qashqadaryo viloyati asosiy qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsuloti hajmi bo'yicha yetakchi hududlar qatoriga kiradi.

Eng yuqori konvergensiya darajasi paxta-to'qimachilik yo'nalishida kuzatiladi. 2024-yil holatiga ko'ra Qashqadaryo viloyati respublika bo'yicha eng yirik paxta-to'qimachilik klaster tizimiga ega bo'lib, 18 ta klaster va 136 036 gektar paxta maydoni bilan barcha hududlar orasida yetakchilik qilmoqda (respublika bo'yicha jami 134 ta klaster va 1 034 223 gektar maydon). Bu ko'rsatkich pastda 1-jadvalda respublikaning boshqa yetakchi hududlari bilan solishtirilgan.

1-jadval.

Respublikaning yetakchi hududlari bo'yicha paxta-to'qimachilik klasterlari (2024-yil)¹⁰.

Hudud	Klasterlar soni, ta	Paxta maydoni, ga
Qashqadaryo viloyati	18	136 036
Farg'ona viloyati	13	82 080
Xorazm viloyati	12	82 757
Buxoro viloyati	11	99 220
Andijon viloyati	15	78 991

Klasterlashtirish darajasining chuqurligi ham muhim ko'rsatkich hisoblanadi: respublika bo'yicha 22 ta klasterda paxtani qayta ishlashning to'liq — 5

bosqichli tsikli, 21 tasida 4 bosqich, qolganlarida esa 1-3 bosqichli qayta ishlash amalga oshirilmoqda. Bu shuni ko'rsatadiki, klaster mavjudligining o'zi tarmoqlararo

¹⁰ "Marketing" ilmiy jurnali ma'lumotlari asosida muallif tuzgan.

yuqori konvergensiya kafolatlamaydi — qayta ishlash bosqichlarining chuqurligi va shu orqali yaratilgan qo'shimcha qiymat zanjiri uzunligi TKI qiymatini belgilovchi asosiy omil bo'lib qoladi.

G'allachilik, bog'dorchilik-uzumchilik va chorvachilik yo'nalishlarida klasterlashtirish darajasi paxta-to'qimachilik tarmog'iga nisbatan sezilarli darajada past. Vazirlar Mahkamasining PQ-389-son qarorida ko'zda tutilgan Qamashi va G'uzor tumanlaridagi 25 ming gektar sug'oriladigan yer maydonlarining suv ta'minotini yaxshilash bo'yicha "Paxtaobod" kanalini modernizatsiya qilish loyihasi ushbu tumanlardagi g'alla va boshqa ekinlar hosildorligini oshirish, shu orqali qayta ishlash sanoati bilan xom-ashyo bazasi o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlash imkonini beradi. Bunday infratuzilma loyihalari TKI formulasidagi investitsiya komponentini (Ii/Iu) oshirish orqali konvergensiya darajasiga bilvosita ta'sir ko'rsatadi.

Chorvachilik va bog'dorchilik-uzumchilik yo'nalishlarida esa asosiy cheklovchi omil — birlamchi mahsulotni qayta ishlash quvvatlarining fermer xo'jaliklari joylashuviga nisbatan hududiy notekis taqsimlanganligi bo'lib qolmoqda. Bu ikki yo'nalish bo'yicha klaster darajasidagi statistik ma'lumotlarning yetarli emasligi sababli, ularning TKI qiymatini aniq hisoblash uchun tuman kesimidagi birlamchi (fermer xo'jaliklari darajasidagi) ma'lumotlarni qo'shimcha yig'ish talab etiladi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar asosida quyidagi umumiy tendentsiyani kuzatish mumkin: klasterlashtirish va qayta ishlash chuqurligi yuqori bo'lgan sub-tarmoqlarda (paxta-to'qimachilik) investitsiya faolligi va eksport salohiyati boshqa yo'nalishlarga nisbatan barqaror o'sib bormoqda, bu esa TKI konsepsiyasining amaliy asosligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, tarmoqlararo (masalan, chorvachilik-yem-xashak yoki bog'dorchilik-qayta ishlash sanoati

o'rtasidagi) bog'liqlik hali institutsional jihatdan yetarli shakllanmagan, bu esa keyingi bosqichda hukumat siyosati diqqat markazida bo'lishi lozim bo'lgan yo'nalishni belgilaydi.

Tarmoqlararo konvergensiya chuqurlashtirishda uchta institutsional omil hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi: birinchidan, fermer xo'jaliklari va qayta ishlash korxonalari o'rtasidagi shartnomaviy munosabatlarning barqarorligi; ikkinchidan, sug'orish va transport infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanganligi; uchinchidan, sub-tarmoqlar o'rtasida moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash imkonini beruvchi kredit-investitsiya mexanizmlarining mavjudligi. PQ-389-son qarorida keltirilgan "Paxtaobod" kanalini Jahon banki mablag'lari hisobidan modernizatsiya qilish loyihasi aynan ikkinchi omilni — infratuzilma yetarliligini — mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, bu Qamashi va G'uzor tumanlaridagi 25 ming gektar sug'oriladigan yer maydonining suv ta'minotini yaxshilash orqali nafaqat paxtachilik, balki g'allachilik va yem-xashak ekinlari hosildorligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Shuningdek, qarorda 2024-yilda 550 ming va 2025-yilda 600 ming nafar aholining bandligini ta'minlash vazifasi belgilangan bo'lib, bandlikning katta qismi aynan qishloq xo'jaligi va uni qayta ishlash sohalariga to'g'ri kelishi tarmoqlararo konvergensiyaning ijtimoiy o'lchamini ham ko'rsatadi: klasterlashtirish darajasi yuqori tumanlarda doimiy ish o'rinlari yaratish salohiyati ham nisbatan yuqori bo'ladi.

Quyidagi 2-jadvalda mavjud rasmiy ma'lumotlar asosida sub-tarmoqlarning TKI formulasidagi uchta komponent bo'yicha nisbiy holati tavsifiy (sifat) shkalada — past, o'rta, yuqori — baholangan. Bu baholash aniq son qiymatlarini emas, balki keyingi bosqichda to'planadigan miqdoriy ma'lumotlar asosida chuqurlashtiriladigan dastlabki yo'nalishni ko'rsatadi.

2-jadval.

Sub-tarmoqlar bo'yicha TKI komponentlarining tavsifiy baholanishi¹¹

Sub-tarmoq	Klasterlashtirish darajasi (Kk/Ku)	Qayta ishlash chuqurligi (Qq/Qu)	Investitsiya faolligi (Ii/Iu)
Paxtachilik-to'qimachilik	Yuqori	Yuqori (1-5 bosqich)	Yuqori
G'allachilik	Past-o'rta	Past	O'rta
Bog'dorchilik-uzumchilik	Past	Past-o'rta	O'rta
Chorvachilik	Past	Past	Past-o'rta

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, uchala komponent bo'yicha ham paxtachilik-to'qimachilik yo'nalishi barqaror yetakchilikni saqlab qolmoqda, qolgan uchta sub-tarmoq esa nisbatan bir-biriga yaqin, past-o'rta darajada joylashgan. Bu holat konvergensiya siyosatining navbatdagi bosqichida diqqatni aynan shu uchta yo'nalishga — ayniqsa qayta ishlash quvvatlarini yaratishga — qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning suv ta'minoti nisbatan taranglashgan hududlaridan biri hisoblanadi, bu esa tarmoqlararo konvergensiya

jarayoniga alohida cheklov qo'yadi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda sug'oriladigan yerlarning 2,4 million gektari, ya'ni umumiy sug'oriladigan maydonning 56 foizi nasos stansiyalari orqali suv bilan ta'minlanadi, bu esa mamlakat elektr energiyasi iste'molining 16 foizini tashkil etadi. Suv resurslari tanqisligi iqlim o'zgarishi sharoitida yanada kuchayishi kutilmoqda: muzlik-manbali suv oqimlarining kamayishi va bug'lanishning ortishi natijasida suv mavjudligi 30-40 foizga qisqarishi,

¹¹ Muallif tomonidan qashstat.uz va agro.uz ma'lumotlari asosida tuzilgan.

sug'orishga bo'lgan talab esa taxminan 25 foizga oshishi prognoz qilinmoqda.

Ushbu muammoni hal qilish maqsadida 2025-yil 21-mayda Jahon banki O'zbekistonga sug'orish va drenaj infratuzilmasini modernizatsiya qilish uchun 200 million AQSH dollari miqdorida imtiyozli kredit ajratdi (O'zbekiston hukumati tomonidan qo'shimcha 23,2 million dollar hammoliyalashtiriladi). Loyiha Suv xo'jaligi vazirligi rahbarligida Qoraqalpog'iston Respublikasi, Buxoro, Qashqadaryo, Namangan va Surxondaryo viloyatlarini qamrab oladi va 2031-yilga qadar 259 kilometr magistral kanallarni betonlash, taxminan 470 ta gidrotexnik inshoot qurish, shuningdek SCADA nazorat tizimini joriy etishni nazarda tutadi. Loyiha natijasida 232 ming gektar yer maydonida sug'orish xizmati sifati yaxshilanishi, yiliga 540 million kub metr suv yo'qotilishining oldi olinishi va 165 million kVt/soatdan ortiq elektr energiyasi tejilishi kutilmoqda.

Qashqadaryo viloyati ushbu besh hududdan biri sifatida loyihaning bevosita ishtirokchisi bo'lib, bu TKI formulasidagi investitsiya (I_i/I_u) va qayta ishlash (Q_q/Q_u) komponentlariga ikki tomonlama ijobiy ta'sir ko'rsatishi kutiladi: suv ta'minotining barqarorlashishi hosildorlikni oshiradi, hosildorlikning oshishi esa xom-ashyo bazasini kengaytirib, mavjud qayta ishlash quvvatlaridan to'liqroq foydalanish imkonini beradi. Bundan tashqari, respublika miqyosida ball boniteti past, suv ta'minoti og'ir tumanlarda yuqori hosilli paxta navlarini joriy etish va past hosildor navlarni urug'chilik institutlari ishlanmalari bilan almashtirish choralari ham amalga oshirilmoqda, bu esa xuddi shu mexanizm orqali konvergensiya darajasiga ta'sir ko'rsatadi.

Paxta hosilini to'liq qayta ishlash natijasida 2024-yilda respublika miqyosida sanoat mahsuloti ishlab chiqarishni 9,6 mlrd. AQSH dollariga, eksportni esa 4,5 mlrd. AQSH dollariga yetkazish rejalashtirilgan bo'lib, buning uchun bo'yalgan matoning kamida yarmini ichki bozorga sotgan korxonalarga ijtimoiy soliq stavkasini pasaytirish va mol-mulk solig'ini bo'lib-bo'lib to'lash kabi imtiyozlar joriy etilgan. Bunday moliyaviy rag'batlantirish choralari klaster ichidagi qayta ishlash zanjirini chuqurlashtirish, ya'ni TKI qiymatini oshirishning bevosita instrumenti sifatida baholanishi mumkin.

Qashqadaryo viloyati ichida ham tumanlar kesimida konvergensiya darajasi bir xil emas. Umumiy ekin maydoni 362 871 gektarni tashkil etuvchi viloyatda paxta-to'qimachilik klasterlariga birlashtirilgan 136 036 gektar maydon asosan g'alla-paxta almashlab ekish tizimi yaxshi yo'lga qo'yilgan tumanlarga to'g'ri keladi, bog'dorchilik-uzumchilik va chorvachilikka ixtisoslashgan tog'oldi tumanlarida esa klaster tipidagi tashkiliy shakllar hali keng tarqalmagan. Bu nomutanosiblik shuni ko'rsatadiki, yagona respublika miqyosidagi konvergensiya siyosati barcha tumanlarda bir xil samara bermaydi — har bir tumanning tabiiy-iqlim sharoiti, tuproq unumdorligi va an'anaviy ixtisoslashuvi hisobga olingan holda differensial yondashuv zarur.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyatida agrosanoat konvergensiya hozirgi bosqichda notekis rivojlangan xarakterga ega: paxta-to'qimachilik tarmog'ida institutsional va moliyaviy jihatdan yetuk

klaster tizimi shakllangan bo'lsa, boshqa sub-tarmoqlarda bu jarayon dastlabki bosqichda qolmoqda. Bu holat, bir tomondan, davlat siyosatining tarixan paxta-to'qimachilik zanjiriga ustuvor yo'naltirilganligi bilan, ikkinchi tomondan, boshqa tarmoqlarda xom-ashyoni qayta ishlash infratuzilmasiga investitsiyalarning nisbatan kamligi bilan izohlanadi.

Bu xulosa xorijiy tadqiqotchilar tomonidan boshqa o'tish davri iqtisodiyoti mamlakatlarida olib borilgan tahlillar bilan ham uyg'un keladi: ular davlat tomonidan tanlab qo'llab-quvvatlanadigan "ustuvor tarmoq" strategiyasi qisqa muddatda yuqori natija bersada, uzoq muddatli barqarorlik uchun boshqa tarmoqlarni ham tizimli jalb qilish zarurligini ta'kidlaydi. Shu nuqtai nazardan, Qashqadaryo viloyati tajribasi O'zbekistonning boshqa qishloq xo'jaligi salohiyati yuqori hududlari (Surxondaryo, Samarqand, Buxoro) uchun ham amaliy ahamiyat kasb etishi mumkin.

Tarmoqlararo konvergensiya muvozanatli rivojlantirish uchun g'allachilik, bog'dorchilik-uzumchilik va chorvachilik yo'nalishlarida ham klaster tipidagi tashkiliy shakllarni kengaytirish, shuningdek TKI kabi ko'rsatkichlarni hududiy rivojlanish dasturlarini monitoring qilish vositasi sifatida joriy etish tavsiya etiladi. Bunda TKI ko'rsatkichini viloyat statistika boshqarmasining yillik hisobotlariga qo'shimcha bo'lim sifatida kiritish, uni tuman hokimliklari faoliyatini baholash mezonlaridan biriga aylantirish institutsional jihatdan real amalga oshiriladigan qadam bo'lishi mumkin.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Qashqadaryo viloyati qishloq xo'jaligi tarmoqlari ichida paxta-to'qimachilik yo'nalishi eng yuqori konvergensiya (tarmoqlararo uzviy bog'liqlik) darajasiga erishgan yetakchi drayver hisoblanadi. Bugungi kunda hududdagi 18 ta klaster respublika bo'yicha eng yirik — 136 036 gektarlik paxta maydonini qamrab olgan. Biroq tarmoqlararo konvergensiya darajasini belgilovchi asosiy omil faqatgina klasterlarning mavjudligi emas, balki ulardagi qayta ishlash bosqichlarining chuqurligidir (1 dan 5 bosqichgacha). Paxtachilikdagi ushbu ijobiy tajribani viloyatning boshqa tarmoqlariga ham tatbiq etish lozim. Xususan, g'allachilik, bog'dorchilik-uzumchilik va chorvachilik yo'nalishlarida konvergensiya darajasini oshirish uchun infratuzilma investitsiyalarini faollashtirish, jumladan, PQ-389-sonli qarorda ko'zda tutilgan sug'orish loyihalarini kengaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Tadqiqot doirasida taklif etilgan Tarmoqlararo Konvergensiya Indeksi (TKI) metodologiyasini amaliyotga to'liq tatbiq etish va kelgusida aniq prognozlarni shakllantirish uchun tuman hamda xo'jaliklar darajasidagi birlamchi statistik ma'lumotlarni qo'shimcha yig'ish talab etiladi. Ushbu tizimli ma'lumotlar bazasini yaratish viloyat agrosanoat majmuasini rivojlantirishga qaratilgan keyingi ilmiy va amaliy tadqiqotlarning eng muhim yo'nalishini tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Qashqadaryo viloyatining qishloq xo'jaligi

tarmog'i bo'yicha asosiy ko'rsatkichlari. — stat.uz, 2023.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligining asosiy ko'rsatkichlari: 2024-yil yanvar-mart. — stat.uz, 2024.

3. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qishloq xo'jaligi bo'yicha rasmiy statistika ma'lumotlari va yalpi hududiy mahsulot ko'rsatkichlari. — qashstat.uz, 2026.

4. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi. Qashqadaryo viloyati bo'yicha svodnaya spravka: agroklastlar, yer maydonlari va ekin tarkibi. — agro.uz, 2024.

5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Pul-kredit siyosati va bank tizimi orqali qishloq xo'jaligini kreditlash bo'yicha statistik byulletenlari. — cbu.uz.

6. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari. — mift.uz.

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. — Lex.uz, 2023.

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktyabrdagi PF-5853-son "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. — Lex.uz, 2019.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 14-dekabrdagi PQ-389-son "Qashqadaryo viloyatini

2024-2025-yillarda kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. — Lex.uz, 2023.

10. Paxta-to'qimachilik klasterlarining eksport salohiyatini oshirish yo'llari // "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali. — 2024, № 4. (537-544bet)

11. Samarqand viloyati agrosanoat klasterlarining iqtisodiy samaradorligini baholash // FarDU. Ilmiy xabarlar. — 2025, № 1 (179-188bet)

12. Iqtisodiyot va ta'lim" jurnalidan qishloq xo'jaligi konvergentsiyasi va agroklastlar mavzusidagi tegishli maqola — 2022-yil, 4-son, 55–61 bet

13. Agrosanoat iqtisodiyoti" jurnalidan tarmoqlararo integratsiya mavzusidagi tegishli maqola — muallif tomonidan to'ldiriladi 2022-yil, 5-son, 400-410 bet

14. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. — New York: Free Press, 1990.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Amonov Navro'zxon Saloxiddin o'g'li Qarshi davlat texnika universiteti tayanch doktoranti / Амонов Наврузхон Салохиддинович Базовый докторант Каршинского государственного технического университета / Navro'zkhon Salokhiddinovich Amonov PhD Candidate, Karshi State Technical University
E-mail: navruzamonov085@gmail.com

XITOIY–QIRG'IZISTON–O'ZBEKISTON TEMIR YO'L KORIDORI: HUDUDLARNING IQTISODIY O'SISHI VA LOGISTIK SALOHİYATIGA TA'SIRI

Kurbanbayev Murodjon Umarovich

ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫЙ КОРИДОР КИТАЙ–КЫРГЫЗСТАН–УЗБЕКИСТАН: ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ РЕГИОНОВ И ИХ ЛОГИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ

Курбанбаев Муроджон Умарович

CHINA–KYRGYZSTAN–UZBEKISTAN RAILWAY CORRIDOR: IMPACT ON REGIONAL ECONOMIC GROWTH AND LOGISTICS POTENTIAL

Kurbanbayev Murodjon Umarovich

Annotatsiya: Ushbu maqola Xitoy–Qirg'iziston–O'zbekiston (XQO) temir yo'l koridorining O'zbekiston hududlari, xususan Andijon viloyati va Farg'ona vodiysining iqtisodiy o'sishi hamda logistik salohiyatiga kutilayotgan ta'sirini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda tizimli adabiyotlar tahlili (SLR) va birlamchi statistik ma'lumotlar — O'zbekiston Transport vazirligi huzuridagi Transport va logistikani rivojlantirish muammolarini o'rganish markazi (TLRMM) tomonidan tayyorlangan 2025-yil yakuniy hisoboti hamda 2016–2025 yillar statistikasi — qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonning xalqaro yuk tashish hajmi 2016–2025 yillarda 30,2 mln. tonnadan 66,8 mln. tonnaga (+121%) o'sgan bo'lsa-da, temir yo'lning ulushi 78%dan 65,3%ga tushgan, avtomobil transportiniki esa 22%dan 34,5%ga ko'tarilgan. Bu holat temir yo'l logistika infratuzilmasiga tizimli investitsiyalar zaruratini ko'rsatadi. XQO koridori Qoshqar–Andijon yo'nalishi bo'ylab 2025-yilda allaqachon 139 ming ta qatnovni tashkil etgan Andijon–O'sh–Irkishtom–Qoshqar avtomobil yo'lagiga parallel temir yo'l bayonini yaratib, transport xarajatlarini sezilarli kamaytirish va tranzit daromadlarni oshirish imkonini beradi. Maqolada birlamchi davlat statistikasi asosida stsenariy tahlili va siyosiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Xitoy–Qirg'iziston–O'zbekiston temir yo'li, temir yo'l koridori, hududiy rivojlanish, logistik salohiyat, Andijon viloyati, Farg'ona vodiysi, tranzit iqtisodiyoti, Belt and Road Initiative, transport statistikasi.

Аннотация: Статья посвящена анализу ожидаемого влияния железнодорожного коридора Китай–Кыргызстан–Узбекистан (ККУ) на экономический рост и логистический потенциал регионов Узбекистана, в частности Андижанской области и Ферганской долины. В исследовании применены систематический обзор литературы (SLR) и первичные статистические данные — итоговый отчет за 2025 год, подготовленный Центром изучения проблем развития транспорта и логистики при Министерстве транспорта Республики Узбекистан, а также статистические данные за 2016–2025 годы. Результаты показывают, что объем международных грузовых перевозок Узбекистана в 2016–2025 годах увеличился с 30,2 млн тонн до 66,8 млн тонн, то есть на 121%, при этом доля железнодорожного транспорта снизилась с 78% до 65,3%, а доля автомобильного транспорта возросла с 22% до 34,5%. Данная тенденция свидетельствует о необходимости системных инвестиций в железнодорожную логистическую инфраструктуру. Коридор ККУ, формируя параллельное железнодорожное сообщение по направлению Кашгар–Андижан наряду с автомобильным маршрутом Андижан–Ош–Иркештам–Кашгар, по которому в 2025 году уже было осуществлено 139 тыс. перевозок, создает возможности для существенного снижения транспортных издержек и увеличения транзитных доходов. В статье на основе первичной государственной статистики проведен сценарный анализ и разработаны практические рекомендации в области транспортной и региональной политики.

Ключевые слова: железная дорога Китай–Кыргызстан–Узбекистан, железнодорожный коридор, региональное развитие, логистический потенциал, Андижанская область, Ферганская долина, транзитная экономика, инициатива «Один пояс — один путь», транспортная статистика.

Abstract: This article analyzes the anticipated impact of the China–Kyrgyzstan–Uzbekistan (CKU) railway corridor on the economic growth and logistics potential of Uzbekistan's regions, particularly Andijan region and the Fergana Valley. The study employs systematic literature review (SLR) and primary statistical data from the Center for Transport and Logistics Development Problems Research (CTLDPR) under the Ministry of Transport of

Uzbekistan, specifically the 2025 annual summary report and 2016–2025 freight statistics. Results show that while Uzbekistan's international freight volume grew from 30.2 to 66.8 million tons (+121%) between 2016 and 2025, railway's modal share fell from 78% to 65.3%, while road transport's share rose from 22% to 34.5%, signaling a structural gap in railway logistics infrastructure. The CKU corridor — running along the Kashgar–Andijan alignment — would create a railway parallel to the Andijan–Osh–Irkeshtam–Kashgar road corridor, which already handled 139,000 trips in 2025, reducing transport costs and increasing transit revenues. The article develops scenario analysis and policy recommendations based on primary government statistics.

Keywords: China–Kyrgyzstan–Uzbekistan railway, railway corridor, regional development, logistics potential, Andijan region, Fergana Valley, transit economy, Belt and Road Initiative, transport statistics.

KIRISH

Xalqaro transport koridorlari zamonaviy iqtisodiyotda nafaqat tovarlar harakatini ta'minlovchi infratuzilma ob'ektlari, balki hududiy iqtisodiy rivojlanishning kuchli katalizatorlari hisoblanadi. Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, yangi temir yo'l magistralining qurilishi unga tutash hududlarda ishlab chiqarish, savdo va investitsiya faolligini sezilarli rag'batlantiradi (Banerjee va boshq., 2020; Donaldson, 2018). Xitoy tomonidan ilgari surilgan «Kamar va Yo'l» (Belt and Road Initiative — BRI) doirasida Markaziy Osiyo bo'ylab o'tadigan transport koridorlarining rivojlanishi ushbu hududlarni Yevrosiyo logistika tizimining to'laqonli ishtirokchilariga aylantirish imkonini bermoqda.

O'zbekiston ikki tomondan quruqlik bilan o'ralgan (doubly landlocked) mamlakat sifatida tashqi savdo uchun tranzit davlatlar infratuzilmasiga katta bog'liqlik sezadi. O'zbekiston Transport vazirligi huzuridagi TLRMM markazi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda O'zbekistonning xalqaro transport-logistika xarajatlari 4,6 mlrd. dollar tashkil etgan bo'lib, bu mahsulot qiymatida import bo'yicha o'rtacha 10%, eksport bo'yicha 1% ni tashkil etadi (2022-yilda mos ravishda 17% va 6% edi). Ushbu ko'rsatkichlar transport infratuzilmasini rivojlantirish orqali tushirilishi mumkin bo'lgan ulkan iqtisodiy salohiyat mavjudligini ko'rsatadi.

Mavjud adabiyotlar tahlili uchta asosiy kamchilikni ko'rsatdi:

Birinchi bo'shliq: Ko'pchilik tadqiqotlar XQO loyihasini Qirg'iziston nuqtai nazaridan (Tashbayev, 2025; Central Asia Program, 2025) yoki umumiy geopolitik tahlil doirasida (Pomfret, 2019) o'rganadi; O'zbekistonning hududiy ta'sir zonasiga e'tibor yetarlicha qaratilmagan.

Ikkinchi bo'shliq: Mavjud maqolalar ikkilamchi (secondary) ma'lumotlarga tayanadi; O'zbekiston davlat organlari tomonidan tayyorlangan birlamchi (primary) statistik ma'lumotlar ilmiy muomalaga kiritilmagan.

Uchinchi bo'shliq: Mavjud avtomobil yo'lagi (Andijon–O'sh–Irkeshtom–Qo'ng'ir) orqali joriy yuk tashish hajmi va XQO temir yo'lining unga parallel ta'siri O'zbekiston misolida miqdoriy tahlil qilinmagan.

Ushbu maqola aynan shu uchta bo'shliqni to'ldirish maqsadida O'zbekiston Transport vazirligi huzuridagi TLRMM markazining birlamchi statistik ma'lumotlari asosida yozilgan.

Maqolaning maqsadi: XQO temir yo'l koridorining O'zbekiston hududlari, birinchi navbatda Andijon viloyati va Farg'ona vodiysining iqtisodiy o'sishi hamda logistik salohiyatiga kutilayotgan ta'sirini

birlamchi davlat statistikasi va adabiyotlar tahlili asosida baholash. Vazifalar: (1) nazariy asosni o'rganish; (2) XQO texnik parametrlarini tahlil qilish; (3) TLRMM birlamchi ma'lumotlari asosida hozirgi holat dinamikasini baholash; (4) stsenariy tahlili orqali kutilayotgan ta'sirni miqdoriy asoslash; (5) siyosiy tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Transport infratuzilmasi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik iqtisodiyot fanida keng o'rganilgan. Marshall (1920) transport xarajatlarining kamayishi raqobat va mehnat unumdorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlagan. Krugman (1991) Yangi iqtisodiy geografiya doirasida transport xarajatlari pasaygach, ishlab chiqarish klasterlari shakllanishi va hududiy o'sish tezlashishini modellashgan. Aschauer (1989) transport infratuzilmasiga har bir dollar investitsiya YaIM ga 0,39 dollarlik to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatishini aniqlagan.

Donaldson (2018) Hindiston temir yo'llari misolida temir yo'lga ulangan viloyatlarda real daromadlar o'rtacha 16% o'sganligini empirik yo'l bilan isbotlagan. Banerjee va boshqaruvchilar (2020) Xitoy misolida temir yo'lga yaqin hududlarda YaIM o'sish sur'ati statistik jihatdan sezilarli yuqori ekanligini ko'rsatgan. Calderón va Servén (2008) rivojlanayotgan mamlakatlar bo'yicha meta-tahlilida infratuzilma sifati va iqtisodiy o'sish o'rtasida kuchli musbat bog'liqlik mavjudligini tasdiqlagan.

Perroux (1955) «o'sish qutbi» (growth pole) nazariyasiga ko'ra, asosiy transport yo'llariga yaqin hududlar «impuls effekti» orqali yuqori iqtisodiy faollikka erishadi. Hirschman (1958) bu ta'sirning «oldinga va orqaga bog'liqliklar» (forward and backward linkages) orqali butun mintaqaga tarqalishini ko'rsatgan. Linn (2012) Markaziy Osiyo kontekstida tranzit yo'llar bo'ylab paydo bo'ladigan logistik tugunlarning o'sish qutbiga aylanishini asoslagan — XQO koridorida Andijon aynan shunday tugun vazifasini bajarishi kutilmoqda.

De Soyres va boshqaruvchilar (2019) BRI yo'nalishlarida savdo xarajatlari 1,1–2,5% kamayishi mumkinligini aniqlagan. Xu va Mao (2021) CGE modeli yordamida O'zbekiston uchun YaIM ga 0,8–1,5 foizlik qo'shimcha o'sish imkoniyatini ko'rsatgan. Pomfret (2019) transport ulanishi mintaqaviy integratsiyaga ijobiy ta'sir ko'rsatishini, biroq qarzga botib qolish xavfini ham alohida ta'kidlagan.

Tashbayev (2025) Qirg'iziston uchun iqtisodiy foyda va xavflarni tahlil qilib, hatto pessimistik senariyda ham yillik kamida 300 million dollar tranzit daromad kutilishini hisoblagan. Central Asia Program (2025)

loyihaning iqtisodiy, siyosiy va ekologik oqibatlarini keng qamrovli o'rganan. Sharifli (2022) XQO ning O'zbekiston uchun tranzit daromadlari va ish joylari yaratish salohiyatini baholagan. Biroq ushbu tadqiqotlarning barchasi O'zbekistonning kirish mintaqasi — Andijon va Farg'ona vodiysi — uchun birlamchi statistik ma'lumotlarga asoslangan hududiy miqdoriy tahlilni o'z ichiga olmagan. Ushbu maqola shu bo'shliqni to'ldiradi.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotning metodologik kuchi ikkita birlamchi davlat ma'lumotlar manbaiga asoslanishidir:

Manba 1: O'zbekiston Transport vazirligi huzuridagi TLRMM markazi tomonidan tayyorlangan «Xalqaro transport koridorlarida holat va muqobil yo'nalishlar bo'yicha taklif va tahlillar» nomli xizmat yozuvlari (2026-yil 31-yanvar, B.Xolmatov va M.Mirxamidov imzosi). Ushbu hujjat Transport vaziriga rasman taqdim etilgan va 2025-yil yakuniy birlamchi operatsion ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Manba 2: TLRMM markazi tomonidan tayyorlangan «O'zbekiston xalqaro yuk tashish hajmi 2016–2025 yillar» elektron jadvali — transport turi va yo'nalish bo'yicha ajratilgan to'liq 10 yillik statistika.

Scopus, Web of Science va Google Scholar bazalarida 2015–2026 yillar oralig'ida nashr etilgan maqolalar PRISMA protokoli asosida o'rganildi. Dastlab 148 ta maqola aniqlangan bo'lib, sifat va aloqadorlik mezonlariga ko'ra 36 tasi yakuniy tahlilga qabul qilindi, shundan 20 tasi bevosida foydalanildi.

Vaqt qatori tahlili (2016–2025), transport turlari va yo'nalishlar bo'yicha qiyosiy tahlil, stsensariy modellashiruvi (pessimistik, o'rtacha, optimistik). Tadqiqot ex-ante baholash sifatida loyiha hali qurilish bosqichida ekanligiga asoslangan.

TAHLIL VA NATIJALAR

TLRMM markazi birlamchi statistikasiga ko'ra (2026), O'zbekistonning xalqaro yuk tashish hajmi so'nggi 10 yilda ikki barobarga oshdi.

1-jadval.

O'zbekiston xalqaro yuk tashish hajmi dinamikasi, 2016–2025 yillar (ming tonna)¹²

Ko'rsatkich (ming tonna)	2016	2019	2021	2023	2025	O'sish 2016/2025
JAMI	30 247	43 225	49 577	63 393	66 773	+121%
Eksport	8 582	11 349	15 717	17 000	18 571	+116%
Import	12 899	23 965	23 970	32 730	32 868	+155%
Tranzit	8 765	7 911	9 891	13 663	15 295	+75%
Temir yo'l jami	26 846	35 067	39 064	48 570	46 224	+72%
Temir yo'l ulushi (%)	88,8	81,1	78,8	76,6	69,2	↓19,6 p.p.
Avtomobil jami	3 382	8 115	10 442	14 743	20 431	+504%
Avtomobil ulushi (%)	11,2	18,8	21,1	23,3	30,6	↑19,4 p.p.

1-jadval ma'lumotlari asosida muhim trend aniqlanmoqda: avtomobil transporti ulushi 5 baravar o'sgan (+504%), temir yo'l ulushi esa 19,6 foiz punktga tushgan. TLRMM hisobotiga ko'ra, 2021–2025 yillarda temir yo'lda yuk tashish 17% oshgan bo'lsa, avtomobil transportida 2,2 barobarga oshdi. Bu raqamlar XQO temir yo'l koridori bo'lmaganida yuk oqimlarining temir yo'ldan avtomobil transportiga o'tishini tezlashtirishi xavfini ko'rsatadi.

TLRMM markazi (2026) rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, Xitoy–O'zbekiston yo'nalishida 2025-yilda jami 139 ming ta qatnov amalga oshirilgan. Ushbu yo'nalishning 66% i yoki 92,2 ming ta qatnov aynan Andijon–O'sh–Irkishtom–Qoshqar yo'nalishida o'tkazilgan — bu XQO temir yo'lining o'zi o'tadigan yo'nalish bilan to'liq mos keladi.

2-jadval.

Andijon–O'sh–Irkishtom–Qoshqar yo'nalishi asosiy ko'rsatkichlari (2024–2025)¹³

Ko'rsatkich	2024-yil	2025-yil	O'zgarish
Jami Xitoy yo'nalishi qatnov (ming ta)	~92,6	139,0	+50%
— shundan Andijon–O'sh–Irkishtom–Qoshqar	~62,7 (67,7%)	92,2 (66,3%)	+47%
— shundan Qozog'iston orqali	~23,6	46,7 (33,6%)	+98%
Qirg'iz ramyibchilari ulushi (Andijon yo'nalishi)	30%	53% (49,5 ming)	↑23 p.p.
O'zbek ramyibchilari ulushi	33%	42% (42,0 ming)	↑9 p.p.
Avtomobil yuk tashish narxi (Andijon–Qoshqar)	4 000–4 500 \$	3 000–3 500 \$	↓20–25%
Xitoydan avtomobil importi (ming tonna)	~1 900	2 930	+54%

¹² Manba: TLRMM markazi, O'zbekiston Transport vazirligi, 2026 (birlamchi ma'lumotlar)

¹³ Manba: TLRMM markazi, O'zbekiston Transport vazirligi, 2026 (birlamchi ma'lumotlar)

Muhim tahliliy topilma: Qirg'iziston orqali yuk tashish hajmi so'nggi 5 yilda 50 barobarga oshgan (TLRMM, 2026). Faqat 2024–2025 yillar orasida ushbu yo'nalishdagi umumiy qatnov 50% o'sdi. Bu holat, XQO temir yo'li loyihasi tasdiqlangunga qadar ham, Andijon–

Qoshqar koridorining haqiqiy talabga ega ekanligini empirik tarzda isbotlaydi.

TLRMM hisobotiga ko'ra (2026), turli transport turlari va yo'nalishlarida yuk tashish xarajatlari quyidagiga:

3-jadval.

Transport turlari bo'yicha yuk tashish xarajatlari taqqoslamasi, 2025-yil¹⁴

Yo'nalish va transport turi	Eksport (\$/t)	Import (\$/t)	Izoh
Avtomobil — Qozog'iston orqali (Rossiya/Yevropa)	136	205	Temir yo'lga nisbatan yuqori
Temir yo'l — Qozog'iston orqali (Rossiya/Yevropa)	132	147	Arzonroq, lekin kamroq moslashuvchan
Avtomobil — G'arbiy yo'nalish (Turkiya/Yevropa)	140	160	O'rta koridor
Temir yo'l — Janubiy yo'nalish (Eron/Hindiston)	66	73,5	Arzonroq, lekin ko'p chegaralar
Avtomobil — Xitoy yo'nalishi (Andijon–Qoshqar)	205	273	Eng qimmat, ammo 50 barobar o'sish
Temir yo'l — XQO koridori (prognoz)	~90–110*	~130–160*	Raqobatbardosh narx kutilmoqda

3-jadval ma'lumotlari ko'rsatadiki, hozirda Xitoy yo'nalishida avtomobil transporti (\$205–273/t) boshqa yo'nalishlardan 1,4–4 baravar qimmat. XQO temir yo'li ishga tushgach, narxning \$90–160/t gacha tushishi kutilmoqda — bu Farg'ona vodiysi ishlab chiqaruvchilari uchun eksport raqobatbardoshligini sezilarli oshiradi.

TLRMM hisoboti (2026) Xitoy yo'nalishida bir qator tizimli muammolarni qayd etgan: Qirg'iziston uchun tranzit to'lov 0,4% joriy etilishi O'zbekistonning logistika xarajatlarini yiliga 12–16 mln. dollar oshirdi; Qirg'iziston orqali tranzitda norasmiy to'lovlar 750 dollarga yetdi; ruxsatnoma talabi yiliga minimum 70 ming ta, ammo faqat 15 ming ta almashinuv amalga oshirildi. XQO temir yo'li bu to'siqlarni tizimli hal etadi — temir yo'l tranzit uchun avtomobil yo'nalishi kabi ruxsatnomalar va norasmiy to'lovlarga bog'liq emas.

4-jadval.

XQO koridorining Andijon viloyati va Farg'ona vodiysi uchun kutilayotgan ta'siri: ssenariy tahlili¹⁵

Ta'sir ko'rsatkichi	Pessimistik	O'rtacha	Optimistik
Tranzit va logistika daromadlari			
Yillik tranzit tushum (O'z. ulushi, mln.\$)	100–180	250–350	500–700
Transport xarajatlarining kamayishi (%)	15–20	25–35	35–50
Xitoyga yetkazish muddati (kun)	12–15	9–12	7–9
Andijon/Farg'ona vodiysi eksporti			
Temir yo'l eksporti o'sishi (%)	15–20	30–40	45–60
To'qimachilik eksporti ulushi o'sishi (%)	+5–8	+15–20	+25–35
Farg'ona vodiysi YaHM qo'shimchasi (p.p.)	+0,3–0,5	+0,8–1,2	+1,5–2,5
Bandlik va mehnat bozori			
Qurilish bosqichi (yangi ish o'rinlar)	5 000–8 000	8 000–12 000	12 000–18 000
Ekspluatatsiya bosqichi (doimiy)	2 000–3 000	3 500–5 000	5 500–8 000

¹⁴ Manba: TLRMM markazi, 2026 (birlamchi ma'lumotlar); *XQO bo'yicha — muallif hisob-kitoblari analogiya asosida

¹⁵ Manba: TLRMM birlamchi ma'lumotlari (2026), Donaldson (2018), Xu va Mao (2021) analogiyalari asosida muallif hisob-kitoblari

Loyihaning 51% ulushi Xitoyga tegishli bo'lib, qarzga botib qolish xavfini tug'diradi (Pomfret, 2019). Qirg'iziston hududidagi 27 ta tunnel va 46 ta ko'priknining murakkab muhandislik va ekologik xavflari muddatni uzaytirishi mumkin. Geopolitik raqobat: Rossiya va Qozog'iston orqali o'tadigan mavjud tranzit yo'nalishlar bilan raqobat munosabatlarda murakkablik tug'dirishi ehtimoldan xoli emas. Bundan tashqari, TLRMM hisoboti Qozog'iston temir yo'llari bo'sh vagonlarni qabul qilishni 2026-yil bo'yi taqiqlash konventsiyasi kiritganligini qayd etgan — bu hozirgi temir yo'l transportida ham qiyinchiliklarni ko'rsatadi va XQO koridorining yanada muhimligini oshiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqot O'zbekiston Transport vazirligi huzuridagi TLRMM markazining birlamchi statistik ma'lumotlari va xalqaro ilmiy adabiyotlar sintezi asosida quyidagi xulosalarga keladi:

Xulosa 1 (Empirik): TLRMM birlamchi statistikasi (2026) avtomobil transportining Xitoy yo'nalishida 50 barobarga o'sishini va hozirda yiliga 139 ming ta qatnov amalga oshirilayotganini ko'rsatadi. Bu real talab mavjudligini isbotlovchi eng kuchli empirik dalil bo'lib, XQO temir yo'l koridori uchun bozor asoslanganligini tasdiqlaydi.

Xulosa 2 (Tarkibiy): Temir yo'l ulushining 78%dan 65,3%ga tushishi va avtomobil ulushining 22%dan 34,5%ga o'sishi temir yo'l infratuzilmasidagi tarkibiy bo'shliqni ko'rsatadi. XQO koridori bu bo'shliqni to'ldirish uchun strategik ahamiyat kasb etadi.

Xulosa 3 (Moliyaviy): Transport-logistika xarajatlarining 4,6 mlrd. dollardan (2025-yil) kamayishi kutilmoqda. Xitoy yo'nalishida avtomobil (\$205–273/t) va temir yo'l (\$90–160/t prognoz) o'rtasidagi narx farqi Farg'ona vodiysi ishlab chiqaruvchilari uchun sezilarli raqobatbardoshlik ortishi imkoniyatini ko'rsatadi.

5-jadval.

Siyosiy tavsiyalar tahlili¹⁶

№	Tavsiya	Asoslash (TLRMM ma'lumotlari asosida)	Mas'ul tashkilot
1	Andijon shahrida multimodal logistika markazi barpo etish	XQO kirish nuqtasi; 2025-yilda 92,2 ming qatnov allaqachon ushbu yo'nalishda amalga oshirilgan	Investitsiyalar vazirligi, Andijon hokimligi
2	Farg'ona vodiysi KO'B uchun eksport tayyorgarlik dasturi	Xitoy avtomobil importi 2025-yilda 54% o'sdi — bu bozor salohiyatining isboti	Savdo vazirligi, Eksport agentligi
3	Andijon–O'sh–Irkishtom–Qoshqar ruxsatnomalarini 50 000 taga oshirish	2025-yilda ehtiyoj 70 ming ta, faqat 15 ming ta almashinuv — 4,7 barobarga kamroq	Transport vazirligi, TLRMM markazi
4	XQO qurilishi davomida hududiy iqtisodiy monitoring	Ex-post baholash uchun bazaviy ko'rsatkichlar hozirdan qayd etilishi lozim	Statistika qo'mitasi, Mintaqaviy rivojlanish vazirligi
5	Loyiha moliyasi shaffofligini ta'minlash mexanizmi	51% xitoy ulushi — qarzga botib qolish xavfiga qarshi hujjatli choralar zarur	Moliya vazirligi, O'zbekiston Temir yo'llari AJ

Ushbu maqola birlamchi davlat statistikasi va adabiyotlar tahlili asosida olib borilgan. Kelgusida: (1) Andijon viloyati korxonalari orasida so'rovnoma asosida birlamchi tadqiqot; (2) XQO ishga tushgach ex-post baholash va regressiya tahlili; (3) O'zbekiston boshqa hududlari bilan qiyosiy tahlil; (4) transport va hududiy YaHM o'rtasidagi korrelyatsion tahlil tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Aschauer, D.A. (1989). Is public expenditure productive? Journal of Monetary Economics, 23(2), 177–200.
- [2] Banerjee, A., Duflo, E., & Qian, N. (2020). On the road: Access to transportation infrastructure and economic growth in China. Journal of Development Economics, 145, 102442.
- [3] Calderón, C., & Servén, L. (2008). Infrastructure and economic development in Sub-

Saharan Africa. World Bank Policy Research Working Paper No. 4712.

[4] Central Asia Program. (2025). Construction of China-Kyrgyzstan-Uzbekistan Railway: Interests, Challenges, and Perspectives. George Washington University.

[5] De Soyres, F., Mulabdic, A., & Ruta, M. (2019). Common transport infrastructure: A quantitative model and estimates from the Belt and Road Initiative. World Bank Policy Research Working Paper No. 8801.

[6] Donaldson, D. (2018). Railroads of the Raj: Estimating the impact of transportation infrastructure. American Economic Review, 108(4–5), 899–934.

[7] Hirschman, A.O. (1958). The Strategy of Economic Development. Yale University Press.

[8] Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. Journal of Political Economy, 99(3), 483–499.

¹⁶ Manba: TLRMM birlamchi ma'lumotlari (2026) asosida muallif tomonidan tuzilgan

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

[9] Linn, J.F. (2012). Central Asian regional integration and cooperation: Reality or mirage? EDB Eurasian Integration Yearbook, 96–117.

[10] Marshall, A. (1920). Principles of Economics (8th ed.). Macmillan.

[11] O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi huzuridagi TLRMM markazi. (2026). Xalqaro transport koridorlarida holat, muqobil yo'nalishlar va taklif-tahlillar. Xizmat yozuvi (Muallif: B.Xolmatov, M.Mirxamidov). O'zbekiston Transport vaziri I.R.Maqqamovga, 31.01.2026.

[12] O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi huzuridagi TLRMM markazi. (2026). O'zbekiston xalqaro yuk tashish hajmi 2016–2025 yillar. Elektron jadval (birlamchi ma'lumotlar).

[13] Perroux, F. (1955). Note sur la notion de «pôle de croissance». Économie Appliquée, 8(1–2), 307–320.

[14] Pomfret, R. (2019). The Eurasian landbridge and China's Belt and Road Initiative. The World Economy, 42(6), 1642–1653.

[15] Sharifli, S. (2022). CKU railway: economic implications for transit states. Central Asian Survey, 41(3), 415–430.

[16] Storeygard, A. (2016). Farther on down the road: Transport costs, trade and urban growth in Sub-Saharan Africa. Review of Economic Studies, 83(3), 1263–1295.

[17] Tashbayev, A. (2025). Construction of the China-Kyrgyzstan-Uzbekistan railway: Economic

benefits for Kyrgyzstan. Economy and Business: Theory and Practice. DOI: 10.24412/2411-0450-2025-10-355592.

[18] World Bank. (2024). Uzbekistan Economic Update. Washington, D.C.: World Bank Group.

[19] Xu, M., & Mao, J. (2021). Macroeconomic effects of Belt and Road Initiative transport projects in Central Asia: A CGE analysis. Transport Policy, 112, 130–142.

[20] O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. (2024). Yuk tashish statistikasi va hududiy iqtisodiy ko'rsatkichlar. stat.uz rasmiy ma'lumotlar bazasi.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Kurbanbayev Murodjon Umarovich — Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi 108-guruh tinlovchisi; O'zbekiston Temir yo'llari AJ, Qo'ng'iro't vagon deposi boshlig'I / Курбанбаев Муроджон Умарович — слушатель группы 108 Академии государственной политики и управления; начальник Кунградского вагонного депо АО «Узбекистон темир йуллари» / Kurbanbayev Murodjon Umarovich — participant of Group 108 at the Academy of Public Policy and Administration; Head of the Kungrad Wagon Depot, JSC “Uzbekistan Railways”

E-mail: murodkurbanbaev9@gmail.com

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALAR VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR

Fayziyeva Shirin Shodmonovna

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В РАЗВИТИИ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Файзиева Ширин Шодмоновна

INTERNATIONAL EXPERIENCE AND MODERN TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP

Fayzieva Shirin Shodmonovna

Annotatsiya: ushbu maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari hamda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi tahlil qilingan. Xususan, AQSh, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy va Fransiya kabi mamlakatlarda kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashning institutsional, moliyaviy, soliq, innovatsion va tashkiliy mexanizmlariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijasida xorijiy tajribaning O'zbekiston sharoitiga mos jihatlari aniqlanib, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish va hududlarning iqtisodiy salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, tadbirkorlik muhiti, xorijiy tajriba, innovatsiya, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, soliq imtiyozlari, raqamlashtirish, kreditlash, iqtisodiy rivojlanish.

Аннотация: в статье анализируются современные тенденции развития малого бизнеса и частного предпринимательства, а также опыт развитых и развивающихся стран. Особое внимание уделяется институциональным, финансовым, налоговым, инновационным и организационным механизмам поддержки субъектов малого бизнеса в таких странах, как США, Германия, Япония, Южная Корея, Китай и Франция. На основе результатов исследования определены аспекты зарубежного опыта, применимые в условиях Узбекистана, а также разработаны научно-практические предложения и рекомендации по дальнейшему развитию малого бизнеса и частного предпринимательства, созданию новых рабочих мест, повышению доходов населения и укреплению экономического потенциала регионов.

Ключевые слова: малый бизнес, частное предпринимательство, бизнес-среда, зарубежный опыт, инновации, финансовая поддержка, налоговые льготы, цифровизация, кредитование, экономическое развитие.

Abstract: the article analyzes current trends in the development of small business and private entrepreneurship, as well as the experience of developed and developing countries. Particular attention is paid to the institutional, financial, tax, innovation, and organizational mechanisms for supporting small businesses in countries such as the USA, Germany, Japan, South Korea, China, and France. Based on the research findings, aspects of international experience applicable to the context of Uzbekistan have been identified, and scientifically grounded proposals and recommendations have been developed to further advance small business and private entrepreneurship, create new jobs, raise household incomes, and strengthen the economic potential of the regions.

Keywords: small business, private entrepreneurship, business environment, foreign experience, innovation, financial support, tax incentives, digitalization, lending, economic development.

KIRISH

Bugungi globallashuv va iqtisodiy raqobatning kuchayib borayotgan sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakatlarning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Kichik biznes

subyektlarining iqtisodiyotdagi o'rni nafaqat ishlab chiqarish va xizmatlar hajmini oshirish, balki yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini ko'paytirish, raqobat muhitini shakllantirish, innovatsiyalarni joriy etish hamda hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanishda ham yaqqol namoyon

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

bo'lmog'da. Shu sababli turli mamlakatlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, uning faoliyati uchun qulay institutsional va iqtisodiy muhit yaratish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, kichik biznesni rivojlantirishning yagona universal modeli mavjud emas. Har bir mamlakat o'zining iqtisodiy salohiyati, institutsional tizimi, moliya bozori, mehnat resurslari, innovatsion imkoniyatlari va milliy tadbirkorlik an'analardan kelib chiqib, kichik biznesni qo'llab-quvvatlashning o'ziga xos mexanizmlarini shakllantirgan. Jumladan, AQShda tadbirkorlik tashabbuslarini moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash, Germaniyada kichik va o'rta biznesning yirik korxonalar hamda ilmiy-tadqiqot institutlari bilan kooperatsiyasini rivojlantirish, Yaponiyada ishlab chiqarish kooperatsiyasi va innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, Janubiy Koreyada texnologik modernizatsiya va eksportga yo'naltirilgan tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, Xitoyda esa kichik biznesni hududiy va sanoat siyosati bilan uyg'unlashtirishga alohida e'tibor qaratilgan.

O'zbekiston iqtisodiyotida ham kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning o'rni tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, xorijiy mamlakatlarda shakllangan ilg'or tajribalarni o'rganish va ularning O'zbekiston sharoitiga mos jihatlarni aniqlash kichik biznesni rivojlantirish siyosatini takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Bunda xorijiy tajribani to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki uning samarali mexanizmlarini milliy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari, hududlarning resurs salohiyati va mavjud institutsional sharoitlardan kelib chiqib moslashtirish muhimdir.

ADABIYOTLAR SHARHI

So'nggi yillarda mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida tadbirkorlik faoliyatining o'rni ilmiy jamoatchilik tomonidan keng o'rganilmoqda. Iqtisodiy o'sish, bandlikni ta'minlash va aholi daromadlarini oshirishda kichik biznes hamda xususiy tadbirkorlik hal qiluvchi omil sifatida qaralmoqda. Tadqiqotchilar tadbirkorlikning hududiy farovonlikka ta'sirini turli yondashuvlarda tahlil etganlar. Sternberg, Rolf, Xitoyning yirik sanoat mintaqalarida o'tkazilgan empirik tahlil natijalariga ko'ra esa Guo Ying, Li Haibo va Zhang Wenjie, Lopez, Alejandrolar kichik biznes o'sishini tahlil qilib, raqamli infratuzilma, davlat qo'llovi va sanoat diversifikatsiyasining aholi daromadlariga ijobiy ta'sirini isbotlagan. Ular, shuningdek, mintaqaviy siyosatda innovatsion faoliyatni rag'batlantirish choralari iqtisodiy tengsizlikni kamaytiruvchi omil sifatida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi.[1]

Mavzu bo'yicha nazariy asoslar va umumiy yondashuvlarga murojaat qiladigan bo'lsak, A.Smit, D.Rikardo, J.B.Saylarning klassik iqtisodiy asarlarida mehnat unumdorligini oshirish va ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali aholi daromadlarini oshirish g'oyalari bayon etilgan. Shuningdek, boshqa olimlarning ishlarida aholi daromadlarining ish haqi, kapital va mehnat munosabatlari orqali shakllanishining nazariy asoslari tavsiflangan. J.M.Keynsning tadqiqotlari

davlatning iqtisodiyotda faol ishtirok etishi va bandlikni ta'minlash orqali aholi daromadlarini oshirish yo'llarini asoslab berdi. M.Fridman va monetarizm maktabi vakillari iqtisodiy o'sish va pul-kredit siyosatining aholi daromadlariga ta'sirini o'rgandilar.

Xorijiy tadqiqotchilardan S.Kuznets daromad taqsimoti va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni belgilovchi Kuznets qonunini ishlab chiqdi. 2014 yilda Tomas Piketti notekis daromad va boylik taqsimotining iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini asoslab berdi. Iqtisodchi Jorj Stiglits ham iqtisodiy siyosat variantlari va tengsizlikni kamaytirish va daromadlarni oshirish choralari belgilab berdi. Bugungi kunda Jahon banki hisobotlarida bandlikni oshirish, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va qashshoqlikni qisqartirish orqali daromadlarni oshirish yo'llariga e'tibor qaratiladi.

Bu borada o'zbek olimlari o'rtasida ham qator ilmiy tadqiqotlar olib borildi. Xususan, Oltayev, Rashidov, Norboyevlar soliq imtiyozlari, imtiyozli kreditlar, "Har bir oila – tadbirkor" dasturining tadbirkorlikni rivojlantirish va aholi daromadlariga ta'sirini baholadi. Mahmudov va Karimovanning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonning janubiy viloyatlarida, xususan, Qashqadaryoda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash infratuzilmasi sust rivojlangan, bu esa mintaqaviy daromadlar tengsizligini yanada kuchaytirmoqda. Shu bois bu borada chuqur amaliy tahlillar olib borish mintaqaviy iqtisodiy siyosatni takomillashtirishda katta ahamiyatga ega. [3]

Mamlakatimizda aholi daromadlarini oshirish, kambag'allikni qisqartirish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor vazifalari sifatida belgilangan, bunda aholi daromadlari o'sish dinamikasining davlat dasturlari bilan uzviy bog'liqligini ta'minlamoqda. O'zbek olimlaridan A.Abdullaev, M.Tojiboyev, Sh.Tursunov, B.Hamdamov va boshqalar mehnat bozori, aholi bandligini ta'minlash, daromadlarni taqsimlash va xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib bordilar. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, aholi daromadlarini oshirish yo'llari mehnat bozorini rivojlantirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy siyosatni kuchaytirish, inflyatsiyani tartibga solish, innovatsion xizmat ko'rsatish sohasini kengaytirish bilan chambarchas bog'liq. Xorijiy adabiyotlarda asosiy e'tibor daromadlar tengsizligi muammosiga va uning qisqarishiga qaratilgan bo'lsa, O'zbekistonni o'rganishda qashshoqlikni qisqartirish, davlat dasturlari va hududlarni rivojlantirish hisobiga aholi daromadlarini oshirishga e'tibor beriladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi xorijiy mamlakatlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning samarali mexanizmlarini o'rganish, ularning ustuvor jihatlarni qiyosiy tahlil qilish hamda O'zbekiston sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan ilg'or tajribalarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot doirasida kichik biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, moliyalashtirish, soliqqa tortish, innovatsiyalarni rag'batlantirish, raqamlashtirish, tadbirkorlik infratuzilmasini rivojlantirish va eksport imkoniyatlarini kengaytirish mexanizmlariga alohida e'tibor qaratiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekistonda ham kichik biznesni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, ayniqsa xorijiy tajribalarni o'rganish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali ushbu sohaning raqobatbardoshligini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Kichik biznes iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi sifatida bir qator ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni amalga oshiradi. Avvalo, u aholi bandligini ta'minlash va yangi ish o'rinlarini yaratishda muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, bozorda sog'lom raqobat muhitining shakllanishiga xizmat qilib, iste'molchilarni turli xil mahsulot va xizmatlar bilan ta'minlaydi. Mazkur sektorning yana bir muhim jihati innovatsion g'oya va texnologiyalarni ishlab chiqarish hamda xizmat ko'rsatish jarayonlariga tezkor joriy etish imkoniyatiga ega ekanligidir. Bundan tashqari, kichik biznes eksport hajmini kengaytirish, hududlarning iqtisodiy salohiyatini mustahkamlash va ularning barqaror rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. 2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda YAIMning qariyb 54,5 foizi kichik biznes hissasiga to'g'ri kelgan.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik bo'yicha xorij tajribalarining ayrim davlatlar bo'yicha ko'rsatkichlari bilan tanishib chiqadigan bo'lsak, Germaniyada kichik va o'rta korxonalar "Mittelstand" deb yuritiladi va ular:

- yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga;
- kasbiy ta'lim tizimiga;
- innovatsion faoliyatga;
- eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishga

asoslanadi.

Mazkur modelning asosiy ustunligi - davlat, bank tizimi va ilmiy markazlar o'rtasidagi integratsiyaning kuchlilikidir. O'zbekiston uchun ahamiyati esa dual ta'lim tizimini joriy etish, sanoat klasterlarini

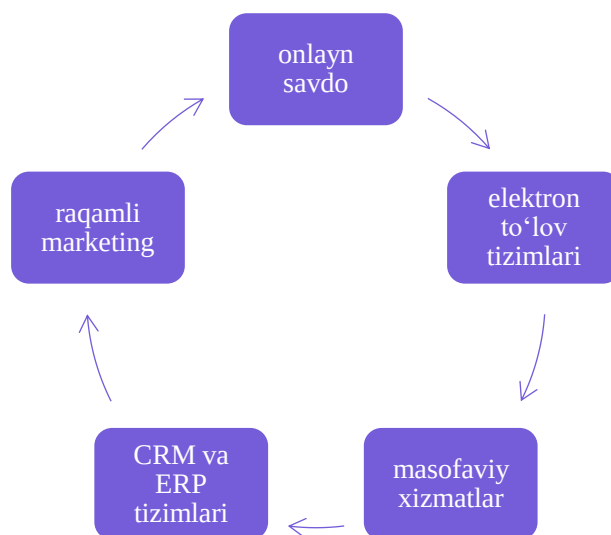
rivojlantirish hamda eksportga yo'naltirilgan kichik korxonalarni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

AQShda kichik biznesni qo'llab-quvvatlashda soliq imtiyozlari, ventur moliyalashtirish, startap ekotizimi, biznes inkubatorlar, raqamli platformalar katta rol o'ynaydi. AQShning Small Business Administration (SBA) dasturi kichik biznesni kreditlash va maslahat xizmatlari bilan ta'minlaydi. Ahamiyati shundaki, startaplarni rivojlantirish, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish va yosh tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlashda muhim o'rin egallaydi.

Xitoyda kichik biznesni rivojlantirish maxsus iqtisodiy zonalar, raqamli savdo platformalari, elektron tijorat va sanoat kooperatsiyasi orqali amalga oshirilmoqda. Guangdong provinsiyasi tajribasi ayniqsa samarali hisoblanadi. Xitoyda Alibaba, JD.com kabi platformalar kichik biznes mahsulotlarini global bozorga olib chiqmoqda. O'zbekiston uchun foydali jihatlari elektron tijoratni rivojlantirish, logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish va texnoparklar tashkil etishda muhim dastak bo'lib xizmat qiladi.

Janubiy Koreyada kichik biznes IT texnologiyalar, sun'iy intellekt, robotlashtirish, raqamli ishlab chiqarish asosida rivojlantirilgan. Davlat innovatsion korxonalarni subsidiyalar va grantlar orqali qo'llab-quvvatlaydi. Janubiy Koreya tajribasi shuni ko'rsatadiki, "aqli ishlab chiqarish" tizimlarini joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini texnologik jihatdan modernizatsiya qilish hamda ilm-fan bilan biznes o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar kichik biznesning asosiy rivojlanish omiliga aylanmoqda. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishi ilmiy tadqiqotlarda ham ta'kidlangan.

1-rasm. Raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari

Sun'iy intellekt (AI) - Sun'iy intellekt yordamida mijozlar ehtiyojlarini tahlil qilish, avtomatlashtirilgan boshqaruv, prognozlash, marketing strategiyalarini ishlab chiqish imkoniyati kengaymoqda. Bu esa xarajatlarni kamaytirib, samaradorlikni oshiradi.

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

Elektron tijorat - Amazon, Alibaba, eBay kabi platformalar kichik biznes uchun global bozorlarga chiqish imkoniyatini yaratmoqda.

O'zbekistonda ham Uzun Market, ZoodMall, Wildberries kabi platformalar tadbirkorlikni rivojlantirishda muhim omilga aylanmoqda.

Bulutli texnologiyalar - Bulutli texnologiyalar ma'lumotlarni saqlash, onlayn buxgalteriya, masofaviy boshqaruv, elektron hujjat aylanishi jarayonlarini soddalashtiradi.

2-rasm. O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy tajribalarni joriy etishning ustuvor yo'nalishlari

Prezident qarorlari asosida eksportni qo'llab-quvvatlash, raqamli marketing va onlayn eksport platformalarini rivojlantirish bo'yicha islohotlar amalga oshirilmoqda.

Ma'lumki, 1953 yilda AQShda Federal Agentligi-AQSh kichik biznes ishlari bo'yicha maxsus ma'muriyat tuzilib, o'sha kundan boshlab hozirgacha mazkur agentlik kichik biznes manfaatlarini davlat darajasida himoya qilmoqda. Ushbu tashkilot filiallari barcha yiriq shaharlarda joylashgan, shu tariqa kichik biznesni qullab-quvvatlash siyosati AQShning asosiy iqtisodiy markazlarigagina emas, balki barcha shtatlarga tarqalmoqda¹⁷. Kichik biznes va uning filiallari ishlari bo'yicha asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:

- biznes uchun kredit olishda yordam;
- AQSh da kichik biznesni texnika va axborotlar bilan ta'minlashda qo'llab-quvvatlash;
- biznes uchun kreditlar bo'yicha kafolatlar taqdim qilish;

- o'z budjeti mablag'lari hisobiga kichik biznesni bevosita subsidiyalash va kreditlash.

AQSh da kichik biznesni aniqlaydigan mezonlar tizimi puxta ishlab chiqilgan. Bu mezonlar kichik korxonalar va ular ishlayotgan tarmoqlarning faoliyat turiga bog'liq. Bir soha korxonalarida ishlovchilar soni belgilovchi hisoblansa, boshqalarida oborot va foyda shunday hisoblanadi.

Kichik biznes korxonalariga nisbatan hukukiy qonunchilikni saqlash uchun Federal agentlik kabi maxsus Advokatlik bo'limi tuzilib, u sud va Kongressdagi biznes manfaatlarini yoqlamoqda. AQSh hukumati o'zining iqtisodiyotni rivojlantirish konsepsiyasida kichik biznesga asosiy rol beradi. AQSh hukumati vazirlarining ma'ruzalarida kichik biznes butun iqtisodiyotni sog'lomlashtirishning muhim dastagi ekanligi muntazam yoritilib kelinmoqda. Bu yerda AQShda kichik biznesni rivojlantirishdagi tafovutlar yaqqol kuzatilmoqda. AQShda ancha ilgari kichik biznes davlat darajasida iqtisodiyotning ustuvor yo'nalishi

¹⁷ "Created in 1953, the U.S. Small Business Administration (SBA) continues to help small business owners and entrepreneurs..."

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

hisoblangan. Kichik biznes turli das-turlarini yaratishdagi AQSh tajribasi juda qimmatlidir, chunki barcha dasturlar haqqoniy ishlamoqda, ularni amalga oshirishning aniq mexanizmlari kuzda tutilgan.

Ispaniyada kichik biznes XX-asrning 70-yillarida shakllandi va faol rivojlana boshladi. Kichik biznes rivojlanishining yuqori darajasi tufayli yuqori iqtisodiy ko'rsatkichlarga erishildi. Kichik korxonalar mamlakatni ishsizlik muammosidan holi qilishda yordam berdi, umumiy yuksalishga xizmat qildi. Ispaniya kichik biznesining ayrim tarmoqlardagi salmog'i 80%gacha (qishloq xo'jaligida) yetadi, qolgan tarmoqlarda (qurilish, sanoat, kemasozlik) o'rtacha 25-30%ni tashkil qiladi. Kichik biznes korxonalarining asosiy tarmoqlari, birinchi navbatda, agrosanoat majmuasi, qora va rangli metallurgiya, oziq-ovqat sanoati, qurilish, turizm va h.k. hisoblanadi. Ispaniyada katta miqdorda kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish dasturlari ishlab chiqilgan. Ispaniya hukumatining asosiy e'tibori mamlakat uchun katta ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan, aholining ijtimoiy nochor qatlamlari (talabalar, ayollar, muxojirlar va h.k.) uchun ishchi o'rinlari yaratadigan, kam taraqqiy etgan mintaqalar va tumanlarning yuksalishiga yordam beradigan kichik biznes korxonalariga qaratildi. Bundan tashqari, Ispaniya hukumati fan sig'imli tarmoqlar, innovatsion texnologiyalarni ularning ichki bozorni rivojlantirish uchun ham, xalkaro iqtisodiy hamkorlik uchun ham katta ahamiyatini anglagan holda rivojlantirishga alohida urg'u bermoqda. Yevropa dasturlari kichik biznesni rivojlantirish dasturlarining katta hissasini egallaydi¹⁸.

Germaniya tajribasida kichik biznes va xususiylar tadbirkorlik iqtisodiyotning jadal rivojlanayotgan muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Mazkur sohani moliyaviy, tashkiliy hamda texnologik jihatdan qo'llab-quvvatlash davlat boshqaruvining barcha darajalarida izchil amalga oshiriladi. Ayniqsa, kichik biznesni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarda ilm talab qiluvchi va yuqori texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish tarmoqlarini ustuvor ravishda rag'batlantirishga alohida e'tibor qaratiladi.

Germaniyada davlat moliyaviy institutlari tomonidan kichik va o'rta biznes subyektlarini imtiyozli kreditlash bir necha muhim yo'nalishlarni kampaб олади. Jumladan, innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi korxonalarni moliyalashtirish, ekologik barqarorlikni ta'minlash hamda atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan loyihalarni qo'llab-quvvatlash asosiy ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Shuningdek, iqtisodiy jihatdan nisbatan sust rivojlangan hududlarni taraqqiy ettirishda иштирок этувчи kichik biznes subyektlarini kreditlash, uy-joy va qurilish sohasida faoliyat yuritayotgan korxonalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash hamda ishlab chiqarishni chuqur modernizatsiya qilish zarur bo'lgan tarmoqlardagi korxonalarni loyihaviy moliyalashtirish tizimi keng qo'llaniladi. Bundan tashqari, Germaniyada kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga qaratilgan maxsus davlat dasturlari ham mavjud bo'lib, ular orasida ilmiy-texnik siyosatni takomillashtirishga yo'naltirilgan konsepsiyalar hamda

fuqarolarning o'z biznesini tashkil etish uchun moliyaviy jamg'armalarni rag'batlantirish dasturlari muhim o'rin egallaydi.

Federal dasturlarni amalga oshirish doirasida biznes uchun imtiyozli sharoitlarda kreditlar taqdim qilinadi. Mazkur shartlar past foiz stavkasi (5-8%) va kreditlashning uzoq muddatlarini (5-15 yil) kuzda tutadi. Germaniyada kichik biznesga taalluqli birorta ham huquqiy hujjat savdo-sanoat palatasining ma'qullashi, roziligi va tasdig'isiz o'tmaydi. Germaniya savdo-sanoat palatalari Assotsiatsiyasi barcha palatalarni o'zida birlashtiradi va federal darajada tadbirkorlar manfaatlarini mujassamlashtiradi. Bu hamkorlik assotsiatsiyasining asosiy vazifasi Yevropa ittifoqi mamlakatlari savdo-sanoat palatalari vakillari bilan uzviy ish olib borishdan iborat. Butun Assotsiatsiya birgalikda Yevropa hamkorligi savdo-sanoat palatalari birlashmasini tuzadi. Hozirgi paytda Germaniya savdo-sanoat palatalari barcha darajalarda budjetlarni shakllantirish, qurilish va sanoatni rivojlantirish, kichik korxonalar faoliyatini tartibga solishga tegishli qonun loyihalarini tayyorlashda qatnashadilar. Savdo-sanoat palatalari mahalliy o'zini-o'zi boshqarish organlari yig'ilishlarida qatnashib, mamlakatni rivojlantirish sohasida muhim ijtimoiy-iqtisodiy qarorni qabul qilgan holda jamiyat hayotining barcha tomonlariga katta ta'sirga ega. Bu bir butun infratuzilma bo'lib, unda OAV vakillari ham, maslahatlar xizmati ham qatnashadi. Palatalarning asosiy ustuvor vazifasi Germaniyaning kichik biznesiga har qanday qo'llab-quvvatlash va yordam ko'rsatishdan iborat¹⁹.

Yaponiya tajribasida kichik biznes faoliyatini tartibga solishda antimonopol siyosat muhim o'rin tutadi. Mamlakat qonunchiligida bozorda narxlarning sun'iy ravishda oshirilishi yoki pasaytirilishiga nisbatan qat'iy nazorat o'rnatilgan bo'lib, asossiz chegirmalar yoki spekulativ narx siyosatini qo'llagan tadbirkorlik subyektlariga nisbatan keskin choralar qo'llaniladi. Bunday talablar barcha kompaniyalar uchun teng darajada amal qiladi. Rivojlangan bozor mexanizmlari va samarali davlat boshqaruvi natijasida Yaponiya hukumati narxlar barqarorligini ta'minlash hamda inflyatsiya darajasini nazorat ostida ushlab turishga muvaffaq bo'lmoqda. Natijada mamlakatda kichik biznesni rivojlantirish uchun qulay iqtisodiy va huquqiy muhit shakllangan. Yaponiyada kichik biznesni qo'llab-quvvatlash maqsadida subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va moliyaviy yordam dasturlari keng qo'llaniladi. Ushbu moliyaviy ko'mak, avvalo, yuqori texnologiyalarga asoslangan korxonalarning moddiy-texnik bazasini modernizatsiya qilish va takomillashtirishga yo'naltiriladi. Shu bilan birga, universitetlar va ilmiy tadqiqot institutlari bilan hamkorlikda innovatsion ishlanmalar, yangi texnologiyalar va ixtirolarni yaratish ham rag'batlantiriladi. Yengil sanoat hamda oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish, yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarish va sanoat jihatdan nisbatan sust rivojlangan hududlarda yangi kichik korxonalarni tashkil etish ham davlat qo'llab-quvvatlashining ustuvor yo'nalishlari hisoblanadi.

¹⁸ OECD, European Commission SME Performance Review, Encyclopedia Britannica materials on Spain's economy.

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

¹⁹ European Commission – SME Strategy Germany

Xitoy tajribasida ham kichik biznes iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri sifatida qaraladi. Mamlakat hukumati ushbu sohani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratib, innovatsion texnologiyalarni amaliyotga joriy etish va yangi ish o'rinlarini yaratishda kichik biznesning faolligini qo'llab-quvvatlamoda. Shu maqsadda tadbirkorlik faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy mexanizmlar takomillashtirilmoqda, ayniqsa kichik korxonalarni soliqqa tortish tizimini soddalashtirish va ular uchun qulay biznes muhitini shakllantirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Xitoy tajribasida kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ko'plab rivojlangan mamlakatlarda bo'lgani kabi, Xitoyda ham mazkur sohani rivojlantirish maqsadida maxsus davlat fondlari tashkil etilgan bo'lib, ular muntazam ravishda takomillashtirib borilmoqda. Ushbu fondlarning asosiy vazifasi kichik biznes subyektlariga bank kreditlarini olishda zarur bo'lgan kafolat va garov ta'minotini yaratib berishdan iborat.

Shu maqsadda Xitoy Kommunistik partiyasi tashabbusi bilan "Kichik va o'rta korxonalarni rivojlantirish davlat fondi"ni tashkil etish bo'yicha maxsus me'yoriy hujjat ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etilgan. Mazkur fond to'liq davlat budjeti mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi hamda kichik biznes faoliyatini rag'batlantiruvchi muhim iqtisodiy mexanizm sifatida faoliyat yuritadi. Fond tomonidan iqtisodiyotning turli tarmoqlarida faoliyat olib borayotgan kichik korxonalarga soliq imtiyozlari, moliyaviy ko'mak va huquqiy himoya choralari taqdim etish orqali ularning yirik kompaniyalar bilan raqobatbardoshligini oshirishga alohida e'tibor qaratiladi.

Xitoyda amalga oshirilayotgan uzoq muddatli taraqqiyot dasturlarida ham kichik va o'rta biznesni kompleks rivojlantirish iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida belgilangan. Mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilishga qaratilgan strategik dasturlarda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini zamonaviylashtirish asosiy maqsadlardan biri sifatida ko'rsatib o'tilgan. Jumladan, 2003-yilda qabul qilingan va 2050-yilgacha iqtisodiyot tarmoqlarini to'liq modernizatsiya qilishni nazarda tutuvchi uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturi mamlakat taraqqiyotining muhim strategik hujjatlaridan biri hisoblanadi.

Singapur bugungi kunda neft mahsulotlarini qayta ishlash hamda yarimo'tkazgichlar ishlab chiqarish bo'yicha jahondagi yirik sanoat markazlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Mamlakatning iqtisodiy salohiyati yuqori bo'lib, yalpi ichki mahsulotning aholi soniga nisbati hisoblanganda aholi jon boshiga katta miqdordagi daromad to'g'ri keladi. Ko'plab iqtisodchi va mutaxassislar Singapurni kichik biznesni tashkil etish va samarali yuritish uchun eng qulay davlatlardan biri sifatida baholaydilar. Singapurda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning muvaffaqiyatli rivojlanishiga bir qator muhim omillar sabab bo'lmoqda. Avvalo, mamlakatda investitsiyalar uchun qulay iqtisodiy muhit

yaratilgani alohida ahamiyatga ega. Xususan, xorijiy kapital va investitsiyalarni jalb qilish maqsadida kichik biznes subyektlari uchun imtiyozli soliq tizimi joriy etilgan. Bundan tashqari, foydani erkin olib chiqish imkoniyatining mavjudligi hamda investitsiyalarning huquqiy jihatdan ishonchli himoya qilinishi tadbirkorlik faoliyatining barqaror rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Shuningdek, Singapur iqtisodiyotida xizmat ko'rsatish sohasi kichik biznesning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Savdo, transport, kommunikatsiya, moliyaviy xizmatlar va turizm kabi tarmoqlar iqtisodiyotning muhim qismini tashkil etadi. Mazkur sohalarida mamlakat aholisining katta qismi band bo'lib, ko'plab fuqarolar yakka tartibdagi tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadi. Shu bilan birga, aholining muayyan qismi kompaniyalar aksiyalariga egalik qilishi orqali iqtisodiy jarayonlarda faol ishtirok etadi. Natijada mamlakatda o'rta sinf qatlamining ulushi yuqori darajada shakllangan. Bundan tashqari, kichik va o'rta biznesni tashkil etish hamda yuritish uchun zarur bo'lgan tashkiliy-huquqiy sharoitlarning mukammal yo'lga qo'yilgani ham Singapur tajribasining muhim jihatlardan biridir. Tadbirkorlik faoliyatini boshlayotgan korxonalar uchun turli imtiyoz va qo'llab-quvvatlash mexanizmlari amal qiladi.

Singapurda kichik va o'rta korxonalar yagona iqtisodiy sektor sifatida shakllangan bo'lib, ularni belgilashda asosiy mezon sifatida korxonada faoliyat yuritayotgan xodimlar soni olinadi. Odatda bunday korxonalarda ishchilar soni 200 nafardan oshmasligi kerakligi belgilangan. Mazkur sektor faoliyat yo'nalishiga qarab bir necha toifalarga ajratiladi. Ulardan biri xizmat ko'rsatish sohasi bilan shug'ullanuvchi korxonalarni o'z ichiga oladi. Bunday korxonalar restoran va mehmonxona xizmatlari, turizm, savdo, qurilish hamda boshqa servis yo'nalishlarida faoliyat yuritadi. Singapur tajribasining muhim jihatlardan biri shundaki, kichik biznes subyektlari faoliyatida yuqori sifat standartlariga qat'iy amal qilinadi. Korxonalarda xizmat ko'rsatish sifati, bino va infratuzilma qulayligi, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish hamda xodimlarning professional malakasi kabi omillarga alohida e'tibor qaratiladi. Shu sababli ushbu mamlakatda kichik biznes nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki xizmat ko'rsatish madaniyatining yuqori darajada shakllanishini ham ta'minlab kelmoqda va mamlakatga har yili millionlab xorijiy sayyohlar tashrif buyuradi. Shu bilan birga, kichik biznes subektlarining muhim qismi innovatsion texnologiyalar va zamonaviy yuqori texnologik ishlab chiqarish jarayonlariga asoslangan faoliyat bilan shug'ullanib, sanoat hamda xizmat ko'rsatish sohalarining rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shmoqda.

Singapur tajribasi shuni ko'rsatadiki, kichik va o'rta biznes iqtisodiyotning asosiy tayanch tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatda faoliyat yuritayotgan korxonalarning asosiy qismini aynan kichik va o'rta biznes subyektlari tashkil etib, ularning ulushi umumiy korxonalar sonining qariyb 90 foiziga tengdir. Mazkur sektor aholi bandligini ta'minlashda muhim rol o'ynab, iqtisodiy o'sish sur'atlarining barqarorligini saqlashga sezilarli hissa qo'shmoqda.

Kichik va o'rta biznesni tartibga solishning xalqaro tajribasi²⁰

Davlat	Asosiy mezonlari va qamrovi	Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari	Usiuvor yo'nalishlari va o'ziga xosligi
AQSh	<ul style="list-style-type: none"> Tarmoq turiga qarab ishchilar soni, aylanma va foyda. Milliy miqyosda qamrov. 	<ul style="list-style-type: none"> Kichik biznes ma'muriyati (SBA). Kredit kafolatlari va subsidiyalar. Sud/Kongressda Advokatlik bo'limi himoyasi. 	<ul style="list-style-type: none"> Biznes manfaatlarini davlat darajasida qat'iy himoya qilish. Haqqoniy ishlovchi huquqiy mexanizmlar.
Germaniya	<ul style="list-style-type: none"> Savdo-sanoat palatalariga (SSP) majburiy a'zolik. Barcha davlat darajalarida qamrov. 	<ul style="list-style-type: none"> Imtiyozli kreditlar (5-8% stavka, 5-15 yil muddat). Federal va hududiy qo'llab-quvvatlash dasturlari. 	<ul style="list-style-type: none"> Qonunchilikda SSPning majburiy roziligi. Ekologik loyihalar va modernizatsiyani rag'batlantirish.
Ispaniya	<ul style="list-style-type: none"> Qishloq xo'jaligida 80%, sanoat va qurilishda 25-30% salmoq. 	<ul style="list-style-type: none"> Keng qamrovli milliy va Yevropa Ittifoqi dasturlari. Ish o'rinlari yaratishni moliyalashtirish. 	<ul style="list-style-type: none"> Ijtimoiy yo'naltirilganlik (ayollar, talabalar, muhojirlar bandligi). Kam rivojlangan hududlarni yuksaltirish.
Yaponiya	<ul style="list-style-type: none"> Barcha kompaniyalar uchun teng huquqli bozor qoidalari. 	<ul style="list-style-type: none"> Subsiyalar, imtiyozli kreditlar va moliyaviy yordam. Qat'iy antimonopol nazorat. 	<ul style="list-style-type: none"> Universitetlar va ilmiy institutlar bilan innovatsion hamkorlik. Narxlar manipulyatsiyasiga qarshi kurash.
Xitoy	<ul style="list-style-type: none"> Uzoq muddatli (2050-yilgacha) strategik qamrov. 	<ul style="list-style-type: none"> Davlat budjetidan moliyalanuvchi maxsus Davlat fondi. Kreditlar uchun garov va kafolat taqdim etish. 	<ul style="list-style-type: none"> Soliq tizimini soddalashtirish va biznes muhitini qulaylashtirish. Yirik kompaniyalar bilan raqobatbardoshlikni oshirish.
Singapur	<ul style="list-style-type: none"> Xodimlar soni 200 nafardan oshmasligi shart. Jami korxonalarning 90%ini tashkil etadi. 	<ul style="list-style-type: none"> Imtiyozli soliq tizimi va investitsiyalarning huquqiy himoyasi. Foydani mamlakatdan erkin olib chiqish imkoniyati. 	<ul style="list-style-type: none"> Global jozibadorlik va xalqaro yuqori sifat standartlari. Xizmat ko'rsatish, turizm va o'rta sinf qatlamini shakllantirish.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, kichik biznes subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlashda kreditlash tizimi muhim o'rin egallaydi. Xususan, Singapur amaliyotida kichik korxonalarni rivojlantirishga qaratilgan ko'plab imtiyozli kredit dasturlari samarali joriy etilgan. Mazkur dasturlar tarkibiga qulay shartlarda ajratiladigan maxsus kreditlar, kredit tavakkalchiliklarini sug'urtalash mexanizmlari hamda davlat subsidiyalari kiradi. Ayniqsa, xodimlari soni 10 nafardan oshmaydigan mikrokorxonalar uchun alohida yengillashtirilgan kreditlash tizimi amal qiladi. Shu bilan birga, mamlakatning kredit-bank tizimi davlat tomonidan izchil qo'llab-quvvatlanib, qat'iy nazorat ostida faoliyat yuritadi. Natijada kredit foiz stavkalarini bosqichma-bosqich pasaytirish hamda tadbirkorlik subektlari uchun yanada qulay moliyaviy muhit yaratishga erishilmoqda.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, xorijiy mamlakatlarning ijobiy tajribalarini tizimli o'rganish asosida O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish, tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish, yangi ish

o'rinlarini yaratish hamda aholi daromadlarini ko'paytirishga xizmat qiluvchi taklif va tavsiyalarni shakllantirish imkoniyati yaratiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari hamda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi tahlil qilinishi orqali AQSh, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy va Fransiya kabi mamlakatlarda kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashning institutsional, moliyaviy, soliq, innovatsion va tashkiliy mexanizmlariga alohida e'tibor qaratildi. Xorijiy mamlakatlarda tadbirkorlik muhitini yaxshilash, imtiyozli moliyalashtirish, kredit va kafolat tizimlarini rivojlantirish, soliq yengilliklarini qo'llash, raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda innovatsion faoliyatni rag'batlantirish orqali kichik biznesning iqtisodiy o'sishdagi rolini kuchaytirish tajribasi o'rganilgan. Tadqiqot natijasida xorijiy tajribaning O'zbekiston sharoitiga mos jihatlari aniqlanib, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish, yangi ish

²⁰ Ardic O.P., Mylenko N., Saltane, V. Small and Medium Enterprises: A Cross-Country Analysis with a New Data Set. Policy Research Working Paper No. 5538. Washington, 2011. DC: The World Bank.

o‘rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish va hududlarning iqtisodiy salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev: “Tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash-bizning strategik yo‘limiz”. 2025 yil 19 mart. <https://president.uz/oz/lists/view/7955>
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Har bir oila – tadbirkor” davlat dasturi to‘g‘risidagi Qarori. – 7-iyun 2018-yil, №454. 2018.
3. Narqo‘ziev A.R. O‘zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishda infratuzilmaning o‘rni // SJIRD. - 2022 yil 28 noyabr.
4. Abdullajonov D. O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga asoslangan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish istiqbollari va uning samaradorligini oshirish yo‘llari // Qo‘qon universiteti axborotnomasi. - 2025. - № 15. - C. 13–15.
5. Sternberg R. Entrepreneurial ecosystems and regional development: New perspectives on innovation and growth. Regional Studies, 56(4), 512–528. 2022 <https://doi.org/10.1080/00343404.2022.2034527>
6. Mahmudov Sh.M., Karimova N.I. Mintaqaviy tadbirkorlik infratuzilmasining rivojlanish omillari

(Qashqadaryo viloyati misolida). - “TDIU Ilmiy axborotlari”, №2, 78–88-betlar. 2023.

7. Jo‘rayev S. Sh. Tadbirkorlikni rivojlantirish – mintaqaviy iqtisodiy o‘sish omili sifatida. // “O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi”, №3, 55-63-betlar. 2023.

8. Ardic O.P., Mylenko N., Saltane, V. Small and Medium Enterprises: A Cross-Country Analysis with a New Data Set. Policy Research Working Paper No. 5538. Washington, 2011. DC: The World Bank.

9. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyati Raqamlarda / Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. - Onlayn manba. - 2025. - Internet: <https://qashstat.uz>

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Fayziyeva Shirin Shodmonovna - i.f.n., professor Qarshi davlat texnika universiteti / Файзиева Ширин Шодмоновна, кандидат экономических наук, профессора Каршинский государственный технический университет / Fayzieva Shirin Shodmonovna, candidate in Economics, Acting Professor, Karshi State Technical University
E-mail: fayziyevashirin66@gmail.com

O'ZBEKISTONDA UY-JOY SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEKANIZMLARI

Yuldosheva Shahribonu Anvar qizi

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЖИЛИЩНОЙ ПОЛИТИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Юлдошева Шахрибону Анвар кизи

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISMS FOR IMPROVING HOUSING POLICY IN UZBEKISTAN

Yuldosheva Shakhribonu Anvar kizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda uy-joy siyosatini takomillashtirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari, aholining uy-joyga bo'lgan ehtiyojini qondirish va uy-joy bilan ta'minlanganlik darajasini oshirishning zamonaviy yo'nalishlari tadqiq etilgan. Mamlakatda uy-joy qurilishini kengaytirish, ipoteka kreditlash tizimini takomillashtirish, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlash, uy-joy sotib olish imkoniyatlarini kengaytirish hamda qurilish sohasiga xususiy investitsiyalarni jalb etish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, uy-joy bozorida talab va taklif mutanosibligini ta'minlash, moliyaviy mexanizmlardan samarali foydalanish, davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish hamda hududlar kesimida uy-joy siyosatining samaradorligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga asoslanib, O'zbekistonda uy-joy siyosatini takomillashtirish, aholining uy-joyga ega bo'lish imkoniyatlarini kengaytirish va uy-joy bozorining barqaror rivojlanishini ta'minlash bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: uy-joy siyosati, uy-joy bozori, uy-joy qurilishi, ipoteka krediti, uy-joy bilan ta'minlanganlik, davlat qo'llab-quvvatlashi, subsidiya, investitsiya, davlat-xususiy sheriklik, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm.

Аннотация: В статье рассматриваются организационно-экономические механизмы совершенствования жилищной политики в Узбекистане, а также современные подходы к удовлетворению жилищных потребностей населения и повышению уровня обеспеченности жильем. Особое внимание уделяется расширению объемов жилищного строительства, совершенствованию системы ипотечного кредитования, поддержке социально уязвимых слоев населения, увеличению возможностей для приобретения жилья и привлечению частных инвестиций в строительный сектор. Кроме того, в работе анализируются пути обеспечения баланса спроса и предложения на рынке жилья, эффективного использования финансовых инструментов, развития государственно-частного партнерства и повышения эффективности жилищной политики в регионах. На основе результатов исследования разработаны научно-практические предложения и рекомендации, направленные на совершенствование жилищной политики, расширение возможностей населения по приобретению жилья и обеспечение устойчивого развития жилищного рынка Узбекистана.

Ключевые слова: жилищная политика, рынок жилья, жилищное строительство, ипотечное кредитование, обеспечение жильем, государственная поддержка, субсидия, инвестиции, государственно-частное партнерство, организационно-экономический механизм.

Abstract: The article examines the organizational and economic mechanisms for improving housing policy in Uzbekistan, as well as modern approaches to meeting the population's housing needs and increasing housing provision. Particular attention is paid to expanding the volume of housing construction, improving the mortgage lending system, supporting socially vulnerable segments of the population, increasing opportunities for home ownership, and attracting private investment to the construction sector. Furthermore, the study analyzes ways to balance supply and demand in the housing market, effectively utilize financial instruments, develop public-private partnerships, and enhance the efficiency of regional housing policies. Based on the research findings, scientifically grounded proposals and recommendations have been developed to improve housing policy, expand housing acquisition opportunities for the population, and ensure the sustainable development of Uzbekistan's housing market.

Key words. housing policy, housing market, housing construction, mortgage lending, housing provision, state support, subsidiya, investments, public-private partnership, organizational-economic mechanism.

KIRISH

Aholini munosib va sifatli uy-joy bilan ta'minlash har qanday mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Uy-joy nafaqat insonning asosiy ehtiyojlaridan biri, balki aholi farovonligi, ijtimoiy barqarorlik, shaharsozlik, mehnat resurslarining hududiy harakatchanligi va iqtisodiy faollik bilan bevosita bog'liq bo'lgan muhim omildir.

O'zbekistonda aholi sonining o'sishi, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi, shahar va tumanlarda yangi oilalar sonining ko'payishi uy-joyga bo'lgan talabni oshirmoqda. Bu esa o'z navbatida uy-joy qurilishini kengaytirish, ipoteka kreditlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirish, aholining to'lov qobiliyatini hisobga olgan holda uy-joy taklifini shakllantirish va uy-joy bozori infratuzilmasini rivojlantirishni talab etadi. So'nggi yillarda mamlakatda aholini uy-joy bilan ta'minlashga qaratilgan ipoteka kreditlari, subsidiyalar, yangi uy-joy massivlarini barpo etish, individual uy-joy qurilishini qo'llab-quvvatlash va xususiy sektor ishtirokini kengaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmogda. Biroq uy-joy narxlarining aholi daromadlariga nisbatan yuqoriligi, qurilish materiallari qiymatining o'zgarishi, ipoteka kreditlari bo'yicha moliyaviy yuklama, yer uchastkalari va muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasi bilan bog'liq masalalar uy-joy siyosatini yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmogda. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonda uy-joy siyosatining tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarini o'zaro muvofiqlashtirish, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning samarali shakllarini belgilash hamda bozor mexanizmlaridan keng foydalanish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Uy-joy bozori va uy-joy siyosati iqtisodiy nazariyaning turli yo'nalishlarida tadqiq etilgan. Jumladan, klassik iqtisodiy nazariyada uy-joy bozori kapital, yer va mehnat resurslarining o'zaro ta'siri nuqtai nazaridan qaraladi. Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda esa uy-joy bozorida talab va taklifning shakllanishi, uy-joy narxlarining dinamikasi, ipoteka kreditlari, davlat subsidiyalari, aholi daromadlari va urbanizatsiya jarayonlarining uy-joyga bo'lgan talabga ta'siriga alohida e'tibor berilmogda. Iqtisodchi Edward Glaeser tadqiqotlarida shaharlarning rivojlanishi, urbanizatsiya va uy-joy taklifining aholi farovonligi hamda shahar iqtisodiyotiga ta'siri keng yoritilgan. Uy-joy taklifining cheklanishi yirik shaharlarda uy-joy narxlarining o'sishiga olib kelishi mumkinligi ta'kidlanadi. John Muellbauer va boshqa tadqiqotchilarning ishlarida uy-joy narxlari, ipoteka kreditlari, aholi daromadlari va iste'mol xarajatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik masalalari tahlil qilingan.

O'zbekiston Respublikasining Uy-joy Kodeksi [1] O'zbekiston Respublikasida uy-joy siyosati hamda barcha huquqiy jihatlarini tartibga solishda xizmat qiladi. Uy-joy to'g'risidagi qonun hujjatlari Uy-joy Kodeksidan hamda boshqa qonun hujjatlaridan iborat. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 16 fevraldagi "Uy-joy qurilishi va uy-joy bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida [2]

belgilanganidek, "Bugungi kunda uy-joy qurilishi va iqtisodiyotning mazkur soha bilan bog'liq tarmoqlarini rivojlantirish moliya tizimini shakllantirish va barqaror rivojlantirishning eng muhim bo'g'inlaridan biri hamda banklar aktivlari va ishonchli resurs bazasining mustahkam manbai bo'lib qolmogda. Aksariyat davlatlarning tarixiy tajribasi shundan dalolat beradiki, uy-joy qurilishi va infratuzilma sohasini taraqqiyotning ustuvor yo'nalishi sifatida belgilash milliy iqtisodiyotni qayta tiklashning hal qiluvchi vositasi bo'lib xizmat qiladi"[2]

Uy-joy siyosati hamda uy-joy kommunal xo'jaliklari faoliyati, xizmatlar turlari va samaradorligi masalalari mamlakatimiz va xorij iqtisodchi olimlari tomonidan atroflicha o'rganilgan. Xususan, mamlakatimiz olimlaridan V.U.Yodgorov va D.Y.Butunovlarning "Uy-joy kommunal xo'jaligi iqtisodiyoti va boshqaruvi" nomli darsligida [8] uy-joy kommunal xo'jaliklarining nazariy asoslari yoritilib, tizimni takomillashtirishning yo'nalishlarini ochib berilgan. E.S.Fayziyevning tadqiqot ishlarida jumladan, "Servis sohasining iqtisodiyotdagi o'rni" [10] nomli risolasida uy-joy kommunal xo'jaliklarida mulkchilik huquqlari, xizmat ko'rsatish turlari, sifat va samaradorlikni oshirishning asosiy omillari ko'rsatib o'tilgan. A.S.Sadikov o'zining "Uy-joy kommunal xo'jaligida resurslardan foydalanish samaradorligi" [7] nomli o'quv qo'llanmasida har bir resursning xizmat ko'rsatish jarayonidagi ahamiyati, ulardan foydalanish yo'llari va xususiyatlari to'g'risidagi fikrlarini bildirgan. M.Q.Pardayev va J.I.Isroilovlar tomonidan O'zbekistonda uy-joy kommunal xo'jaliklari faoliyati, sohadagi islohotlarning ahamiyati, servis xizmat ko'rsatishni yaxshilash va uning samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Shuningdek, xorijlik olimlar K.R.Makkonnell, S.L.Bryu, A.Marshall, L.Demideva, Y.P.Sviridenko, V.N.Solovyevlar tomonidan bajarilgan ilmiy-tadqiqotlar natijasida ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalar uy-joy kommunal xo'jaliklari faoliyatini takomillashtirish, xizmat ko'rsatish turlarini yaxshilash hamda ushbu soha samaradorligini oshirishda muhim nazariy va uslubiy qo'llanma sifatida xizmat qilmogda.

O'zbekistonda ham uy-joy bozori, mintaqaviy rivojlanish, qurilish iqtisodiyoti va aholi farovonligi masalalari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmogda. Biroq uy-joy siyosatining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini uy-joy qurilishi + ipoteka + subsidiya + investitsiya + davlat-xususiy sheriklik + hududiy rejalashtirishning yagona tizimi sifatida tadqiq etish yanada chuqurroq yondashuvni talab etadi.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda uy-joy siyosatini takomillashtirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini aniqlash maqsadida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, mantiqiy umumlashtirish, ekspert baholash va omillar tahlili usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini uy-joy bozori, ipoteka kreditlash, davlat tomonidan tartibga solish, investitsiyalar va aholi farovonligiga oid iqtisodiy nazariyalar tashkil etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Uy-joy siyosatining samaradorligi uning alohida elementlari emas, balki ularning o'zaro muvofiqlashgan holda ishlashi bilan belgilanadi. Uy-joy siyosatining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini quyidagi ko'rinishda ifodalash mumkin:

- Davlat uy-joy siyosati;
- Huquqiy va institutsional baza;
- Uy-joy qurilishini tashkil etish;
- Ipoteka va moliyalashtirish mexanizmlari;
- Subsidiya va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash;
- Xususiy investitsiyalar va davlat-xususiy sheriklik;
- Uy-joy bozorida talab va taklif muvozanati;
- Aholining uy-joy bilan ta'minlanganligi.

Mazkur mexanizmning har bir elementi boshqalari bilan uzviy bog'langan. Masalan, ipoteka kreditlari hajmini oshirishning o'zi uy-joy muammosini hal qilmaydi. Agar bozorda uy-joy taklifi yetarli bo'lmasa, kredit resurslarining ko'payishi uy-joy narxlarining oshishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli ipoteka siyosati uy-joy qurilishini rag'batlantirish siyosati bilan bir vaqtda amalga oshirilishi zarur.

Uy-joy bozorining barqaror rivojlanishida talab va taklif mutanosibligi muhim ahamiyatga ega.

Uy-joyga bo'lgan talabga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

- aholi soni va oilalar sonining o'sishi;
- aholi daromadlari;
- ipoteka kreditlarining mavjudligi;
- ipoteka foiz stavkalari;
- davlat subsidiyalari;
- urbanizatsiya darajasi;
- migratsiya jarayonlari;
- uy-joy narxlar.
- Uy-joy taklifiga esa:
- qurilish materiallari narxi;
- yer resurslarining mavjudligi;
- qurilish texnologiyalari;
- investitsiyalar hajmi;
- qurilish tashkilotlarining moliyaviy imkoniyatlari;
- muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasi;
- shaharsozlik rejalari ta'sir ko'rsatadi.

Shuning uchun davlat uy-joy siyosatida talabni rag'batlantirish bilan bir qatorda taklifni kengaytirishga ham ustuvor ahamiyat berilishi lozim. Ipoteka tizimi aholining uy-joy sotib olish imkoniyatlarini kengaytirishda muhim moliyaviy mexanizm hisoblanadi. Ayniqsa, aholining o'rta va past daromadli qatlamlari uchun uy-joyning bir vaqtning o'zida to'liq to'lash imkoniyati cheklanganligi sababli uzoq muddatli ipoteka kreditlari muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq ipoteka kreditlash tizimida kreditning foiz stavkasi, boshlang'ich badal, kredit muddati va aholining real daromadlari o'rtasidagi mutanosiblik ta'minlanishi zarur.

Shu nuqtai nazardan ipoteka siyosatida quyidagi yondashuvni qo'llash maqsadga muvofiq:

Aholi daromadi → kreditga layoqat → ipoteka hajmi → uy-joy narxi → oylik to'lov → oilaning real moliyaviy imkoniyati.

Agar ipoteka bo'yicha oylik to'lov oila daromadining katta qismini egallasa, kreditdan foydalanish imkoniyati pasayadi. Shu sababli ipoteka mexanizmlarini ishlab chiqishda aholining daromad darajasi muhim mezon bo'lishi kerak.

Tadqiqotlar asosida O'zbekistonda uy-joy siyosatini takomillashtirishning quyidagi ustuvor yo'nalishlarini taklif etish mumkin.

1. Aholi daromadiga mos uy-joy taklifini oshirish
Uy-joy qurilishida faqat yuqori narxli uy-joylarga emas, balki o'rta va past daromadli oilalar uchun ham mos bo'lgan uy-joylarga e'tibor qaratish lozim.

2. Ipoteka mexanizmlarini diversifikatsiya qilish
Ipoteka kreditlarining turli modellarini joriy etish, kredit muddatini aholi daromadlariga moslashtirish va kredit yukini kamaytirish mexanizmlarini takomillashtirish maqsadga muvofiq.

3. Davlat subsidiyalarining manzilligini oshirish
Subsidiyalar aholining haqiqiy uy-joyga muhtojligi, daromad darajasi, oila tarkibi va ijtimoiy holatini hisobga olgan holda ajratilishi samaradorlikni oshiradi.

4. Davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish
Uy-joy qurilishiga xususiy investorlarni jalb qilish orqali davlatning moliyaviy yukini kamaytirish va qurilish hajmini oshirish mumkin.

5. Hududiy uy-joy dasturlarini takomillashtirish
Uy-joy siyosati barcha hududlarda bir xil tarzda emas, balki demografik, iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlardan kelib chiqqan holda amalga oshirilishi kerak.

Masalan, aholi o'sishi yuqori bo'lgan hududlarda yangi uy-joy massivlari, muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlari va ijtimoiy infratuzilmani kompleks ravishda rivojlantirish talab etiladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, O'zbekistonda uy-joy siyosatini takomillashtirish bo'yicha quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Birinchidan, uy-joy bozorini rivojlantirishning o'rta va uzoq muddatli hududiy dasturlarini ishlab chiqish va ularni aholi soni, daromadlari, urbanizatsiya darajasi hamda uy-joyga bo'lgan ehtiyoj asosida shakllantirish.

Ikkinchidan, aholining daromad darajasiga mos ravishda uy-joylarning bir nechta narx segmentlarini shakllantirish.

Uchinchidan, ipoteka kreditlari bo'yicha aholining moliyaviy yuklamasini kamaytirishga qaratilgan differensial yondashuvni joriy etish.

To'rtinchidan, uy-joy qurilishida mahalliy qurilish materiallari va energiya tejankor texnologiyalardan foydalanishni rag'batlantirish.

Beshinchidan, uy-joy qurilishida davlat-xususiy sheriklik loyihalarini kengaytirish va xususiy investorlar uchun barqaror institutsional muhit yaratish.

Oltinchidan, uy-joy bozori bo'yicha yagona raqamli axborot platformasini rivojlantirish. Unda uy-joy narxlar, qurilish loyihalari, ipoteka shartlari, subsidiyalar va hududiy uy-joy ehtiyoji to'g'risidagi ma'lumotlarni jamlash maqsadga muvofiq.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekistonda uy-joy siyosatini takomillashtirish aholi farovonligini oshirish, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va hududlarni kompleks rivojlantirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, uy-joy muammosini faqat ipoteka kreditlari yoki davlat subsidiyalari orqali hal etib bo'lmaydi. Buning uchun uy-joy qurilishi, moliyalashtirish, ipoteka, subsidiya, investitsiya, shaharsozlik va muhandislik infratuzilmasini yagona tashkiliy-iqtisodiy mexanizm asosida muvofiqlashtirish zarur.

Kelgusida uy-joy siyosatida "aholi daromadi - uy-joy narxi - ipoteka imkoniyati - davlat qo'llab-quvvatlashi - uy-joy taklifi" o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash asosiy vazifalardan biri bo'lishi lozim. Shu bilan birga, uy-joy qurilishiga xususiy investitsiyalarni jalb qilish, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, aholi uchun manzilli subsidiyalarni takomillashtirish, hududlarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib uy-joy dasturlarini ishlab chiqish va raqamli texnologiyalardan keng foydalanish uy-joy siyosatining iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Natijada aholining uy-joy bilan ta'minlanganlik darajasini oshirish, uy-joy bozorida talab va taklif muvozanatini ta'minlash hamda mamlakatda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uchun qulay sharoit yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Uy-joy Kodeksi", 1998 yil 24 dekabrda 713-I-sonli O'zbekiston Respublikasi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Uy-joy qurilishi va uy-joy bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. Xalq so'zi, 2005 yil 16 fevral.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 29 yanvardagi PP-1051-sonlari "Uy-joy fondini rekonstruksiya qilish, ta'mirlash va foydalanishga tayyor holda topshirish bo'yicha pudrat ishlarini rivojlantirishni rag'batlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Uy-joy mulkdorlari shirkatlarining faoliyatini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-3038 sonli Farmoni Xalq so'zi, 2002 yil 26 fevral.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022—2026 yillarga mo'ljallangan

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni.

6. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi, Xalq so'zi, 29.12.2020 yil

7. Садиков А.С. Эффективное использование ресурсов в жилищно-коммунальном хозяйстве. Учебное пособие. М., 1996.

8. Yodgorov V.U., Butunov D.Y. Uy-joy kommunal xo'jaligi iqtisodiyoti va boshqaruvi: Darslik. -T.: Toshkent arxitektura qurilish instituti. 2010. - 449 bet

9. Ergashev R.X., Yuldasheva Sh.A. Uy -joy kommunal xo'jaliklarini rivojlantirish yo'nalishlari . Monografiya. Toshkent 2017, 121 bet

10. Fayziyev E.S. Servis sohasining iqtisodiyotdagi o'rni. Risola. T.: 'Fan va texnologiya', 2007. - 16 b.

11. Fayziyeva Shirin Shodmonovna, Yuldasheva Shahribonu Anvar qizi: Impact of affordable housing construction and housing and communal services on the welfare of the population by typical Projects. Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol. 27, No. 2, 2021 <https://cibg.org.au/P-ISSN: 2204-1990; E-ISSN: 1323-6903 DOI: 12.47750/cibg.2021.27.02.421>

11. Yuldasheva Shahribonu Anvar qizi. The role of services in housing and utilities and their opportunities to increase efficiency. Academia: An International Multidisciplinary Research Journal <https://saarj.com>. ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 2, February 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492

12. O'zbekiston Respublikasi qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi vazirligining saytidagi ma'lumotlar

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Yuldasheva Shahribonu Anvar qizi Qarshi davlat texnika universiteti "Innovatsion iqtisodiyot" kafedrasida dotsenti, i.f.f.d. (PhD) / Юлдошева Шахрибону Анвар кизи Доцент кафедры инновационной экономики Каршинского государственного технического университета, доктор философии (PhD) по экономическим наукам / Yuldasheva Shakhribonu Anvar kizi Associate Professor at the Department of Innovative Economics, Karshi State Technical University; Doctor of Philosophy (PhD) in Economics.
E-mail: yuldashevashahribonu@mail.ru

KORXONALARDA BILIM VA KO'NIKMALARNI BOSHQARISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Musayev Ozodjon Shavkat Ogli

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ ЗНАНИЯМИ И НАВЫКАМИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Мусаев Озоджон Шавкат угли

ECONOMIC EFFICIENCY OF KNOWLEDGE AND SKILLS MANAGEMENT IN ENTERPRISES

Musayev Ozodjon Shavkat Ogli

Annotatsiya: mazkur maqolada korxonalarda bilim va ko'nikmalarni boshqarishning iqtisodiy samaradorligi tadqiq etilgan. Xodimlarning mavjud bilimlarini aniqlash, ularni rivojlantirish, korxona ichida bilim almashinuvini tashkil etish va amaliy faoliyatga tatbiq etishning iqtisodiy natijalari tahlil qilingan. Tadqiqotda bilim va ko'nikmalarni boshqarishning mehnat unumdorligi, ishlab chiqarish xarajatlari, mahsulot sifati, innovatsion faollik va korxona daromadiga ta'siri ko'rib chiqildi. Shuningdek, bilimlarni boshqarishga yo'naltirilgan investitsiyalar samaradorligini baholash uchun ko'rsatkichlar tizimi taklif etildi. Tadqiqot natijalari bilim va ko'nikmalarni tizimli boshqarish korxona resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish hamda uzoq muddatli iqtisodiy natijalarni yaxshilash imkonini berishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: bilimlarni boshqarish, ko'nikmalar, inson kapitali, iqtisodiy samaradorlik, mehnat unumdorligi, xodimlar malakasi, bilim almashinuvi, innovatsiya, korxona samaradorligi, raqamlashtirish.

Аннотация: в данной статье исследована экономическая эффективность управления знаниями и навыками на предприятиях. Проанализированы экономические результаты выявления имеющихся знаний сотрудников, их развития, организации обмена знаниями внутри предприятия и их применения в практической деятельности. В исследовании рассмотрено влияние управления знаниями и навыками на производительность труда, производственные затраты, качество продукции, инновационную активность и доходы предприятия. Кроме того, предложена система показателей для оценки эффективности инвестиций, направленных на управление знаниями. Результаты исследования показывают, что системное управление знаниями и навыками способствует повышению эффективности использования ресурсов предприятия и улучшению его долгосрочных экономических результатов.

Ключевые слова: управление знаниями, навыки, человеческий капитал, экономическая эффективность, производительность труда, квалификация работников, обмен знаниями, инновации, эффективность предприятия, цифровизация.

Abstract: this article examines the economic efficiency of knowledge and skills management in enterprises. The economic outcomes of identifying employees' existing knowledge, developing their competencies, organizing knowledge sharing within the enterprise, and applying acquired knowledge in practical activities are analyzed. The study considers the impact of knowledge and skills management on labor productivity, production costs, product quality, innovation activity, and enterprise revenues. In addition, a system of indicators is proposed to assess the efficiency of investments directed toward knowledge management. The research findings demonstrate that systematic management of knowledge and skills contributes to more efficient use of enterprise resources and improves long-term economic performance.

Keywords: knowledge management, skills, human capital, economic efficiency, labor productivity, employee qualifications, knowledge sharing, innovation, enterprise efficiency, digitalization.

KIRISH

Bilim va ko'nikmalar zamonaviy korxonaning iqtisodiy salohiyatini shakllantiruvchi muhim nomoddiy resurslardan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish texnologiyalari, uskunalar va moliyaviy resurslar korxona faoliyati uchun zarur bo'lsa-da, ulardan samarali foydalanish xodimlarning bilim va amaliy ko'nikmalariga bevosita bog'liq.

An'anaviy boshqaruv tizimida xodimlarning bilimlari ko'pincha individual resurs sifatida qaralgan.

Biroq zamonaviy iqtisodiyotda bilimni faqat xodimning shaxsiy kompetensiyasi sifatida emas, balki korxona miqyosida shakllantiriladigan, saqlanadigan, uzatiladigan va amaliyotga joriy etiladigan strategik resurs sifatida boshqarish zarur.

Bilimlarni boshqarish tizimi xodimlarni o'qitish bilan cheklanmaydi. U korxonada mavjud bilimlarni aniqlash, hujjatlashtirish, tajriba almashish, yangi bilimlarni yaratish va ularni biznes jarayonlariga integratsiya qilishni ham qamrab oladi.

O'zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiyotdagi yuqori ulushi ushbu masalaning dolzarbligini yanada oshiradi. 2025-yilda kichik biznesning mamlakat YaIMdagi ulushi 52,2 foizni tashkil etgan. Kichik biznesda band bo'lganlar soni esa 11,18 mln kishiga yetgan. (siat.stat.uz)

Shunday sharoitda korxonalar uchun mavjud xodimlarning bilim va ko'nikmalaridan maksimal darajada foydalanish, ularni muntazam rivojlantirish va bilimlarni korxona ichida saqlab qolish iqtisodiy samaradorlikning muhim shartlaridan biriga aylanadi.

Tadqiqotning maqsadi korxonalarda bilim va ko'nikmalarni boshqarishning iqtisodiy samaradorligini baholash hamda bilim resurslaridan foydalanish orqali korxona natijalarini yaxshilash mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bilim va ko'nikmalarining iqtisodiy ahamiyati inson kapitali va bilim iqtisodiyoti nazariyalari doirasida keng tadqiq etilgan.

T.Schultz inson kapitaliga investitsiyalarni iqtisodiy samaradorlikning muhim manbalaridan biri sifatida ko'rib, ta'lim va kasbiy tayyorgarlik orqali insonning ishlab chiqarish imkoniyatlari kengayishini asoslagan.

G.Becker inson kapitaliga investitsiyalarni xodimlarning kelajakdagi unumdorligi va daromadini oshiruvchi iqtisodiy resurs sifatida talqin qilgan.

P.Drucker zamonaviy iqtisodiyotda bilimga ega xodimlarning tashkilot faoliyatidagi strategik rolini ta'kidlab, bilimni korxonaning asosiy ishlab chiqarish resurslaridan biri sifatida ko'rgan.

I.Nonaka va H.Takeuchi tomonidan ishlab chiqilgan bilimlarni yaratish konsepsiyasida tashkilot ichida yashirin va aniq bilimlarning o'zaro almashinuvi yangi tashkiliy bilimlarni shakllantirishning muhim manbai sifatida qaraladi.

M.Porterning raqobat ustunligi nazariyasida korxonaning noyob resurslari va kompetensiyalari raqobatchilarga nisbatan ustunlikni shakllantirish vositasi sifatida ko'riladi.

Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlarda bilimlarni boshqarishning iqtisodiy samaradorligini faqat xodimlar soni yoki malaka oshirish tadbirlari orqali baholash yetarli emasligi ta'kidlanadi. Bunda bilimga yo'naltirilgan investitsiyaning natijasi – mehnat

unumdorligi, xarajatlarning qisqarishi, innovatsiyalar va daromad o'zgarishi ham hisobga olinishi kerak.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda korxonalarda bilim va ko'nikmalarni boshqarishning iqtisodiy samaradorligini aniqlash maqsadida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik tahlil, guruhlash, iqtisodiy tahlil va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Tizimli yondashuv asosida bilim va ko'nikmalarni boshqarish jarayoni korxonaning umumiy faoliyati bilan uzviy bog'liq holda o'rganildi. Qiyosiy tahlil yordamida xodimlarni rivojlantirish, bilim almashinuvi va malaka oshirishning korxona faoliyati natijalariga ta'siri baholandi. Statistik tahlil orqali kichik biznesning iqtisodiy faoliyati va bandlik bilan bog'liq ko'rsatkichlar tahlil qilindi.

Tadqiqotda bilim va ko'nikmalarni boshqarishning iqtisodiy samaradorligi xodimlar malakasining oshishi, mehnat unumdorligining o'zgarishi, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sifatining yaxshilanishi, xarajatlarning qisqarishi hamda innovatsion faollikning kuchayishi kabi mezonlar asosida baholandi.

Tadqiqotning metodologik yondashuvi "bilimlarni shakllantirish – ko'nikmalarni rivojlantirish – amaliyotga joriy etish – mehnat natijalarini yaxshilash – iqtisodiy samaradorlik" ketma-ketligiga asoslandi. Ushbu yondashuv orqali korxonada xodimlarning bilim va ko'nikmalaridan samarali foydalanishning iqtisodiy natijalari aniqlashga harakat qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Korxonada bilim va ko'nikmalarni boshqarishning iqtisodiy samaradorligi, avvalo, mavjud bilimlardan qanchalik samarali foydalanilayotganiga bog'liq. Xodim o'z vazifasini yaxshi bajara olishi muhim, biroq uning tajribasi boshqa xodimlarga ham yetkazilmasa, bilim korxona uchun to'liq iqtisodiy qiymat yaratmaydi.

Shu sababli bilimlarni boshqarishda uchta jarayon alohida ahamiyatga ega:

bilimni yaratish → bilimni saqlash → bilimni amaliyotga joriy qilish.

Bunda korxona uchun asosiy iqtisodiy natija bilimning o'zidan emas, balki uning ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish jarayonida qo'llanilishidan kelib chiqadi.

1-jadval.

Korxonada bilim va ko'nikmalarni boshqarish samaradorligini baholash ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Mazmuni	Iqtisodiy natija
Bir xodimga to'g'ri keladigan tushum	Xodim yaratgan o'rtacha qiymat	Daromad samaradorligini ko'rsatadi
Mehnat unumdorligi	Mehnat birligiga to'g'ri keladigan natija	Ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi
O'qitish xarajati	Bir xodimni rivojlantirish uchun sarflangan mablag'	Inson kapitaliga investitsiyani ifodalaydi
O'qitishdan keyingi unumdorlik	Ta'limdan so'ng ish natijasining o'zgarishi	Trening samaradorligini ko'rsatadi
Xatolar soni	Ish jarayonida yuzaga keladigan xatolar	Sifat va xarajatlarni baholash imkonini beradi
Bilim almashinuvi darajasi	Tajriba va bilimning xodimlar o'rtasida tarqalishi	Bilimning korxona ichida saqlanishini ta'minlaydi

Ushbu ko'rsatkichlarning kompleks qo'llanilishi bilimlarni boshqarishning korxona iqtisodiy natijalariga ta'sirini aniqroq baholash imkonini beradi.

Ayniqsa, o'qitish xarajatlari bilan o'qitishdan keyingi natijalarni taqqoslash muhim. Masalan, xodimlarning malakasini oshirish natijasida ishlab chiqarishdagi xatolar kamayishi, xizmat ko'rsatish

tezlashishi yoki bir xodimga to'g'ri keladigan tushum ortishi mumkin.

O'zbekiston kichik biznesida bilim resurslarining iqtisodiy ahamiyati

O'zbekiston kichik biznes sektorida band bo'lganlar sonining o'sishi korxonalar oldiga inson resurslaridan samarali foydalanish vazifasini qo'yimoqda.

2-jadval.

O'zbekistonda kichik biznesda band bo'lganlar va uning YaIMdagi ulushi

Yil	Kichik biznesda bandlar, mln kishi	YaIMdagi ulushi, %
2021	10,08	56,3
2022	10,13	54,3
2023	10,37	53,8
2024	10,54	53,5
2025	11,18	52,2

Jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2021–2025-yillarda kichik biznesda band bo'lganlar soni 10,08 mln kishidan 11,18 mln kishigacha oshgan. Bu esa korxonalarda xodimlarning bilim va ko'nikmalaridan foydalanish samaradorligini oshirish masalasini yanada dolzarb qiladi.

Shuningdek, kichik biznesning YaIMdagi ulushi 2025-yilda 52,2 foizni tashkil etgan. Ushbu ko'rsatkich kichik biznes korxonalarining iqtisodiyotdagi salmoqli o'rnini ifodalaydi. (siat.stat.uz)

Bilimlarni boshqarishning iqtisodiy natijalarga ta'siri

Tadqiqot natijasida bilim va ko'nikmalarni boshqarishning iqtisodiy samarasi beshta asosiy yo'nalishda shakllanishi aniqlandi:

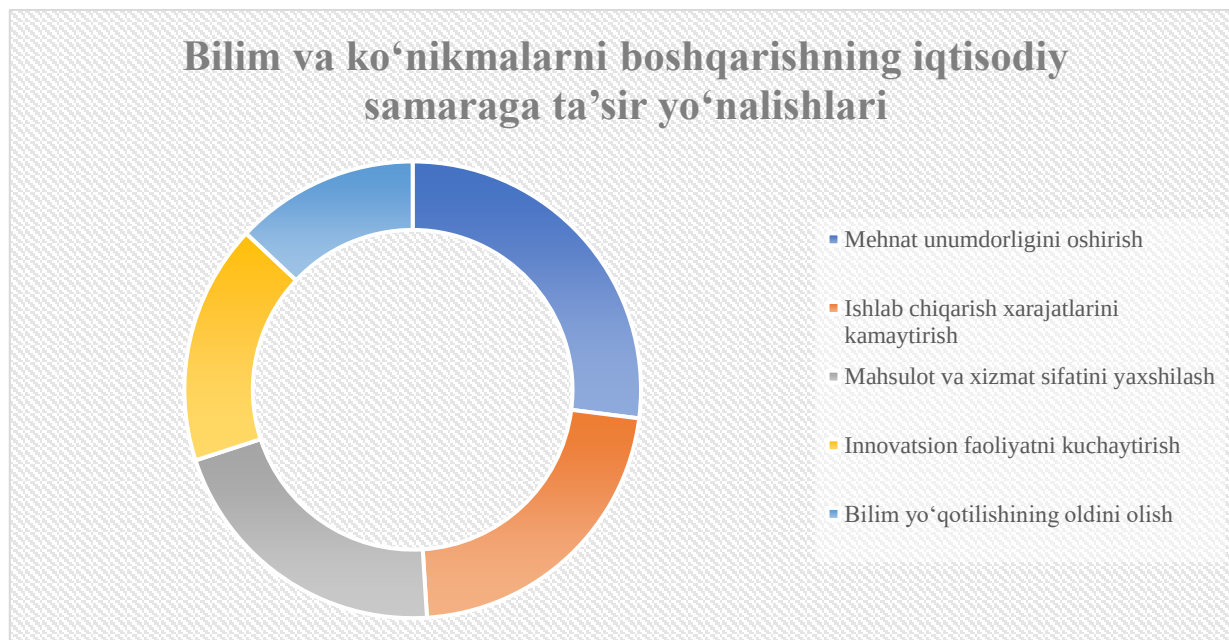
1. Mehnat unumdorligining oshishi. Malakali xodim ishini tezroq va kamroq xato bilan bajaradi.

2. Xarajatlarning kamayishi. Bilim va tajriba ishlab chiqarishdagi ortiqcha harakatlar hamda xatolarni qisqartirishga yordam beradi.

3. Mahsulot sifatining yaxshilanishi. Xodimlarning bilim darajasi oshishi ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sifatiga ta'sir qiladi.

4. Innovatsion faollikning kuchayishi. Bilimli xodimlar yangi mahsulot va jarayonlarni taklif qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

5. Bilim yo'qotilishining oldini olish. Tajribali xodim korxonadan ketgan taqdirda uning bilimlarini hujjatlashtirish va almashish korxona uchun muhim iqtisodiy himoya vositasi hisoblanadi.

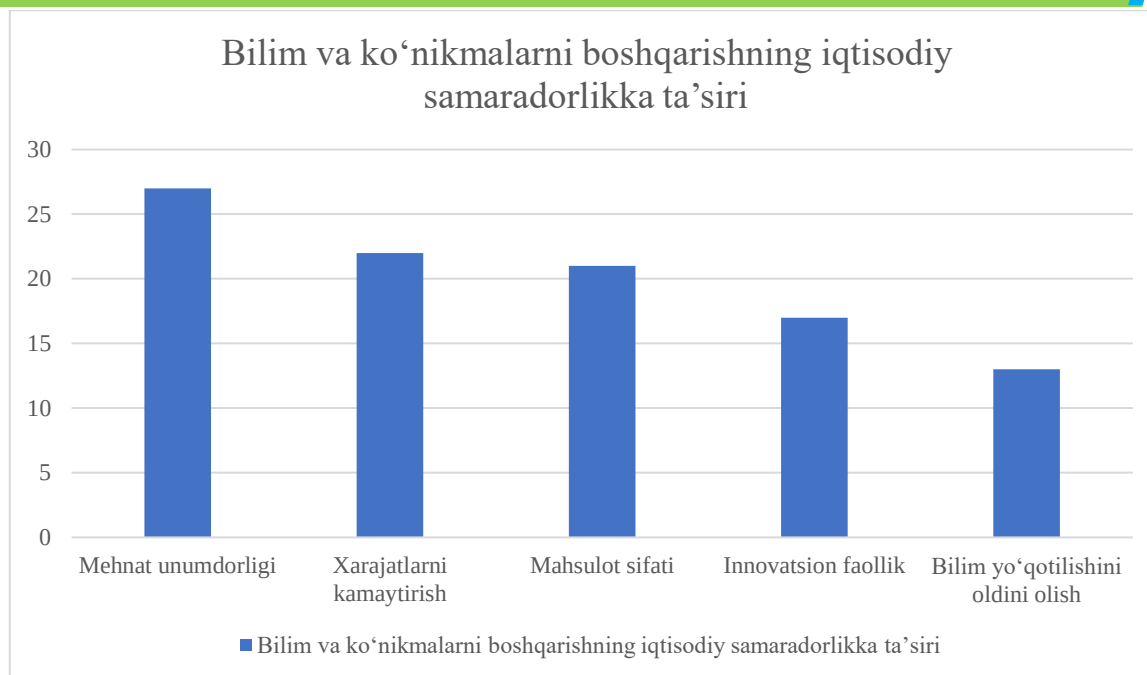

1-rasm. Bilim va ko'nikmalarni boshqarishning iqtisodiy samaraga ta'sir yo'nalishlari

Diagramma ma'lumotlaridan ko'rinadiki, bilim va ko'nikmalarni boshqarishdan olinadigan eng katta iqtisodiy samara mehnat unumdorligini oshirish va ishlab chiqarish xarajatlari kamaytirish bilan bog'liq.

Biroq bilimlarni boshqarishning ta'siri bevosita moliyaviy natijalar bilan cheklanmaydi. Korxonada

bilim almashinuvi rivojlangan sari yangi xodimlarni ishga moslashtirish muddati qisqaradi, tajribali xodimlarning bilimlari tashkilot ichida saqlanadi va takroriy xatolar kamayadi.

1-rasm. Korxonalarda bilim va ko'nikmalarni boshqarishning iqtisodiy samaradorlikka ta'sir yo'nalishlari

Grafikdan ko'rinadiki, bilim va ko'nikmalarni boshqarishning eng yuqori iqtisodiy samarasi mehnat unumdorligini oshirish bilan bog'liq bo'lib, uning shartli ulushi 27 foizni tashkil etadi. Keyingi o'rinlarda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish xarajatlarini kamaytirish (22 foiz) hamda mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilash (21 foiz) turadi. Innovatsion faollikning kuchayishi 17 foiz, korxonada mavjud bilimlarning yo'qolishining oldini olish esa 13 foiz ulush bilan baholangan. Bu natijalar bilimlarni boshqarish faqat xodimlar malakasini oshirishga emas, balki korxonaning bevosita iqtisodiy natijalarini yaxshilashga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Bilimlarni boshqarishning iqtisodiy samaradorligini oshirish mexanizmi

Tadqiqot natijalariga ko'ra, korxonalarda bilim va ko'nikmalarni boshqarish quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq:

Bilimlarni inventarizatsiya qilish → kompetensiyalarni baholash → rivojlantirish ehtiyojlarini aniqlash → o'qitish → bilimlarni amaliyotga joriy qilish → natijani o'lchash → iqtisodiy samarani baholash.

Birinchi bosqichda korxonada qanday bilim va ko'nikmalar mavjudligi aniqlanadi. Ikkinchi bosqichda ushbu bilimlarning korxona strategik maqsadlariga qay darajada mos kelishi baholanadi.

Keyingi bosqichda xodimlar uchun zarur bo'lgan rivojlanish dasturlari shakllantiriladi. Bunda barcha xodimlarga bir xil trening berish o'rniga, mavjud kompetensiya bo'shliqlariga asoslangan individual rivojlanish yondashuvi samaraliroq bo'lishi mumkin.

Ta'lim jarayonidan keyin esa iqtisodiy natijalarni o'lchash zarur. Masalan:

Trening xarajati → mehnat unumdorligi o'zgarishi → qo'shimcha daromad → iqtisodiy samara.

Shuningdek, bilimlarni raqamlashtirish kichik korxonalar uchun alohida imkoniyat yaratadi. Ichki elektron qo'llanmalar, video yo'riqnomalar, CRM tizimlari, buxgalteriya dasturlari va korxona ichki

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

ma'lumotlar bazasi orqali xodimlarning individual bilimlarini tashkiliy bilimga aylantirish mumkin.

Bu jarayon quyidagi natijani beradi:

individual bilim → jamoaviy bilim → standartlashtirilgan jarayon → kamroq xato → yuqori unumdorlik → iqtisodiy samara.

Shunday qilib, bilimlarni boshqarish korxonaning nomoddiy resurslarini bevosita iqtisodiy qiymatga aylantirish mexanizmi sifatida qaralishi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari korxonalarda bilim va ko'nikmalarni boshqarish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omillaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Bilimlarni tizimli ravishda shakllantirish, saqlash va amaliyotga joriy qilish mehnat unumdorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va innovatsion jarayonlarni jadallashtirish imkonini beradi.

Bilimlarni boshqarishning muhim jihati shundaki, korxona xodimga bilim berish bilan cheklanib qolmasligi, balki ushbu bilimning iqtisodiy natijaga aylanishini ham nazorat qilishi lozim.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Korxonalarda bilimlar auditini joriy etish.

Mavjud bilim, ko'nikma va tajribalarni aniqlash hamda ularni korxona maqsadlari bilan taqqoslash zarur.

2. Bilimlarni boshqarishning ichki tizimini yaratish. Yo'riqnomalar, elektron qo'llanmalar, tajriba almashish platformalari va ichki bilim bazalarini shakllantirish maqsadga muvofiq.

3. Ta'lim xarajatlarning iqtisodiy qaytimini baholash. Har bir yirik o'qitish dasturidan keyin mehnat unumdorligi, sifat va moliyaviy natijalardagi o'zgarishlarni aniqlash lozim.

4. Mentorlik tizimini rivojlantirish. Tajribali xodimlarning amaliy bilimlarini yangi xodimlarga tizimli ravishda o'tkazish korxona uchun qo'shimcha qiymat yaratadi.

5. Raqamli bilim bazalaridan foydalanish. Korxonadagi muhim jarayonlar va tajribalarni elektron shaklda saqlash bilim yo'qotilishining oldini oladi.

6. Bilim almashinuvi uchun rag'batlantirish tizimini yaratish. Xodimlarning yangi g'oyalar va amaliy tajribalar bilan bo'lishishini rag'batlantirish kerak.

7. Bilimlarni boshqarishni korxona strategiyasi bilan bog'lash. Qaysi bilim va ko'nikmalar korxonaning kelajakdagi daromadi va rivojlanishi uchun zarurligi oldindan belgilanib borilishi lozim.

Umuman olganda, korxonalarda bilim va ko'nikmalarni boshqarish **“bilim – kompetensiya – amaliyot – samaradorlik – iqtisodiy natija”** zanjiri orqali qiymat yaratadi. Shu sababli bilimlarni boshqarishga yo'naltirilgan xarajatlarni oddiy kadrlar xarajati sifatida emas, balki korxonaning kelajakdagi iqtisodiy samaradorligini oshiruvchi investitsiya sifatida baholash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Schultz T. W. Investment in Human Capital. // The American Economic Review. – 1961. – Vol. 51, No. 1. – P. 1–17.
2. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. – Chicago: University of Chicago Press, 1993.
3. Drucker P. F. Post-Capitalist Society. – New York: HarperBusiness, 1993.
4. Nonaka I., Takeuchi H. The Knowledge-Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation. – New York: Oxford University Press, 1995.

5. Barney J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. // Journal of Management. – 1991. – Vol. 17, No. 1. – P. 99–120.

6. Porter M. E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 1985.

7. Sveiby K. E. The New Organizational Wealth: Managing and Measuring Knowledge-Based Assets. – San Francisco: Berrett-Koehler, 1997.

8. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Number of employed in small businesses. SIAT statistik ma'lumotlar bazasi. – 2026.

9. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Share of small businesses in GDP. SIAT statistik ma'lumotlar bazasi. – 2026.

10. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Small Business and Entrepreneurship Statistics. – 2026.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Musayev Ozodjon Shavkat o'gli Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Biznes boshqaruvi kafedrasi dotsenti v.b, PhD / Мусаев Озоджон Шавкат угли Ташкентский государственный экономический университет

Исполняющий обязанности доцента кафедры «Управление бизнесом», PhD / Musayev Ozodjon Shavkat Ogli Tashkent State University of Economics Acting Associate Professor, Department of Business Management, PhD

E-mail: Ozodjonmusayev@gmail.com

SAMARQAND VILOYATIDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI TADBIRKORLIKNI RAG'BATLANTIRISH VA DAVLAT XUSUSIY SHERIKLIK ASOSIDA KENGAYTIRISH YO'LLARI

Sherzodova Diyora Sherzod qizi

ПУТИ РАСШИРЕНИЯ СФЕРЫ УСЛУГ В САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ НА ОСНОВЕ СТИМУЛИРОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЁРСТВА

Шерзодова Диёра Шерзод кизи

WAYS TO EXPAND THE SERVICE SECTOR IN THE SAMARKAND REGION THROUGH ENTREPRENEURSHIP INCENTIVES AND PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Sherzodova Diyora

Annotatsiya. Maqolada Samarqand viloyatida xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanish holati, uning tarkibiy va hududiy xususiyatlari, xizmatlar bozorida kichik tadbirkorlikning o'rni hamda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan foydalanish imkoniyatlari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: xizmatlar sohasi, tadbirkorlik, kichik biznes, davlat-xususiy sheriklik, Samarqand viloyati, xizmatlar bozori, hududiy rivojlanish, investitsiya, infratuzilma, xizmatlar klasteri.

Abstract. The article examines the development of the service sector in the Samarkand region, its structural and territorial characteristics, the role of small entrepreneurship in service delivery, and opportunities for expanding services through public-private partnerships.

Keywords: service sector, entrepreneurship, small business, public-private partnership, Samarkand region, regional development, investment, infrastructure.

Аннотация. В статье исследованы современное состояние сферы услуг Самаркандской области, ее структурные и территориальные особенности, роль малого предпринимательства в формировании рынка услуг, а также возможности применения механизмов государственно-частного партнерства.

Ключевые слова: сфера услуг, предпринимательство, малый бизнес, государственно-частное партнерство, Самаркандская область, региональное развитие, инвестиции.

KIRISH

Xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiy o'sishning faqat natijasi emas, balki ishlab chiqarish, savdo, turizm, transport, moliya, axborot texnologiyalari va inson kapitalining rivojlanishini o'zaro bog'lovchi iqtisodiy tizim sifatida shakllanmoqda. Xizmatlarning iqtisodiyotdagi ulushi oshishi ishlab chiqarishning murakkablashuvi, aholi daromadlarining ko'payishi, urbanizatsiya, raqamlashtirish va iste'mol tarkibidagi o'zgarishlar bilan birga kechadi. Jahon bankining O'zbekiston xizmatlar sektoriga bag'ishlangan tadqiqotida 2023-yilda xizmatlar sohasi mamlakat YalMining 43,9 foizini shakllantirgani, xizmatlarda

bandlik ulushi esa 1991-yildagi 37 foizdan 2022-yilda 50 foizgacha ko'tarilgani ko'rsatilgan. Hisobotda kelgusidagi iqtisodiy o'sish uchun AKT, moliya, professional va muhandislik xizmatlari kabi yuqori unumdorlikka ega xizmatlarni kengaytirish zarurligi asoslangan²¹.

Samarqand viloyati uchun xizmatlar sektorining rivojlanishi alohida iqtisodiy mazmunga ega. Viloyat katta aholi salohiyatiga, kuchli turistik markazga, yirik transport yo'nalishlariga, rivojlangan savdo va umumiy ovqatlanish tarmog'iga hamda oliy ta'lim muassasalari konsratsiyasiga ega. Shu bilan birga, Samarqand shahri bilan tumanlar o'rtasida xizmatlar hajmi va

²¹ World Bank. At Your Service?: The Promise of Services-led Growth in Uzbekistan. Washington, DC: World Bank, 2025.

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

xizmatlarning iqtisodiy tarkibida katta farqlar mavjud. Viloyatda xizmatlar hajmi o'sayotgan bo'lsa-da, xizmatlarning geografik joylashuvi, sifati, texnologik darajasi va aholiga yetib borishi bir tekis emas.

2025-yil yakunlari bo'yicha Samarqand viloyatida bozor xizmatlari hajmi 78163,0 mlrd so'mga yetgan. 2024-yilda ushbu ko'rsatkich 61018,0 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lib, 2025-yildagi real o'sish sur'ati 115,9 foizni tashkil qilgan. Aholi jon boshiga bozor xizmatlari hajmi 18015,7 ming so'mga yetgan. Kichik tadbirkorlik tomonidan ko'rsatilgan xizmatlar hajmi 50911,9 mlrd so'm bo'lib, umumiy bozor xizmatlarining 65,1 foizini tashkil qilgan²². Bu ko'rsatkichlar xizmatlar sohasini rivojlantirish siyosatini tadbirkorlik faoliyati bilan uzviy bog'lash zarurligini ko'rsatadi.

Xizmatlar bozoringa o'ziga xosligi shundaki, barcha xizmatlarni bir xil iqtisodiy mexanizm asosida rivojlantirish mumkin emas. Umumiy ovqatlanish, savdo, maishiy xizmat, avtomobillarni ta'mirlash, IT, konsalting, logistika va turistik xizmatlar bozor talabiga tez javob beruvchi kichik va o'rta biznes tomonidan samarali tashkil qilinishi mumkin. Maktab, maktabgacha ta'lim, klinika, kommunal infratuzilma, irrigatsiya, yirik transport yoki energetika xizmatlari katta boshlang'ich kapital, uzoq muddatli investitsiya va davlat tomonidan kafolatlangan xizmat standartlarini talab qiladi. Ikkinchi guruhda oddiy tadbirkorlikni kredit bilan qo'llab-quvvatlashning o'zi yetarli emas; davlat-xususiy sheriklik mexanizmi samaraliroq institutsional shaklga aylanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'zbekistonda xizmatlar sektorini rag'batlantirish bo'yicha huquqiy va iqtisodiy mexanizmlar bosqichma-bosqich kengayib bormoqda. 2021-yildagi PQ-5113-son qaror bilan hududlarda xizmatlarni rivojlantirishning maqsadli parametrlari belgilangan. 2025-yil 27-fevraldagi PQ-78-son qaror bilan xizmatlar hajmini oshirish, yangi xizmat obyektlarini tashkil qilish va xususiy sektor ishtirokini kengaytirishga qaratilgan yangi mexanizmlar joriy etildi. 2025-yil uchun respublika miqyosida xizmatlar hajmini 15 foizga oshirish, 3 million kishini daromadli mehnat bilan ta'minlash va 52,2

mingta xizmat ko'rsatish obyektini tashkil etish vazifalari belgilangan²³. Ayrim xizmat turlarida tadbirkorlarga tatbiq etiladigan 1 foizlik ijtimoiy soliq stavkasi 2028-yilgacha uzaytirilgan.

Davlat-xususiy sheriklikning institutsional bazasi ham kengaygan. 2019-yilda "Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida"gi O'RQ-537-son Qonun qabul qilingan. 2024-yil 30-avgustdagi PQ-308-son qaror bilan 2024–2030-yillarga mo'ljallangan DXSh dasturi tasdiqlanib, transport, energetika, suv, ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa infratuzilma tarmoqlarida xususiy sektor ishtirokini kengaytirish belgilangan²⁴.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning axborot bazasini Samarqand viloyati statistika boshqarmasining 2020–2025-yillardagi xizmatlar sohasi va kichik tadbirkorlik ko'rsatkichlari, Iqtisodiyot va moliya vazirligining davlat-xususiy sheriklik loyihalariga oid ma'lumotlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari, Jahon banki va OECDning xizmatlar hamda DXSh bo'yicha tadqiqotlari tashkil etdi.

Tadqiqotda statistik guruhlash, dinamik tahlil, tarkibiy tahlil, hududlararo taqqoslash, normativ-huquqiy hujjatlarni kontent-tahlil qilish va alohida DXSh loyihalarini keys usulida o'rganish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotda xizmatlar loyihalarini to'rtta iqtisodiy guruhga ajratish taklif qilinadi: tijorat salohiyati yuqori va kapital talabi past xizmatlar; tijorat salohiyati yuqori va kapital talabi yuqori xizmatlar; ijtimoiy vazifasi yuqori va kapital talabi nisbatan past xizmatlar; ijtimoiy vazifasi hamda kapital sig'imi yuqori xizmatlar. Ushbu tasnif xizmatni rivojlantirishda qaysi moliyaviy va institutsional mexanizm ustuvor bo'lishini aniqlashga imkon beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Samarqand viloyatida xizmat ko'rsatish sohasi so'nggi yillarda miqdor va iqtisodiy qamrov jihatidan kengaygan. Rasmiy statistik ma'lumotlarda 2020-yilda bozor xizmatlari hajmi 14 086,1 mlrd so'm bo'lgan bo'lsa, 2024-yilda 58 875,7 mlrd so'mga yetgan. 2025-yil yakunlari bo'yicha yangi statistik baholash asosida xizmatlar hajmi 78 163,0 mlrd so'mni tashkil etgan.

1-jadval

Samarqand viloyatida jami va kichik tadbirkorlik tomonidan ko'rsatilgan xizmatlar hajmi

Ko'rsatkich	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Jami bozor xizmatlari, mlrd so'm	14086,1	18259,0	22953,6	46593,0	58875,7	78163,0
Kichik tadbirkorlik xizmatlari, mlrd so'm	9703,0	12607,8	15521,6	30906,6	38853,7	50911,9
Kichik tadbirkorlik ulushi, %	68,9	69,1	67,6	66,3	66,0	65,1

Manba: Samarqand viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

²² <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/67290-ududlar-statistikasi-samar-and-viloyatining-izhtimoiy-i-tisodij-olati-ra-amlarda-2>

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

²³ <https://lex.uz/uz/docs/-7408455>

²⁴ <https://www.lex.uz/doc-passport/-7089556>

Jadval ma'lumotlari ikki muhim tendensiyanı ko'rsatadi. Birinchidan, kichik biznes xizmatlar bozorining asosiy ishlab chiqaruvchi qatlamlaridan biri bo'lib qolmoqda. 2025-yilda jami xizmatlarning qariyb uchdan ikki qismi kichik tadbirkorlik hissasiga to'g'ri kelgan. Ikkinchidan, kichik biznes ulushi 2021-yildagi 69,1 foizdan 2025-yilda 65,1 foizga tushgan. Bu kamayishni kichik tadbirkorlikning zaiflashuvi sifatida baholash to'g'ri emas, chunki kichik biznes xizmatlarining nominal hajmi keskin oshgan. Ulushdagi pasayish yirik korxonalar, moliyaviy tashkilotlar, transport, turistik infratuzilma va boshqa institutsional xizmatlar hajmining tezroq o'sishi bilan izohlanishi mumkin.

Xizmatlar sektorida yangi bizneslarning paydo bo'lish sur'ati ham yuqori. 2025-yil davomida Samarqand viloyatida 6,5 mingta yangi kichik korxona va mikrofirma tashkil qilingan. Ulardan 2457 tasi savdoda, 917 tasi yashash va ovqatlanish xizmatlarida, 891 tasi boshqa xizmat yo'nalishlarida tashkil etilgan. Bu ma'lumot xizmatlar sohasi tadbirkorlik uchun kirish nisbatan qulay bo'lgan iqtisodiy yo'nalish ekanini ko'rsatadi.

Biroq xizmatlar sohasidagi korxonalar sonining ko'payishi avtomatik tarzda xizmatlarning yuqori unumdorligi yoki innovatsion tarkibini anglatmaydi. Jahon banki O'zbekistonda xizmatlardagi ish o'rinlarining katta qismi chakana savdo va transport singari nisbatan past malaka talab qiluvchi tarmoqlarda to'planganini, bilimga asoslangan global xizmatlar ulushi esa pastligini ko'rsatadi. Samarqand uchun tadbirkorlikni rag'batlantirish siyosati faqat yangi korxona ochish soniga emas, servis biznesining unumdorligi, raqamlashtirish darajasi va qo'shilgan qiymatiga yo'naltirilishi zarur.

2025-yilda Samarqand viloyati bozor xizmatlarining eng katta qismi yashash va ovqatlanish xizmatlariga to'g'ri kelgan. Ushbu xizmatlarning hajmi 25977,9 mlrd so'mni yoki jami bozor xizmatlarining 33,2 foizini tashkil qilgan²⁵. Transport xizmatlari 14558,4 mlrd so'm, savdo xizmatlari 12757,0 mlrd so'm, moliyaviy xizmatlar 7019,0 mlrd so'mga yetgan. Aloqa va axborotlashtirish xizmatlari hajmi nisbatan kichik bo'lsa-da, 2025-yilda 123,2 foizlik o'sish sur'ati qayd etilgan. Moliyaviy xizmatlarda o'sish 125,8 foizni tashkil etgan.

2-jadval

Samarqand viloyatida bozor xizmatlarining asosiy turlari, 2025-yil

Xizmat turi	Hajmi, mlrd so'm	Jami xizmatlardagi ulushi, %	O'sish sur'ati, %
Yashash va ovqatlanish	25977,9	33,2	114,3
Transport	14558,4	18,6	115,5
Savdo	12757,0	16,3	114,7
Moliyaviy xizmatlar	7019,0	9,0	125,8
Ta'lim	3114,8	4,0	105,7
Aloqa va axborotlashtirish	2764,3	3,5	123,2
Shaxsiy xizmatlar	2346,6	3,0	115,8
Kompyuter va maishiy tovarlarni ta'mirlash	1785,0	2,3	115,0
Sog'liqni saqlash	1491,8	1,9	118,6
Ijara xizmatlari	1374,0	1,8	120,1

Manba: Samarqand viloyati statistika boshqarmasi.

Xizmatlar tarkibida turizm bilan bevosita bog'liq yashash va ovqatlanish xizmatlarining uchdan bir ulushga ega ekanligi Samarqandning turistik ixtisoslashuvini aks ettiradi. Shu bilan bir vaqtda, moliya, AKT, professional, texnik va muhandislik xizmatlarining nisbatan past bazadan yuqori sur'atlarda o'sishi kelgusida xizmatlar strukturasi murakkablashishi uchun imkoniyat mavjudligini bildiradi.

Tadbirkorlik siyosati shu tarkibiy farqlarni hisobga olishi lozim. Umumiy ovqatlanish yoki maishiy servis uchun mikrokredit, bino va yerga kirish, faoliyatni rasmiylashtirish, raqamli to'lov va marketing xizmatlari yetarli ta'sir berishi mumkin. Zamonaviy logistika

markazi, xususiy klinika, yirik ta'lim majmuasi yoki kommunal infratuzilma uchun esa uzoq muddatli kapital va risklarni davlat hamda investor o'rtasida taqsimlash mexanizmi talab qilinadi.

2025-yilda Samarqand shahri viloyat bozor xizmatlarining 28,6 foizini shakllantirgan. Shaharda xizmatlar hajmi 22 391,9 mlrd so'mni tashkil etgan. Tumanlar orasida Samarqand tumani 3 644,4 mlrd so'm, Urgut 3 147,3 mlrd so'm, Pastdarg'om 3 119,4 mlrd so'm bilan yetakchi bo'lgan. Qo'shrabot, Paxtachi va Nurobod tumanlaridagi hajmlar 1 trln so'mdan past yoki unga yaqin darajada qolgan.

²⁵ <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/17980-ko-rsatilgan-bozor-xizmatlarining-eng-yuqori-o-sish-sur-atlari-samarqand-viloyatida-qayd-etildi>

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

Samarqand viloyatining ayrim hududlarida bozor xizmatlari, 2025-yil

Hudud	Xizmatlar hajmi, mlrd so'm	Viloyatdagi ulushi, %	O'sish sur'ati, %
Samarqand shahri	22391,9	28,6	120,8
Samarqand tumani	3644,4	4,7	119,1
Urgut tumani	3147,3	4,0	114,4
Pastdarg'om tumani	3119,4	4,0	112,4
Jomboy tumani	1952,6	2,5	113,0
Payariq tumani	1894,5	2,4	114,3
Toyloq tumani	1808,0	2,3	112,0
Qo'shrabot tumani	916,5	1,2	115,6
Nurobod tumani	922,9	1,2	114,1
Paxtachi tumani	892,1	1,1	118,5

Manba: Samarqand viloyati statistika boshqarmasi.

Hududiy nomutanosiblikni faqat xizmatlar hajmidagi farq sifatida baholash yetarli emas. Samarqand shahrida bank, turizm, mehmonxona, restoran, universitet, professional konsalting, logistika va raqamli xizmatlar talabining konsentratsiyasi yuqori. Tumanlarda talabning hududiy tarqoqligi, aholi daromadlari va infratuzilma sifati xizmat biznesining miqyosini cheklashi mumkin. Shu sharoitda tumanlar uchun "Samarqand shahri modelini" aynan takrorlash o'rni hududiy ixtisoslashuvga asoslangan xizmat paketlarini shakllantirish samaraliroq.

Urgutda savdo, turizm, hunarmandchilik, transport va logistika xizmatlarini; Pastdarg'om va Jomboyda ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligiga servis xizmatlarini; Qo'shrabot va Nurobodda agroservis, tibbiyot, ta'lim, transport va maishiy xizmatlarning minimal hududiy paketini; Samarqand shahri va unga tutash hududlarda esa turizm, IT, kreativ iqtisodiyot, professional xizmatlar va logistika yo'nalishlarini kengaytirish imkoniyati yuqori.

Xizmatlar sektoridagi kichik biznes uchun asosiy cheklovlar moliyalashtirish, bino va yer resurslariga kirish, zamonaviy uskunalar xaridi, biznes kompetensiyasi, raqamlashtirish va barqaror mijozlar oqimini shakllantirish bilan bog'liq. Faqat imtiyozli kreditga tayangan siyosat xizmat korxonasining bozor barqarorligini kafolatlamaydi.

2024-yildagi PQ-312-son qaror bilan "Kichik biznesni uzluksiz qo'llab-quvvatlash" dasturi doirasida bir loyiha uchun 300 mln so'mgacha mikrokredit, uning 100 mln so'mgacha qismini garovsiz moliyalashtirish mexanizmlari belgilangan. Kredit tavakkalchiligining bir qismini davlat va moliya tashkilotlari o'rtasida taqsimlash vositalari ham ko'zda tutilgan²⁶.

Samarqand viloyatida ushbu moliyaviy imkoniyatlarni xizmatlar sektorining hududiy ixtisoslashuvi bilan birlashtirish maqsadga muvofiq. Kredit

resursi "xizmat korxonasini ochish" uchun emas, balki aniq xizmat zanjirini shakllantirish uchun berilishi kerak. Turizm hududlarida oilaviy mehmon uyi, transport, gid, gastronomik xizmat, hunarmandchilik savdosi va raqamli bronlash xizmatlari bir zanjir sifatida rivojlantirilsa, bitta tadbirkorning daromadi boshqa servis subyektlariga ham talab yaratadi.

Ikkinchi yo'nalish xizmat ko'rsatish uchun foydalanilmayotgan davlat va kommunal aktivlarni xususiy biznesga ochiq mexanizm orqali taklif etishdir. Bo'sh binolar, yer maydonlari, kichik sport obyektlari, madaniyat markazlari, servis zonalar va mahalliy bozor atrofidagi infratuzilma biznes loyihalariga bog'lanishi mumkin. Bunda davlat aktivining oddiy ijarasi emas, uning qancha yangi xizmat turi, ish o'rni va investitsiya yaratishi baholanishi kerak.

Uchinchi yo'nalish biznes inkubatsiyasi va kasbiy xizmatlardir. Yangi servis korxonalariga buxgalteriya, soliq, raqamli marketing, elektron savdo, CRM, onlayn bronlash va standartlashtirish bo'yicha umumiy xizmat markazlari kerak. Har bir kichik tadbirkorning alohida IT mutaxassisi yoki marketolog yollashi iqtisodiy jihatdan qimmat. Tuman miqyosida "umumiy biznes xizmatlari markazi" modeli ushbu xarajetni kamaytirishi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Samarqand viloyatida xizmat ko'rsatish sohasi yuqori o'sish sur'atini namoyon etmoqda. 2025-yilda bozor xizmatlari hajmining 78163,0 mlrd so'mga yetgani va kichik tadbirkorlikning 50911,9 mlrd so'mlik xizmat yaratgani xususiy biznes sektor rivojining asosiy tayanchlaridan ekanini ko'rsatadi. Shu bilan birga, xizmatlarning Samarqand shahrida sezilarli konsentratsiyasi, tumanlar kesimida xizmat turlari va hajmidagi farqlar hududiy siyosatni differensial tashkil etishni talab qiladi.

Xizmatlarni kengaytirish siyosati ikki asosiy mexanizmga tayanishi maqsadga muvofiq. Tijorat

²⁶ <https://www.facebook.com/uznbu/posts/kichik-biznes-uchun-kreditlarozbekiston-respublikasi-prezidentining-pq-312-sonli/979035144236895/>

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

daromadliligi yuqori va kapital talabi nisbatan past bo'lgan xizmatlarda xususiy tadbirkorlikka ustuvorlik berilishi, davlat moliyalashtirishga kirish, kredit tavakkalchiligini kamaytirish, bino va yer resurslari, infratuzilma, malaka va raqamli xizmatlar orqali biznes muhitini yaxshilashi kerak. Katta kapital talab qiluvchi, ijtimoiy ahamiyatli va uzoq muddatli xizmatlarda esa DXSh mexanizmi qo'llanishi iqtisodiy jihatdan asosli.

Samarqand viloyatida xizmatlar sohasini rivojlantirish uchun quyidagi amaliy mexanizm taklif etiladi: har bir shahar va tumanda qondirilmagan xizmat talabining raqamli xaritasini shakllantirish; aniqlangan ehtiyojlar asosida tayyor investitsiya va servis loyihalari portfelini yaratish; loyihalarni tadbirkorlik, xususiy investitsiya, davlat xaridi va DXSh toifalariga iqtisodiy mezonlar orqali ajratish; tadbirkorlarga moliyaviy ko'makni loyiha natijalariga bog'lash; davlat obyektlari va bo'sh aktivlarni ochiq raqobat asosida xizmat loyihalariga jalb qilish; DXSh shartnomalarida risk taqsimoti va xizmat sifati KPilarini aniq belgilash; kichik DXSh loyihalarini tuman darajasida standartlashtirilgan loyiha hujjatlari orqali tayyorlash.

Ushbu mexanizmning qo'llanishi xizmatlar hajmining oddiy miqdoriy o'sishidan xizmatlarning sifat, hududiy qamrov va unumdorlik jihatidan rivojlanishiga o'tish imkonini beradi. Samarqandning turistik, demografik va iqtisodiy salohiyatini hisobga olganda, xizmatlar sektorini tadbirkorlik va davlat-xususiy sheriklikning o'zaro uyg'un mexanizmlari asosida rivojlantirish hududiy bandlik, aholi daromadlari, investitsiyalar va yashash sifati o'sishini bir vaqtning o'zida qo'llab-quvvatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-537-son, 10.05.2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5113-son qarori. 11.05.2021.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xizmatlar sohasini rivojlantirishga oid qo'shimcha

chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-104-son qarori. 27.01.2022.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida 2024–2030-yillarda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-308-son qarori. 30.08.2024.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kichik biznesni uzluksiz qo'llab-quvvatlash kompleks dasturini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-312-son qarori. 07.09.2024.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xizmatlar sohasi barqaror rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-78-son qarori. 27.02.2025.

7. World Bank. At Your Service?: The Promise of Services-led Growth in Uzbekistan. Washington, DC: World Bank, 2025.

8. OECD. Public-Private Partnerships: In Pursuit of Risk Sharing and Value for Money. OECD Publishing, Paris, 2008. DOI: 10.1787/9789264046733-en.

9. OECD. Strengthening the Economic, Financial and Technological Dimensions of Water Efficiency in Uzbekistan. PPPs: Definitions and Status in Uzbekistan. OECD Publishing.

10. Iossa E., Spagnolo G., Vellez M. Best Practices on Contract Design in Public-Private Partnerships. World Bank, Washington, DC, 2007.

11. Samarqand viloyati statistika boshqarmasi. Samarqand viloyatida xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlari. 2024-yil yanvar-dekabr. Samarqand, 2025.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Sherzodova Diyora Sherzod qizi Samarqand iqtisodiyot va servis instituti assistant-stajyori / Шерзодова Диёра Шерзод кизи Ассистент-стажёр Самаркандского института экономики и сервиса / Sherzodova Diyora Trainee Assistant at the Samarkand Institute of Economics and Service

E-mail: d02408099@gmail.com

EFFECTIVE USE OF TOURISM RESOURCES AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL SERVICE SECTOR

Toshkhujayev Mustafokhon Abduvosi o'g'li

TURIZM RESURSLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH MINTAQAVIY XIZMATLAR SOHASINING BARQAROR RIVOJLANISHI OMILI SIFATIDA

Toshkhujayev Mustafokhon Abduvosi o'g'li

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТУРИСТСКИХ РЕСУРСОВ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО СЕКТОРА УСЛУГ

Тошхужаев Мустафохон Абдувоси угли

Abstract. The availability of tourism resources does not automatically ensure sustainable regional development; their economic effect depends on how effectively they are transformed into tourism products, service demand and local value creation. This article examines the role of effective tourism-resource utilization in the sustainable development of the regional service sector in Uzbekistan. Official data for 2021–2025 show that foreign tourist trips increased from 1.881 million to 11.680 million, tourism service exports from USD 422.1 million to USD 4.880 billion, and market services from UZS 389.4 trillion to UZS 1,050.3 trillion. Tourism Resource Utilization Efficiency, measured as tourism service export revenue per foreign tourist trip, increased from about USD 224 to USD 418. A conceptual model linking resources, effective utilization, tourism value creation, service-sector spillovers and sustainable regional development is proposed. The baseline forecast suggests that by 2030 foreign tourist trips may reach 22.3 million and tourism service exports about USD 10.1 billion.

Keywords: tourism resources, resource efficiency, service sector, regional development, sustainable tourism, Uzbekistan.

Annotatsiya. Turizm resurslarining mavjudligi o'z-o'zidan hududlarning barqaror rivojlanishini ta'minlamaydi. Ularning iqtisodiy samarasi resurslarning turistik mahsulotlar, xizmatlarga talab va mahalliy qiymat yaratishga qanchalik samarali aylantirilishiga bog'liq. 2021–2025-yillarda xorijiy turistik tashriflar 1,881 milliondan 11,680 milliongacha, turizm xizmatlari eksporti 422,1 million AQSh dollaridan 4,880 milliard AQSh dollarigacha, bozor xizmatlari esa 389,4 trillion so'mdan 1 050,3 trillion so'mgacha oshgan. Bir xorijiy turistik tashrif hisobiga yaratilgan turizm eksporti qiymati 224 AQSh dollaridan 418 AQSh dollarigacha ko'paygan. Maqolada turizm resurslari, ulardan samarali foydalanish, turistik qiymat yaratish, xizmatlar sohasi multiplikativ ta'siri va barqaror hududiy rivojlanishni bog'lovchi model taklif etilgan. Prognozga ko'ra, 2030-yilda xorijiy turistik tashriflar 22,3 millionga, turizm xizmatlari eksporti esa 10,1 milliard AQSh dollariga yetishi mumkin.

Kalit so'zlar: turizm resurslari, samaradorlik, xizmat ko'rsatish sohasi, hududiy rivojlanish, barqaror turizm, O'zbekiston.

Аннотация. Наличие туристских ресурсов само по себе не обеспечивает устойчивое региональное развитие; их экономический эффект зависит от эффективности преобразования ресурсов в туристские продукты, спрос на услуги и местную добавленную стоимость. В 2021–2025 гг. число иностранных туристских поездок увеличилось с 1,881 млн до 11,680 млн, экспорт туристских услуг — с 422,1 млн до 4,880 млрд долларов США, а объем рыночных услуг — с 389,4 до 1 050,3 трлн сумов. Экспортная стоимость туристских услуг на одну поездку выросла примерно с 224 до 418 долларов США. Предложена модель, связывающая туристские ресурсы, эффективность их использования, создание туристской стоимости, мультипликативный эффект в сфере услуг и устойчивое региональное развитие. Базовый прогноз показывает, что к 2030 году число иностранных туристских поездок может достигнуть 22,3 млн, а экспорт туристских услуг — 10,1 млрд долларов США.

Ключевые слова: туристские ресурсы, эффективность, сфера услуг, региональное развитие, устойчивый туризм, Узбекистан.

INTRODUCTION

Tourism resources represent an important part of regional economic potential. Cultural heritage, natural landscapes, gastronomy, traditions and recreational resources create demand for accommodation, transport, catering, trade and other services. However, “²⁷tourism resources generate sustainable benefits only when they are effectively integrated into regional service systems. OECD emphasizes the importance of “robust, timely and relevant data”” for sustainable tourism management.

This issue is particularly relevant for Uzbekistan. According to the National Statistics Committee, “foreign tourist trips increased from 1.8813 million in 2021 to 11.6796 million in 2025”²⁸. “Tourism service exports increased from USD 422.1 million to USD 4.8803 billion”²⁹, while “market services reached UZS 1,050.3 trillion in 2025”³⁰. The purpose of the study is to assess how effective tourism-resource utilization contributes to sustainable regional service-sector development.

LITERATURE REVIEW

Recent studies distinguish between tourism-resource availability and tourism-resource efficiency. Deng and Chen show that “tourism efficiency depends not only on resources but also on transportation, economic conditions, digitalization and technological development”³¹. Han et al. conclude that “spatial mismatches between tourism resources and service facilities can reduce destination efficiency”³². Research on the Silk Road Economic Belt also shows that “³³tourism becomes more sustainable when resources, ecological conditions and public services develop in a coordinated manner”. These studies imply that tourism resources should be considered as part of a wider regional service and infrastructure system.

DATA AND METHODOLOGY

The empirical analysis uses official 2021–2025 data from the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan and its SIAT database. The core indicators are foreign tourist trips, tourism service exports and market services.

Table 1.

Main tourism and service-sector indicators in Uzbekistan, 2021–2025

Year	Foreign tourist trips, mln	Tourism service exports, USD mln	Market services, trln UZS
2021	1.881	422.1	389.4
2022	5.233	1609.8	509.6
2023	6.626	2143.1	664.8
2024	7.957	3519.0	840.1
2025	11.68	4880.3	1050.3

Tourism Resource Utilization Efficiency is calculated as:

$$\text{TRUE}_t = \text{TSE}_t / \text{FT}_t$$

where TRUE_t is Tourism Resource Utilization Efficiency (USD per tourist trip), TSE_t is tourism service exports, and FT_t is foreign tourist trips. The indicator reflects economic value generated per foreign tourist trip.

RESULTS

The calculated efficiency indicator increased from approximately USD 224 per trip in 2021 to USD 418 in 2025. The 2024 value was about USD 442, followed by a modest decline in 2025, showing that rapid growth in visitor numbers does not automatically produce

proportional growth in value per visitor. This confirms that tourism development should be assessed not only by arrivals but also by expenditure, length of stay, service quality and local value creation.

Market services increased approximately 2.7 times between 2021 and 2025. “This growth cannot be attributed exclusively to tourism, but tourism creates direct and indirect demand for accommodation, catering, transport, trade, culture and related services. In 2025, accommodation and food services reached about UZS 227 trillion, including around UZS 26 trillion in Samarkand region”³⁴.

²⁷ OECD. (2024). OECD Tourism Trends and Policies 2024. OECD Publishing, Paris

²⁸ National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2026). Tourist Flows in the Republic of Uzbekistan for January–December 2025

²⁹ National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, SIAT. (2026). Export of Services by Types of Services: Trips (Tourism)

³⁰ National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2026). The Services Market in Uzbekistan Grew by 14.7% in 2025

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

³¹ Deng & Chen (2024), Sustainability 16(3), 982

³² Han et al. (2024), Land 13(7), 999

³³ Chinese Journal of Population, Resources and Environment 22(1), 34–47

³⁴ The Coordinated Evolution of Ecological Environment, Public Service, and Tourism Economy Along the Silk Road Economic Belt. (2024). Chinese Journal of Population, Resources and Environment, 22(1), 34–47

Figure 1. Tourism Resource–Service Sector Sustainable Development Model FORECAST FOR 2026–2030

Linear trend models were estimated from the official 2021–2025 series. Because the period is short and includes post-pandemic recovery, the results should be

interpreted as a baseline scenario rather than deterministic predictions.

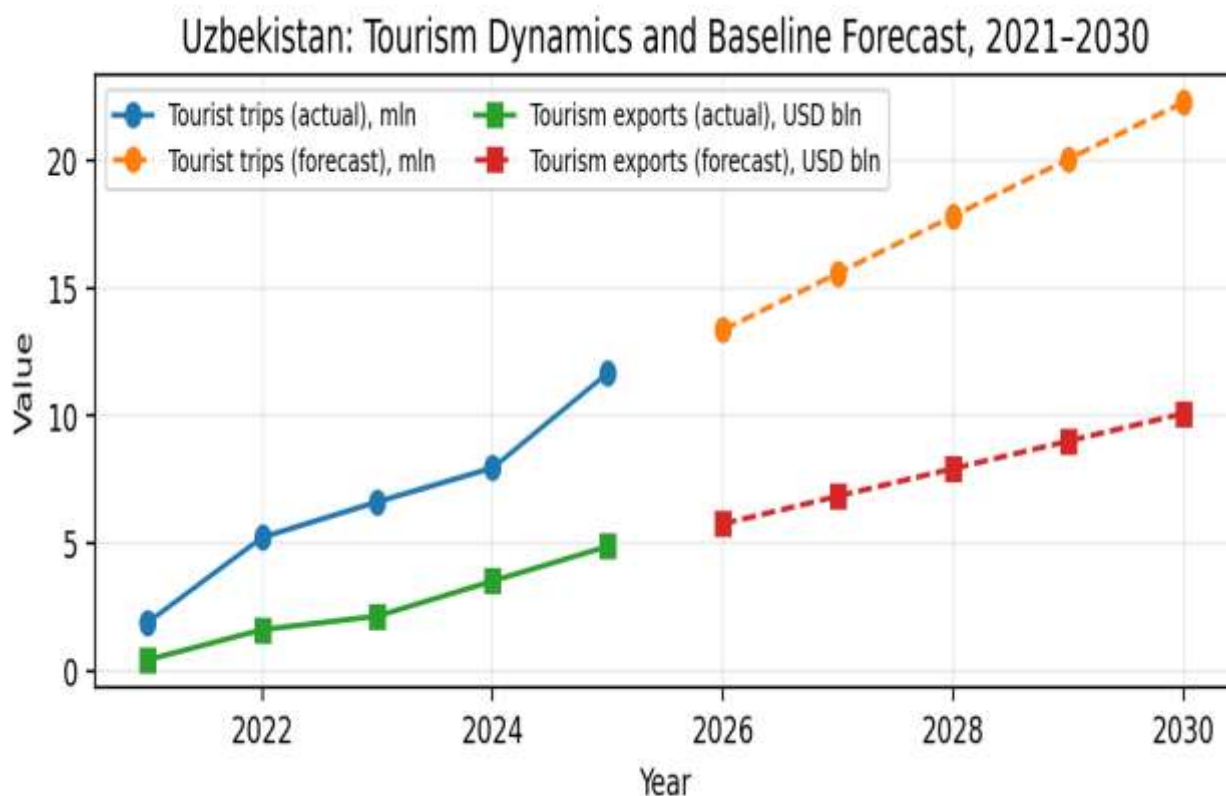

Figure 2. Uzbekistan: Tourism dynamics and baseline forecast, 2021–2030

Tourism exports by year

Year	Tourist trips, mln	Tourism exports, USD bln	Market services, trln UZS
2025	11.68	4.88	1050.3
2026	13.37	5.76	1186.5
2027	15.6	6.85	1351.8
2028	17.84	7.93	1517.0
2029	20.07	9.01	1682.2
2030	22.3	10.09	1847.5

The forecast indicates that foreign tourist trips may reach about 22.3 million and tourism service exports approximately USD 10.1 billion by 2030. This requires simultaneous expansion of regional service capacity, accommodation, transport, workforce skills and resource protection.

CONCLUSION

The study confirms that tourism resources contribute to sustainable regional service-sector development when they are effectively transformed into tourism value and integrated with local services. Between 2021 and 2025, Uzbekistan recorded strong growth in tourist flows, tourism exports and market services, while tourism-resource utilization efficiency increased from about USD 224 to USD 418 per trip. The proposed relationship is: Tourism Resources → Effective Utilization → Tourism Value Creation → Service-Sector Spillovers → Sustainable Regional Development. Regional tourism policy should therefore move gradually from visitor-volume orientation toward resource productivity, higher-value tourism products, longer stays, stronger local-business participation and sustainable use of natural and cultural assets.

REFERENCES

1. OECD. (2024). OECD Tourism Trends and Policies 2024. OECD Publishing, Paris.
2. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2026). Tourist Flows in the Republic of Uzbekistan for January–December 2025.
3. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, SIAT. (2026). Export of Services by Types of Services: Trips (Tourism).

4. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2026). The Services Market in Uzbekistan Grew by 14.7% in 2025.

5. Deng, G., & Chen, H.H. (2024). The Spatiotemporal Characteristics and Driving Factors of Regional Ecological Efficiency in the Tourism Sector. Sustainability, 16 (3), 982.

6. Han, Y., Wang, Y., Yu, H., Luo, W., Wang, K., & Sui, C. (2024). Spatial Synergy between Tourism Resources and Tourism Service Facilities in Mountainous Counties. Land, 13(7), 999.

7. The Coordinated Evolution of Ecological Environment, Public Service, and Tourism Economy Along the Silk Road Economic Belt. (2024). Chinese Journal of Population, Resources and Environment, 22(1), 34–47.

8. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2026). Accommodation and Food Services in Uzbekistan, 2025.

Author details / Сведения об авторе / Muallif(lar) haqida

Toshkhujayev Mustafokhon Abduvosi o'g'li - Doctoral student at Sharof Rashidov Samarkand State University / Toshkhujayev Mustafokhon Abduvosi o'g'li - Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti doktoranti / Тошхужаев Мустафохон Абдувоси угли – докторант Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова

E-mail: mustafokhon9990199@gmail.com

ХАЛҚАРО СИЁСИЙ УРУШЛАРНИНГ ЖАҲОН ИҚТИСОДИЁТИ ВА ХАЛҚАРО ИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАРГА ТАЪСИРИ: МАКРОИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА ГЕОСИЁСИЙ ХАВФ-ХАТАРЛАР

Остонов Эгамберди

ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ВОЙН НА МИРОВУЮ ЭКОНОМИКУ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ РИСКИ

Останов Эгамберди

THE IMPACT OF INTERNATIONAL POLITICAL WARS ON THE GLOBAL ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS: MACROECONOMIC ANALYSIS AND GEOPOLITICAL RISKS

Ostonov Egamberdi

Аннотация. Бугунги глобллашув ва ўзаро боғлиқлик шароитида халқаро сиёсий урушлар, геосиёсий зиддиятлар ва иқтисодий санкцияларнинг жаҳон иқтисодиётига таъсири мисли қўрилмаган даражада долзарб аҳамият касб этмоқда. Ушбу мақоланинг асосий мақсади 2024–2026 йиллардаги реал геосиёсий воқеалар, хусусан, Яқин Шарқ ва Шарқий Европадаги ҳарбий тўқнашувлар, Қизил денгиздаги логистик инкирозлар ҳамда йирик давлатлар ўртасидаги савдо урушларининг халқаро иқтисодий муносабатларга таъсирини эконометрик ва макроиқтисодий таҳлил қилишдан иборатдир. Тадқиқот жараёнида Геосиёсий хавф индекси (GPR) ҳамда Вектор авторегрессия (VAR) моделлари ёрдамида сиёсий шокларнинг глобал инфляция, энергия ресурслари нархи ва таъминот занжирларига таъсири баҳоланди. Олинган натижалар шуни кўрсатдики, геосиёсий кескинликнинг ортиши глобал логистика харажатларини ўртача 150–200 фоизга ошириб, жаҳон иқтисодий ўсиш суръатларини 0,8–1,2 фоиз бандга секинлаштирди ва геоиқтисодий фрагментация жараёнларини тезлаштирди. Тадқиқот якунида глобал иқтисодий хавф-хатарларни юмшатиш ва Ўзбекистон каби очиқ иқтисодиётга эга давлатларнинг макроиқтисодий барқарорлигини таъминлаш бўйича стратегик тақлифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: геосиёсий хавф-хатарлар, иқтисодий санкциялар, глобал инфляция, логистика занжирлари, савдо урушлари, геоиқтисодий фрагментация, макроиқтисодий барқарорлик, энергия хавфсизлиги.

Аннотация. В условиях современной глобализации и взаимозависимости влияние международных политических войн, геополитических конфликтов и экономических санкций на мировую экономику приобретает беспрецедентную актуальность. Основной целью данной статьи является эконометрический и макроэкономический анализ влияния реальных геополитических событий 2024–2026 годов, в частности военных столкновений на Ближнем Востоке и в Восточной Европе, логистических кризисов в Красном море и торговых войн между крупными державами на международные экономические отношения. В процессе исследования с использованием Индекса геополитического риска (GPR) и моделей векторной авторегрессии (VAR) было оценено влияние политических шоков на глобальную инфляцию, цены на энергоресурсы и цепочки поставок. Полученные результаты показали, что рост геополитической напряженности увеличил глобальные логистические затраты в среднем на 150–200 процентов, замедлил темпы мирового экономического роста на 0,8–1,2 процентных пункта и ускорил процессы геоэкономической фрагментации. В заключении исследования разработаны стратегические предложения по смягчению глобальных экономических рисков и обеспечению макроэкономической стабильности государств с открытой экономикой, таких как Узбекистан.

Ключевые слова: геополитические риски, экономические санкции, глобальная инфляция, логистические цепочки, торговые войны, геоэкономическая фрагментация, макроэкономическая стабильность, энергетическая безопасность.

Abstract. In the context of contemporary globalization and interdependence, the impact of international political wars, geopolitical conflicts, and economic sanctions on the global economy has acquired unprecedented relevance. The main objective of this article is to conduct an econometric and macroeconomic analysis of the impact of real geopolitical events in 2024–2026, particularly military clashes in the Middle East and Eastern Europe, logistical crises in the Red Sea, and trade wars between major powers, on international economic relations. Using the Geopolitical Risk Index (GPR) and Vector Autoregression (VAR) models, the study evaluates the impact of political shocks on global inflation, energy resource prices, and supply chains. The results revealed that the escalation of geopolitical tensions increased global logistics costs by an average of 150-200 percent, slowed global economic growth by 0.8-1.2 percentage points, and accelerated the processes of geoeconomic fragmentation. In the conclusion, strategic proposals are developed to mitigate global economic risks and ensure the macroeconomic stability of countries with open economies, such as Uzbekistan.

Keywords: geopolitical risks, economic sanctions, global inflation, logistics chains, trade wars, geoeconomic fragmentation, macroeconomic stability, energy security.

КИРИШ

Замонавий халқаро иқтисодий муносабатлар тизими ўзининг тарихий ривожланиши давомида мисли қўрилмаган турбулентлик ва таркибий ўзгаришлар даврини бошдан кечирмоқда. Сўнгги ўн йилликларда жаҳон иқтисодиёти интеграция ва эркин савдо тамойиллари асосида жадал ривожланган бўлса-да, 2024-2026 йилларга келиб бу парадигма фундаментал инқирозга юз тутди. Бугунги кунда сиёсий урушлар, ҳарбий зиддиятлар ва иқтисодий санкциялар глобал макроиқтисодий барқарорликка таҳдид солувчи энг асосий экзоген шокларга айланди [1]. Халқаро Валюта Жамғармаси (ХВЖ) ва Жаҳон банкининг сўнгги ҳисоботларида таъкидланганидек, геоиқтисодий фрагментация (geoeconomic fragmentation) натижасида жаҳон савдосининг ўсиш суръатлари секинлашмоқда ва глобал ЯИМ ўсиши ўз салоҳиятидан сезиларли даражада паст кўрсаткичларни қайд этмоқда [2].

Муаммонинг долзарблиги шундаки, Шарқий Европадаги геосиёсий инқирозлар ҳамда унга жавобан қўлланилган мисли қўрилмаган иқтисодий ва молиявий санкциялар жаҳон энергия ресурслари бозори конъюнктурасини бутунлай ўзгартириб юборди [3]. Шу билан бирга, Яқин Шарқдаги ҳарбий тўқнашувларнинг кенгайиши ва Қизил денгиздаги транзит йўлакларидан савдо кемаларига қилинган хужумлар Сувайш канали орқали ўтайдиган глобал логистика занжирларида жиддий узилишларни келтириб чиқарди [4]. Осиё ва Европа ўртасидаги савдо юқларининг Африканинг Яхши Умид бурни орқали айланиб ўтишга мажбур бўлиши транспорт харажатларининг кескин ошишига, бу эса ўз навбатида импорт қилинадиган товарлар нархининг кўтарилишига (imported inflation) олиб келди [5].

Шунингдек, АҚШ ва Хитой ўртасидаги технологик ва савдо урушларининг давом этиши протекционистик сиёсатнинг кучайишига ва капитал

ҳаракатининг чекланишига сабаб бўлмоқда. Давлатлар ўз миллий хавфсизлигини иқтисодий манфаатлардан устун қўяётган ушбу даврда, савдо шерикларини танлашда иқтисодий самарадорлик ўрнини "friend-shoring" (сиёсий жихатдан яқин бўлган давлатлар билан савдо қилиш) тамойили эгалламоқда [6]. Ушбу тадқиқотнинг асосий мақсади юқорида қайд этилган геосиёсий зиддиятлар ва халқаро сиёсий урушларнинг 2024-2026 йиллардаги жаҳон иқтисодиётига таъсирини эмпирик далиллар ва статистика асосида чуқур таҳлил қилиш, логистика занжирлари ва инфляция динамикасидаги ўзгаришларни эконометрик баҳолаш ҳамда миллий иқтисодиётлар учун хавф-хатарларни юмшатишнинг стратегик ечимларини ишлаб чиқишдан иборатдир. Мазкур тадқиқот орқали сиёсий шокларнинг иқтисодий оқибатларини илмий асослаш бугунги кун макроиқтисодий сиёсатини тўғри шакллантириш учун ғоят муҳим илмий-амалий аҳамият касб этади.

ТАДҚИКОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқот мақсадига эришиш ва геосиёсий шокларнинг макроиқтисодий кўрсаткичларга таъсирини аниқ миқдорий баҳолаш учун замонавий эконометрик моделлаштириш ва статистик таҳлил усулларидан фойдаланилди. Асосий таҳлил воситаси сифатида Дарио Калдара ва Маттео Иаковиелло томонидан ишлаб чиқилган Геосиёсий хавф индекси (Geopolitical Risk Index - GPR) қўлланилди. Бу индекс халқаро матбуотда ҳарбий зиддиятлар, террорчилик таҳдидлари ва сиёсий беқарорлик билан боғлиқ хабарлар частотасини ўлчаш орқали глобал сиёсий кескинликни рақамлаштиради.

Сиёсий шокларнинг глобал инфляция ва таъминот занжирларига динамик таъсирини аниқлаш мақсадида Вектор авторегрессия (Structural Vector Autoregression - SVAR) модели қурилди. Моделнинг умумий тенгламаси қуйидагича ифодаланади:

$$A_0 Y_t = c + \sum_{i=1}^p A_i Y_{t-i} + \epsilon_t$$

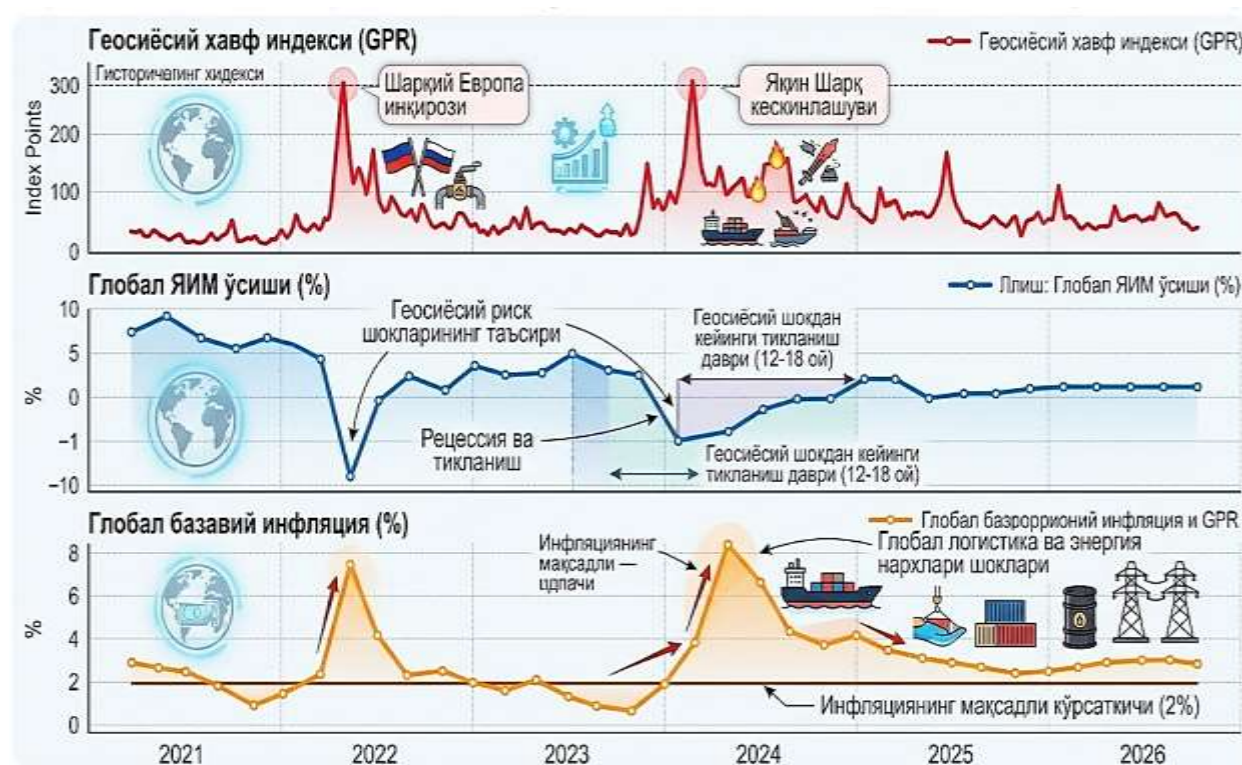
Бу ерда, Y_t — эндоген ўзгарувчилар вектори бўлиб, u ўз ичига Геосиёсий хавф индексини (GPR_t), жаҳон энергия ресурслари нархлари индексини (ENG_t), Шанхай контейнер ташиш индексини ($SSCFI_{t\$}$) ва глобал инфляция даражасини (INF_t) олади. A_0 ва A_i параметрлар матрицалари, c — константа, ϵ_t — тизимли (структуралли) шоклар вектори.

Тадқиқотнинг эмпирик базаси сифатида 2021-2026 йиллар учун Жаҳон банки (World Bank Open Data), Халқаро Валюта Жамғармаси (IMF Data) ҳамда БМТнинг Савдо ва тараққиёт конференцияси (UNCTADstat) очик маълумотлар базаларидан фойдаланилди. Эконометрик ҳисоб-китоблар STATA 17.0 дастурий пакети ёрдамида амалга оширилди ва импульс-реакция функциялари (Impulse Response Functions - IRF) орқали сиёсий инкирозларнинг иқтисодий оқибатлари қай тарзда намоён бўлиши ва қанча давом этиши график шаклда баҳоланди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Ўтказилган эконометрик таҳлиллар ва статистика маълумотлари шуни тасдиқладики, 2024-2026 йиллардаги халқаро сиёсий урушлар ва санкциялар сиёсати глобал иқтисодий мувозанатни жиддий равишда бузди. Геосиёсий хавф индексининг (GPR) кескин кўтарилиши молиявий бозорлардаги ноаниқликни оширди, бу эса тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар (FDI) оқимининг ривожланаётган давлатларга нисбатан 15-20 фоизга қисқаришига олиб келди. Глобал ЯИМ ўсиши бўйича ХВЖнинг бошланғич прогнозлари сиёсий можаролар туфайли камида 0,8 фоиз бандга пастга қараб қайта кўриб чиқилди. Айниқса, таъминот занжирларининг узилиши сабабли юзага келган харажатлар инфляцияси (cost-push inflation) марказий банкларнинг монетар сиёсатни юмшатиш имкониятларини чеклаб қўйди.

Қуйидаги расмда геосиёсий рисклар ва макроиқтисодий кўрсаткичлар ўртасидаги боғлиқлик ўз аксини топган.

1-расм. Геосиёсий рискларнинг глобал ЯИМ ўсиши ва инфляцияга таъсири динамикаси (2021-2026 йй.)

Ушбу графикда GPR индекси билан глобал ЯИМ ўсиши ўртасидаги тескари корреляция ҳамда GPR ва базавий инфляция ўртасидаги тўғри пропорционал боғлиқлик тасвирланган. 2022 йил бошидаги Шарқий Европа инқироzi ва 2023 йил охири — 2024 йилдаги Яқин Шарқ кескинлашуви нукталарида GPR индекси тарихий максимумларга чиққан. Айнан шу даврларда глобал логистика ва энергия нархлари шоки юз бериб, глобал инфляция даражасининг мақсадли кўрсаткичлардан (2%) кескин узоклашиши кузатилган. Моделнинг

импульс-реакция функцияси шуни кўрсатадики, геосиёсий шок юз бергандан сўнг иқтисодий тикланиш даври ўртача 12-18 ойни талаб этмоқда.

Халқаро сиёсий урушларнинг энг тезкор ва ҳалокатли таъсири, биринчи навбатда, глобал хомашё бозорларида намоён бўлди. Санкциялар ва экспорт чекловлари натижасида энергия ва озиқ-овқат хавфсизлигига жиддий путур етди. Бу ҳолат қуйидаги 1-жадвалда статистик жиҳатдан асосланган.

Сиёсий урушлар ва иқтисодий чекловларнинг асосий стратегик хомашё нархларига таъсири

Хомашё тури ва маркаси	2021 йил (Инкирозгача ўртача нарх)	2024 йил (Кескинлашув даври)	2025-2026 йй. (Жорий/Прогноз ўртача)	Ўзгариш суръати (2021 йилга нисбатан)
Нефт (Brent), 1 баррел учун (АҚШ доллари)	\$70.89	\$88.50	\$82.40	+16.2%
Табиий газ (TTF Europe), 1 МВт/соат учун (€)	€47.30	€115.60	€85.20	+80.1%
Бугдой (CBOT Wheat), 1 бушел учун (US Cent)	650.00	890.00	780.00	+20.0%
Олтин (XAU), 1 унция учун (АҚШ доллари)	\$1,798	\$2,350	\$2,640	+46.8%

Мазкур жадвал сўнги сиёсий урушлар ва иқтисодий чекловларнинг асосий стратегик хомашё нархларига таъсирини ифодалайди. Шарқий Европадаги уруш ва унга эргашган Ғарб санкциялари Европанинг табиий газга бўлган талаб-таклиф мувозанатини бузди ва нархларнинг 80 фоиздан ортиқ ўсишига сабаб бўлди. Гарчи 2025-2026 йилларда бозор муқобил етказиб берувчилар (АҚШ ва Қатар суултирилган газ - LNG) ҳисобига қисман барқарорлашган бўлса-да, нархлар ҳанузгача

инкироздан олдинги даражага қайтмади. Шунингдек, олтин нархининг қарийб 47 фоизга ошиши глобал инвесторлар ва Марказий банкларнинг сиёсий ноаниқлик даврида "хавфсиз активлар"га (safe haven assets) ўтаётганлигини яққол исботлайди.

Иқтисодий муносабатлардаги иккинчи йирик зарба глобал логистика ва транзит йўлакларига тўғри келди. Хусусан, хусийларнинг Қизил денгиздаги ҳужумлари Сувайш канали орқали ўтайдиган транзит трафигини кескин камайтирди.

Логистика ва савдо айланмасидаги силжишлар

Логистика кўрсаткичлари ва маршрутлар	2023 йил (I-ярим йиллик)	2024 йил (I-ярим йиллик)	2025 йил ҳолатига ўзгариш динамикаси	Иқтисодий оқибатлари
Сувайш канали орқали кунлик кемалар транзити	~75 та кема	~30 та кема	Транзит ҳажмининг қарийб 55-60% га пасайиши сақланиб қолмоқда.	Миср иқтисодиёти учун транзит даромадларининг йўқотилиши ва глобал кечикишлар.
Осиё-Европа йўналиши бўйича транзит вақти	25-30 кун	40-45 кун	Яхши Умид бурнини айланиб ўтиш ҳисобига қўшимча 10-15 кун сарфланмоқда.	Ёнилғи (бункер) харажатлари ва сугурта полислари нархининг кескин ошиши.
Шанхай контейнер ташиш индекси (SCFI)	950 балл	2,800 балл	Индекснинг 150-180% га ошиши қайд этилди, секин тикланиш босқичида.	Транспорт харажатларининг ошиши якуний истеъмол товарлари инфляциясини 0.5-0.8% га кўтарди.

Логистика ва савдо айланмасидаги ушбу силжишлар глобал таъминот занжирларининг нақадар заиф эканлигини кўрсатади. Сувайш канали орқали жаҳон савдосининг қарийб 12 фоизи, шу жумладан Европада кетаётган Осиё товарларининг асосий қисми ўтар эди. Маршрутларнинг Африка китъаси орқали ўзгариши (Яхши Умид бурни маршрути) кемаларнинг транзит вақтини узайтириб, логистика компаниялари учун сугурта ва ёнилғи харажатларини геометрик прогрессияда оширди. SVAR модели натижаларига кўра, контейнер ташиш нархларининг (SCFI) бундай кескин ошиши глобал

инфляциянинг пасайиш суръатини секинлаштирувчи асосий экзоген омиллардан бирига айланган.

Натижаларнинг умумий хулосаси шунки кўрсатадики, санкциялар, ҳарбий зиддиятлар ва денгиз йўлларидаги хавф-хатарлар жаҳон иқтисодиётида таклиф шокларини (supply shocks) узлуксиз равишда генерация қилмоқда. Бу эса аввалги ўн йилликлардаги "самарадорликка асосланган" (just-in-time) глобал ишлаб чиқариш моделидан, "хавфсизликка асосланган" (just-in-case) протекционистик моделга ўтишни тезлаштирди.

Олинган натижалар ва статистик далиллар жаҳон иқтисодиёти фундаментал трансформация

босқичида эканлигини тасдиқлайди. Ушбу трансформациянинг энг кўзга кўринган ва таъшишли жиҳати — геоиқтисодий фрагментация ва деглобализация жараёнларининг тезлашишидир. Сўнгги ўттиз йил давомида жаҳон савдоси ва капитал оқимларини идора этиб келган "иқтисодий самарадорлик" тамойили ўрнини бугунги кунда "миллий хавфсизлик ва сиёсий садоқат" тамойили эгалламоқда [7]. Йирик давлатлар, айниқса АҚШ ва Европа Иттифоқи давлатлари стратегик маҳсулотлар (яримўтказгичлар, ноёб металллар, тиббиёт воситалари ва яшил технологиялар) ишлаб чиқаришни ўз худудларига қайтариш (reshoring) ёки сиёсий жиҳатдан ишончли ҳамкор давлатларга кўчириш (friend-shoring ва near-shoring) сиёсатини фаол қўлламоқда [8]. Бу эса глобал ишлаб чиқариш харажатларининг ошишига ва кам ривожланган давлатларнинг глобал қўшилган қиймат занжирларидан (GVC) узилиб қолишига олиб келмоқда.

Муҳокама қилиниши лозим бўлган яна бир ўта муҳим жиҳат — бу иқтисодий ва молиявий санкцияларнинг "қурол" сифатида (weaponization of trade and finance) кенг қўлланилишидир. Ғарб давлатлари томонидан Россия ва бошқа давлатларга нисбатан киритилган мисли қўрилмаган молиявий чекловлар, шу жумладан SWIFT тизимидан узиб қўйиш ва Марказий банкнинг валюта захираларини музлатиш ҳолатлари жаҳон молиявий архитектурасида чуқур резонанс келтириб чиқарди [9]. Бу ҳодиса ривожланаётган давлатлар ўртасида доллар гегемониясига қарши ҳаракатларни (дедолларизация) рағбатлантирди. БРИКС+ (BRICS) давлатлари томонидан ўзаро савдода миллий валюталардан фойдаланишнинг кенгайиши, муқобил трансчегаравий тўлов тизимларини яратиш бўйича изланишлар ва Марказий банклар томонидан АҚШ ғазначилик облигацияларидан кўра олтин захираларини фаол сотиб олиниши (буни натижалар қисмидаги олтин нархининг 47 фоизга ошиши ҳам тасдиқлайди) халқаро молиявий муносабатларнинг кутблашаётганини кўрсатади [10].

Шунингдек, Қизил денгиз ва Қора денгиздаги логистик блокадалар глобал озиқ-овқат ва энергия хавфсизлиги архитектураси нақадар мўрт эканлигини фош этди. Бу эса транзит давлатлар, айниқса Марказий Осиё минтақаси учун ҳам хавф, ҳам янги имкониятлар яратади. Савдо йўналишларининг диверсификация қилиниши, масалан, Транскаспий халқаро транспорт йўналишининг (Ўрта йўлак - Middle Corridor) аҳамиятининг кескин ошиши маҳаллий иқтисодиётлар учун логистик инфратузилмани ривожлантириш ва халқаро транзит даромадларини ошириш имкониятини беради. Бироқ, бунинг учун катта миқдордаги инвестициялар ва минтақавий давлатлар ўртасидаги кучли сиёсий консолидация талаб этилади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Ўтказилган эконометрик таҳлиллار ва макроиқтисодий муҳокамалар асосида шуни хулоса қилиш мумкинки, халқаро сиёсий урушлар ва

геосиёсий зиддиятлар жаҳон иқтисодиётига қисқа муддатли шок сифатида эмас, балки халқаро савдо ва молия тизимини тубдан ўзгартирувчи узоқ муддатли таркибий омил сифатида таъсир кўрсатмоқда. Таъминот занжирларидаги узилишлар, энергия ва озиқ-овқат нархларининг ўзгарувчанлиги (волатиллиги) ҳамда деглобализация тенденциялари глобал иқтисодий ўсишни секинлаштириб, макроиқтисодий ноаниқликни тарихий юқори даражага олиб чиқди.

Бундай мураккаб шароитда Ўзбекистон каби очик иқтисодиётга эга, глобал бозорларга интеграциялашиб бораётган давлатлар учун экзоген хавф-хатарларни юмшатиш бўйича қуйидаги макроиқтисодий ва стратегик чоралар кўрилиши мақсадга мувофиқдир:

1.Транспорт-логистика йўлакларини диверсификация қилиш: Геосиёсий зиддиятларнинг салбий таъсирини камайтириш мақсадида Транскаспий темир йўли лойиҳасини жадаллаштириш ҳамда "Ўрта йўлак" (Транскаспий маршрути) доирасида Марказий Осиё давлатлари ва Кавказ минтақаси билан божхона ва транзит тартибларини тўлиқ рақамлаштириш ва унификация қилиш лозим.

2.Ички макроиқтисодий буферларни мустаҳкамлаш: Глобал инфляция шокларидан ҳимояланиш учун озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, стратегик қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ички захираларини ошириш ва импорт ўрнини босиш дастурларини, айниқса юқори технологик маҳсулотлар қисмида чуқурлаштириш зарур.

3.Молиявий бозорлар ва валюта захираларини диверсификациялаш: Глобал молиявий тизимдаги кутблашув ва санкциялар хавфи шароитида, Марказий банк олтин-валюта захиралари таркибини диверсификация қилиш, асосий савдо ҳамкорлари билан ўзаро ҳисоб-китобларда миллий валюталар улушини босқичма-босқич ошириш ва муқобил халқаро тўлов тизимлари билан интеграцияни таъминлаш стратегик аҳамиятга эга.

Хулоса қилиб айтганда, янги геоиқтисодий реаллик миллий иқтисодиётлардан фақатгина мослашувчанликни эмас, балки ташқи шокларга нисбатан юқори даражадаги резистентликни (chidamlilikni) яратишни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1.Caldara, D., & Iacoviello, M. (2022). Measuring Geopolitical Risk. *American Economic Review*, 112(4), 1194-1225.
- 2.International Monetary Fund (IMF). (2024). *World Economic Outlook: Steady but Slow: Resilience amid Divergence*. Washington, DC: IMF Publications.
- 3.World Bank. (2025). *Global Economic Prospects*, January 2025. Washington, DC: World Bank Group.
- 4.UNCTAD. (2024). *Review of Maritime Transport 2024: Navigating Stormy Waters*. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.
- 5.Carrière-Swallow, Y., Deb, P., Furceri, D., Jiménez, D., & Ostry, J. D. (2023). *Shipping Costs and*

Inflation. *Journal of International Money and Finance*, 130, 102771.

6. Aiyar, S., Ilyina, A., & others. (2023). Geoeconomic Fragmentation and the Future of Multilateralism. *IMF Staff Discussion Notes*, No. 2023/001.

7. Baldwin, R., & Freeman, R. (2022). Risks and Global Supply Chains: What We Know and What We Need to Know. *Annual Review of Economics*, 14, 153-180.

8. Arslanalp, M. S., Eichengreen, B., & Simpson-Bell, C. (2022). The Stealth Erosion of Dollar Dominance and the Rise of Nontraditional Reserve Currencies. *Journal of International Economics*, 138, 103656.

9. Ahn, D. P., & Ludema, R. D. (2020). The sword and the shield: The economics of targeted sanctions. *European Economic Review*, 130, 103587.

10. World Trade Organization (WTO). (2025). *Global Trade Outlook and Statistics: Resilience in an Era of Geopolitical Tensions*. Geneva: WTO Publications.

11. Gopinath, G. (2024). Cold War II? Preserving Economic Cooperation Amid Geoeconomic Fragmentation. *IMF Working Paper*, 2024/012.

12. Asian Development Bank (ADB). (2024). *Asian Development Outlook: Navigating Geopolitical Risks in Central Asia*. Manila: ADB.

**Муаллиф(лар) хақида / Сведения об авторе /
Author details**

Остонов Эгамберди, Қарши давлат университети иқтисодиёт кафедраси доценти, иқтисодиёт фанлари номзоди / Останов Эгамберди доцент кафедры экономики Қаршинского государственного университета, кандидат экономических наук / Ostonov Egamberdi, Associate Professor at the Department of Economics, Karshi State University, Candidate of Economic Sciences

E-mail: ostonov1948@gmail.com

САНОАТ КОРХОНАЛАРИНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЯНГИ ИННОВАЦИОН ЙЎНАЛИШЛАРИ: ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА ТАҲЛИЛ

Рўзиқулов Жамшид Улугбек ўғли

НОВЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ: АНАЛИЗ НА ПРИМЕРЕ КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Рузикулов Жамшид Улугбек угли

NEW INNOVATIVE DIRECTIONS FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES: AN ANALYSIS BASED ON THE CASE OF KASHKADARYA REGION

Roziqulov Jamshid Ulugbek ugli

Аннотация. Бугунги глобаллашув, шиддатли иқтисодий рақобат ва экологик трансформациялар шароитида саноат корхоналарини барқарор ривожлантириш ҳамда уларнинг халқаро ва маҳаллий бозорлардаги рақобатбардошлигини ошириш ўта муҳим илмий-амалий аҳамият касб этмоқда. Ушбу тадқиқотнинг асосий мақсади саноат корхоналарида инновацион бошқарув тизимларини ва ESG (Environmental, Social, and Governance – Экологик, ижтимоий ва корпоратив бошқарув) тамойилларини жорий этишнинг иқтисодий самарадорлигини эмпирик баҳолашдан иборат. Тадқиқот жараёнида Қашқадарё вилоятининг йирик саноат мажмуалари, хусусан, Шўртан газ-кимё мажмуаси ва Муборак газни қайта ишлаш заводи ҳамда ҳудуддаги бошқа саноат кластерлари фаолияти эконометрик, статистик ва қиёсий таҳлил методлари ёрдамида чуқур ўрганилди. Тадқиқотнинг якуний натижалари шуни кўрсатдики, ишлаб чиқариш жараёнларига "яшил" инновациялар ва Интеграциялашган яшил бошқарув (IGM - Integrated Green Management) моделларини жорий этиш энергия сарфини ўртача 30 фоизга камайтиришга, углерод эмиссиясини 19-40 фоизга қисқартиришга ва чиқиндилар ҳажмини 21 фоизга пасайтиришга бевосита хизмат қилади. Бундан ташқари, ресурстежамкор технологияларни қўллаш орқали корхоналарнинг операцион харажатлари кескин қисқариши ва инвестицион жозибадорлиги ортиши тасдиқланди. Олинган илмий ҳулосалар асосида саноат кластерларининг инвестицион салоҳиятини кенгайтириш ва ҳудудий иқтисодиётнинг глобал рақобатбардошлигини мустаҳкамлаш бўйича мақсадли ташкилий-иқтисодий механизмлар ҳамда стратегик таклифлар ишлаб чиқилди.

Калит сўзлар. барқарор ривожланиш, саноат кластерлари, ESG тамойиллари, яшил иқтисодиёт, инновацион бошқарув, Қашқадарё вилояти, инвестицион жозибадорлик, энергия тежамкорлиги, рақобатбардошлик.

Аннотация. В условиях современной глобализации, интенсивной экономической конкуренции и экологических трансформаций устойчивое развитие промышленных предприятий и повышение их конкурентоспособности на международных и внутренних рынках приобретают исключительно важное научно-практическое значение. Основной целью данного исследования является эмпирическая оценка экономической эффективности внедрения инновационных систем управления и принципов ESG (экологическое, социальное и корпоративное управление) на промышленных предприятиях. В процессе

исследования с помощью эконометрических, статистических и сравнительных методов глубоко проанализирована деятельность крупных промышленных комплексов Кашкадарьинской области, в частности Шуртанского газохимического комплекса, Мубарекского газоперерабатывающего завода и других региональных промышленных кластеров. Итоговые результаты исследования наглядно показали, что внедрение «зеленых» инноваций и моделей интегрированного зеленого управления (IGM - Integrated Green Management) в производственные процессы напрямую способствует снижению энергопотребления в среднем на 30 процентов, сокращению выбросов углерода на 19-40 процентов и уменьшению объемов отходов на 21 процент. Кроме того, подтверждено, что за счет применения ресурсосберегающих технологий операционные затраты предприятий резко сокращаются, а их инвестиционная привлекательность возрастает. На основе полученных научных выводов разработаны целевые организационно-экономические механизмы и стратегические предложения по расширению инвестиционного потенциала промышленных кластеров и укреплению глобальной конкурентоспособности региональной экономики.

Ключевые слова: устойчивое развитие, промышленные кластеры, принципы ESG, зеленая экономика, инновационное управление, Кашкадарьинская область, инвестиционная привлекательность, энергосбережение, конкурентоспособность.

Abstract. In the conditions of contemporary globalization, intense economic competition, and ecological transformations, the sustainable development of industrial enterprises and the enhancement of their competitiveness in international and domestic markets are of paramount scientific and practical importance. The primary objective of this study is to empirically evaluate the economic efficiency of implementing innovative management systems and ESG (Environmental, Social, and Governance) principles in industrial enterprises. During the research, the activities of large industrial complexes in the Kashkadarya region, particularly the Shurtan Gas Chemical Complex, the Mubarek Gas Processing Plant, and other regional industrial clusters, were deeply analyzed using econometric, statistical, and comparative analysis methods. The final results of the study demonstrated that the introduction of "green" innovations and Integrated Green Management (IGM) models into production processes directly contributes to an average 30 percent reduction in energy consumption, a 19-40 percent decrease in carbon emissions, and a 21 percent decline in waste volumes. Furthermore, it was confirmed that through the application of resource-saving technologies, the operational costs of enterprises are sharply reduced, and their investment attractiveness increases. Based on the derived scientific conclusions, targeted organizational and economic mechanisms and strategic proposals were developed to expand the investment potential of industrial clusters and strengthen the global competitiveness of the regional economy.

Keywords. sustainable development, industrial clusters, ESG principles, green economy, innovative management, Kashkadarya region, investment attractiveness, energy conservation, competitiveness.

КИРИШ

Замонавий иқтисодиёт назариясида саноат корхоналарининг инновацион ривожланиш йўли қўшимча қиймат яратишнинг асосий манбаи бўлиб ҳисобланади ва саноат ишлаб чиқаришининг узок муддатли ва кучли иқтисодий ўсиши учун асосий имконият сифатида тан олинади [1]. Бугунги кунда глобал иқтисодий рақобатнинг кескинлашуви, иқлим ўзгаришлари ва табиий ресурслар тақчиллиги саноат субъектлари олдида мутлақо янги стратегик вазифаларни қўймоқда. Аънанавий ишлаб чиқариш технологияларига асосланган ёндашувлар эндиликда ўз самарасини йўқотмоқда, натижада, саноат субъектларининг ривожланиши учун инновацион моделларни жорий этиш зарурияти юзага келмоқда. Аънанавий моделлардан воз кечиб, экологик тоза, ресурстежамкор ва ижтимоий масъулиятли бизнес моделларига ўтиш эндиликда ихтиёрий танлов эмас, балки глобал бозорда рақобатбардошликни сақлаб қолиш ва етакчилик қилишнинг ягона шартига айланди [2].

Ушбу мураккаб трансформация жараёнида ESG (Экологик, Ижтимоий ва Корпоратив бошқарув) тамойиллари саноат корхоналарида инновацион фаолликни рағбатлантирувчи асосий драйвер сифатида намоён бўлмоқда. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, "яшил" инновациялар ESG ва корхона рақобатбардошлиги ўртасида воситачи (mediator) ролини ўйнайди ва бу тамойилларни жорий этган

корхоналар тадқиқот ва ишланмаларга (R&D) кўпроқ сармоя киритадилар [3]. Бу эса ўз навбатида ресурстежамкор технологиялар ва янги экологик маҳсулотлар яратилишига бевосита олиб келади.

Ўзбекистон Республикасида ҳам иқтисодиёт тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш борасида амалга оширилаётган саъй-ҳаракатлар доирасида саноат корхоналарини юқори даражадаги замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Давлат раҳбари томонидан ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилашга қаратилган фаол инвестиция сиёсати олиб борилмоқда. Мамлакатимизнинг 2030 йилгача бўлган мўлжалланган "яшил" иқтисодиётга ўтиш стратегияси саноат секторини экологик модернизация қилишнинг асосий дастуриламали ҳисобланиб, энергия самарадорлигини ошириш ва қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишни мақсад қилган.

Ушбу тадқиқот доирасида биз Қашқадарё вилоятининг саноат салоҳиятини, хусусан, вилоят иқтисодиётининг локомотивлари ҳисобланган Шўртан газ-кимё мажмуаси ва Мубарак газни қайта ишлаш заводи мисолида йирик саноат кластерларини барқарор ривожлантириш имкониятларини таҳлил қиламиз. Минтақавий долзарблик нуктаи назаридан, Қашқадарё вилояти улкан углеводород захираларига эга бўлиши билан бирга, ушбу ресурсларни қайта

ишлаш жараёнида атроф-муҳитга катта миқдорда техноген таъсир кўрсатадиган экологик нозик ҳудуд ҳисобланади. Ҳудудларда инновацион фаолият билан шуғулланувчи саноат корхоналари фаолиятини янада такомиллаштириш ва Қашқадарё вилоятида кўшимча кичик саноат зоналарини ташкил этиш каби қарорлар минтақада саноат-инновацион кластерларни шакллантиришга замин яратмоқда [4]. Мақолада саноат корхоналарида инновацион бошқарув тизимларини ва яшил энергетика лойиҳаларини жорий этиш нафақат экологик мувозанатни сақлаш, балки ҳудудий саноат рақобатбардошлигини ошириш ҳамда хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг (инвестицион жозибадорлик) фундаментал асоси эканлиги кенг қамровли илмий далиллар ва эконометрик ҳисоб-китоблар орқали асослаб берилади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Мазкур илмий тадқиқот ишида саноат корхоналарини барқарор ривожлантириш ва инновацияларни жорий этишнинг иқтисодий самарадорлигини комплекс баҳолаш мақсадида замонавий илмий-услубий ёндашувлар ва эмпирик таҳлил методлари кенг қўлланилди. Тадқиқотнинг методологик асосини тизимли таҳлил, қиёсий метод ва математик статистика усуллари ташкил этади.

Биринчи навбатда, Қашқадарё вилоятидаги йирик саноат мажмуалари (Шўртан ГKM ва Муборак ГКИЗ) фаолиятига доир панел маълумотлар (panel data) базаси шакллантирилди. Ушбу маълумотлар асосида эконометрик моделлаштириш амалга оширилиб, энг кичик квадратлар усули (Ordinary Least Squares - OLS) ёрдамида корхоналарнинг экологик инновацияларга йўналтирган инвестиция ҳажми ва уларнинг якуний молиявий натижалари (операцион рентабеллик, соф фойда маржаси) ўртасидаги корреляцион ва регрессион боғлиқлик аниқланди. Ушбу ёндашув инновацион лойиҳаларнинг молиявий қайтими (ROI) ва капиталлашув даражасини аниқ ўлчаш имконини берди.

Шунингдек, корхоналарнинг техник, иқтисодий ва экологик даражасини баҳолаш мақсадида илмий адабиётларда кенг эътироф этилган "Интеграциялашган яшил бошқарув" (IGM - Integrated Green Management) концептуал моделидан фойдаланилди [5]. IGM модели ўзида экологик, иқтисодий ва институционал тамойилларни бирлаштирган кўп ўлчовли бошқарув тизими бўлиб, у корхоналардаги ресурслар сарфи ва чиқиндилар миқдорини математик моделлаштириш орқали баҳолашга хизмат қилади [6]. Интеграл баҳолаш натижаларини верификация қилиш, яъни тасдиқлаш учун эксперт баҳолаш (expert evaluation) методи ҳам амалиётга татбиқ этилди. Бунда кимё ва ёқилғи-энергетика саноатида бошқарув ҳамда илмий

лойиҳаларда бевосита иштирок этган юқори малакали мутахассисларнинг объектив хулосалари жамланди.

Бундан ташқари, қиёсий таҳлил (comparative analysis) усули ёрдамида Шўртан ва Муборак саноат кластерлари фаолиятидаги асосий экологик ва иқтисодий кўрсаткичлар (энергия сарфи интенсивлиги, углерод изи, ишлаб чиқариш чиқиндилари ҳажми, маҳсулот таннархи) инновацияларни жорий этишдан олдинги (2019 йилгача) ва кейинги (2020-2024 йиллар) даврлар кесимида чуқур таққосланди. Ушбу усуллар мажмуи тадқиқот объектидаги муаммоларни тизимлаштириш, яшил иқтисодиёт тамойилларининг ишлаб чиқариш самарадорлигига таъсирини дескриптив статистика воситасида изоҳлаш ва саноат тармоқларининг инвестицион салоҳиятини очиқ бериш учун мустаҳкам илмий пойдевор яратди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Қашқадарё вилоятининг йирик саноат мажмуаларида олиб борилган комплекс таҳлилларимиз ва эконометрик ҳисоб-китоблар шуни яққол кўрсатдики, саноат ишлаб чиқаришини инновацион модернизация қилиш ва "яшил" технологияларни изчил жорий этиш корхоналарнинг иқтисодий барқарорлигини таъминлашда бекиёс аҳамиятга эга. Хусусан, Шўртан газ-кимё мажмуаси ва Муборак газни қайта ишлаш заводида ресурстежамкор ҳамда энергия самарадор технологияларнинг татбиқ этилиши маҳсулот таннархини сезиларли даражада пасайтириб, уларнинг хорижий ва маҳаллий инвесторлар учун жозибадорлигини кескин оширди.

Эмпирик тадқиқотлар натижалари шуни тасдиқламоқдаки, саноатда қайта тикланувчи энергия манбаларидан, хусусан, қуёш энергиясидан кенг қўламда фойдаланиш орқали электр энергияси сарфини ўртача 30 фоизга, карбон (углерод) эмиссиясини 40 фоизга ва умумий операцион харажатларни 25 фоизга қадар камайтириш имконияти тўлиқ мавжуд [7]. Бу кўрсаткичлар саноат корхоналари учун нафақат юқори экологик фойда келтиради, балки бевосита нарх рақобатдошлигини оширувчи асосий иқтисодий омил бўлиб хизмат қилади. Шунингдек, саноат кластерлари доирасида "Интеграциялашган яшил бошқарув" (IGM) моделини қўллаш натижалари ҳам ўта юқори амалий аҳамиятга эга эканлиги ўз исботини топди. Олинган маълумотларга кўра, ушбу IGM бошқарув механизмлари ишлаб чиқариш самарадорлигини 30 фоизга оширади, шу билан бирга CO₂ ташламаларини 19 фоизга ва ишлаб чиқариш чиқиндиларини 21 фоизга қисқартиради.

Қуйидаги 1-расмда саноат корхоналарида яшил инновациялар ва ESG тамойилларини жорий этишнинг концептуал-моделли тасвири келтирилган.

1-расм: Саноат корхоналарида яшил инновацияларни жорий этишнинг интеграциялашган модели (IGM)

Ушбу схема ESG тамойилларининг иқтисодий, ижтимоий ва экологик жиҳатларини бирлаштирган ҳолда, саноат кластерларида инвестицион жозибadorлик, ресурс тежамкорлиги, рақамли мониторинг ва барқарор ўсишнинг узвий боғлиқлигини намоиш этади. Моделнинг марказида барқарор рақобат устунлиги ва айланма иқтисодиёт тамойиллари ётади).

Корхоналардаги инновацион фаолиятнинг молиявий кўрсаткичларга реал таъсирини аниқлаш мақсадида қиёсий статистика шакллантирилди. Қуйидаги 1-жадвалда Қашқадарё вилоятининг йирик газ-кимё саноати мисолида аъъанавий ва инновацион (IGM асосидаги) бошқарув моделларининг молиявий натижалари ўзаро солиштирилган.

1-жадвал

Корхоналарда инновацион фаолиятнинг молиявий кўрсаткичлари (ўртача йиллик қийматда)

Молиявий-иқтисодий кўрсаткичлар	Аъъанавий бошқарув модели (Инновациягача)	Яшил инновацион бошқарув модели (ESG ва IGM)	Ўзгариш суръати (Фоизда / Пунктда)
Умумий операцион харажатлар (Энергия ва хомашё)	100% (Базавий кўрсаткич)	75%	- 25.0% (Тежамкорлик)
R&D (Илмий тадқиқот ва ишланмалар) учун инвестициялар улуши	1.2%	4.8%	+ 300% (Кескин ўсиш)
Ишлаб чиқариш самарадорлиги индекси	100%	130%	+ 30.0% (Ўсиш)
Инвестицияларнинг копланиш даражаси (ROI)	11.5%	18.2%	+ 6.7 пункт
Соф фойда маржаси (Net Profit Margin)	8.4%	14.1%	+ 5.7 пункт

1-жадвал маълумотларининг эконометрик таҳлили шуни тасдиқлайдики, саноат корхоналари ўзларининг R&D (тадқиқот ва ишланмалар) харажатларини ҳамда "яшил" технологияларга йўналтирилган капитал кўйилмаларини кескин оширганига қарамай, умумий операцион харажатлар 25 фоизга қисқарган. Бу дисперсия, биринчи навбатда, энергия истеъмоли ва хомашё сарфининг оптималлашуви ҳамда чиқиндиларнинг камайиши билан бевосита изоҳланади. Ушбу кўрсаткичлар ресурслардан тежамли фойдаланиш, чиқиндиларни камайтириш ва экологик барқарорликни

таъминлашда муҳим аҳамиятга эгадир. ESG тизимлари асосида бошқариладиган инвестициялар рентабеллик даражасини (ROI) 11.5 фоиздан 18.2 фоизга кўтарди, бу эса йирик саноат лойиҳаларини молиялаштириш учун халқаро инвесторлар ишончини оқлашда энг кучли фундаментал востадир. Ишлаб чиқариш самарадорлигини ўлчовчи бу асосий кўрсаткичлар орқали корхона фаолияти тўғрисида тўлиқ ва таҳлилий маълумот олиш мумкин.

Иккинчи муҳим жиҳат — бу экологик инновацияларнинг бевосита макро ва

микроиқтисодий нафи ҳисобланади. Қуйидаги 2-жадвалда атроф-муҳитга таъсирни юмшатиш ва "яшил" лойиҳаларни амалга ошириш орқали

эришилган иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари батафсил акс эттирилган.

2-жадвал

Экологик инновацияларни жорий этишдан олинadиган иқтисодий самара (Шўртан ва Муборак sanoat кластерлари мисолида)

Экологик инновация ва технология тури	Асосий экологик ва техник натижа	Иқтисодий тежамкорлик ва қўшимча қиймат	Рақобатбардошликка стратегик таъсири
Қуёш ва қайта тикланувчи энергияни интеграциялаш	Электр энергияси сарфини 30% га, углерод эмиссиясини 40% га камайтириш	Энергетика харажатларининг кескин пасайиши, ресурс тежамкорлиги	Маҳсулот таннархининг арзонлашуви, очик бозорда устунлик
Углерод ташламаларини бошқариш ва тутиб қолиш (Carbon Capture)	CO ₂ ташламаларини 19% га қисқартириш	Экологик солиқ ва жарималардан озод бўлиш, квоталар савдоси	Халқаро бозорга чиқишда "яшил сертификат"ларга эга бўлиш
Сув ва хомашё ресурсларини ёпиқ циклда қайта ишлаш	Тоза сув истеъмолини камайтириш, оқова сувни қайта тиклаш	Инфратузилма харажатларини оптималлаштириш	Глобал ресурс тақчиллиги шароитида барқарор узлуксизлик
Қаттиқ чиқиндиларни қайта ишлаш (Circular Economy)	Ишлаб чиқариш чиқиндиларини 21% га камайтириш	Иккиламчи хомашёдан олинadиган қўшимча даромад	Мутлақо янги қўшимча қиймат занжирини яратиш

Мазкур 2-жадвал таҳлили шуни эмпирик жиҳатдан тасдиқлайдики, айланма иқтисодиёт (circular economy) ва экологик ташаббуслар sanoat корхоналари учун фақатгина ижтимоий масъулият ёки харажат манбаи эмас, балки аниқ молиявий фойда келтирувчи ва рискларни камайтирувчи муҳим активлардир. Масалан, Шўртан газ-кимё мажмуасида чиқиндиларни 21 фоизга қисқартириш орқали ишлаб чиқариш жараёнидаги йўқотишлар минималлаштирилади ва хомашёнинг фойдали иш коэффициентини максимал даражага кўтарилади. Қўлам самараси (economies of scale) қонуниятига мувофиқ, ишлаб чиқариш ҳажми кенгайганда бундай энергия тежамкор технологияларнинг самарадорлиги экспоненциал равишда ошиб боради. Натижада, корхоналар ишлаб чиқариш қувватларидан тўлиқ фойдаланиш ва ишчилар сонини кўпайтиришга эришади.

Қашқадарё вилоятининг sanoat корхоналари мисолида олинган ушбу илмий натижаларни жаҳон тажрибаси билан таққослаш, инновацион бошқарувдаги ютуқлар ва мавжуд муаммоларни янада чуқурроқ англашга ёрдам беради. Жумладан, глобал миқёсда sanoatнинг экологик-иқтисодий трансформациясини Европадаги ESG тамойилларига асосланган катъий тартибга солиш модели, Япониянинг "Kaizen" (узлуксиз такомиллашув) ва Умумий сифат бошқаруви (TQM) маданияти, шунингдек, Хитойнинг "Экологик цивилизация" давлат сиёсати белгилаб бермоқда. Бизнинг тадқиқотимизда қўлланилган ва юқори самарадорлиги исботланган IGM (Интеграциялашган яшил бошқарув) модели ушбу илғор халқаро парадигмаларни ўзида мужассам этган бўлиб, ривожланаётган иқтисодиётлар, хусусан Ўзбекистоннинг ўзига хос шароити учун

мослаштирилган гибрид тизим сифатида ўзини тўлиқ оқлади.

Шу билан бирга, илмий муҳокамалар шуни кўрсатадики, sanoat корхоналарини инновацион ривожлантириш ва "яшил" технологияларни татбиқ этиш жараёни қатор объектив ва субъектив тўсиқлар билан тўқнашмоқда. Биринчидан, инновацияларни молиялаштиришдаги молиявий ресурс етишмовчилиги ва халқаро инвестиция лойиҳаларини бошқариш тизимидаги рисклар муҳим муаммо бўлиб қолмоқда. Йирик экологик ва инновацион инвестиция лойиҳалари одатда узок муддатли қопланиш даврига эга бўлади. Илмий адабиётларда таъкидланганидек, халқаро инвестиция лойиҳаларини бошқаришда рискларни бошқаришнинг молиявий жиҳатлари корхоналар иқтисодий хавфсизлигининг ажралмас қисми ҳисобланади [9]. Бундай йирик лойиҳаларда молиявий рискларни камайтириш учун марказлашган ва марказлашмаган жамғармалар маблағлари, хорижий инвестициялар ва кредитларни тўғри ўзлаштириш ҳамда улардан самарали фойдаланиш механизмлари янада такомиллаштирилиши лозим.

Иккинчидан, корхоналарда қўшилган қийматни бошқаришни жорий этишдаги тўсиқлар (barriers to the implementation of value management) ва рақамли трансформация ҳамда экологик менежмент талабларига тўлиқ жавоб берадиган юқори малакали кадрлар тақчиллиги кузатишмоқда [9]. Жаҳон тажрибаси шуни тасдиқлайдики, инновацион маҳсулотлар яратишдаги рақобат устунлиги бевосита лойиҳалаш усулларига, ходимларнинг интеллектуал салоҳиятига ва корпоратив маданиятга таянади. Инновациянинг мультипликатив самараси нафақат ускуналарни физик янгилашда, балки корпоратив маданиятни ўзгартириш ва ишлаб

чиқариш жараёниларида сунъий интеллект, Big Data каби рақамли моделларни (digital finance) қўллаш орқали намоён бўлади [10]. Инвестицион лойиҳаларни баҳолашда йўл қўйиладиган хатоларни камайтириш ва кичик ҳамда ўрта бизнес корхоналарида экологик барқарорликни мослаштиришдаги ижтимоий тўсиқларни енгиб ўтиш (social barriers to sustainable innovation) бугунги кун саноат бошқарувининг энг долзарб баҳталаб мавзуларидан бири бўлиб қолмоқда. Шу сабабли, раҳбарият ва бошқарув қарорларини қабул қилувчилар IGM ва ESG моделлари орқали барқарор иқтисодий ривожланишни ўзларининг узоқ муддатли мақсадларига интеграция қилишлари шарт.

ХУЛОСАВА ТАКЛИФЛАР

Саноат корхоналарининг рақобат устунлиги асосида барқарор ривожланиши — бу кўп қиррали, мураккаб ва узлуксиз динамик жараён бўлиб, у чуқур иқтисодий, ижтимоий, экологик ва институционал ўзгаришларни талаб қилади. Қашқадарё вилоятининг саноат мажмуалари (Шўртан ГКМ ва Муборак ГҚИЗ) мисолида олиб борилган кенг қамровли эконометрик тадқиқот ва қиёсий таҳлиллар натижасида қуйидаги якуний илмий хулосалар ҳамда таъкилий-иқтисодий тақлифлар ишлаб чиқилди:

1. Стратегик интеграция зарурати: Барқарор ривожланиш корхонанинг асосий стратегик мақсадига (core strategy) айланиши керак. Уч ўлчовли фойда концепцияси (Triple Bottom Line) ва ESG тамойиллари шунчаки корпоратив имиж учун яратилган "қўшимча" элемент эмас, балки аниқ молиявий қўшимча қиймат яратишнинг марказий драйвери сифатида қабул қилиниши лозим.

2. Ресурслар самарадорлиги ва айланма иқтисодиёт: Саноат корхоналари зудлик билан ресурстежамкор технологияларга ва айланма бизнес моделларига (circular economy) фаол ўтишлари зарур. Эмпирик натижаларимиз кўрсатганидек, қуёш энергияси ва IGM моделини жорий этиш орқали корхоналар энергия сарфини 30 фоизга, чиқиндиларни 21 фоизга қисқартириши ва операцион харажатларни кескин камайтириб, глобал рақобатбардошлигини ошириши мумкин.

3. Давлат ва хусусий сектор ҳамкорлигини кучайтириш: Ўзбекистонда барқарор ривожланишни таъминлаш ва "яшил" мақсадларга эришиш учун давлат ҳамда хусусий сектор ҳамкорлигини кенгайтириш лозим. Яшил инвестицияларни жалб қилувчи корхоналарга махсус солиқ ва божхона имтиёзлари бериш механизми кенгайтирилиши, инновацион инфратузилмалар (технопарклар, кластерлар) яратилиши давлат томонидан қўллаб-қувватланиши зарур.

4. Халқаро стандартлар ва сертификатлаштириш: Глобал экспорт бозорларига чиқишни мақсад қилган маҳаллий саноат корхоналари халқаро ESG рейтингларида фаол иштирок этишлари ва ISO (масалан, ISO 14001, ISO 50001) каби экологик ҳамда энергетик бошқарув сертификатларига эга бўлишлари стратегик ва иқтисодий заруриятдир.

Хулоса қилиб айтганда, келажакдаги саноат корхонаси — бу нафақат хомашёни қайта ишловчи ишлаб чиқариш маркази, балки инсон, табиат ва технология ўртасидаги узвий уйғунликни таъминловчи, мослашувчан (resilient) ва инновацион тизимдир. Интеграциялашган яшил бошқарув (IGM) моделига тўлиқ ўтиш Қашқадарё вилояти ҳамда бутун республика саноатини минтақавий ва глобал миқёсда янги сифат босқичига олиб чиқишга, пировардида эса мамлакатнинг инвестицион жозибадорлигини юксалтиришга тўлиқ кафолат беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Н.Рўзиева, Саноат корхоналарини инновацион ривожлантиришнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари, "Рақамли иқтисодиёт" илмий-электрон журнали, 15-сон, 2026. Линк: <https://cyberleninka.ru/article/n/sanoat-korxonalarini-innovatsion-rivojlantirishning-iqtisodiy-samaradorligini-oshirish-yo-llari>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 декабрдаги "Ўзбекистон Республикасининг 2023 — 2025 йилларга мўлжалланган инвестиция дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида" ПҚ-459-сонли қарори, манба: <https://lex.uz/docs/6329448>
3. Н.Хасанова, Саноат корхоналарида инновацион ривожланишнинг назарий асослари. October 2025 *Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil* 3(10):215-222, DOI:[10.60078/2992-877X-2025-vol3-iss10-pp215-222](https://doi.org/10.60078/2992-877X-2025-vol3-iss10-pp215-222)
4. Ivanov, A. S. (2024). Enhancing Industrial Sustainability in Uzbekistan through Solar Energy Adoption in Reducing Costs and Carbon Emissions. *Journal of Engineering, Technology & Applied Science*, 6(3), 141-152..
5. Nabiyeu, B. (2025). Scientific Justification of an Integrated Green Management Concept in Enterprise Governance. *Advances in Science and Sustainability*, 01(08), 13-17..
6. ResearchGate. (2025). Sustainability and Competitive Advantage: The Impacts of ESG Practices on Business Performance..
7. Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. (2010). *Economics*. McGraw-Hill Education (Resource efficiency in industry)..
8. Kurovsky, S. V., Mishin, D. A., & Shugaev, M. O. (2024). Sustainable development as a key trend in the implementation of international investment projects. *Construction Economics*, (10), 326-330..
9. Lin, X., Mazlan, A. N., & Ismail, S. (2022). Barriers to the implementation of value management in small construction projects. *Journal of Building Engineering*, 54, 104639..
10. Integration of Corporate Culture and Industrial Efficiency: a Comparative Analysis of Uzbekistan's Regions Using Digital Technologies and Artificial Intelligence. *Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance*..

11. Triple bottom line and Sustainable Economic Development Theory. American Public Gardens Association.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Рўзиқулов Жамшид Улугбек ўғли, Қарши давлат университети тадқиқотчиси / Рузикулов Жамшид Улугбек ўгли, исследователь Каршинского государственного университета / Roziqulov Jamshid Ulugbek ugli, Researcher at Karshi State University.

E-mail: jamshidruziqulov015@gmail.com

ЭКОСИСТЕМНАЯ МОДЕЛЬ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА, АРХИТЕКТУРА УПРАВЛЕНИЯ И РИСКИ

Очилов Акрам Одилович, Раимов Мирзохид Шухрат угли

TIJORAT BANKINING EKOTIZIM MODEL, BOSHQARUV ARXITEKTURASI VA RISKLAR

Ochilov Akram Odilovich, Raimov Mirzohid Shuxrat o'g'li

ECOSYSTEM MODEL OF A COMMERCIAL BANK, MANAGEMENT ARCHITECTURE AND RISKS

Ochilov Akram Odilovich, Raimov Mirzohid Shukhrat ugli

Аннотация. В статье исследуется экосистемная модель коммерческого банка как форма организации бизнеса в условиях цифровой экономики. Обоснованы принципиальные отличия экосистемной модели от классической банковской, систематизированы три типа архитектуры управления экосистемой и предложены критерии выбора между ними. На материалах двух крупнейших экосистем Узбекистана — Uzum и TBC Uzbekistan — установлено, что экосистемная модель обеспечивает существенно более высокую доходность на единицу кредитного портфеля: TBC Uzbekistan, формируя 1,89% кредитного портфеля банковского сектора, обеспечивает 4,3% его чистой прибыли, что в 2,28 раза выше среднего уровня. Одновременно выявлен ключевой риск модели — опережающий рост кредитования по отношению к депозитной базе (соотношение 170,7% против 149,4% по сектору). Разработана карта рисков экосистемной модели с указанием инструментов управления и предложены меры регуляторного характера с учётом опыта Банка России по введению риск-чувствительного лимита.

Ключевые слова: банковская экосистема, платформенная модель, цифровая трансформация, архитектура управления, иммобилизованные активы, риск-чувствительный лимит, конфликт интересов, суперприложение, конкурентоспособность банка.

Annotatsiya. Maqolada tijorat bankining ekotizim modeli raqamli iqtisodiyot sharoitidagi biznesni tashkil etish shakli sifatida tadqiq etilgan. Ekotizim modelining klassik bank modelidan tub farqlari asosan, ekotizimni boshqarish arxitekturasining uchta turi tizimlashtirilgan. O'zbekistonning ikkita yirik ekotizimi — Uzum va TBC Uzbekistan materiallari asosida ekotizim modeli kredit portfeli birligiga sezilarli darajada yuqori daromad ta'minlashi aniqlangan: TBC Uzbekistan bank sektori kredit portfelining 1,89 foizini shakllantirgani holda uning sof foydasining 4,3 foizini beradi, bu o'rtacha darajadan 2,28 barobar yuqori. Shu bilan birga modelning asosiy riski — kreditlashning depozit bazasidan ildamlab o'sishi (170,7 foizga qarshi sektor bo'yicha 149,4 foiz) aniqlangan.

Kalit so'zlar: bank ekotizimi, platforma modeli, raqamli transformatsiya, boshqaruv arxitekturasini, immobilizatsiyalangan aktivlar, risk-sezgir limit, manfaatlar to'qnashuvi, superilova, bank raqobatbardoshligi.

Abstract. The article examines the ecosystem model of a commercial bank as a form of business organisation in the digital economy. The fundamental differences between the ecosystem model and the classical banking model are substantiated, three types of ecosystem management architecture are systematised, and criteria for choosing between them are proposed. Based on the two largest ecosystems of Uzbekistan — Uzum and TBC Uzbekistan — it is established that the ecosystem model delivers substantially higher returns per unit of loan portfolio: TBC Uzbekistan, holding 1.89% of the sector's loan portfolio, generates 4.3% of its net profit, which is 2.28 times above the average. At the same time, the key risk of the model is identified: lending growth outpacing the deposit base (a ratio of 170.7% against 149.4% for the sector).

Keywords: banking ecosystem, platform model, digital transformation, management architecture, immobilised assets, risk-sensitive limit, conflict of interest, superapp, bank competitiveness.

ВВЕДЕНИЕ

Цифровая трансформация изменила не только каналы предоставления банковских услуг, но и саму границу банковского бизнеса. На смену модели, в которой банк конкурировал с другими банками за долю кредитного и депозитного рынка, приходит экосистемная модель: банк становится ядром сети взаимодействующих сервисов — торговых

площадок, платёжных систем, логистики, страхования, программного обеспечения для бизнеса, — удерживая клиента внутри единого цифрового контура. Конкуренция при этом смещается с уровня отдельного продукта на уровень платформы.

Для Узбекистана данный процесс перестал быть теоретической перспективой. К концу 2025 года

в стране сформировались две крупные цифровые экосистемы с банковским ядром. Экосистема Uzum, объединяющая маркетплейс Uzum Market, цифровой банк Uzum Bank, сервис рассрочки Uzum Nasiya и службу доставки Uzum Tezkor, в марте 2026 года была оценена в 2,3 млрд долларов США, что в 1,53 раза выше оценки августа 2025 года; её выручка за 2025 год составила 691 млн долларов при чистой прибыли 176 млн долларов [1; 2]. Экосистема TBC Uzbekistan, включающая TBC Bank, платёжный сервис Payme, сервис рассрочки TBC Nasiya, цифровое страхование TBC Sug'urta и SaaS-платформу BILLZ, по итогам 2025 года зарегистрировала 23 млн пользователей, а на TBC Bank и Payme приходится 20% всех транзакций в стране [3].

Масштаб явления ставит перед управленческой наукой и перед регулятором два вопроса. Первый носит организационный характер: какая архитектура управления обеспечивает эффективность экосистемы и как распределяются полномочия между банковским ядром и небанковскими участниками. Второй — пруденциальный: какие риски порождает экосистемная модель и в какой мере действующее банковское регулирование их покрывает. Опыт Банка России показывает, что второй вопрос требует специальных регуляторных решений: с 1 октября 2026 года вводится риск-чувствительный лимит на иммобилизованные активы в размере 25% капитала банка [4].

Цель исследования состоит в обосновании экосистемной модели коммерческого банка как объекта управления, систематизации типов её управленческой архитектуры и разработке карты рисков с указанием инструментов управления применительно к условиям Узбекистана.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Понятие экономической экосистемы введено в научный оборот Дж. Муром, который предложил рассматривать компанию не как участника отдельной отрасли, а как элемент бизнес-экосистемы, эволюционирующей совместно с партнёрами, поставщиками и потребителями [5]. М. Янсити и Р. Левьен развили этот подход, выделив роли участников экосистемы и обосновав понятие ключевого игрока (keystone), который создаёт и удерживает платформу, распределяя создаваемую ценность между участниками [6].

Наиболее строгое теоретическое оформление концепция получила в работе М. Джакобидеса, К. Ченнамо и А. Гоуэр. Авторы определяют экосистему через структуру взаимозависимостей между акторами, не являющимися полностью иерархически интегрированными, и вводят понятие модульной комплементарности как условия существования экосистемы: участники сохраняют самостоятельность, но ценность их продуктов возрастает при совместном использовании [7]. Р. Аднер, рассматривая экосистему как структуру,

подчёркивает, что управление ею требует не контроля, а согласования (alignment) позиций участников относительно общего ценностного предложения [8]. Данный тезис имеет прямое управленческое следствие: экосистемой нельзя управлять административными методами, характерными для банковской иерархии.

В прикладной плоскости центральное место занимает вопрос о рисках. Банк России в докладе о регулировании рисков участия банков в экосистемах указал, что вложения в непрофильные активы не создают стабильного денежного потока, обладают низкой ликвидностью и высоким риском обесценения, а потому их накопление снижает способность банка покрывать обязательства перед вкладчиками [9]. По состоянию на конец 2024 года объём иммобилизованных активов в банковской системе России достиг около 4 трлн рублей, или 20% капитала сектора, при этом у отдельных крупных банков этот показатель превышал 30% [4].

Проведённый обзор выявляет исследовательский пробел. Теоретические работы описывают экосистему как структуру взаимозависимостей, но не рассматривают специфику банка в роли ядра, где к задачам согласования добавляются пруденциальные ограничения. Регуляторные документы, напротив, детально прорабатывают вопрос иммобилизации капитала, но не затрагивают управленческую архитектуру. Настоящее исследование направлено на соединение этих двух перспектив.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Информационную базу исследования составили публичная отчётность и пресс-релизы экосистем Uzum и TBC Uzbekistan за 2025 год, данные Центра экономических исследований и реформ о банковском секторе Узбекистана, доклады и регуляторные материалы Банка России, а также научные публикации по теории экосистем. Период наблюдения охватывает 2023–2026 годы.

В работе применены методы сравнительного анализа, кейс-стади, коэффициентного анализа и типологизации. Для оценки относительной эффективности экосистемной модели использован коэффициент опережения доходности, рассчитываемый как отношение доли банка в чистой прибыли сектора к его доле в кредитном портфеле сектора:

$$K_{оп} = (P_i / P_s) : (L_i / L_s) \quad (1)$$

где: P_i — чистая прибыль банка; P_s — чистая прибыль банковского сектора; L_i — кредитный портфель банка; L_s — кредитный портфель сектора. Значение коэффициента выше единицы означает, что банк извлекает из единицы кредитных вложений больше прибыли, чем сектор в среднем.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Экосистемная модель отличается от классической банковской не масштабом, а логикой создания стоимости. Основные различия систематизированы в таблице 1.

Отличия классической и экосистемной моделей коммерческого банка³⁵

Критерий сравнения	Классическая модель	Экосистемная модель
Источник дохода	Процентная маржа и комиссии по банковским операциям	Процентный доход дополняется комиссиями платформы, торговой наценкой и доходом от подписок
Отношения с клиентом	Разовые транзакции по отдельным продуктам	Удержание клиента в едином цифровом контуре; рост числа продуктов на клиента
Источник данных	Кредитная история и внутренняя отчётность	Поведенческие данные о покупках, платежах и логистике, используемые в скоринге
Границы бизнеса	Совпадают с периметром банковской лицензии	Выходят за периметр лицензии; часть участников не поднадзорна регулятору
Структура активов	Преобладают ликвидные финансовые требования	Растёт доля непрофильных и иммобилизованных активов
Природа конкуренции	Конкуренция за долю продуктового рынка	Конкуренция платформ за время и внимание пользователя

Принципиальное управленческое следствие таблицы 1 состоит в том, что при переходе к экосистемной модели банк принимает на себя риски, природа которых не является банковской: товарные, логистические, технологические. Между тем ответственность перед вкладчиками и требования пруденциального надзора сохраняются в полном

объёме. Это несовпадение периметра рисков и периметра ответственности образует центральную управленческую проблему экосистемной модели.

На практике сложились три типа архитектуры управления экосистемой, различающиеся степенью контроля банковского ядра над участниками (таблица 2).

Таблица 2
Типы архитектуры управления банковской экосистемой³⁶

Тип архитектуры	Механизм управления	Преимущества	Ограничения и риски
Банк-центричная (владение)	Участники приобретаются в собственность и управляются административно, как подразделения группы	Полный контроль над клиентским опытом, данными и распределением доходов	Максимальная иммобилизация капитала; управленческая перегрузка; риск переноса небанковских убытков на баланс банка
Платформенная (открытая)	Банк предоставляет инфраструктуру и API, участники сохраняют самостоятельность	Низкая капиталоемкость; быстрое масштабирование; риски остаются у партнёров	Слабый контроль качества сервиса; риск утраты прямой связи с клиентом; зависимость от партнёров
Партнёрская (гибридная)	Долгосрочные соглашения и миноритарные доли без консолидации	Баланс контроля и капиталоемкости; гибкость выхода из неудачных направлений	Сложность согласования интересов; конфликт интересов при внутригрупповых сделках

Выбор архитектуры определяется тремя параметрами: достаточностью капитала банка, стратегической значимостью сервиса для клиентского пути и зрелостью рынка партнёров. Чем выше стратегическая значимость сервиса и ниже

зрелость рынка партнёров, тем сильнее аргументы в пользу банк-центричной модели; чем жёстче ограничения по капиталу, тем предпочтительнее платформенная архитектура. Существенно, что регуляторное давление на иммобилизованные

³⁵Источник: составлено автором на основе работ Moore J.F. Predators and Prey: A New Ecology of Competition (1993); Iansiti M., Levien R. The Keystone Advantage (2004); Jacobides M.G., Cennamo C., Gawer A. Towards a Theory of Ecosystems (2018).

³⁶Разработано автором.

активы смещает оптимум в сторону платформенных и партнёрских решений.

Количественные параметры двух крупнейших экосистем Узбекистана приведены в таблице 3.

Таблица 3

Ключевые показатели экосистем Uzum и TBC Uzbekistan по итогам 2025 года³⁷

Показатель	Uzum	TBC Uzbekistan
Состав экосистемы	Uzum Market, Uzum Bank, Uzum Nasiya, Uzum Tezkor	TBC Bank, Payme, TBC Nasiya, TBC Sug'urta, BILLZ
Зарегистрированные пользователи, млн	20	23
Выручка / операционный доход	691 млн долл. США	3,17 трлн сум (+64%)
Чистая прибыль	176 млн долл. США	581 млрд сум
Кредитный портфель	3,1 млрд долл. США	11,4 трлн сум (+41%)
Депозиты	3,7 млрд долл. США	6,68 трлн сум (+38%)
Объём платежей	11,1 млрд долл. США	114,45 трлн сум (+61%)
Оценка стоимости	2,3 млрд долл. США (март 2026 г.)	входит в группу TBC Bank Group
Рентабельность по чистой прибыли, %	25,5	18,3
Соотношение кредитов и депозитов, %	83,8	170,7
Доля в кредитном портфеле сектора, %	–	1,89
Доля в чистой прибыли сектора, %	–	4,30
Коэффициент опережения доходности (Коп)	–	2,28

Расчёты по формуле (1) дают ключевой результат исследования. TBC Uzbekistan, формируя лишь 1,89% кредитного портфеля банковского сектора Узбекистана, обеспечивает 4,30% его совокупной чистой прибыли. Коэффициент опережения доходности составляет 2,28, то есть каждая единица кредитных вложений в экосистемной модели приносит в 2,28 раза больше прибыли, чем в среднем по сектору. Экономическое объяснение состоит в том, что прибыль экосистемы формируется не только процентной маржой, но и комиссионными доходами платформы: объём обработанных платежей составил 114,45 трлн сум, что эквивалентно 6,2% валового внутреннего продукта страны за 2025 год.

Вместе с тем анализ выявляет и обратную сторону модели. Соотношение кредитного портфеля

и депозитов у TBC Uzbekistan составляет 170,7% при среднем показателе по сектору 149,4%. Это означает, что рост кредитования опережает формирование собственной депозитной базы и финансируется преимущественно за счёт средств материнской группы и оптового фондирования. Такая структура пассивов повышает чувствительность банка к условиям внешнего финансирования. Показательно, что у Uzum, где банковское ядро представлено Kapitalbank с традиционной депозитной базой, аналогичный показатель составляет 83,8%, то есть кредитование полностью обеспечено депозитами.

Систематизация рисков экосистемной модели и инструментов управления ими представлена в таблице 4.

³⁷ Составлено и рассчитано автором на основе пресс-релиза Uzum «Uzum Reports Strong 2025 Results» (2026); публикации TechCrunch о раунде финансирования Uzum (март 2026 г.); материала UzDaily «TBC Uzbekistan Reports 64% Growth in Operating Income and 581 Billion Soums Net Profit for 2025» (2026); данных Центра экономических исследований и реформ «Индекс активности банков» (2026).

Карта рисков экосистемной модели коммерческого банка³⁸

Вид риска	Механизм реализации	Инструменты управления
Имобилизация капитала	Накопление непрофильных активов без стабильного денежного потока и с высоким риском обесценения	Внутренний лимит на непрофильные активы в процентах от капитала; регулярная переоценка; критерии выхода из проектов
Риск ликвидности и фондирования	Опережающий рост кредитования по отношению к депозитной базе; зависимость от средств группы	Целевое соотношение кредитов и депозитов; диверсификация источников фондирования; стресс-тестирование
Конфликт интересов	Кредитование участников собственной экосистемы на нерыночных условиях; внутригрупповые сделки	Политика сделок с заинтересованностью; одобрение наблюдательным советом; раскрытие информации
Операционный и ИТ-риск	Единая технологическая платформа образует единую точку отказа для всех сервисов группы	Сегментация систем; планы обеспечения непрерывности; тестирование на проникновение; управление рисками поставщиков
Риск данных	Использование поведенческих данных клиентов за пределами цели их сбора	Политика управления данными; согласие клиента; разграничение доступа между участниками экосистемы
Регуляторный арбитраж	Часть участников экосистемы находится вне периметра банковского надзора	Консолидированный надзор на уровне группы; отчётность по всем участникам
Репутационное заражение	Сбой или скандал в небанковском сервисе переносится на восприятие банка	Единые стандарты качества; управление брендом; протокол кризисных коммуникаций

ОБСУЖДЕНИЕ

Полученные результаты позволяют охарактеризовать экосистемную модель как источник конкурентного преимущества, сопровождающийся качественно новым профилем рисков. Значение коэффициента опережения доходности 2,28 подтверждает, что модель обеспечивает более высокую отдачу на единицу кредитных вложений. Однако природа этого преимущества не является банковской: оно формируется комиссионными доходами платформы и эффектом удержания клиента, а следовательно, зависит от устойчивости небанковских сервисов, которые не покрываются пруденциальным регулированием.

Опыт Банка России демонстрирует один из возможных вариантов ответа на эту проблему. Регулятор установил риск-чувствительный лимит в размере 25% капитала для банков с универсальной лицензией, снизив первоначально планировавшийся уровень в 30%, и уменьшил максимальный коэффициент иммобилизации с 5 до 3. Норма вступает в силу с 1 октября 2026 года при пятилетнем переходном периоде до 2030 года; ожидается, что покрытие иммобилизованных активов капиталом вырастет с 24% в 2024 году до 61% в 2030 году [4].

Существенно, что регулирование направлено не на запрет экосистем, а на обеспечение того, чтобы риски непрофильных вложений покрывались капиталом самого банка, а не средствами вкладчиков.

Для Узбекистана данный вопрос приобретает практическую значимость. Обе рассмотренные экосистемы демонстрируют высокие темпы роста, а их платёжная инфраструктура достигла системной значимости: на TBC Bank и Raume приходится 20% всех транзакций в стране [3]. При этом специальное регулирование участия банков в экосистемах в национальной практике отсутствует, а отдельные участники экосистем не входят в периметр банковского надзора. Своевременная проработка пруденциальных требований позволила бы избежать ситуации, когда регулирование вводится уже после накопления рисков.

Исследование имеет ряд ограничений. Во-первых, анализ основан на публичной отчётности двух экосистем, что не позволяет оценить внутригрупповые сделки и качество активов небанковских участников. Во-вторых, показатели Uzum и TBC Uzbekistan выражены в разных валютах и рассчитаны по различным периметрам консолидации, что ограничивает их прямую сопоставимость; в связи с этим коэффициент

³⁸Разработано автором.

опережения доходности рассчитан только для TBC Uzbekistan, показатели которого сопоставимы с данными банковского сектора. В-третьих, показатель числа зарегистрированных пользователей у обеих экосистем в сумме превышает численность взрослого населения страны, что указывает на значительное пересечение пользовательских баз и требует осторожности при его интерпретации.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И РЕКОМЕНДАЦИИ

Проведённое исследование позволяет сформулировать следующие выводы:

1. Экосистемная модель отличается от классической банковской не масштабом, а логикой создания стоимости: источник дохода расширяется за пределы процентной маржи, границы бизнеса выходят за периметр банковской лицензии, а в структуре активов растёт доля непрофильных вложений. Это порождает несовпадение периметра принимаемых рисков и периметра пруденциальной ответственности.

2. Систематизированы три типа архитектуры управления экосистемой — банк-центричная, платформенная и партнёрская. Выбор между ними определяется достаточностью капитала, стратегической значимостью сервиса и зрелостью рынка партнёров, причём ужесточение требований к непрофильным активам смещает оптимум в сторону платформенных решений.

3. Экосистемная модель обеспечивает существенное преимущество в доходности: коэффициент опережения доходности TBC Uzbekistan составил 2,28, то есть единица кредитных вложений приносит в 2,28 раза больше прибыли, чем в среднем по банковскому сектору Узбекистана.

4. Ключевым риском модели выступает опережающий рост кредитования по отношению к депозитной базе: соотношение кредитов и депозитов у TBC Uzbekistan составляет 170,7% против 149,4% по сектору, что повышает зависимость от внешнего фондирования.

5. Разработанная карта рисков охватывает семь групп рисков экосистемной модели, каждой из которых сопоставлен конкретный инструмент управления, что переводит задачу из плоскости общих предостережений в плоскость управленческих процедур.

На основании изложенного предлагается:

1. Центральному банку Республики Узбекистан рассмотреть вопрос о введении лимита на вложения банков в непрофильные (иммобилизованные) активы в процентах от регулятивного капитала с установлением переходного периода, используя в качестве ориентира опыт Банка России.

2. Распространить консолидированный надзор на всех участников экосистем с банковским ядром, включая небанковские сервисы, с введением обязательной отчётности на уровне группы.

3. Обязать банки, развивающие экосистемы, раскрывать в годовой отчётности структуру непрофильных активов, объём внутригрупповых

сделок и условия кредитования участников собственной экосистемы.

4. Включить в систему управления рисками банка отдельный блок оценки рисков экосистемы в соответствии с предложенной картой рисков, закрепив ответственность за него на уровне наблюдательного совета.

5. Установить внутренний целевой ориентир соотношения кредитов и депозитов для банков, входящих в экосистемы, с целью ограничения зависимости от фондирования материнской группы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 12 мая 2020 года № УП-5992 «О стратегии реформирования банковской системы Республики Узбекистан на 2020–2025 годы». – lex.uz/docs/-4811025

2. Uzbekistan's Uzum valuation rises 1.5x in seven months to \$2.3B // TechCrunch. – 10 марта 2026 г. – techcrunch.com

3. TBC Uzbekistan Reports 64% Growth in Operating Income and 581 Billion Soums Net Profit for 2025 // UzDaily. – 2026. – uzdaily.uz

4. Банк России доработал регулирование вложений банков в экосистемы // Интерфакс. – 2025. – interfax.ru/business/1027981

5. Moore J.F. Predators and prey: A new ecology of competition // Harvard Business Review. – 1993. – Vol. 71, No. 3. – P. 75–86.

6. Iansiti M., Levien R. The Keystone Advantage: What the New Dynamics of Business Ecosystems Mean for Strategy, Innovation, and Sustainability. – Boston: Harvard Business School Press, 2004. – 255 p.

7. Jacobides M.G., Cennamo C., Gawer A. Towards a theory of ecosystems // Strategic Management Journal. – 2018. – Vol. 39, No. 8. – P. 2255–2276.

8. Adner R. Ecosystem as structure: An actionable construct for strategy // Journal of Management. – 2017. – Vol. 43, No. 1. – P. 39–58.

9. Регулирование рисков участия банков в экосистемах и вложений в иммобилизованные активы: доклад для общественных консультаций. – М.: Банк России, 2021. – cbr.ru

10. Индекс активности банков: рейтинг обновлён по итогам I квартала 2026 года // Центр экономических исследований и реформ. – 2026. – review.uz

11. Экономика Узбекистана выросла в 2025 году на 7,7% // Kun.uz. – 23 января 2026 г.

12. Corporate governance principles for banks. – Basel: Basel Committee on Banking Supervision, 2015. – 43 p.

13. Uzum Reports Strong 2025 Results as Investments Fuel Sustained Growth Across Fintech and E-Commerce // Uzum. – 2026. – uzum.com/en/press-center

Сведения об авторе / Author details / Muallif(lar) haqida

1. Очилов Акрам Одилович – заведующий кафедрой экономики Каршинского государственного университета, д.э.н., профессор / Ochilov Akram Odilovich – Qarshi davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrası mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor / Ochilov Akram Odilovich – Head of the Department of Economics, Karshi State University, Doctor of Economic Sciences, Professor

E-mail: akram.oo@mail.ru

2. Раимов Мирзохид Шухрат угли – Начальник отдела по работе с проблемными

активами кредитных организаций финансовому анализу Главного управления Центрального банка Республики Узбекистан по Кашкадарьинской области г. Карши, Узбекистан / Raimov Mirzohid Shuxrat o'g'li – O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining Qashqadaryo viloyati Bosh boshqarmasi kredit tashkilotlarining muammoli aktivlari bilan ishlash va moliyaviy tahlil bo'limi boshlig'i, Qarshi shahri, O'zbekiston / Raimov Mirzohid Shukhrat ugli – Head of the Department for Working with Problem Assets of Credit Institutions and Financial Analysis, Main Department of the Central Bank of the Republic of Uzbekistan for Kashkadarya Region, Karshi, Uzbekistan.

E-mail: Raimovmirzohid838@gmail.com

SAVDO TIZIMINING BARQARORLIGINI BAHOLASHDA INTEGRAL KO'RSATKICH VA EKONOMETRIK MODELLARNI QO'LLASH (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)

Maxmatqulov G'olibjon Xolmuminovich

ПРИМЕНЕНИЕ ИНТЕГРАЛЬНОГО ПОКАЗАТЕЛЯ И ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ ДЛЯ ОЦЕНКИ УСТОЙЧИВОСТИ ТОРГОВОЙ СИСТЕМЫ (НА ПРИМЕРЕ КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ)

Махматкулов Голибжон Холмуминович

APPLICATION OF AN INTEGRAL INDICATOR AND ECONOMETRIC MODELS TO ASSESS THE STABILITY OF THE TRADE SYSTEM (A CASE STUDY OF THE KASHKADARYA REGION)

Makhmatkulov Golibjon Kholmuminovich

Annotatsiya. Maqolada hududiy savdo tizimining barqarorligini kompleks baholashning ilmiy-metodik asoslari takomillashtiriladi. Savdo tizimining barqarorligi faqat chakana savdo aylanmasining o'sishi bilan emas, balki aholi jon boshiga savdo hajmi, ulgurji savdo, tadbirkorlik faolligi, savdo infratuzilmasi, investitsiyalar, bozor xizmatlari va elektron savdoning rivojlanishi bilan birgalikda izohlandi. Shu asosda indikatorlarni standartlashtirish, vaznlash va yagona integral barqarorlik indeksini shakllantirish mexanizmi taklif etildi. Keyingi bosqichda integral indeksning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni ko'p omilli ekonometrik model orqali aniqlash yondashuvi asoslandi. Qashqadaryo viloyatining so'nggi statistik ko'rsatkichlari misolida savdo tizimining rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi va hududiy siyosat uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: savdo tizimi, barqaror rivojlanish, integral indeks, ekonometrik modellash, chakana savdo, ulgurji savdo, savdo xizmatlari, infratuzilma, elektron tijorat, hududiy savdo, iqtisodiy ko'rsatkich.

Аннотация. В статье уточняются научно-методические основы комплексной оценки устойчивости региональной торговой системы. Устойчивость торговой системы рассматривается не только через призму роста оборота розничной торговли, но и в совокупности с такими показателями, как объем торговли на душу населения, оптовый товарооборот, предпринимательская активность, состояние торговой инфраструктуры, инвестиции, рыночные услуги и развитие электронной коммерции. На этой основе предложен механизм стандартизации показателей, определения весовых коэффициентов и формирования единого интегрального индекса устойчивости. Далее обоснован подход к выявлению факторов, влияющих на интегральный индекс, с использованием многофакторной эконометрической модели. На основе актуальных статистических данных по Кашкадарьинской области проанализированы тенденции развития торговой системы и разработаны практические рекомендации для региональной политики.

Ключевые слова: торговая система, устойчивое развитие, композитный индекс, эконометрическое моделирование, розничная торговля, оптовая торговля, торговые услуги, инфраструктура, электронная коммерция, региональная торговля, экономический показатель.

Abstract. The article refines the scientific and methodological foundations for the comprehensive assessment of the sustainability of a regional trade system. The sustainability of the trade system is examined not only through the lens of retail trade turnover growth but also in conjunction with indicators such as per capita trade volume, wholesale turnover, entrepreneurial activity, the state of trade infrastructure, investment, market services, and the development of e-commerce. On this basis, a mechanism is proposed for standardizing indicators, determining weighting coefficients, and constructing a unified composite sustainability index. Furthermore, an approach is substantiated for identifying factors influencing the composite index using a multifactor econometric model. Based

on current statistical data for the Kashkadarya region, trends in the development of the trade system are analyzed, and practical recommendations for regional policy are developed.

Keywords: trade system, sustainable development, composite index, econometric modeling, retail trade, wholesale trade, trade services, infrastructure, e-commerce, regional trade, economic indicator.

KIRISH

Savdo tizimining barqaror rivojlanishini davlat strategik siyosati nuqtayi nazaridan baholashda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston - 2030" strategiyasi muhim me'yoriy-huquqiy asos hisoblanadi. Strategiyada hududlarda xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish, xizmat ko'rsatish hajmini 3 baravarga oshirish, zamonaviy bozor xizmatlarini kengaytirish va savdo infratuzilmasini takomillashtirish bo'yicha aniq vazifalar belgilangan. Xususan, aholi gavjum hududlarda savdo va maishiy xizmatlarni rivojlantirish, o'rta va yirik shahar markazlarida 36 mingta savdo va servis obyektlarini tashkil etish, "Yangi O'zbekiston" massivlari hamda xalqaro avtomobil yo'llari bo'yida 6 mingta savdo va servis obyektlarini barpo etish hamda mavjud bozorlarni zamonaviy savdo komplekslariga aylantirish nazarda tutilgan. Mazkur vazifalar savdo tizimining nafaqat miqdoriy jihatdan kengayishini, balki uning hududiy infratuzilmasini modernizatsiya qilish, xizmatlar sifatini oshirish, raqobat muhitini kuchaytirish va zamonaviy bozor mexanizmlarini joriy etish orqali sifat jihatdan takomillashtirilishini ham nazarda tutadi. Shu jihatdan, savdo tizimining barqarorligini baholashda savdo obyektlari soni, savdo xizmatlari hajmi, hududiy infratuzilma, raqobat muhiti, xizmatlar sifati va savdo aylanmasi kabi ko'rsatkichlardan foydalanish strategik maqsadlarning amaliy ifodasini baholash imkonini beradi.

Ayniqsa, Qashqadaryo viloyati misolida mazkur strategik vazifalarning bajarilishini savdo xizmatlari hajmining o'sishi, savdo obyektlari sonining ko'payishi, xizmatlar sohasida bandlik, aholi jon boshiga savdo xizmatlari hajmi va hududning respublika savdo xizmatlaridagi ulushi orqali ekonometrik baholash mumkin. Bu esa sizning "Savdo tizimining barqarorligini baholashda integral ko'rsatkich va ekonometrik modellarni qo'llash (Qashqadaryo viloyati misolida)" mavzuingiz bilan bevosita bog'lanadi.

Zamonaviy hududiy iqtisodiyotda savdo tizimi tovar va xizmatlarning ishlab chiqaruvchidan yakuniy iste'molchiga yetib borishini ta'minlaydigan iqtisodiy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Savdo tizimining samarali ishlashi iste'mol talabining qondirilishi, ishlab chiqarishning bozor bilan bog'lanishi, tadbirkorlik subyektlari faolligi va hududiy bandlikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli savdo sohasidagi o'zgarishlarni muntazam o'lchash va ularning barqarorlik darajasini aniqlash hududiy boshqaruv uchun muhim vazifalardan biridir.

Savdo tizimi barqarorligi tushunchasi mazmunan ko'p qirrali bo'lib, unda iqtisodiy o'sishning uzluksizligi, talab va taklifning muvozanati, infratuzilmaning yetarliligi, tadbirkorlik muhitining barqarorligi va raqamli texnologiyalarning joriy etilishi mujassamlashadi. Demak, bitta ko'rsatkich asosida

xulosa chiqarish hududning real savdo salohiyatini to'liq ochib bermaydi.

Qashqadaryo viloyatida 2025-yilda chakana savdo tovar aylanmasi 8,6 foizga, bozor xizmatlari hajmi 13,6 foizga oshgan. 2026-yil 1-yanvar holatiga viloyatda 3 716 949 nafar doimiy aholi istiqomat qilgan va 30 424 ta korxona hamda tashkilot faoliyat ko'rsatgan. Mazkur ko'rsatkichlar savdo bozorining katta iste'mol va tadbirkorlik bazasiga ega ekanini ko'rsatadi.

2025-yil yanvar-iyun oylarida viloyatda chakana savdo tovar aylanmasining o'sish sur'ati 108,2 foiz, bozor xizmatlari hajmining o'sish sur'ati 113,0 foizni tashkil etgan. Shu davrda aholining real umumiy daromadlari 105,5 foizga oshgan. Bu holat savdo tizimi rivojlanishida iste'mol talabi va xizmatlar sektorining ahamiyati yuqoriligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Savdo tizimini baholashda an'anaviy ko'rsatkichlar savdo aylanmasi, chakana savdo hajmi, ulgurji savdo hajmi va aholi jon boshiga savdo ko'rsatkichlarini qamrab oladi. Biroq hududiy rivojlanishning zamonaviy sharoitida savdo infratuzilmasi, logistika, tadbirkorlik va raqamli savdo ham alohida ahamiyat kasb etmoqda.

B.A. Abdulkarimov O'zbekistonda ichki savdo iqtisodiyoti bo'yicha yetakchi tadqiqotchilardan biri hisoblanadi. Savdo korxonalari faoliyatining iqtisodiy ko'rsatkichlari, bozor konyunkturasini baholash, savdoni rejalashtirish va prognozlash, savdoning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi kabi masalalar ko'rib chiqilgan.

I.T. Abdulkarimov savdo korxonalarining iqtisodiy faoliyatini tahlil qilish, chakana tovar aylanmasi, muomala xarajatlari, foyda va rentabellik ko'rsatkichlarini tadqiq etishga katta hissa qo'shgan. "Kooperativ savdoning foydasi va rentabelligi", "Kooperativ savdoda muomala xarajatlari tahlili", "Kooperativ savdoda chakana tovar aylanmasi tahlili" kabi ilmiy ishlarida ko'rsatib o'tilgan.

Abdullayev A. iqtisodiy jarayonlarni prognozlashda zamonaviy modellashtirish usullarining nazariy va amaliy jihatlari qamrab oladi. Savdo xizmatlarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash, ular asosida prognoz modellarini qurish amaliyoti berilgan. Ushbu manba tadqiqotning metodologik qismi uchun muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlab o'tgan.[5]

Tursunov B.Q. tadqiqotlarida iqtisodiyotning bir qator tarmoqlarida, ayniqsa, xizmatlar sohasida innovatsiyalarni joriy etish va ularning rivojlanish dinamikasiga ta'siri masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Muallif tomonidan xizmatlar bozorida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, savdo xizmatlarini raqamlashtirish, mavjud xizmat ko'rsatish mexanizmlarini takomillashtirish hamda yangi biznes modellarini shakllantirishning iqtisodiy ahamiyati yoritilgan. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot natijalari innovatsion texnologiyalar va raqamli

yechimlarning xizmatlar sohasi samaradorligi, raqobatbardoshligi hamda rivojlanish barqarorligiga ta'sirini ilmiy jihatdan asoslash uchun muhim nazariy-uslubiy manba sifatida baholanishi mumkin [1].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli tahlil, statistik guruhlash, qiyosiy tahlil, indeks usuli, normalizatsiya, korrelyatsion tahlil va ko'p omilli regressiya modelashtirish usullaridan foydalaniladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Rasmiy statistik ma'lumotlar Qashqadaryo viloyatida savdo faoliyatining so'nggi davrda o'sib

borayotganini ko'rsatadi. 2025-yil yakunida chakana savdo tovar aylanmasi 8,6 foizga oshgan. Bozor xizmatlari hajmining 13,6 foizga o'sishi esa xizmatlar segmentining savdo tizimi bilan o'zaro bog'liqligi kuchayganini ko'rsatadi.

2025-yil yanvar–avgust oylarida chakana savdo tovar aylanmasi 108,3 foiz, bozor xizmatlari 112,8 foiz darajasida o'sish sur'atini qayd etgan. Bu ma'lumotlar savdo tizimi barqarorligini baholashda faqat savdo aylanmasi emas, xizmatlar va aholi daromadlari bilan bog'liq indikatorlarni ham kiritish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi.

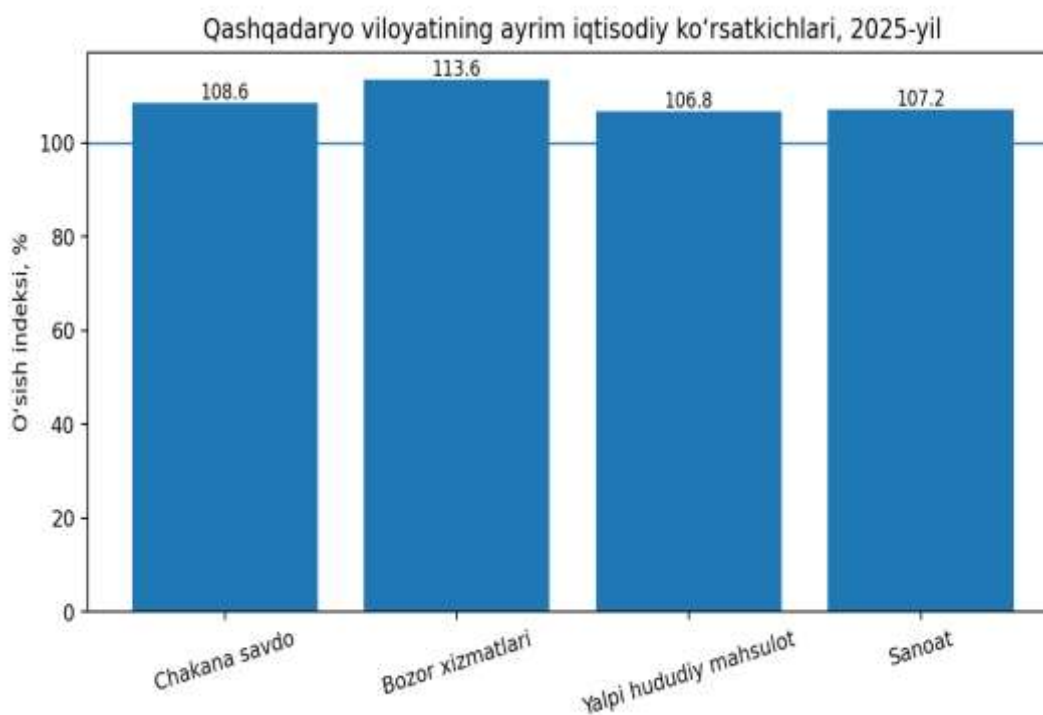
1-jadval

Qashqadaryo viloyati savdo tizimi rivojlanishining ayrim ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Davr	Qiymat / o'sish	Izoh
Chakana savdo tovar aylanmasi	2025-yil	108,6 %	2024-yilga nisbatan
Bozor xizmatlari hajmi	2025-yil	113,6 %	2024-yilga nisbatan
Doimiy aholi	2026-yil 1-yanvar	3 716 949 kishi	Viloyat aholisi
Korxona va tashkilotlar	2026-yil 1-yanvar	30 424 ta	Faoliyat ko'rsatayotgan subyektlar
Savdo xizmatlari hajmi	2025-yil	10,2 trln so'm	O'zbekiston hududlari kesimida

O'zbekiston bo'yicha 2025-yilda savdo xizmatlari hajmi 187 trln so'mga yetgan bo'lib, Qashqadaryo viloyatida ushbu ko'rsatkich 10,2 trln so'mni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich viloyat savdo

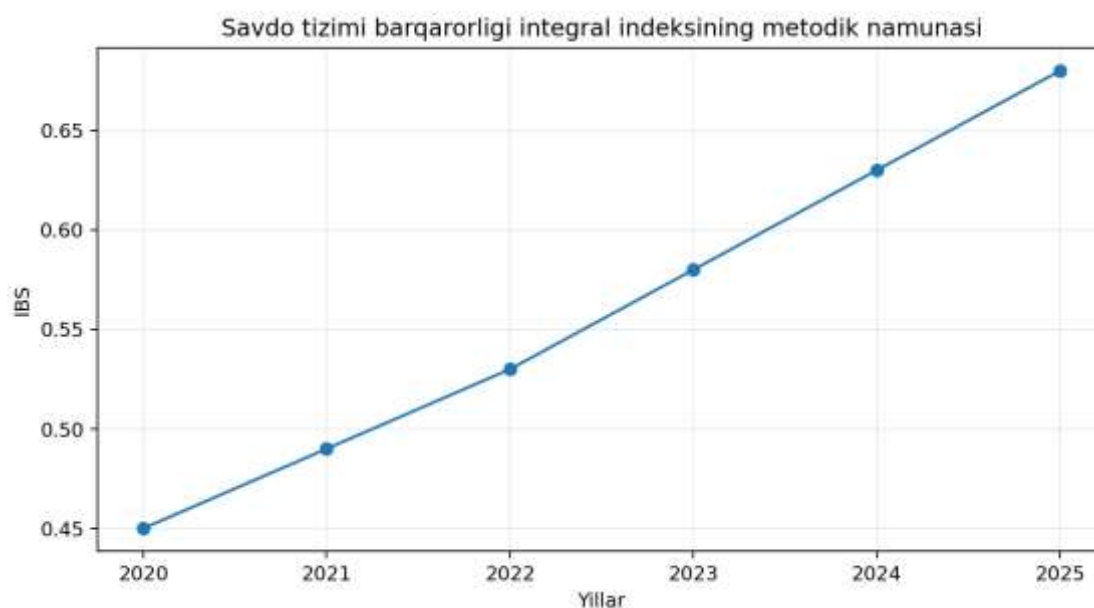
xizmatlari bozorining respublika xizmatlar tizimidagi salmoqli iqtisodiy bazaga ega ekanini ko'rsatadi. Aholi jon boshiga chakana savdo hajmining o'sishi ham savdo tizimi barqarorligining muhim indikatoridir.

1-rasm. Qashqadaryo viloyatining ayrim iqtisodiy ko'rsatkichlari

2025-yil Milliy statistika qo‘mitasining SIAT ma’lumotlarida Qashqadaryo viloyati bo‘yicha ushbu ko‘rsatkichning oyma-oy yig‘ma dinamikasi keltirilgan. Hududlar kesimida esa savdo aylanmasining sezilarli tafovutlari mavjud. Masalan, SIAT ma’lumotlarida

Qarshi shahri savdo aylanmasi boshqa ayrim tumanlarga nisbatan ancha yuqori ko‘rinadi. Bu holat hududiy differensiallashuvni integral indeks orqali alohida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

2-rasm. Savdo tizimi barqarorligi integral indeksining shartli metodik dinamikasi

Savdo tizimining barqarorligini ekonometrik baholashda bog‘liq o‘zgaruvchi sifatida IBS integral indeksi olinadi. Mustaqil o‘zgaruvchilar sifatida aholi jon boshiga daromad, savdo tadbirkorligi subyektlari soni,

savdo infratuzilmasiga investitsiyalar, elektron savdo hajmi va logistika infratuzilmasini tavsiflovchi ko‘rsatkichlarni tanlash mumkin.

2-jadval

Ekonometrik modelda o‘zgaruvchilar tarkibi

O‘zgaruvchi	Belgisi	Kutilayotgan belgi	Mazmuni
Integral barqarorlik indeksi	IBS	-	Natijaviy ko‘rsatkich
Aholi jon boshiga real daromad	X1	+	Talabning xarid qobiliyati
Savdo subyektlari soni	X2	+	Tadbirkorlik faolligi
Savdoga investitsiyalar	X3	+	Infratuzilma va kapital bazasi
Elektron savdo hajmi	X4	+	Raqamli bozor qamrovi
Logistika ko‘rsatkichi	X5	+	Tovar harakati samaradorligi

Koeffitsientlarning ijobiy bo‘lishi tegishli omil oshgani sari savdo tizimining barqarorligi ortishini anglatadi. Biroq yakuniy xulosa faqat statistik jihatdan ahamiyatli va diagnostik testlardan o‘tgan model natijalariga asoslanishi kerak. Shu sababli haqiqiy 2015–2025-yillar yoki tumanlar kesimidagi panel ma’lumotlar bilan modelni qayta hisoblash talab etiladi.

Tadqiqot natijalari savdo tizimi barqarorligini kompleks o‘lchash zarurligini ko‘rsatadi. 2025-yilda Qashqadaryo viloyatida chakana savdo va bozor xizmatlari o‘rishining bir vaqtning o‘zida kuzatilishi savdo va xizmatlar o‘rtasidagi sinergik aloqani

ko‘rsatadi. Bunda aholining real daromadlari ham o‘shib borayotganligi talab tomoni omillarining muhimligini kuchaytiradi.

Integral indeksning amaliy afzalligi hududlar bo‘yicha “kuchli” va “zaif” komponentlarni bir vaqtning o‘zida ko‘rsatishidir. Masalan, savdo aylanmasi yuqori bo‘lgan hududda infratuzilma, elektron savdo yoki logistika indikatorlari past bo‘lishi mumkin. Bunday vaziyatda oddiy savdo hajmi reytingi yuqori bo‘lsa-da, barqarorlik indeksi o‘rtacha darajada shakllanishi ehtimoli mavjud.

Qashqadaryo sharoitida savdo tizimining hududiy differensiallashuvini hisobga olish ayniqsa muhim. Viloyat tarkibidagi shahar va tumanlarda aholi zichligi, bozor sig'imi, transport imkoniyatlari va tadbirkorlik faolligi turlicha. Shu sababli integral indeksni tumanlar kesimida hisoblash hududiy resurslarni aniqroq taqsimlashga xizmat qiladi.

Raqamli savdoning rivojlanishi alohida istiqbolli omildir. Elektron tijorat savdo geografiyasini kengaytirib, kichik tadbirkorlarning bozorlar bilan bog'lanish xarajatlarini kamaytirishi mumkin. Shu bois kelajakdagi modelga elektron savdo indikatorini kiritish metodik jihatdan asosli.

Savdo tizimi barqarorligini baholashning taklif qilinayotgan modeli boshqaruv uchun "diagnostika – baholash- prognoz- qaror" zanjirini shakllantirish imkonini beradi. Ya'ni avval indikatorlar yig'iladi, keyin integral indeks hisoblanadi, so'ng ekonometrik model orqali asosiy omillar aniqlanadi va nihoyat prognoz asosida hududiy dasturlar shakllantiriladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotda Qashqadaryo viloyati savdo tizimining barqarorligini baholash uchun integral ko'rsatkich va ekonometrik modellashirishni birlashtiruvchi metodik yondashuv taklif qilindi. Ushbu yondashuv savdo tizimini birgina aylanma ko'rsatkichi orqali emas, balki savdo faolligi, tadbirkorlik, investitsiya, infratuzilma, daromadlar va raqamli savdo kabi o'zaro bog'liq omillar majmuasi orqali baholash imkonini beradi.

Rasmiy statistik ma'lumotlar Qashqadaryo viloyatida 2025-yilda chakana savdo va bozor xizmatlari o'sishi davom etganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, savdo xizmatlari hajmining 10,2 trln so'mga yetgani hududning respublika savdo xizmatlari bozoridagi iqtisodiy salohiyatini tasdiqlaydi.

Taklif etilayotgan integral indeks hududiy savdo tizimining umumiy holatini, ekonometrik model esa ushbu holatni shakllantirayotgan asosiy omillarni aniqlash imkonini beradi. Natijada hududiy boshqaruv organlari savdo siyosatini aniq indikatorlar va miqdoriy baholash natijalari asosida shakllantirishi mumkin.

Kelgusidagi empirik bosqichda 2015–2025-yillar bo'yicha viloyat statistik qatori yoki tumanlar kesimidagi panel ma'lumotlardan foydalanib, integral indeksning real qiymatlarini hisoblash, regressiya modelining parametrlarini baholash va 2026–2030-yillar uchun prognoz ishlab chiqish maqolaning ilmiy-amaliy qiymatini yanada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son Farmoni. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida.

2.**Abdukarimov B.A.** Ichki savdo iqtisodiyoti. Darslik. 2-qayta ishlangan va to'ldirilgan nashri. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2010.

3.**Abdukarimov I.T.** Kooperativ savdoning foydasi va rentabelligi. – Toshkent.

4.S.S.Soatov. Tashqi savdo balansini baholash mezonlari. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 4, 2019. 216-222 b

5.Tursunov B.Q. – "Iqtisodiyotda innovatsion rivojlanish strategiyasi" 2020 y.

6. Makhmatkulov, G. K. (2026). Ichki savdo tizimini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari va ekonometrik modellashirish zaruriyati. THE INNOVATION ECONOMY, 2(01).

7. Махматкулов, Г. Х. (2026). ЭКОНОМЕТРИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ОБЪЕМА РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В ТОРГОВОЙ СИСТЕМЕ. *Инновационная экономика*, 1(1), 179-183. <https://doi.org/10.70769/3030-315X.II.1.1.2026.36>

8. Makhmatkulov, G. (2025). METHODOLOGY DEVELOPMENT RETAIL MARKETING AND TRADING SYSTEM. *Innovation Science and Technology*, 1(12).

9. Холмунинович, М. Ф. (2025). САВДО ХИЗМАТЛАРИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ИНДИКАТОРЛАРИНИ КЎП ВАРИАНТЛИ МОДЕЛЛАР АСОСИДА ПРОГНОЗЛАШ. *Рaqамли iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (11), 1296-1304.

10. Makhmatkulov, G. O. X. (2023). Savdo xizmatlari tarmog'ini rivojlantirish masalalariga tizimli yondoshuv. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(10), 175-182

11. Makhmatkulov, G. (2023). Savdo korxonalarining innovatsion faoliyatini ekonometrik modellashirish. *Iqtisodiyot va ta'lim*, 24(6), 33-38.

12. Kh, G. (2022). Makhmatkulov. Econometric modeling of innovative activities of trading enterprises in a healthy competitive environment. *Экономика и предпринимательство*, 8.

13. Makhmatkulov, G. O. (2022). A complex systemic issue of the development of the network of trade services. *Development and innovations in science*, 1(16), 10-13.

14. Махматкулов, Г. (2022). Аҳолига савдо хизматларини инновацион ривожлантириш салоҳиятини баҳолашда тренд моделларини танлаш мезонлари (қашқадарё вилояти мисолида). *Ekonomika i obrazovaniye*, 23(4), 381-386.

15. Jo'rayev, F. D. (2021). ECONOMETRIC MODELING OF THE DEVELOPMENT AND MANAGEMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION BASED ON CLUSTER ANALYSIS (ON THE EXAMPLE OF THE 584 KASHKADARYA REGION). *Экономика*, (8), 584-590.

16. Jo'rayev, F. (2023). Agroklaster tizimini optimallashtirish usullari: noaniqlikni algoritim va model yordamida minimallashtirish. *Iqtisodiyot va ta'lim*, 24(6), 306-314.

17. Rakhimov, A. N. (2026). Sanoat tarmoqlarini rivojlantirishning ilmiy nazariy asoslari va leontyev modelining xususiyatlari. THE INNOVATION ECONOMY, 2(01).

18. SANOAT KORXONALARINI RIVOJLANTIRISHNI EKONOMETRIK MODELAR ASOSIDA PROGNOZLAH. (2025). *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting*, 5(03), 191-198. https://doi.org/10.55439/AFA/vol5_iss03/932

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Maxmatqulov G'olibjon Xolmuminovich
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti i.f.f.d dotsent /
Махматкулов Голибжон Холмуминович Доцент

(доктор философии в области экономики)
Университета экономики и педагогики /
Makhmatkulov Golibjon Kholmuminovich Associate
Professor (PhD in Economics) at the University of
Economics and Pedagogy.

E-mail: golibmaxmatqulov@gmail.com

QISHLOQ XO'JALIGI TEXNIKALARI BILAN TA'MINLASHNI LIZING, KREDIT VA O'Z MABLAG'LARI HISOBIGA TAKOMILLASHTIRISH (PAXTACHILIK MISOLIDA)

Djurayev Bekzod Bekmatovich

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ТЕХНИКОЙ ЗА СЧЁТ ЛИЗИНГА, КРЕДИТОВ И СОБСТВЕННЫХ СРЕДСТВ (НА ПРИМЕРЕ ХЛОПКОВОДСТВА)

Джуряев Бекзод Бекматович

IMPROVING THE PROVISION OF AGRICULTURAL MACHINERY THROUGH LEASING, CREDIT AND OWN FUNDS (THE CASE OF COTTON FARMING)

Djurayev Bekzod Bekmatovich

Annotatsiya. Maqolada paxtachilikda qo'llanilayotgan zamonaviy qishloq xo'jaligi texnikalari sonining kredit, lizing va ishlab chiqaruvchilarning o'z mablag'lari hisobiga sotib olingan texnikalar hamda paxta hosildorligi bilan bog'liqligi 2019–2023-yillar ma'lumotlari asosida tahlil qilingan. Juft korrelyatsiya va juft regressiya tahlili, Student t- va Fisher F-mezonlari hamda chiziqli trend funksiyalari qo'llanildi. Kuzatuvlar soni kamligi ($n = 5$) va moliyalashtirish manbalari o'rtasidagi kuchli multikollinearlik ($r = 0,93–0,99$) sababli ko'p omilli model o'rniga juft modellar baholandi. Natijalarga ko'ra, yuqori unumli resurstejamkor traktorlar soni 2019–2023-yillarda 40,1 foizga oshgan; ularning soni bilan paxta hosildorligi o'rtasida statistik ahamiyatli bog'liqlik aniqlandi ($R^2 = 0,945$; $p = 0,006$), moliyalashtirish manbalarining ta'siri esa faqat 10 foizli ahamiyatlilik darajasida qayd etildi. Trend modeli ($R^2 = 0,994$) asosida 2028-yilda traktorlar soni 8,3–9,4 ming dona oralig'ida (nuqtaviy prognoz 8 867 dona) bo'lishi kutilmoqda.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi texnikasi, modernizatsiya, lizing, kredit, o'z mablag'lari, paxtachilik, korrelyatsion-regression tahlil, trend, prognoz.

Аннотация. В статье на основе данных за 2019–2023 годы проанализирована взаимосвязь между количеством современной сельскохозяйственной техники, используемой в хлопководстве (приобретенной за счет кредитов, лизинга и собственных средств производителей), и урожайностью хлопчатника. Применены парный корреляционный и регрессионный анализ, t-критерий Стьюдента и F-критерий Фишера, а также линейные трендовые функции. В связи с малым числом наблюдений ($n = 5$) и сильной мультиколлинеарностью между источниками финансирования ($r = 0,93 – 0,99$), вместо многофакторной модели были оценены парные модели. Согласно результатам, количество высокопроизводительных ресурсосберегающих тракторов в 2019–2023 годах увеличилось на 40,1%; выявлена статистически значимая связь между их количеством и урожайностью хлопка ($R^2 = 0,945$; $p = 0,006$), тогда как влияние источников финансирования зафиксировано лишь на 10-процентном уровне значимости. На основе трендовой модели ($R^2 = 0,994$) прогнозируется, что к 2028 году количество тракторов составит в пределах 8,3–9,4 тыс. штук (точечный прогноз — 8 867 штук).

Ключевые слова: сельскохозяйственная техника, модернизация, лизинг, кредит, собственные средства, хлопководство, корреляционно-регрессионный анализ, тренд, прогноз.

Abstract. The paper analyses the relationship between the number of modern agricultural machines used in cotton farming and the machinery acquired through credit, leasing and producers' own funds, as well as cotton yield, using 2019–2023 data. Pairwise correlation and regression analysis, Student's t and Fisher's F tests and linear trend functions are applied. Because of the small sample ($n = 5$) and strong multicollinearity among the financing sources ($r = 0.93–0.99$), pairwise models were estimated instead of a multiple regression. The number of high-performance resource-saving tractors increased by 40.1% in 2019–2023; a statistically significant relationship with cotton yield

was found ($R^2 = 0.945$; $p = 0.006$), while the financing sources were significant only at the 10% level. The trend model ($R^2 = 0.994$) projects 8.3–9.4 thousand tractors in 2028 (point forecast 8,867).

Keywords: agricultural machinery, modernization, leasing, credit, own funds, cotton farming, regression analysis, trend, forecast.

KIRISH

Respublika agrar sektorining rivojlanishi ko'p jihatdan qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash darajasiga bog'liq. Qo'l mehnatiga bog'liqlikni kamaytirish va ishlab chiqarishni kompleks mexanizatsiyalash mahsulot tannarxini pasaytirish, mehnat unumdorligini oshirish, yig'im-terim muddatlarini qisqartirish va hosilni yig'ishtirishdagi yo'qotishlarni kamaytirish imkonini beradi. Tadqiqotlarga ko'ra, yig'im-terimdagi samarasizlik va qo'l mehnatining saqlanib qolishi yalpi hosilning taxminan 2–3 foizi yo'qotilishiga olib keladi³⁹.

Texnika parkini yangilash qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini sanoatlashtirish va jadallashtirishning asosiy shartlaridan biridir: u bir tomondan ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanishni ta'minlash, ikkinchi tomondan mehnat sarfini va mahsulot birligi tannarxini kamaytiradi. Ushbu yo'nalishdagi davlat siyosati O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasida belgilab berilgan [1].

Hozirgi vaqtda respublikadagi qishloq xo'jaligi korxonalari, fermer va dehqon xo'jaliklari zamonaviy texnikani asosan uch manba — o'z mablag'lari, lizing va bank kreditlari hisobiga sotib olmoqda. Biroq bu manbalarning texnika parkini yangilashdagi nisbiy roli va kelgusi yillarda texnika soni qanday o'zgarishi yetarlicha miqdoriy baholanmagan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Mexanizatsiyalashning iqtisodiy omillari xalqaro adabiyotda keng o'rganilgan. P. Pingali mexanizatsiyaning tarqalishi asosan mehnat

resurslarining qimmatlashuvi va xo'jaliklar hajmi bilan bog'liqligini, uning asosiy samarasi esa mehnatni tejash orqali namoyon bo'lishini ko'rsatgan [2]. Prognozlash usullari tasnifi va regression modellarni baholash masalalari I.I. Eliseeva, Ya.R. Magnus va hammualliflar, D. Gujarati hamda J. Wooldridge ishlarida batafsil yoritilgan [3–6]. R.F. Djumanova qishloq xo'jaligi texnikasini modernizatsiyalash jarayonlarini prognozlashda 130 dan ortiq usulni uch guruhga — ekstrapolyatsiya, ekspert baholash va eng kichik kvadratlar usuliga asoslangan modellashtirish usullariga ajratishni taklif etgan [8]. Qisqa vaqt qatorlari bilan ishlashda trend modellari va prognoz oraliqlarini qo'llash tavsiyalari R. Hyndman va G. Athanasopoulos ishida keltirilgan [7]. Shu bilan birga, paxtachilikda texnika parkining yangilanishini moliyalashtirish manbalari kesimida tahlil qilgan ishlar kam.

Tadqiqot maqsadi — paxtachilikda qo'llanilayotgan zamonaviy texnikalar soniga kredit, lizing, o'z mablag'lari hisobiga texnika xaridi va paxta hosildorligining bog'liqligini baholash hamda 2024–2028-yillar uchun texnika soni prognozini ishlab chiqish. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yildi: (1) omillar o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlikni aniqlash; (2) regression modellarni baholash va ularning statistik ahamiyatini tekshirish; (3) trend funksiyalari asosida prognoz qilish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda 2019–2023-yillarga oid yillik ma'lumotlardan foydalanildi⁴⁰ Tahlilga kiritilgan o'zgaruvchilar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Tahlilga kiritilgan o'zgaruvchilar

Belgi	O'zgaruvchi	O'lchov birligi	Roli
Y	Paxtachilikda qo'llanilayotgan yuqori unumli, resurstejamkor traktorlar soni	dona	Natijaviy
X ₁	Kredit mablag'lari hisobiga sotib olingan qishloq xo'jaligi texnikalari soni	dona	Omil
X ₂	Lizing xizmatlari orqali sotib olingan qishloq xo'jaligi texnikalari soni	dona	Omil
X ₃	O'z mablag'lari hisobiga sotib olingan qishloq xo'jaligi texnikalari soni	dona	Omil
X ₄	Paxta hosildorligi	sentner/ga	Omil

Usullar. Omillar o'rtasidagi bog'liqlik juft korrelyatsiya koeffitsiyentlari matritsasi orqali baholandi. Umumiy ko'rinishdagi ko'p omilli chiziqli model quyidagicha:

$$Y = a_0 + a_1X_1 + a_2X_2 + a_3X_3 + a_4X_4 + \varepsilon \quad (1)$$

Biroq bu modelda noma'lum parametrlar soni ($k + 1 = 5$) kuzatuvlar soniga ($n = 5$) teng, ya'ni erkinlik

darajasi $n - k - 1 = 0$. Bunday holda qoldiq dispersiyasi, parametrlarning standart xatolari, t- va F-statistikalarni hisoblab bo'lmaydi. Shu sababli har bir omil bo'yicha alohida juft regressiya modeli eng kichik kvadratlar usulida baholandi:

$$Y = a_0 + a_1X_i + \varepsilon, \quad i = 1, \dots, 4 \quad (2)$$

³⁹ Djurayev B. Qishloq xo'jaligida marketing tizimini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy asoslari

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

⁴⁰ O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi yoki Milliy statistika qo'mitasi

Moliyalashtirish manbalarining umumiy ta'sirini baholash uchun ularning yig'indisi $S = X_1 + X_2 + X_3$ ham alohida omil sifatida ko'rib chiqildi. Modelning sifati determinatsiya koeffitsiyenti bilan baholandi:

$$R^2 = 1 - \frac{\sum(y_t - \hat{y}_t)^2}{\sum(y_t - \bar{y})^2} \quad (3)$$

bu yerda y_t — natijaviy o'zgaruvchining haqiqiy qiymati, $\hat{y}_t$ — model bo'yicha hisoblangan qiymati, $\bar{y}$ — o'rtacha qiymati. Modelning umumiy statistik ahamiyati Fisher mezonini bilan tekshirildi:

$$F = \frac{R^2}{(1 - R^2)} \cdot \frac{(n - k - 1)}{k} \quad (4)$$

bu yerda n — kuzatuvlar soni, k — omillar soni. Agar $F_{hisob} > F_{jadval}(\alpha; k; n - k - 1)$ bo'lsa, model ahamiyatli hisoblanadi. Parametrlarning ishonchliligi Student mezoni bilan tekshirildi:

$$t_j = a_j / S(a_j) \quad (5)$$

bu yerda $S(a_j)$ — parametrlarning standart xatosi. $\alpha = 0,05$ va erkinlik darajasi 3 bo'lganda $t_{jadval} = 3,18$, $F_{jadval}(1; 3) = 10,13$ [3; 5]. Prognoz uchun har bir o'zgaruvchining chiziqli trend funksiyasi baholandi:

$$\hat{y}_t = b_0 + b_1 t, \quad t = 1 (2019), \dots, 5 (2023) \quad (6)$$

va 2024–2028-yillar ($t = 6, \dots, 10$) uchun nuqtaviy prognoz hamda 95 foizli prognoz oralig'i hisoblandi. Barcha hisob-kitoblarni Python dasturlash tilining statsmodels paketida bajarildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlil uchun dastlabki ma'lumotlar 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Paxtachilikda qo'llanilayotgan zamonaviy qishloq xo'jaligi texnikalari va omillar dinamikasi

Yil	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
2019	4 664	40 286	43 063	9 261	32,7
2020	5 183	36 694	39 223	8 434	33,0
2021	5 504	46 391	49 590	10 665	34,5
2022	6 113	44 995	48 099	10 344	37,2
2023	6 533	50 541,5	51 362,5	12 592,55	37,9
2023/2019, %	140,1	125,5	119,3	136,0	115,9

Izoh: 2023-yil uchun X_1 – X_3 qiymatlari kasr sonlarda berilgan; ular baholangan (dastlabki) ma'lumotlar bo'lsa, bu jadval ostida ko'rsatilishi lozim.

2019–2023-yillarda yuqori unumli resurstejamkor traktorlar soni 4 664 donadan 6 533 donaga, ya'ni 40,1 foizga (o'rtacha yillik o'sish sur'ati 8,8 foiz) ko'paygan. Xuddi shu davrda kredit hisobiga texnika xaridi 25,5 foizga, lizing orqali — 19,3 foizga, o'z mablag'lari hisobiga — 36,0 foizga oshgan. Moliyalashtirish

manbalari bo'yicha ko'rsatkichlar bir tekis o'smagan: 2020- va 2022-yillarda oldingi yilga nisbatan pasayish kuzatilgan.

Omillar o'rtasidagi juft korrelyatsiya koeffitsiyentlari 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval

Juft korrelyatsiya koeffitsiyentlari matritsasi

	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
Y	1,000				
X ₁	0,808	1,000			
X ₂	0,763	0,986	1,000		
X ₃	0,830	0,980	0,933	1,000	
X ₄	0,972	0,839	0,808	0,844	1,000

Natijaviy ko'rsatkich Y bilan eng kuchli bog'liqlik paxta hosildorligi ($r = 0,972$) bo'yicha, moliyalashtirish manbalari bo'yicha esa kuchli bog'liqlik ($r = 0,76$ – $0,83$) kuzatildi. Shu bilan birga, X_1 , X_2 va X_3 omillari o'zaro juda kuchli bog'langan ($r = 0,93$ – $0,99$), ya'ni ular o'rtasida multikollinearlik mavjud. Bu

omillarni bitta modelga birgalikda kiritish parametrlar bahosini beqaror qiladi va ishorasini buzib ko'rsatishi mumkin.

Juft regressiya modellarini baholash natijalari 4-jadvalda keltirilgan.

Juft regressiya modellarini baholash natijalari (n = 5)

Omil	a_0	a_1	$S(a_1)$	t	p	R^2	F	DW
X_1	746,2	0,1109	0,0467	2,37	0,098	0,652	5,63	2,66
X_2	378,8	0,1128	0,0552	2,04	0,134	0,582	4,18	2,44
X_3	1 599,5	0,3899	0,1511	2,58	0,082	0,689	6,66	2,58
$S = X_1 + X_2 + X_3$	613,1	0,0497	0,0217	2,29	0,106	0,637	5,26	2,63
X_4	-4 976,6	301,65	42,03	7,18	0,006	0,945	51,50	2,38

Izoh: $t_{jadval}(0,05; 3) = 3,18$; $F_{jadval}(0,05; 1; 3) = 10,13$. DW — Darbin–Uotson statistikasi ($n = 5$ uchun jadval qiymatlari mavjud emas, shu sababli ma'lumot uchun keltirilgan).

4-jadvaldan ko'rinadiki, faqat paxta hosildorligi (X_4) modeli 5 foizli darajada statistik ahamiyatli: $t = 7,18 > 3,18$ va $F = 51,50 > 10,13$. Model quyidagi ko'rinishga ega:

$$\hat{Y} = -4\,976,6 + 301,65X_4 \quad (7)$$

ya'ni hosildorlikning 1 sentner/ga oshishi traktorlar sonining o'rtacha 302 donaga ko'payishi bilan birga kechgan. Model Y variatsiyasining 94,5 foizini tushuntiradi.

Moliyalashtirish manbalari bo'yicha modellarda regressiya koeffitsiyentlari musbat, ammo ular 5 foizli

darajada ahamiyatli emas; kredit ($p = 0,098$) va o'z mablag'lari ($p = 0,082$) omillari faqat 10 foizli darajada ahamiyatli, lizing omili ($p = 0,134$) esa ahamiyatsiz. Koeffitsiyentlarga ko'ra, kredit hisobiga sotib olingan har 100 dona texnika traktorlar sonining taxminan 11 donaga, o'z mablag'lari hisobiga sotib olingan har 100 dona texnika esa taxminan 39 donaga ko'payishi bilan bog'liq.

Prognoz uchun baholangan trend funksiyalari 5-jadvalda keltirilgan.

5-jadval
O'zgaruvchilarning chiziqli trend funksiyalari (t = 1 — 2019-yil)

№	Ko'rsatkich	Trend funksiyasi	R^2	p (b_1)
1	Traktorlar soni (Y)	$Y = 4\,199,0 + 466,8t$	0,994	0,0002
2	Kredit hisobiga texnika xaridi (X_1)	$X_1 = 35\,137,9 + 2\,881,2t$	0,713	0,072
3	Lizing orqali texnika xaridi (X_2)	$X_2 = 38\,625,0 + 2\,547,5t$	0,647	0,101
4	O'z mablag'lari hisobiga texnika xaridi (X_3)	$X_3 = 7\,687,4 + 857,3t$	0,739	0,062
5	Paxta hosildorligi (X_4)	$X_4 = 30,68 + 1,46t$	0,936	0,007

Traktorlar soni va paxta hosildorligi uchun trend modellari yuqori aniqlikka ega ($R^2 = 0,994$ va $0,936$), moliyalashtirish manbalari bo'yicha trendlar esa yillararo

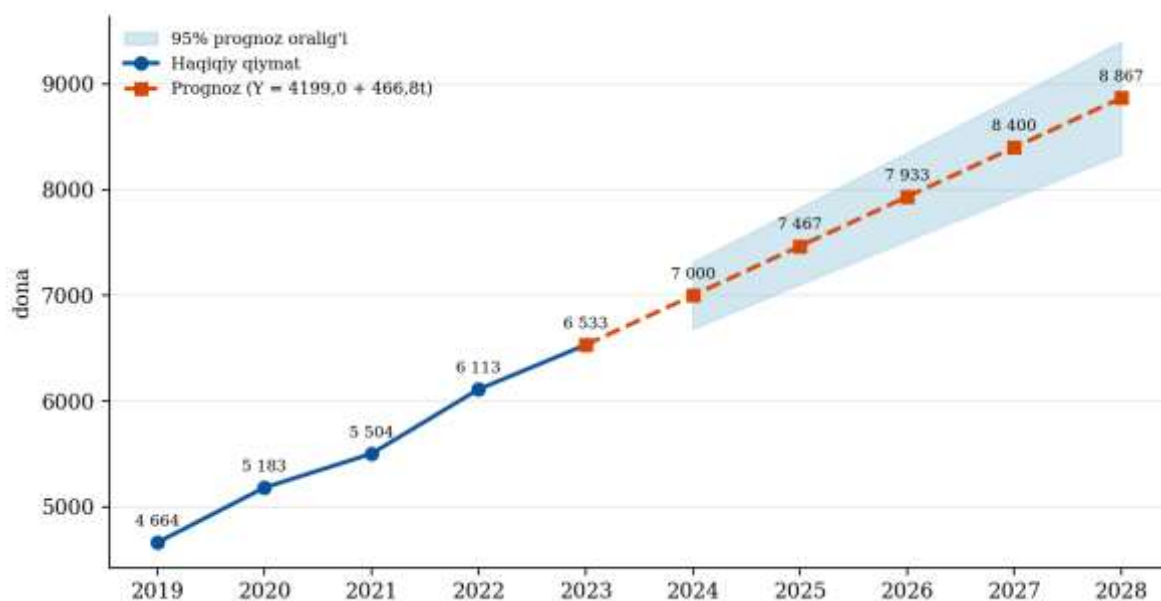
tebranishlar sababli past aniqlikka ega ($R^2 = 0,65-0,74$). 2024–2028-yillar uchun prognoz natijalari 6-jadvalda keltirilgan.

6-jadval
Paxtachilikda zamonaviy texnikalar soni va omillarning 2024–2028-yillarga prognozi

Yil	Y (trend)	95% prognoz oralig'i	Y (X_4 modeli)	X_1	X_2	X_3	X_4
2024	7 000	6 687 – 7 313	6 921	52 425	53 910	12 831	39,4
2025	7 467	7 105 – 7 828	7 361	55 306	56 458	13 689	40,9
2026	7 933	7 518 – 8 349	7 801	58 188	59 005	14 546	42,4
2027	8 400	7 927 – 8 874	8 242	61 069	61 553	15 403	43,8
2028	8 867	8 333 – 9 401	8 682	63 950	64 100	16 261	45,3

Izoh: «Y (X_4 modeli)» ustuni (7) tenglamaga X_4 ning trend bo'yicha prognoz qiymatlarini qo'yish orqali hisoblangan. X_1 – X_3 prognozlari past R^2 sababli taxminiy xarakterga ega.

Prognoz natijalari 1-rasmida tasvirlangan.

1-rasm. Paxtachilikda qo'llanilayotgan yuqori unumli resurstejamkor traktorlar sonining haqiqiy va prognoz qiymatlari

Olingan natijalar paxtachilikda texnika parkining barqaror o'sayotganini ko'rsatadi. Ikki mustaqil yondashuv — traktorlar sonining o'z trendi va hosildorlik orqali hisoblangan model — o'zaro yaqin natija beradi: 2028-yilda 8,7–8,9 ming dona, ya'ni 2023-yilga nisbatan 33–36 foiz o'sish.

Traktorlar soni bilan paxta hosildorligi o'rtasidagi kuchli bog'liqlikni talqin qilishda ehtiyot bo'lish lozim. Birinchidan, ikkala ko'rsatkich ham vaqt bo'yicha o'sib bormoqda, shuning uchun yuqori R^2 qisman umumiy trend ta'sirini aks ettirishi mumkin (soxta regressiya xavfi). Ikkinchidan, sababiy yo'nalish ikki tomonlama bo'lishi mumkin: zamonaviy texnika agrotexnik tadbirlarni o'z vaqtida bajarish orqali hosildorlikni oshiradi, yuqori hosildorlik esa ishlab chiqaruvchilar daromadini va texnikani yangilash imkoniyatini kengaytiradi.

Moliyalashtirish manbalarining ta'siri musbat, ammo statistik jihatdan zaif chiqdi. Bu holat kuzatuvlar sonining kamligi, texnika xaridi ko'rsatkichlarining yillararo keskin tebranishi hamda xarid qilingan texnikaning paxtachilikdagi traktorlar soniga bir yillik kechikish bilan ta'sir qilishi mumkinligi bilan izohlanadi. O'z mablag'lari hisobiga xarid omilining koeffitsiyenti (0,39) kredit va lizing omillaridan (0,11) sezilarli yuqori ekanini ishlab chiqaruvchilarning moliyaviy holati texnika parkini yangilashda muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Bu P. Pingalining mexanizatsiya xo'jaliklarning iqtisodiy imkoniyatlari bilan chambarchas bog'liqligi haqidagi xulosasiga mos keladi [2].

Tadqiqotning cheklovlari quyidagilardan iborat: (1) qator uzunligi atigi 5 yil bo'lib, bu ko'p omilli model qurish va avtokorrelyatsiyani ishonchli tekshirish imkonini bermaydi; (2) moliyalashtirish manbalari multikollinear; (3) X_1 – X_3 ko'rsatkichlari barcha qishloq

xo'jaligi texnikalarini qamrab oladi, Y esa faqat paxtachilikdagi traktorlarni. Keyingi tadqiqotlarda qatorni 10–15 yilga uzaytirish, viloyatlar kesimidagi panel ma'lumotlardan foydalanish va faqat paxtachilikka yo'naltirilgan texnika xaridi ko'rsatkichlarini olish tavsiya etiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

1. 2019–2023-yillarda paxtachilikda qo'llanilayotgan yuqori unumli resurstejamkor traktorlar soni 40,1 foizga (4 664 donadan 6 533 donaga) oshdi, bu davlat tomonidan joriy etilgan moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlar natijasi sifatida baholanishi mumkin.

2. Traktorlar soni paxta hosildorligi bilan statistik ahamiyatli bog'langan ($R^2 = 0,945$; $p = 0,006$). Kredit va o'z mablag'lari hisobiga texnika xaridi ta'siri musbat, ammo faqat 10 foizli darajada ahamiyatli; lizing omili ahamiyatsiz chiqdi.

3. Trend modeli asosida 2028-yilda traktorlar soni 8 867 donaga (95 foizli prognoz oralig'i 8 333–9 401 dona), ya'ni 2023-yilga nisbatan taxminan 36 foizga yetishi kutilmoqda.

4. Texnika parkini yangilashni jadallashtirish uchun ishlab chiqaruvchilarning o'z mablag'larini ko'paytirishga xizmat qiluvchi daromadlilikni oshirish choralari, imtiyozli kredit resurslarini kengaytirish va lizing xizmatlarining samaradorligini (shartlari va qamrovini) qayta ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktyabrdagi PF-5853-son «O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmoni.

2. Pingali P. Agricultural mechanization: adoption patterns and economic impact // Handbook of

Agricultural Economics. Vol. 3. — Amsterdam: Elsevier, 2007. — P. 2779–2805.

3. Эконометрика: Учебник / Под ред. И.И. Елисеевой. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 344 с.

4. Магнус Я.Р., Катышев П.К., Пересецкий А.А. Эконометрика. Начальный курс. — М.: Дело, 2004. — 576 с.

5. Gujarati D.N., Porter D.C. Basic Econometrics. 5th ed. — New York: McGraw-Hill/Irwin, 2009. — 922 p.

6. Wooldridge J.M. Introductory Econometrics: A Modern Approach. 7th ed. — Boston: Cengage Learning, 2020.

7. Hyndman R.J., Athanasopoulos G. Forecasting: Principles and Practice. 3rd ed. — Melbourne: OTexts, 2021. — URL: <https://otexts.com/fpp3/>

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Djurayev Bekzod Bekmatovich Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalar universiteti (DSc) v.b professor / Ташкентский университет экономики и технологий (DSc), и.о. профессора / Tashkent University of Economics and Technologies (DSc), Acting Professor

E-mail: bekzoddjuraev08@gmail.com

FERMER XO'JALIKLARI OZUQA BAZASI MUSTAHKAMLIGINI BAHOLASHNING INTEGRAL INDEKSI: METODIKA, TOSHKENT VA SAMARQAND VILOYATLARI APROBATSIYASI

Ibodullayev Doston Sobirjon o'g'li

ИНТЕГРАЛЬНЫЙ ИНДЕКС ОЦЕНКИ ПРОЧНОСТИ КОРМОВОЙ БАЗЫ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ: МЕТОДИКА И АПРОБАЦИЯ В ТАШКЕНТСКОЙ И САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТЯХ

Ибодуллаев Достон Собиржон угли

INTEGRAL INDEX FOR ASSESSING THE STRENGTH OF THE FODDER BASE OF FARM ENTERPRISES: METHODOLOGY AND APPROBATION IN TASHKENT AND SAMARKAND REGIONS

Ibodullayev Doston Sobirjon o'g'li

Annotatsiya. Maqolaning maqsadi sutchilik yo'nalishidagi fermer xo'jaliklari ozuqa bazasining mustahkamligini yagona o'lchovsiz ko'rsatkich bilan baholash metodikasini ishlab chiqish va uni hududiy hamda xo'jalik darajasida sinovdan o'tkazishdan iborat. Tadqiqotda ozuqa balansi, indeks, ekspert baholash (iyerarxiyalarni tahlil qilish usuli), monografik va qiyosiy tahlil usullari qo'llanildi. Ozuqa bilan ta'minlanganlikning integral indeksi (OTII) to'rt xususiy ko'rsatkichni – ozuqa balansi, 1 ozuqa birligi tannarxi, o'z ozuqasi hisobiga 1 ga maydondan olingan sut va sut:yem narx nisbatini – etalon qiymatlarga keltirib birlashtiradi. Aprobatsiya natijasida OTII Toshkent viloyatida 0,61, Samarqand viloyatida 0,53, kichik sutchilik fermer xo'jaligi modelida 0,79, ixtisoslashgan fermer xo'jaligi modelida 0,92 ga teng bo'ldi; ikkala viloyatda eng zaif bo'g'in yer birligidan olinadigan sut ekani aniqlandi ($K3 = 0,30-0,35$). Indeks vaznlar o'zgarishiga barqaror bo'lib, uni viloyat va tuman darajasida ozuqa bazasining yillik monitoringida qo'llash mumkin.

Kalit so'zlar: ozuqa bazasi, sutchilik fermer xo'jaligi, integral indeks, ozuqa balansi, ozuqa birligi tannarxi, sut:yem narx nisbati, iyerarxiyalarni tahlil qilish usuli, Toshkent va Samarqand viloyatlari.

Аннотация. Цель статьи – разработать методику оценки устойчивости кормовой базы фермерских хозяйств молочного направления с помощью единого безразмерного показателя и апробировать её на региональном уровне и уровне хозяйства. Использованы балансовый, индексный, экспертный (метод анализа иерархий), монографический и сравнительный методы. Интегральный индекс обеспеченности кормами (ИИОК) объединяет четыре частных показателя – кормовой баланс, себестоимость 1 кормовой единицы, производство молока с 1 га кормовой площади за счёт собственных кормов и соотношение цен «молоко:комбикорм», – приведённых к эталонным значениям. По результатам апробации индекс составил 0,61 в Ташкентской области, 0,53 в Самаркандской области, 0,79 в модели малого молочного фермерского хозяйства и 0,92 в модели специализированного хозяйства; самым слабым звеном в обеих областях является выход молока с единицы площади ($K3 = 0,30-0,35$). Индекс устойчив к изменению весов и может применяться для ежегодного мониторинга кормовой базы на уровне областей и районов.

Ключевые слова: кормовая база, молочное фермерское хозяйство, интегральный индекс, кормовой баланс, себестоимость кормовой единицы, соотношение цен «молоко:корм», метод анализа иерархий, Ташкентская и Самаркандская области.

Abstract. The article aims to develop a method for assessing the robustness of the feed base of dairy farms with a single dimensionless indicator and to test it at the regional and farm levels. Feed balance, index, expert assessment (analytic hierarchy process), monographic and comparative methods were applied. The integral index of feed provision (IIFP) combines four partial indicators – feed balance, cost of one feed unit, milk obtained per hectare of forage land from home-grown feed, and the milk-to-feed price ratio – each scaled to a reference value. The

approbation yielded an index of 0.61 for Tashkent region, 0.53 for Samarkand region, 0.79 for the small dairy farm model and 0.92 for the specialised farm model; in both regions the weakest component is milk output per unit of land ($K3 = 0.30-0.35$). The index is robust to changes in weights and can be used for annual monitoring of the feed base at regional and district levels.

Keywords: feed base, dairy farm, integral index, feed balance, feed unit cost, milk-to-feed price ratio, analytic hierarchy process, Tashkent and Samarkand regions.

KIRISH

O'zbekistonda chorvachilikni rivojlantirish siyosatining markaziy vazifalaridan biri chorva mollarini yetarli, arzon va sifatli ozuqa bilan barqaror ta'minlashdir. Qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasida tarmoqda qo'shilgan qiymat zanjirini shakllantirish vazifasi qo'yilgan bo'lsa [1], 2022-yilda qabul qilingan maxsus qaror bilan ozuqa bazasini mustahkamlash alohida yo'nalish sifatida ajratildi va sug'oriladigan yerlarning bir qismida ozuqa ekinlarini almashlab ekish majburiy qilindi [2]. 2026-yil may oyida qabul qilingan qaror esa 2028-yilgacha qoramollar sonini 16,5 mln boshga yetkazish va ozuqabop ekinlar maydonini 1,5 barobar kengaytirishni maqsad qilib belgiladi [3]. Bu maqsadlar ozuqa bazasining hozirgi holatini ishonchli o'lchaydigan va uning o'zgarishini yildan-yilga kuzatish imkonini beradigan vosita bo'lishini taqozo etadi.

Tadqiqot hududi bo'lgan ikki viloyat sut ishlab chiqarishda yetakchilardan hisoblanadi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2018–2024-yillarda respublikada sog'ib olingan sut 10 466,4 ming tonnadan 12 443,8 ming tonnaga, Toshkent viloyatida 896,7 dan 1 074,2 ming tonnaga, Samarqand viloyatida esa 1 241,8 dan 1 456,6 ming tonnaga oshgan, ya'ni o'sish mos ravishda 18,9 %, 19,8 % va 17,3 % ni tashkil etgan [4]. Biroq bir sigirning mahsuldorligi pastligicha qolmoqda va xalqaro moliya institutlarining baholarida buning asosiy sababi sifatida ozuqa yetishmasligi ko'rsatiladi [5; 6]. Sigirlarning 8,1 % i saqlanadigan fermer xo'jaliklari [7] beda pichani, silos va don yemni ortiqcha ishlab chiqarib, dehqon xonadonlarini ham ozuqa bilan ta'minlovchi manba vazifasini bajaradi, shu sababli ularning ozuqa bazasi holati butun tarmoq uchun ahamiyatli.

Amaliyotda ozuqa bazasining holati turli, bir-biri bilan bog'lanmagan ko'rsatkichlar – ekin maydoni, hosildorlik, g'aramlangan ozuqa hajmi yoki bir boshga to'g'ri keladigan ozuqa – orqali tavsiflanadi. Ulardan hech biri alohida olinganda fermer xo'jaligi ozuqa bilan qanchalik ishonchli ta'minlanganini ko'rsatmaydi: ozuqa yetarli bo'lsa-da, qimmat bo'lishi, arzon bo'lsa-da, yerdan samarasiz foydalanish evaziga olinishi yoki bozor narxlari sut ishlab chiqarishni zararli qilib qo'yishi mumkin. Shu bois maqolaning maqsadi – sutchilik fermer xo'jaliklari ozuqa bazasining mustahkamligini miqdoriy, sifat-narx va bozor jihatlarini birgalikda qamrab oluvchi integral indeks yordamida baholash metodikasini asoslash hamda uni Toshkent va Samarqand viloyatlari, shuningdek, model xo'jaliklar ma'lumotlarida sinab ko'rishdan iborat. Tadqiqot quyidagi vazifalarni hal etadi: mavjud baholash yondashuvlarini tanqidiy tahlil qilish; xususiy ko'rsatkichlar, ularning etalonlari va vaznlarini asoslash; indeksni hisoblash va natijalarni talqin qilish; indeksning barqarorligini sezgirlik tahlili orqali tekshirish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, ozuqa bilan ta'minlanganlikni baholashda birinchi marta miqdoriy balans, o'z va sotib olingan ozuqaning qiymati, yer birligining sut chiqimi hamda bozor narxlari nisbati yagona indeksda birlashtirildi va indeks tarkibiga o'z ozuqasi ulushiga ko'ra tuzatish kiritildi. Bu tuzatish ozuqani asosan sotib oladigan va ozuqaning katta qismini o'zi yetishtiradigan xo'jaliklarni bir xil shkalada qiyoslash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Agrar iqtisodiyotda samaradorlik natijaning resurslar yoki xarajatlarga nisbati orqali aniqlanadi va natural, xarajat hamda qiymat ko'rsatkichlari tizimi bilan ifodalanadi [8]. Ozuqa mahsulotining o'ziga xosligi shundaki, u ko'pincha bozorga chiqmaydi va samarasi chorvachilik mahsulotida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ozuqa ishlab chiqarishni baholashga oid ishlarda ikki yo'nalish ajralib turadi: dala bosqichini baholash va ozuqaning mahsulotga aylanishini baholash.

Birinchi yo'nalish vakillari ozuqa ekinlarini gektaridan olinadigan ozuqa birligi, mahsuldor hosildorlik, ozuqa birligi tannarxi va mehnat sig'imi bo'yicha qiyoslaydi. Xususan, E. Bolicheva ekinlarni shu ko'rsatkichlar asosida ballar bilan reytinglash usulini taklif qilgan [9]. Bu usul ekinlarni tanlashda qulay, lekin natija sut bilan bog'lanmaydi. O.V. Eremenko dala va ferma ko'rsatkichlarini bitta tizimga birlashtirib, ekin tuzilmasini optimallashtirish ozuqa ishlab chiqarishni sezilarli oshirishini ko'rsatgan [10]. I.V. Araslanbayev esa ozuqa sifatining pastligi chorvaning genetik salohiyatidan faqat 40–50 % foydalanishga olib kelishini aniqlab, ozuqa ishlab chiqarishni iqtisodiy-matematik modellashtrishni taklif etgan [11]. So'nggi yillardagi rus tadqiqotlarida ozuqa ishlab chiqarishni boshqarish rejalashtirish, hisob, tahlil va nazoratning yaxlit tizimi sifatida ko'rib chiqilmoqda [12], zamonaviy ozuqa texnologiyalari esa sut mahsuldorligini 10–15 % ga oshirib, ozuqa xarajatlarini 15–20 % ga qisqartirishi qayd etilgan [13].

Ikkinchi yo'nalish ozuqa bilan ta'minlanganlik darajasiga e'tibor qaratadi. N.E. Tolmanova sut xo'jaliklarida ozuqa ishlab chiqarishni tashkil etish parametrlarini bir shartli boshga ozuqa birligi, gektardan olinadigan ozuqa birligi va tannarx orqali asoslagan [14]. B. Mirzoyev Tojikistonning Ko'lob zonasida chorvaning o'z ozuqasi bilan ta'minlanganligi me'yorning atigi 44,9 % ini tashkil etishini ko'rsatgan [15]. Bu ikki ish ham ozuqaning faqat miqdorini hisobga oladi, uning narxi va sotib olinadigan ozuqa ulushi esa e'tibordan chetda qoladi.

O'zbek iqtisodchilari tadqiqotlarida ham baholash vositalari rivojlanib bormoqda. M. Primkulov ozuqa ekinlarining tannarxi, hosildorligi va resurs sarfini xalqaro tajriba bilan qiyoslagan [16]. B. Farmonov va hammualliflari Qashqadaryo viloyati ma'lumotlarida sut

hajmiga sut va yem narxлари, subsidiyalар hamda sigirlar sonining ta'sirini regressiya modeli orqali baholagan [17]. G. Xamdаmova hududlarni sut ishlab chiqarish hajmi va o'sish sur'ati bo'yicha benchmarking usulida guruhlagan [18], R. Qudratov va F. O'roqov esa chorvachilik samaradorligi ko'rsatkichlari tizimini tarmoq xususiyatlariga moslashtirgan [19]. Fermer xo'jaliklari faoliyatini statistik baholashga bag'ishlangan ishlarda, jumladan, Toshkent viloyati misolida [20] va Jizzax viloyati misolida [21], xo'jalik hajmi va texnologik investitsiyalar mahsulдорlikka sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Biroq bu ishlarning hech birida fermer xo'jaligi oзуqа bazasining holati yagona umumlashgan ko'rsatkich bilan ifodalanmagan.

Xalqaro tadqiqotlar mintaqa sharoitining ikki muhim jihati ta'kidlaydi. Birinchidan, Markaziy Osiyo chorvachiligida qishki oзуqа taqchilligi va yergа kirish imkoniyatidagi tengsizlik asosiy cheklov hisoblanadi [22]. Ikkinchidan, O'zbekistondagi fermer va dehqon xo'jaliklarining oзуqа bilan ta'minlanishi keskin farq qiladi: Xorazm viloyatida o'tkazilgan so'rovga ko'ra, dehqon xo'jaliklari ehtiyojning faqat uchdan birini o'zi qoplaydi, fermer xo'jaliklarida esa oзуqа ko'pincha ortiqcha bo'ladi [23]. Demak, O'zbekiston sharoiti uchun baholash vositasi o'zi yetishtirilgan va sotib olingan oзуqani birgalikda hisobga olishi, yer tanqisligini va bozor narxлари nisbatini aks ettirishi zarur. Adabiyotlar tahlilidan kelib chiqqan ana shu bo'shliq maqolada taklif etilayotgan integral indeksning ilmiy asosini tashkil etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda "oзуqа bazasining mustahkamligi" deganda fermer xo'jaligining chorvani yil davomida yetarli miqdorda, maqbul tannarxda, yerdan samarali foydalangan holda va sut ishlab chiqarishni zararga olib kelmaydigan bozor sharoitida oзуqа bilan ta'minlay olish qobiliyati tushuniladi. Bu ta'rifdagi to'rt shartning har biri alohida xususiy ko'rsatkich bilan o'lchanadi:

$$K_1 = \frac{O_i + O_x}{O_e}; K_2 = \frac{T_e}{T_f}; K_3 = \frac{M \cdot d_o}{S_{oz} \cdot 8}; K_4 = \frac{P_s}{1,5 \cdot P_k} \quad (1)$$

bu yerda: K_1 – oзуqа balansi koeffitsienti; O_i va O_x – xo'jalikning o'zida yetishtirilgan va sotib olingan oзуqа, o.b.; O_e – podaning me'yoriy oзуqа ehtiyoji, o.b.; K_2 – oзуqа arzonligi koeffitsienti; T_e – 1 o.b. ning etalon tannarxi (1 600 so'm); T_f – o'z va sotib olingan oзуqaning 1 o.b. ga to'g'ri keladigan o'rtacha tortilgan qiymati, so'm;

K_3 – yerdan foydalanish koeffitsienti; M – yillik sut ishlab chiqarish, t; d_o – o'z oзуqasining ratsiondagi ulushi; S_{oz} – oзуqа ekinlari maydoni, ga; 8 – 1 ga oзуqа maydonidan olinadigan sutning etalon qiymati, t/ga; K_4 – bozor sharoiti koeffitsienti; P_s – 1 kg sutning sotish narxi, so'm; P_k – 1 kg omuxta yem narxi, so'm; 1,5 – sut:yem narx nisbatining qulay darajasi.

Podaning me'yoriy ehtiyoji sigirlar va yosh mollar bo'yicha alohida hisoblanadi: sigir uchun tirik vaznni saqlashga ketadigan oзуqаga har bir kilogramm sut uchun 0,5 o.b. qo'shiladi, yosh mollar va boshqa qoramollar uchun esa bir boshga yillik o'rtacha me'yor qo'llaniladi [24]. K_3 ko'rsatkichida sut hajmi o'z oзуqasining ulushiga ko'paytirilishi muhim tuzatish hisoblanadi. Aks holda oзуqaning katta qismini sotib oladigan xo'jalikda kichik maydon hisobiga gektaridan olingan sut sun'iy ravishda juda yuqori chiqadi: masalan, 0,35 ga yerda 9,2 t sut ishlab chiqaradigan dehqon xonadoni uchun tuzatishsiz ko'rsatkich 26 t/ga dan oshib ketadi (muallif hisob-kitobi).

Xususiy ko'rsatkichlarni o'lchovsiz holatga keltirish uchun min-max usuli emas, balki etalon usuli tanlandi. Min-max usulida natija tanlanmadagi eng yaxshi va eng yomon obyektga bog'liq bo'lib qoladi, etalon esa turli yillar va hududlarni bir xil shkalada qiyoslash imkonini beradi. Har bir ko'rsatkich yuqoridan birlik bilan cheklanadi:

$$K_i^* = \min(K_i; 1), \quad i = 1, \dots, 4 \quad (2)$$

bu yerda: K_i^* – i -xususiy ko'rsatkichning 0 dan 1 gacha oraliqqa keltirilgan qiymati.

Cheklash bir yo'nalishdagi ortiqcha natija boshqa yo'nalishdagi kamchilikni "yopib qo'yishiga" yo'l qo'ymaydi. Bundan tashqari, oзуqaning ehtiyojdan ortiq zaxiralanishi ham qo'shimcha xarajat bo'lgani uchun $K_1 > 1$ holati afzallik sifatida baholanmaydi. Integral indeks cheklangan ko'rsatkichlarning vaznli yig'indisi sifatida aniqlanadi:

$$OTII = 0,35 \cdot K_1^* + 0,25 \cdot K_2^* + 0,25 \cdot K_3^* + 0,15 \cdot K_4^* \quad (3)$$

bu yerda: $OTII$ – oзуqа bilan ta'minlanganlikning integral indeksi (0–1); 0,35; 0,25; 0,25; 0,15 – xususiy ko'rsatkichlarning vaznlari, ularning yig'indisi birga teng.

Indeks tarkibiy qismlari, etalonlar va vaznlarning mazmuni 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval

OTII tarkibiy qismlari, etalon qiymatlari va vaznlari

Xususiy ko'rsatkich	Oзуqа bazasining qaysi jihatini o'lchaydi	Etalon (me'yor) qiymati	Etalonni asoslash	Vazni
K1 – oзуqа balansi	oзуqaning miqdoriy yetarliligi	resurslar = ehtiyoj (1,0)	me'yoriy ehtiyoj qoplanganda chorva to'liq oziqlanadi	0,35
K2 – oзуqа arzonligi	1 o.b. tannarxi (o'z va sotib olingan oзуqа)	1 600 so'm/o.b.	tavsiya etilgan ekin tuzilmasida (makkajo'xori silosi, beda, takroriy ekin) o'z oзуqasini yetishtirish tannarxi	0,25
K3 – yerdan foydalanish	o'z oзуqasi hisobiga 1 ga maydondan olinadigan sut	8 t/ga	asosiy va takroriy ekinlar birgalikda qariyb 10 000 o.b./ga; 1 kg sutga 1,25 o.b. sarfi	0,25
K4 – bozor sharoiti	sut:omuxta yem narx nisbati	1,5	bundan past nisbatda konsentratga asoslangan oziqlantirish zarar keltira boshlaydi	0,15

Etalon qiymatlarni asoslashda quyidagilar hisobga olindi. 1 o.b. ning 1 600 so'mlik etaloni sug'oriladigan yerlarda asosiy ozuqa ekinlarini yetishtirish texnologik xaritalari bo'yicha 2024–2025-yillar narxlarida hisoblangan o'rtacha tannarxga mos keladi: silosbop makkajo'xorida 1 494, takroriy makkajo'xorida 1 593, beda pichanida 2 111, don makkajo'xorida 1 226 so'm (muallif hisob-kitobi). Yer birligidan sut chiqimi etaloni uchun silosbop makkajo'xori (gektaridan taxminan 9 000 o.b.) va beda (taxminan 5 400 o.b.) birgalikda o'rtacha 7 600 o.b./ga berishi, g'alladan keyin takroriy ekin qo'shilganda esa bu ko'rsatkich qariyb 10 000 o.b./ga ga yetishi hisobga olindi. Buni yosh mollarni ham qo'shgan holda 1 kg sutga sarflanadigan 1,25 o.b. ga bo'lish orqali 8 t/ga etalon olindi. Sut:yem nisbatining qulay darajasi sifatida 1,5 qabul qilindi: bir kilogramm sut evaziga bir yarim kilogrammdan kam omuxta yem sotib olish mumkin bo'lsa, konsentratga tayanuvchi ratsion o'zini oqlamay qo'yadi.

Vaznlar iyerarxiyalarni tahlil qilish usuli (AHP) bilan aniqlandi. Ekspertlar guruhiga 12 nafar mutaxassis – agrar iqtisodchi olimlar, tuman qishloq xo'jaligi bo'limlari xodimlari, fermer xo'jaliklari rahbarlari va sut qayta ishlash korxonalari mutaxassislari – jalb qilindi. Ular ko'rsatkichlarni 1–9 ballik Saati shkalasi bo'yicha juft-juft qiyosladi, juft qiyoslash matritsasining muvofiqlik nisbati 0,10 dan oshmasligi sharti qo'yildi.

Eng katta vazn ozuqa balansiga berildi, chunki ozuqaning miqdoriy yetishmasligi mahsuldorlikni bevosita cheklaydi. Tannarx va yerdan foydalanish teng ahamiyatli deb topildi, xo'jalik ta'sir qila olmaydigan tashqi omil – narx nisbati esa eng kichik vaznni oldi. Natijani talqin qilish uchun uch darajali shkala qabul qilindi: $OTII \geq 0,80$ – yuqori, $0,60 \leq OTII < 0,80$ – o'rta, $OTII < 0,60$ – past ta'minlanganlik.

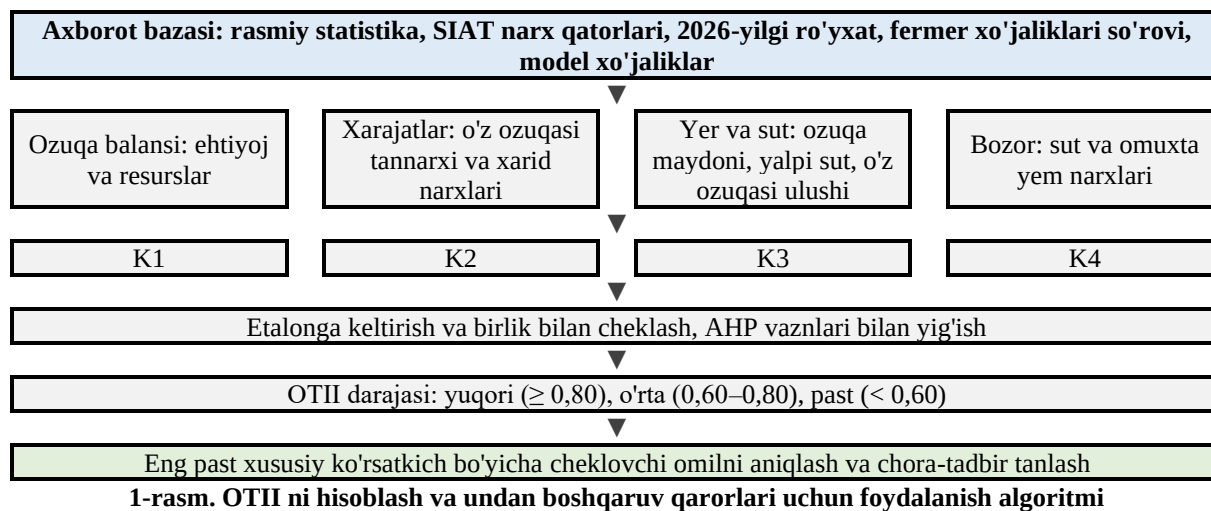
Indeks ta'minlanganlik holatini tavsiflaydi, uning mazmunan to'g'ri tuzilganini tekshirish uchun esa natija ko'rsatkichlari kerak bo'ladi. Shu maqsadda ikki qo'shimcha ko'rsatkich hisoblandi:

$$K_{konv} = \frac{O_s}{M}; \quad R = \frac{V-Z}{Z} \cdot 100 \quad (4)$$

bu yerda: K_{konv} – 1 kg sut ishlab chiqarishga sarflangan ozuqa, o.b./kg; O_s – sigirlar iste'mol qilgan ozuqa, o.b.; M – yillik sut ishlab chiqarish, kg; R – sut ishlab chiqarish rentabelligi, %; V – sut sotishdan tushum (subsidiya bilan), so'm; Z – sut ishlab chiqarishga sarflangan jami xarajatlar, so'm.

Validlik mezonini sifatida quyidagi shart qabul qilindi: indeks yuqori bo'lgan obyektlarda 1 kg sutga ozuqa sarfi va sut tannarxi past, rentabellik esa yuqori bo'lishi kerak. Agar bu shart bajarilmasa, xususi ko'rsatkichlar yoki ularning vaznlari qayta ko'rib chiqilishi lozim.

Indeksni hisoblash ketma-ketligi 1-rasmda ko'rsatilgan.

Axborot bazasini Statistika agentligining chorva soni va sut ishlab chiqarish bo'yicha ma'lumotlari [7], ijtimoiy-iqtisodiy axborot tizimidagi narx qatorlari [4], 2026-yilgi qishloq xo'jaligi ro'yxatining dastlabki natijalari [25] hamda muallif tomonidan 2024–2025-yillarda o'tkazilgan 12 ta sutchilik fermer xo'jaligi so'rovi tashkil etdi. So'rovda har bir viloyatdan podasi 100–250, 40–100 va 15–40 bosh sigirdan iborat ikkitadan xo'jalik tanlandi. Tanlanma kichik bo'lgani sababli so'rov natijalari statistik umumlashtirish uchun emas, balki model xo'jaliklar parametrlarini tekshirish uchun ishlatildi. Ochiq statistikada ozuqa ekinlarining turlari bo'yicha hosildorligi, beda pichani va silos narxi hamda sutning xarid narxi e'lon qilinmaydi. Bunday parametrlar texnologik xaritalar va so'rov asosida oraliq ko'rinishida baholandi, manbada "muallif hisob-kitobi" deb

belgilandi va asosiy natijalar ularning $\pm 10\%$ o'zgarishiga nisbatan tekshirildi. Bosh soniga bog'liq ko'rsatkichlar joriy hisobot va 2026-yilgi ro'yxat bo'yicha ikki variantda hisoblandi.

Aprobatsiya ikki darajada o'tkazildi. Hududiy darajada viloyatlarning 2024-yilgi ozuqa balans qo'llanildi: me'yoriy ehtiyoj Toshkent viloyatida 1 913,9 ming t o.b., Samarqand viloyatida 3 109,7 ming t o.b., barcha manbalardan olingan ozuqa resurslari esa mos ravishda 1 221,7 va 1 450,6 ming t o.b. deb baholandi (muallif hisob-kitobi). Xo'jalik darajasida uchta model xo'jalik olindi: taqqoslash bazasi sifatida 4 sigirli dehqon xo'jaligi (MX-1), 25 sigirli va 10 ga ozuqa maydoniga ega kichik sutchilik fermer xo'jaligi (MX-2) hamda 150 sigirli va 55 ga ozuqa maydoniga ega ixtisoslashgan fermer xo'jaligi (MX-3). Narxlar 2024–2025-yillar

o'rtacha darajasida olindi: sut Toshkent viloyatida 6 200, Samarqand viloyatida 5 700 so'm/kg, omuxta yem 4 100 so'm/kg; model xo'jaliklarda xarid hajmiga qarab omuxta yem MX-1 uchun 4 200, MX-2 uchun 4 000, MX-3

uchun 3 800 so'm/kg [4].

Hisob-kitob uchun boshlang'ich ma'lumotlar va xususiy ko'rsatkichlar qiymatlari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Toshkent va Samarqand viloyatlari hamda model xo'jaliklar bo'yicha OTII ni hisoblash natijalari

Ko'rsatkich	Toshkent v.	Samarqand v.	MX-1	MX-2	MX-3
Ozuqa resurslarining ehtiyojga nisbati	0,64	0,47	0,88	0,92	1,00
1 o.b. ning o'rtacha tortilgan qiymati, so'm	2 748	2 644	3 179	2 501	2 396
O'z ozuqasi hisobiga 1 ga maydondan sut, t	2,81	2,42	3,97	5,14	8,16
Sut narxi, so'm/kg	6 200	5 700	6 000	6 000	6 300
Omuxta yem narxi, so'm/kg	4 100	4 100	4 200	4 000	3 800
Sut:yem narx nisbati	1,51	1,39	1,43	1,50	1,66
K1*	0,64	0,47	0,88	0,92	1,00
K2*	0,58	0,61	0,50	0,64	0,67
K3*	0,35	0,30	0,50	0,64	1,00
K4*	1,00	0,93	0,95	1,00	1,00
OTII	0,61	0,53	0,70	0,79	0,92
Ta'minlanganlik darajasi	o'rta (quyi chegara)	past	o'rta	o'rta	yuqori

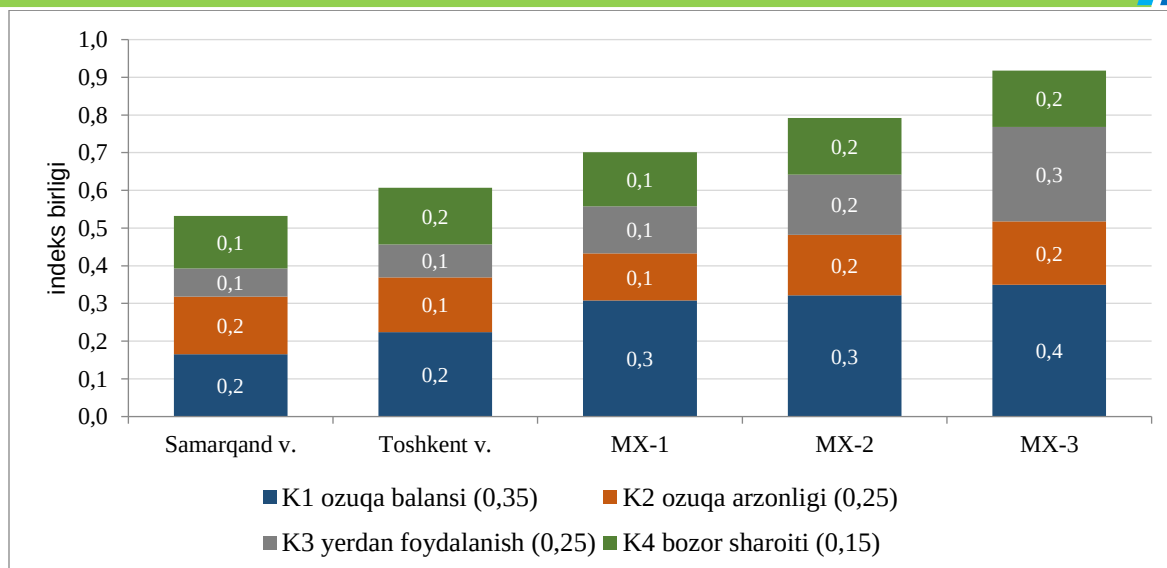
Hududiy darajadagi natijalar ikki viloyatning ozuqa bazasi holati turlicha ekanini ko'rsatadi. Toshkent viloyatida indeks 0,61 ga teng bo'lib, o'rta darajaning quyi chegarasida joylashgan, Samarqand viloyatida esa 0,53 bilan past darajaga to'g'ri keladi. Farqning asosiy qismi ozuqa balansidan kelib chiqadi: Toshkent viloyatida resurslar me'yoriy ehtiyojning 63,8 % ini qoplagan bo'lsa, Samarqand viloyatida bu ko'rsatkich 46,6 % ni tashkil etadi. Resurslar tarkibi ham balansning zaifligini izohlaydi: haydaladigan yerda yetishtiriladigan ozuqa Toshkent viloyatida resurslarning 30,4 % ini, Samarqand viloyatida 32,4 % ini tashkil etadi, sotib olinadigan omuxta yem va boshqa hududlardan keltiriladigan ozuqa esa mos ravishda 27,8 % va 25,9 % ni beradi (muallif hisob-kitobi). Boshqacha aytganda, ikki viloyatda ham ozuqaning faqat uchdan bir qismi o'z yerida yetishtiriladi, qolgan qismi qo'shimcha mahsulotlar, tabiiy o'tlar va tashqi manbalar hisobiga to'ldiriladi. Samarqand viloyatida sut arzonroq sotilgani sababli bozor sharoiti ko'effitsienti ham birdan past (0,93). Ozuqa arzonligi bo'yicha esa, aksincha, Samarqand biroz ustun (0,61 va 0,58); buni viloyat ozuqa resurslari tarkibida yaylov va tabiiy ozuqa ulushining yuqoriroq ekani bilan izohlash mumkin.

Ozuqa arzonligi ko'rsatkichining barcha

obyektlarda etalondan past ekanini o'z va sotib olingan ozuqa narxlari o'rtasidagi katta farq bilan tushuntirish mumkin. 2024–2025-yillar narxlarida o'zi yetishtirilgan ozuqaning 1 o.b. tannarxi 1 226–2 111 so'm oralig'ida bo'lgan holda, sotib olinadigan yemlarda 1 o.b. qiymati 3 435–10 500 so'mni tashkil etadi, ya'ni o'rtacha 2,6 barobar yuqori (muallif hisob-kitobi, [4] narx ma'lumotlari asosida). Shu sababli ratsionda sotib olingan ozuqa ulushining har qanday oshishi T_f ni keskin ko'taradi va K_2 ni pasaytiradi.

Eng muhim natija shundaki, ikkala viloyatda ham eng zaif xususiy ko'rsatkich K3 hisoblanadi (0,35 va 0,30). Bir gektar ozuqa maydonidan o'z ozuqasi hisobiga atigi 2,4–2,8 t sut olinmoqda, holbuki etalon 8 t/ga, ixtisoslashgan fermer xo'jaligi modelida esa 8,16 t/ga. Bu hududlarda ozuqa taqchilligining sababi faqat maydon yetishmasligida emas, balki mavjud maydondan past hosil olinishi, takroriy ekinlardan yetarli foydalanilmasligi va ozuqani saqlashdagi yo'qotishlarda ekanini bildiradi.

Har bir xususiy ko'rsatkichning indeksga qo'shgan hissasi 2-rasmda ko'rsatilgan. U qaysi omil hisobiga indeks yuqori yoki past chiqqanini aniq ko'rish imkonini beradi

2-rasm. Xususiy ko'rsatkichlarning OTII qiymatiga qo'shgan vaznli hissasi

Model xo'jaliklar bo'yicha natijalar ozuqa bazasi mustahkamligi xo'jalik turi va hajmiga qanchalik bog'liqligini ko'rsatadi. Ixtisoslashgan fermer xo'jaligi (MX-3) indeksning yuqori darajasiga (0,92) erishgan: ozuqa ehtiyojni to'liq qoplaydi, gektaridan olinadigan sut etalondan oshadi, bozor sharoiti qulay. Uning yagona "yo'qotishi" ozuqa arzonligida (0,67), chunki yuqori mahsuldorlik ratsionda konsentratlar va oqsilli yemlar ulushini oshiradi, ularning bir qismi esa bozordan sotib olinadi. Kichik sutchilik fermer xo'jaligi (MX-2) yuqori daraja chegarasiga yaqin (0,79). Uning zaxiralari aniq: ozuqa balansini 0,92 dan 1,00 ga yetkazish uchun qishki sug'urta zaxirasini yaratish va silos tayyorlash texnologiyasini yaxshilash orqali 1 o.b. qiymatini pasaytirish. Taqqoslash bazasi bo'lgan dehqon xo'jaligida (MX-1) indeks 0,70 ni tashkil etib, ozuqa arzonligi ko'rsatkichi eng past (0,50): bu xo'jalik ozuqaning 60,9 % ini chakana narxlarida sotib olgani uchun 1 o.b. unga 3 179 so'mga tushadi, bu MX-3 dagidan qariyb 33 % qimmat.

Model xo'jaliklar o'rtasidagi farqlarning tarkibiy sababi ozuqa manbalarining nisbatida yotadi. Kichik fermer xo'jaligi yillik ozuqaning 69,9 % ini o'zining 10

gektarlik maydonida yetishtiradi, ixtisoslashgan fermer xo'jaligida bu ulush 59,9 % ni, dehqon xo'jaligida esa atigi 17,2 % ni tashkil etadi (muallif hisob-kitobi). Ixtisoslashgan xo'jalikda o'z ozuqasi ulushining nisbatan pastligi yuqori mahsuldorlik talab qiladigan konsentratlarning bozordan olinishi bilan bog'liq, ammo ulgurji xarid va yuqori hosildorlik bu kamchilikni qisman qoplaydi.

Indeksning validligi uning sut ishlab chiqarish natijalari bilan mosligi orqali tekshirildi. Model xo'jaliklarda OTII oshgan sari 1 kg sut tannarxi pasayadi: MX-1 da 5 718, MX-2 da 5 381, MX-3 da 4 835 so'm; 1 kg sutga sarflanadigan ozuqa ham 1,01 dan 0,92 o.b. gacha kamayadi, rentabellik esa 4,9 % dan 18,9 % va 38,6 % gacha oshadi (muallif hisob-kitobi). Shu tariqa indeks darajalari xo'jaliklarning iqtisodiy natijalari bilan bir yo'nalishda o'zgaradi, bu esa uning mazmunan to'g'ri tuzilganini tasdiqlaydi.

Natijalarning barqarorligi uch yo'nalishda tekshirildi: vaznlarni teng qilib olish, bosh soni statistikasini 2026-yilgi ro'yxat bo'yicha tuzatish va yaxshilanish ssenariylarini modellashirish (3-jadval).

3-jadval

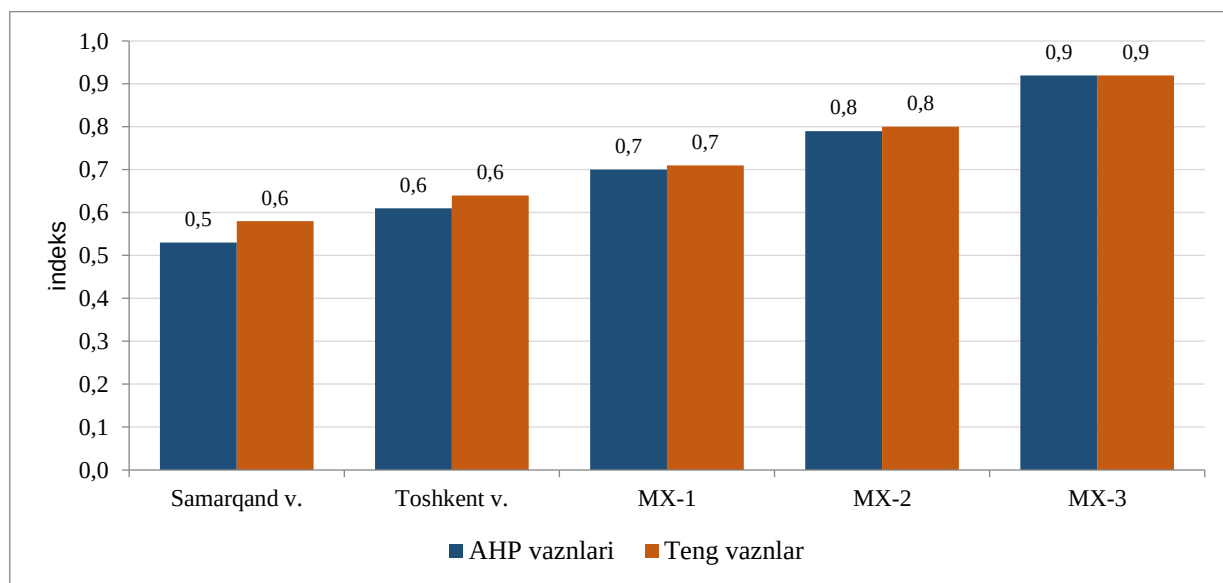
OTII ning sezgirlik tahlili natijalari

Variant	Toshkent v.	Samarqand v.	MX-1	MX-2	MX-3
Asosiy variant (AHP vaznlari)	0,61	0,53	0,70	0,79	0,92
Teng vaznlar (har biri 0,25)	0,64	0,58	0,71	0,80	0,92
Qoramol soni ro'yxat bo'yicha 14,9 % ga kamaytirilganda	0,66	0,57	—	—	—
1 ga maydondan sut 4,0 t ga yetkazilganda (Toshkent)	0,64	—	—	—	—
Ozuqa balansini 0,60 ga yetkazilganda (Samarqand)	—	0,58	—	—	—

Manba: muallif hisob-kitobi; bosh soni tuzatishi [25] bo'yicha.

Teng vaznlar qo'llanganda barcha obyektlarning indeksi biroz oshadi, lekin ularning tartibi o'zgarmaydi va MX-2 dan tashqari barchasi o'z darajasida qoladi (3-rasm). MX-2 ning yuqori darajaga "o'tishi" (0,80) uning

chegara holatida ekanini ko'rsatadi. Demak, AHP vaznlari natijani sun'iy ravishda o'zgartirmaydi, faqat eng muhim omil bo'lgan ozuqa balansiga ko'proq e'tibor qaratadi.

3-rasm. Turli vaznlar tizimida OTII qiymatlari

Bosh soni bo'yicha tuzatish alohida ahamiyatga ega. 2026-yilgi qishloq xo'jaligi ro'yxati qoramollar sonini joriy hisobotdagidan 14,9 % kam ko'rsatdi: 15.01.2026 holatiga 12 235,3 ming bosh [25]. Ehtiyoj shu nisbatda qisqartirilsa, ozuqa balansini Toshkent viloyatida 0,75 ga, Samarqand viloyatida 0,55 ga, gektaridan olinadigan sut ko'rsatkichi esa 0,41 va 0,36 ga ko'tariladi. Natijada Toshkent viloyati o'rta daraja ichiga chiqadi (0,66), Samarqand viloyati esa past darajada qoladi (0,57). Bu ikki viloyat o'rtasidagi farq statistik noaniqlik bilan emas, ozuqa bazasining real holati bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Ssenariy hisob-kitoblari indeksni boshqaruv vositasi sifatida qo'llash imkoniyatini namoyish etadi. Toshkent viloyatida bir gektar ozuqa maydonidan olinadigan sut 2,81 dan 4,0 t ga yetkazilsa, indeks 0,64 gacha oshadi. Samarqand viloyatida ozuqa balansini 0,60 gacha yaxshilash indeksni 0,58 ga ko'taradi, biroq o'rta darajaga chiqish uchun bu yetarli emas: bu yerda balans bilan birga yerdan foydalanish samaradorligini ham oshirish talab etiladi.

Olingan natijalar ozuqa bazasini baholashga oid avvalgi tadqiqotlar bilan qiyoslanganda bir qator xulosalarga olib keladi. Birinchidan, Samarqand viloyati uchun aniqlangan past ozuqa balansini (0,47) B. Mirzoyev Tojikistonning Ko'lob zonasi uchun aniqlagan 44,9 % lik ta'minlanganlik bilan deyarli bir xil [15]. Bu mintaqaning sug'oriladigan dehqonchilik hududlarida ozuqa taqchilligi tizimli xarakterga ega ekanini ko'rsatadi va xalqaro tashkilotlar ekspertlarining ozuqa resurslari yetishmasligi mahsuldorlik pastligining asosiy sababi degan xulosasiga mos keladi [5; 6]. Biroq taklif etilgan indeks shunchaki taqchillikni qayd etish bilan cheklanmaydi: u taqchillikning qanday omil – miqdor, narx, yer yoki bozor – bilan bog'liqligini ajratib beradi.

Ikkinchidan, model xo'jaliklar natijalari fermer va dehqon xo'jaliklari ozuqa bilan ta'minlanishidagi farq

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

haqidagi Xorazm tadqiqoti xulosalarini tasdiqlaydi [23], ammo unga qiymat o'lchovini qo'shadi. Dehqon xo'jaligining ozuqa balansini fermer xo'jaligidan unchalik farq qilmaydi (0,88 va 0,92), lekin u ozuqani 27 % qimmatroq oladi. Demak, dehqon xo'jaliklari uchun asosiy muammo ozuqaning jismoniy yetishmasligi emas, uning chakana bozordagi narxidir. Bu natija fermer xo'jaliklari atrofida dehqon xonadonlarini ozuqa bilan ulgurji narxlarida ta'minlovchi xizmat tuzilmalarini shakllantirish zarurligini asoslaydi.

Uchinchidan, indeksga bozor omilini kiritish amaliy jihatdan o'zini oqladi. 2023-yil dekabridan 2025-yil dekabrigacha sut narxi pasayib, omuxta yem qimmatlashgani natijasida "sut:omuxta yem" narx nisbati 2,34 dan 1,89 gacha, ya'ni taxminan 19 % ga pasaygan [4]. Hozircha bu nisbat ko'pchilik obyektlarda qulay darajada yoki undan yuqori bo'lsa-da, Samarqand viloyati va dehqon xo'jaligi uchun K_4 allaqachon birdan past. B. Farmonov va hammualiflari tomonidan sut va yem narxlarining sut ishlab chiqarishga sezilarli ta'siri aniqlangan [17] bu omilni monitoring qilish zarurligini tasdiqlaydi. Narx nisbati yana pasaysa, birinchi navbatda konsentratni ko'p sotib oladigan xo'jaliklarning indeksi tushadi.

To'rtinchidan, ikkala viloyatda ham eng past ko'rsatkich yerdan foydalanish samaradorligi ekanini aniqlash rus tadqiqotchilarining ozuqa ekinlari tuzilmasini optimallashtirish va intensiv texnologiyalar ozuqa ishlab chiqarishni oshirishning asosiy zaxirasi degan xulosasiga mos keladi [10; 13]. O'zbekiston sharoitida bu zaxira ayniqsa katta, chunki g'alladan keyin bo'shaydigan maydonlarda takroriy ozuqa ekinlarini yetishtirish imkoniyati mavjud. Qonunchilikda belgilangan ozuqabop ekinlar maydonini kengaytirish maqsadi [3] faqat maydon ko'rsatkichi bilan emas, balki gektaridan olinadigan mahsulot ko'rsatkichi bilan ham

nazorat qilinishi lozim.

Yillik indeks ozuqa ta'minotining mavsumiy notekisligini to'liq aks ettirmasligini ham e'tiborga olish kerak. Aprel-oktyabr oylarida ko'k massa va tabiiy o'tlar hisobiga ozuqa nisbatan yetarli bo'lsa, molxonada boqish davrida ratsion g'aramlangan ozuqa va sotib olinadigan konsentratlarga tayanadi. Muallif baholashicha, qishki taqchillik Toshkent viloyatida 40–45 %, Samarqand viloyatida 55–60 % atrofida bo'lib, yillik taqchillikdan sezilarli yuqori. Shu sababli kelgusida indeksni qishki davr uchun alohida hisoblash yoki K_1 ga g'aramlangan ozuqa zaxirasi bo'yicha tuzatish kiritish maqsadga muvofiq.

Davlat qo'llab-quvvatlashining indeks ko'rsatkichlariga ta'siri ham sezilarli. Sotilgan sutning har litriga beriladigan 400 so'mlik subsidiya [2] kichik fermer xo'jaligi rentabelligini 7,4, ixtisoslashgan xo'jalik rentabelligini esa 8,3 foiz punkt oshiradi (muallif hisob-kitobi). Amalda bu sut:yem narx nisbatini fermer foydasiga yaxshilaydi, biroq subsidiya hujjatlashtirilgan savdo va qayta ishlashga topshirishni talab qilgani uchun dehqon xo'jaliklariga yetib bormaydi.

Indeksning amaliy qiymati uning boshqaruv qarorlari bilan bevosita bog'lanishidir. Yuqori darajadagi ($\geq 0,80$) xo'jaliklar uchun asosiy vazifa erishilgan holatni saqlash, ozuqa sifatini – ayniqsa senaj va oqsilli ozuqa ulushini – oshirish va podani kengaytirishdir. O'rta darajadagi obyektlar uchun ozuqa tuzilmasini xo'jalik turi va joylashuv zonasiga moslashtirish, takroriy ekinlarni kengaytirish va ozuqa tayyorlash xizmatlaridan foydalanish tavsiya etiladi. Past darajadagi obyektlarda esa ozuqa balansini qayta tuzish, g'alla yetishtiruvchi fermerlar bilan shartnomaviy ozuqa ta'minotini yo'lga qo'yish va davlat qo'llab-quvvatlash choralari ustuvor yo'naltirish talab etiladi.

Taklif etilgan yondashuvni boshqa kompozit indekslardan farqlovchi jihat – xususiy ko'rsatkichlarning qat'iy etalonga nisbatan qurilishi va yuqoridan cheklanishidir. Bu indeksni yillar bo'yicha qiyoslash imkonini beradi: tanlanma tarkibi o'zgarsa ham, obyektning bahosi faqat uning o'z ko'rsatkichlari o'zgarganda o'zgaradi. Shu bilan birga, indeks agregatsiya darajasiga sezgir emas: u viloyat, tuman va alohida xo'jalik uchun bir xil formulada hisoblanadi, bu esa hududiy monitoring va xo'jalik darajasidagi maslahat xizmatlarini yagona uslubiyatga birlashtiradi.

Indeksning cheklovlarini ham qayd etish kerak. Vaznlar va etalonlar ekspert bahosiga tayanadi va sub'ektiv xususiyatga ega, shuning uchun ularni narxlar va texnologiyalar o'zgarishiga qarab har 3–5 yilda qayta ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Ochiq statistikada ozuqa ekinlari hosildorligi va xo'jalik toifalari bo'yicha ozuqa tannarxi e'lon qilinmaydi, shuning uchun ayrim parametrlar texnologik xaritalar va so'rov asosida baholandi. Shunga qaramay, sezgirlik tahlili natijalarning asosiy qonuniyatlari parametrlar o'zgarishiga barqaror ekanini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi.

1. Sutchilik fermer xo'jaligi ozuqa bazasining mustahkamligini bitta ko'rsatkich bilan tavsiflab bo'lmaydi: u ozuqaning yetarliligi, arzonligi, yerdan

foydalanish samaradorligi va bozor sharoitining birgalikdagi natijasidir. Taklif etilgan OTII bu to'rt jihatni etalon qiymatlarga keltirib, AHP vaznlari bilan yagona o'lchovsiz baholashga birlashtiradi va o'z hamda sotib olingan ozuqa nisbati turlicha bo'lgan xo'jaliklarni qiyoslash imkonini beradi.

2. Aprobatsiya natijalariga ko'ra, Toshkent viloyatida ozuqa bilan ta'minlanganlik o'rta darajaning quyi chegarasida (0,61), Samarqand viloyatida past darajada (0,53). Ikkala viloyatda ham eng zaif bo'g'in ozuqa maydonining unumdorligidir: o'z ozuqasi hisobiga gektaridan 2,4–2,8 t sut olinmoqda, etalon esa 8 t/ga.

3. Ixtisoslashgan fermer xo'jaligi modeli yuqori darajaga (0,92), kichik sutchilik fermer xo'jaligi modeli esa yuqori daraja chegarasiga (0,79) yaqin; indeks darajalari sut tannarxi va rentabellik bilan bir yo'nalishda o'zgaradi. Vaznlarni tenglashtirish va bosh soni statistikasini tuzatish natijalar tartibini o'zgartirmaydi.

Olingan natijalar asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi. Birinchidan, OTII ni viloyat va tuman qishloq xo'jaligi boshqarmalari hamda Chorvachilik va yaylov xo'jaligini rivojlantirish agentligi [3] tomonidan ozuqa bazasining yillik monitoringi ko'rsatkichi sifatida joriy etish; buning uchun statistika hisobotlariga ozuqa ekinlari maydoni va hosildorligi bo'yicha xo'jalik toifalari kesimidagi ma'lumotlarni kiritish. Ikkinchidan, ozuqa bazasini qo'llab-quvvatlash choralari, jumladan ozuqa ekinlarini almashlab ekish talabini [2], eng past xususiy ko'rsatkichga qarab tabaqalashtirish: Samarqand viloyatida ozuqa balansini, ikkala viloyatda esa takroriy ekinlar va hosildorlik hisobiga yerdan foydalanish samaradorligini oshirishga ustuvorlik berish. Uchinchidan, kichik fermer va dehqon xo'jaliklari uchun ozuqa narxini pasaytiruvchi kooperatsiya shakllarini rivojlantirish. Keyingi tadqiqotlarda so'rov tanlanmasini kengaytirib, indeksni xo'jalik darajasida hisoblash va uning sut mahsuldorligi bilan ekonometrik bog'liqligini baholash rejalashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktyabrda «O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5853-son Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 24.10.2019, 06/19/5853/3942-son.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 8-fevraldagi «Chorvachilikni yanada rivojlantirish va chorva ozuqa bazasini mustahkamlash chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-121-son qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 09.02.2022, 07/22/121/0108-son.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 12-maydagi «Chorvachilik tarmog'i va yaylov xo'jaligini zamonaviy boshqaruv tizimi va yangicha yondashuvlar asosida rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-179-son qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 07/26/179/0771-son.

4. Statistika agentligi. Ijtimoiy-iqtisodiy axborot tizimi (SIAT) ochiq ma'lumotlari: sut ishlab chiqarish (490-, 493-sonli ma'lumotlar to'plami). – URL: <https://api.siat.stat.uz>

5. World Bank. Uzbekistan: Livestock Sector Development Project Job Diagnostic (Final Report). – April 2021. – 27 p. – URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/1c453dc06390fb1aa82c4ed008e07430-0350072023/original/LSDP-Job-Diagnostic-Final-Report-April-2021.pdf>

6. Asian Development Bank. Livestock Value Chain Development Project (RRP UZB 52110): Sector Assessment (Summary). – Manila: ADB, 2019. – URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/52110-001-ssa.pdf>

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Qishloq xo'jaligi statistikasi: chorva mollari soni, sut va go'sht ishlab chiqarish (2018–2025). – URL: <https://stat.uz>

8. Ergashev R.X., Fayziyeva Sh.Sh., Xamrayeva S.N. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti: darslik. – T.: Iqtisod-Moliya, 2018. – 404 b. ISBN 978-9943-13-716-5.

9. Bolicheva, E. Ekonomicheskaya otsenka kormoproizvodstva Kurskoy oblasti / E. Bolicheva // Zootexniya. – 2002. – № 7. – B.21-23.

10. Еременко О.В. Экономическая эффективность полевого кормопроизводства Курской области: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Курск: Курская ГСХА, 2007. – 234 с.

11. Арасланбаев И.В. Состояние и основные направления повышения экономической эффективности производства кормов: на материалах сельскохозяйственных предприятий Предуральской степной зоны Республики Башкортостан: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Уфа, 2008. – 210 с.

12. Кондратьев Д.В., Остаев Г.Я., Гоголев И.М., Алборов Г.Р. Управление кормопроизводством в сельскохозяйственных организациях: учет, анализ, моделирование и контроль // Продовольственная политика и безопасность. – 2024. – Т. 11, № 4. – С. 1045–1068. DOI: 10.18334/ppib.11.4.121790.

13. Низамутдинов М.М., Халиуллин А.Р., Тронина М.В. Кормопроизводство как основа эффективного ведения молочного скотоводства // Продовольственная политика и безопасность. – 2024. – Т. 11, № 4. – С. 983–996. DOI: 10.18334/ppib.11.4.122120.

14. Толманова Н.Е. Организационно-экономические основы кормопроизводства в молочных хозяйствах пригородной зоны: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Киров, 2005. – 182 с.

15. Мирзоев Б. Экономическая эффективность производства кормов в условиях перехода к рыночной экономике: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Душанбе: Таджикский аграрный университет, 2000. – 133 с. – URL: <https://economy-lib.com/ekonomicheskaya-effektivnost-proizvodstva-kormov-v-usloviyah-perehoda-k-rynochnoy-ekonomike>

16. Primqulov M.M. Improving the Economic

Efficiency of Forage Crop Production in Livestock Development: Evidence from Uzbekistan and International Experience // Global Journal of Research in Business Management. – 2026. – Vol. 6, № 3. – P. 27–31. DOI: 10.5281/zenodo.20199061. – URL: <https://zenodo.org/records/20199061>

17. Farmonov B.D., Sindorov D.A., Bozorov A.X. Qashqadaryo viloyatida sigir sutini ishlab chiqarish samaradorligini ekonometrik tahlil qilish. – 2026. DOI: 10.5281/zenodo.20953600. – URL: <https://zenodo.org/records/20953600>

18. Xamdamova G.A. O'zbekiston Respublikasida sut ishlab chiqarish samaradorligini hududlar kesimida solishtirma tahlili (konferensiya materiali). – 2026. DOI: 10.5281/zenodo.18655821. – URL: <https://zenodo.org/records/18655821>

19. Kudratov R.T., O'roqov F.I. Chorvachilik tarmog'ida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlari // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – 2024. – № 2 (maxsus son). – B. 10–14. – URL: <https://zenodo.org/records/12743901>

20. Murodov J.Ch. Fermer xo'jaliklari faoliyati samaradorligini statistik usullarda baholash (Toshkent viloyati misolida): iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi: 08.00.06. – T.: TDIU huzuridagi DSc.03/30.01.2021.I.16.03 Ilmiy kengash, himoya 29.04.2025. (e'lon)

21. Ayubjonov A.X., Ratayev F.I. Jizzax viloyati fermer xo'jaliklari faoliyatining statistik tadqiqi // Marketing. – 2025. – № 2. – B. 47–57. – URL: <https://marketingjournal.uz/index.php/mj/uz/article/download/268/267/266>

22. Robinson S. Livestock in Central Asia: From rural subsistence to engine of growth?: IAMO Discussion Paper № 193. – Halle (Saale): IAMO, 2020. – URL: <https://ideas.repec.org/p/zbw/iamodp/193.html>

23. Statistika agentligi. 2026-yilgi qishloq xo'jaligi ro'yxatining dastlabki natijalari (chorva mollari soni). – URL: <https://stat.uz>

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Ibodullayev Doston Sobirjon o'g'li Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi sohasida strategik rivojlanish va tadqiqotlar xalqaro Markazi mustaqil tadqiqotchisi / Ибодуллаев Достон Собиржон угли Независимый исследователь Международного центра стратегического развития и исследований в сфере продовольствия и сельского хозяйства / Ibodullaev Doston Independent Researcher at the International Center for Strategic Development and Research in Food and Agriculture

E-mail: Mashinabyd@gmail.com

CHORVACHILIK UCHUN OLINGAN DAVLAT GRANTLARINI HISOBGA OLISH

Ravshanov Alisher Bobaqulovich

УЧЕТ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ГРАНТОВ, ПОЛУЧЕННЫХ ДЛЯ ЖИВОТНОВОДСТВА

Равшанов Алишер Бабакулович

RECORDING OF STATE GRANTS RECEIVED FOR LIVESTOCK FARMING

Alisher Babakulovich Ravshanov

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida chorvachilik sohasini davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlash shakllari, xususan, subsidiyalari, davlat grantlari va boshqa davlat yordamlarining iqtisodiy mazmuni hamda ularni buxgalteriya hisobida aks ettirish masalalari tadqiq etilgan. Chorvachilikda davlat yordamini hisobga olishning milliy va xalqaro yondashuvlari taqqoslangan. O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining 10-son BHMS-«Davlat yordamining hisobi va u to'g'risidagi ma'lumotlarni yoritib berish», 20-son BHXS-«Davlat grantlarini hisobga olish va davlat yordami to'g'risida ma'lumotlarni ochib berish» hamda 5-son BHMS-«Asosiy vositalar», 41-son BHXS (IAS)-«Qishloq xo'jaligi» talablari asosida davlat subsidiyalari va grantlarini tan olish, baholash, daromad sifatida aks ettirish va moliyaviy hisobotda yoritish tartibi ishlab chiqilgan. Shuningdek, nasldor qoramollarni xarid qilish, biologik aktivlarni saqlash xarajatlarini qisman qoplash va chorvachilik loyihalarini moliyalashtirish bilan bog'liq shartli misollar asosida buxgalteriya provodkalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: chorvachilik, biologik aktiv, davlat yordami, davlat subsidiyasi, davlat granti, nasldor qoramol, buxgalteriya hisobi, 10-son BHMS, 20-son BHXS (IAS), 5-son BHMS, 41-son BHXS (IAS), adolatli qiymat, realizatsiya xarajatlarini chegirgan holdagi haqqoniy qiymat.

Аннотация. В данной статье рассматриваются формы государственной финансовой поддержки животноводческого сектора в Республике Узбекистан, в частности, экономическое содержание субсидий, государственных грантов и других видов государственной помощи и их отражение в бухгалтерском учете. Проводится сравнение национальных и международных подходов к учету государственной помощи в животноводстве. На основе требований НСБУ №10 – «Учет государственной помощи и уточнение информации о ней», МСБУ №20 – «Учет государственных грантов и раскрытие информации о государственной помощи», а также НСБУ №5 – «Основные средства», МСБУ №41 – «Сельское хозяйство» разработана процедура признания, оценки, отражения в качестве дохода и отражения государственных субсидий и грантов в финансовой отчетности. Также представлены бухгалтерские проводки на условных примерах, связанных с приобретением племенного скота, частичным возмещением затрат на содержание биологических активов и финансированием животноводческих проектов.

Ключевые слова: животноводство, биологический актив, государственная помощь, государственная субсидия, государственная грантовая помощь, племенной скот, бухгалтерский учет, НСБУ №10, МСБУ №20, НСБУ №5, МСБУ №41, справедливая стоимость, справедливая стоимость за вычетом затрат на продажу.

Abstract. This article examines the forms of state financial support for the livestock sector in the Republic of Uzbekistan, in particular, the economic substance of subsidies, state grants and other types of state aid and their reflection in accounting. A comparison of national and international approaches to accounting for state aid in livestock farming is provided. Based on the requirements of NAS No. 10 - "Accounting for State Aid and Clarification of Information on It", IAS No. 20 - "Accounting for State Grants and Disclosure of Information on State Aid", as well as NAS No. 5 - "Fixed Assets", IAS No. 41 - "Agriculture", a procedure for recognizing, measuring, reflecting as income and reflecting state subsidies and grants in financial statements has been developed. Accounting entries are also presented using hypothetical examples related to the acquisition of breeding livestock, partial reimbursement of costs for the maintenance of biological assets and the financing of livestock projects.

Keywords: livestock farming, biological asset, government aid, government subsidy, government grant aid, breeding livestock, accounting, NAS No. 10, IAS No. 20, NAS No. 5, IAS No. 41, fair value, fair value less costs to sell.

KIRISH

Qishloq xo'jaligining muhim tarmoqlaridan biri bo'lgan chorvachilik aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash, qishloq joylarda bandlikni oshirish, fermer va dehqon xo'jaliklarining daromadlarini ko'paytirish hamda mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Keyingi yillarda O'zbekiston Respublikasida aholi sonining o'sishi, urbanizatsiya jarayonlari, aholi daromadlarining ortishi va umumiy iste'mol hajmining kengayishi natijasida go'sht mahsulotlariga bo'lgan talab yildan-yilga oshib bormoqda.

Bojxona qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, yil davomida mamlakatga jami 156,9 ming tonnadan ortiq mol go'shti olib kelingan. Importning umumiy qiymati 661,2 million dollarga yetgan. Har bir kilogramm mol go'shti o'rtacha 4,2 dollardan to'g'ri kelgan. Shuningdek, 2025 yilda mamlakatga 33 ming tonna qo'y go'shti, 64,9 ming tonna tovuq go'shti olib kiritilgan [1].

Hozirgi kunda mamlakatimizda go'shtga bo'lgan yillik talab 2 million 150 ming tonnani, ishlab chiqarish hajmi esa 1 million 600 ming tonnani tashkil etmoqda [2].

Bu holat mutaxassislar tomonidan chorvachilik sohasida ichki ishlab chiqarish xarajatlarining oshishi va bozorlarda talabning yuqoriligi bilan izohlanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasining 2026 yil 28-apreldagi 206-sonli qarori "Agrar va oziq-ovqat sohasini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 5-avgustdagi "Chorvachilik tarmog'i loyihalarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-293-son qarorlariga muvofiq, sohada yangi subsidiya mexanizmi joriy etiladi.

Unga ko'ra, 2026-yil 1-sentabrdan 2030-yil 1-yanvargacha qishloq xo'jalik sohasida to'lovlar agentligi tomonidan Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan naslchilik xo'jaliklariga o'stirish uchun qoldirilgan, identifikatsiya qilingan urg'ochi nasldor qoramollarni saqlash xarajatlarining bir qismini qoplash uchun subsidiya ajratiladi.

Subsiya miqdori birinchi nasldor urg'ochi buzoq olinganda 1,5 million so'm, ikkinchi nasldor urg'ochi buzoq olinganda 2 million so'mni tashkil etadi. Shuningdek, olingan buzoq 12 oylikkacha saqlanganda 1 million so'm, 12 oydan 18 oylikkacha parvarishlanganda yana 1 million so'm subsidiya beriladi [3].

Chorvachilik ishlab chiqarishining o'ziga xos xususiyati shundaki, uning asosiy ob'ektlaridan biri tirik hayvonlar - biologik aktivlar hisoblanadi. Ular o'sish, semirish, ko'payish, mahsulot berish va boshqa biotransformatsiya jarayonlarini boshdan kechiradi. Shu sababli chorvachilikda davlat tomonidan ajratiladigan subsidiya va grantlarning buxgalteriya hisobini to'g'ri tashkil etish nafaqat moliyaviy natijani, balki biologik aktivlarning balans qiymatini ham to'g'ri shakllantirishga ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida moliyaviy hisobni BHMS asosida yurituvchi korxonalarda davlat yordamini buxgalteriya hisobida aks ettirishning muhim normativ

asosi - 10-son BHMS-«Davlat yordamining hisobi va u to'g'risidagi ma'lumotlarni yoritib berish» hisoblanadi.

Xalqaro amaliyotda esa chorvachilik biologik aktivlarini hisobga olish 41-son BHXS (IAS)-«Qishloq xo'jaligi» bilan tartibga solinadi. 41-son BHXS (IAS) biologik aktivlarni, umumiy qoida sifatida, realizatsiya xarajatlarini chegirgan holdagi adolatli qiymatda baholashni va ushbu qiymatdagi o'zgarishlarni foyda yoki zararda tan olishni nazarda tutadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'zbekiston Respublikasining 10-son BHMSiga asosan davlat yordami deganda foydalanish uchun tashkilot tomonidan olingan byudjet subsidiyalari, davlat grantlari va maqsadli tushumlar tushuniladi.

Shuningdek, standartda davlat yordamini aktivlarga oid davlat yordami va daromadga oid davlat yordamiga ajratilgan.

Aktivlarga oid davlat yordami - berilishining asosiy sharti davlat yordami olish huquqiga ega bo'lgan tashkilot tomonidan uzoq muddatli aktivlarni sotib olinishini, barpo etilishini yoki boshqa shakllarda xarid qilinishini talab etadigan davlat yordamidir. Bunday aktivlar turini yoki joyini yoki ularni xarid qilish yoki saqlash muddatlarini chegaralaydigan qo'shimcha shartlar kiritilgan bo'lishi mumkin[4].

Daromadga oid davlat yordami - aktivlarga oid davlat yordamidan tashqari, boshqa har qanday davlat yordamidir[4].

Byudjet subsidiyasi - tovarlar ishlab chiqarish, ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish va ularni realizatsiya qilishni moliyalashtirish yoki birgalikda moliyalashtirish yoxud maqsadli xarajatlarning o'rnini qisman qoplash uchun byudjet tizimi byudjetlari hisobidan yuridik shaxslarga beriladigan pul mablag'lari[4].

Davlat granti - ma'lum maqsadlarga erishishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirish uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan yuridik shaxslarga buyurtmalar bo'yicha tanlov asosida beriladigan pul mablag'lari va moddiy resurslar hisoblanadi [4].

Chorvachilik faoliyatiga berilgan davlat yordamini shartli ravishda quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- nasldor qoramollarni xarid qilish bilan bog'liq subsidiyalar;
- nasldor qo'y va echkilarni xarid qilish bilan bog'liq subsidiyalar;
- nasldor urg'ochi hayvonlarni parvarishlash xarajatlarini qisman qoplash subsidiyalari;
- chorvachilik majmualarini tashkil etishga qaratilgan davlat yordami;
- yem-xashak bazasini shakllantirishga qaratilgan moliyaviy ko'mak;
- veterinariya va bioxavfsizlik sohasidagi grantlar;
- xalqaro tashkilotlar ishtirokidagi grant loyihalari.

Masalan, chorvachilik xo'jaliklariga xorijdan import qilingan nasldor qoramol, qo'y va echkilar uchun subsidiya berish mexanizmi O'zbekistonda qo'llanilgan davlat qo'llab-quvvatlash shakllaridan biri hisoblanadi.

Chorvachilik korxonalarida davlat subsidiyalari va grantlarini hisobga olishda ikkita asosiy yondashuvni ajratish mumkin:

1. Buxgalteriya hisobining milliy standartlari asosidagi yondashuv.

O'zbekiston Respublikasida yuridik shaxslar uchun davlat yordamini buxgalteriya hisobida aks ettirish 10-son BHMS bilan tartibga solinadi.

Unda davlat yordamining:

-tan olinishi;

-baholanishi;

-aktivlar bilan bog'liq qismi;

-daromad bilan bog'liq qismi;

-moliyaviy hisobotda yoritilishi bo'yicha qoidalar belgilangan.

2. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosidagi yondashuv.

Agar chorvachilik korxonasi moliyaviy hisobotni MHXS asosida tuzsa, biologik aktivlarga 41-sonli BHXS (IAS) talablari qo'llanadi.

41-sonli BHXS (IAS)ga muvofiq, tirik hayvon yoki o'simlik biologik aktiv hisoblanadi. Chorvachilikda esa qoramol, qo'y, echki va boshqa tirik hayvonlar biologik aktivlar sifatida qaraladi.

41-sonli BHXS (IAS) talablariga ko'ra, biologik aktivlar, odatda, realizatsiya xarajatlarini chegirgan holdagi adolatli qiymatda baholanadi [5].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida avvalo umumiy metodologik asos sifatida dialektika; ilmiy tafakkur, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, induktiv-deduktiv, abstrakt-mantiqiy metodlar, qiyoslash kabi nazariy umum-ilmiy metodlardan foydalanildi. Umum-ilmiy empirik metodlardan esa, ilmiy va qomusiy manbalarni sharhlash, kuzatish va retrospektiv tahlil usullari qo'llanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Chorvachilik korxonalarida chorva hayvonlari (biologik aktivlar) bilan bog'liq davlat grantlarini hisobga olishda quyidagi ikkita jihatlarni hisobga olish kerak:

1. Daromadlarga kiritiladigan grantlari (foyda va zararlariga olib boriladigan) - tegishli shartlar bajarilganda daromad sifatida tan olinadi.

2. Aktivlarga kiritiladigan kiritiladigan grantlarni (sotib olish yoki yaratish bilan bog'liq grant) - grantning tan olinishi va hisobdan chiqarilishi milliy standartlarda belgilangan tartibga muvofiq amalga oshiriladi.

Daromadlarga kiritiladigan grantlar 10-son BHMSning 9-11-bandlariga muvofiq, grant tegishli xarajatlar amalga oshiriladigan hisobot davrlarida daromad sifatida tan olinadi.

Masalan, davlat granti chorva mollarini boqish xarajatlarini qoplash uchun ajratilgan bo'lsa, tegishli shartlar bajarilganda u xarajatlar bilan bog'liq davrlarda daromad sifatida tan olinadi.

Aktivlarga kiritiladigan kiritiladigan grantlar, agar davlat granti hayvonlarni (uzoq muddatli biologik aktivlarni) sotib olish yoki yaratish uchun berilgan bo'lsa, u aktivlarga oid grant sifatida hisobga olinadi. Bunda grant, maqsadli tushum (grantlar) sifatida aks ettirilishi va aktivning foydali xizmat muddati davomida daromad sifatida tan olinishi mumkin.

Muqobil usulda esa aktivning balans qiymatini kamaytirishi mumkin[4].

Grantlarni buxgalteriya hisobida tan olishda eng muhim masala – grant olish huquqi paydo bo'lganligini tasdiqlovchi hujjatlarning mavjudligidir.

Amaliyotda grant olish huquqini paydo bo'lganligini tasdiqlovchi hujjatlar asosan quyidagilar hisoblanadi:

- davlat organining qarori;

- grant ajratish to'g'risidagi qaror;

- elektron platformada tasdiqlangan ariza;

- grant olish huquqini tasdiqlovchi ma'lumotnoma;

- bank to'lov hujjatlari;

- hayvonlarni identifikatsiya qilish ma'lumotlari;

- veterinariya hujjatlari;

- oldi-sotdi shartnomasi.

Shuning uchun buxgalter grantni faqat pul bank hisobvarag'iga kelib tushganda emas, balki uni olish huquqi yuzaga kelgan paytda tan olish masalasini ham baholashi lozim.

Masalan, "Dunyo-M" AJ ikkinchi bor 20 bosh nasldor urg'ochi buzoq sotib oldi.

Bir bosh buzoqning haqqoniy qiymati- 10 000 000 so'm.

Sotib olingan jami nasldor urg'ochi buzoqlarning haqqoniy qiymati:

$$20 \times 10\,000\,000 = 200\,000\,000 \text{ so'm.}$$

Davlat tomonidan har bir hayvon uchun 2 000 000 so'm subsidiya ajratilgan.

U holda jami subsidiya summasi:

$$20 \times 2\,000\,000 = 40\,000\,000 \text{ so'm.}$$

1. Nasldor urg'ochi buzoqlarni kirim qilinishiga:

Dt 1110 – "O'sitishdagi hayvonlar" - 200 000 000 so'm.

Kt 6010 – "Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga to'lanadigan schyotlar" - 200 000 000 so'm.

2. Subsidiya olish huquqi tan olinganda.

Agar subsidiya biologik aktivni xarid qilish bilan bog'liq aktivlarga oid davlat yordami sifatida tasniflansa: Dt 4890 – "Boshqa debitorlik qarzlari" - 40 000 000 so'm.

Kt 8820 – "Subsidiyalar" - 40 000 000 so'm.

3. Subsidiya bank maxsus hisobvarag'iga kelib tushganda:

Dt 5530 – "Boshqa maxsus hisobvaraqlar" - 20 000 000 so'm.

Kt 4890 – "Boshqa debitorlik qarzlari" - 20 000 000 so'm.

4. Subsidiya berish shartlari to'liq bajarilganidan so'ng davromad sifatida tan olinishiga:

Dt 8820 – "Subsidiyalar" - 40 000 000 so'm.

Kt "Xususiy kapitalni hisobga oluvchi schyotlar" – 40 000 000 so'm, yoki

Kt 9390 – "Boshqa daromadlar" - 40 000 000 so'm.

Masalan, "Dunyo-M" AJga nasldor urg'ochi buzoqlarni 12 oygacha oziqlantirish, veterinariya xizmatlari va parvarishlash xarajatlarining bir qismini qoplash uchun 20 000 000 so'm subsidiya berildi.

Bunday subsidiya biologik aktivning sotib olinishi yoki barpo etilishiga emas, balki joriy xarajatlarni qisman qoplashga qaratilgan bo'lsa, u daromadga oid davlat yordami sifatida tasniflanishi mumkin.

Subsiya tan olinganda:

Dt 4890 – “Boshqa debitorlik qarzlari” - 20 000 000 so'm.

Kt 8820 – “Subsidialar” - 20 000 000 so'm.

Subsiya bank maxsus hisobvarag'iga kelib tushganda:

Dt 5530 – “Boshqa maxsus hisobvaraqlar” - 20 000 000 so'm.

Kt 4890 – “Boshqa debitorlik qarzlari” - 20 000 000 so'm[6].

Har oyda subsidiyaning tan olinadigan summasiga:

$$20\,000\,000 : 12 = 1\,666\,667 \text{ so'm.}$$

Dt 8820 – “Subsidialar” - 1 666 667 so'm.

Kt “Xususiy kapitalni hisobga oluvchi schyotlar” - 1 666 667 so'm, yoki

Kt 9390 – “Boshqa daromadlar” - 1 666 667 so'm.

Xo'jalik sub'ekti muayyan shartlarni bajarmagan taqdirda davlat subsidiyalarini qaytarib berishi kerak. Bunday holatda subsidiyalarning qaytarilishi bilan avvalgi hisobot davriga tuzatish kiritilmaydi, balki buxgalterlik smetalaridagi hisob-kitob ma'lumotlari qayta ko'rib chiqiladi. Daromadga kiritiladigan subsidiyalarni qaytarish quyidagicha amalga oshiriladi[4]:

1. Balans passivida aks ettirilgan subsidiyalar qoldiqlari hisobiga, bu operatsiya schyotlarda quyidagicha aks ettiriladi:

Ya'ni, $20\,000\,000 - 1\,666\,667 = 18\,333\,333$ so'm.

Dt 8820 – “Subsidialar” - 18 333 333 so'm.

Kt 5110-“Hisob-kitob schyoti” - 18 333 333 so'm, yoki

Kt 5530 – “Boshqa maxsus hisobvaraqlar” - 18 333 333 so'm.

2. Agar qaytarilayotgan subsidiya qoldiqdan oshib ketsa, u holda oshgan summa xarajat sifatida e'tirof etiladi. Bu operatsiya schyotlarda quyidagicha aks ettiriladi:

Dt 9430 – “Boshqa operatsion xarajatlar” - 1 666 667 so'm.

Kt 5110-“Hisob-kitob schyoti” - 1 666 667 so'm, yoki

Kt 5530 – “Boshqa maxsus hisobvaraqlar” - 1 666 667 so'm.

MHXS nuqtai nazaridan chorvachilikda davlat grantlarining hisobi yanada aniq tartibga ega.

41-sonli BHXS (IAS)ga muvofiq, agar biologik aktiv realizatsiya xarajatlarini chegirgan holdagi haqqoniy qiymatda baholansa, unga bog'liq shartsiz davlat granti olinishi lozim bo'lgan paytda foyda yoki zarar tarkibida tan olinadi.

Agar grant shartli bo'lsa, u shartlar bajarilgandagina foyda yoki zararda tan olinadi.

Bu qoida chorvachilik korxonalari buxgalteriya hisobi uchun juda muhim.

Masalan, davlat “korxona 5 yil davomida nasldor qoramollarni saqlashi shart” degan shart bilan grant bersa, ushbu shart bajarilgunga qadar grantni to'liq daromad sifatida tan olish mumkin emas.

Masalan, davlat tomonidan “Dunyo-M” AJga 100 000 000 so'm grant ajratildi.

Grant shartlari quyidagicha:

- korxona 5 yil davomida chorvachilik faoliyatini davom ettirishi;

- nasldor hayvonlarni sotmasligi;

- hayvonlarni identifikatsiya qilishi;

- veterinariya talablariga rioya qilishi.

Bu holatda shartlar bajarilgunga qadar grantni daromad sifatida tan olish maqsadga muvofiq emas.

1. Ajratilgan grant to'g'risida xabarnoma olinganda:

Dt 4890 – “Boshqa debitorlik qarzlari” - 100 000 000 so'm.

Kt 8810 – “Grantlar” - 100 000 000 so'm.

2. Grant mablag'i bank maxsus hisobvarag'iga kelib tushganda:

Dt 5530 – “Boshqa maxsus hisobvaraqlar” - 100 000 000 so'm.

Kt 4890 – “Boshqa debitorlik qarzlari” - 100 000 000 so'm.

41-sonli BHXS (IAS) bo'yicha u tegishli shartlar bajarilganda daromad sifatida tan olinadi.

3. Grand shartlari to'liq bajarilganda, 5-yilda grantni daromad sifatida tan olishiga:

Dt 8810 – “Grantlar” - 100 000 000 so'm.

Kt 9393 – “Biologik aktivlar bo'yicha davlat grantlaridan olingan foyda” - 100 000 000 so'm.

Ya'ni, davlat grantining majburiyatdan daromadga o'tkazilishi amalga oshiriladi.

41-sonli BHXS (IAS) talablari bo'yicha agarda korxona shartsiz grant ajratilganligi to'g'risida xabarnoma olingansa, u daromad sifatida tan olinadi.

Masalan, “Ulug'bek elegant chorvasi” MChJda 40 bosh mahsuldor qoramol mavjud.

Ularning hisobot sanasidagi haqqoniy qiymati: 2 400 000 000 so'm.

Realizatsiya xarajatlari: 40 000 000 so'm.

Demak, qoramollarning haqqoniy (adolatli) qiymati = 2 360 000 000 so'm.

Davlat korxonaga chorvachilikni qo'llab-quvvatlash uchun: 80 000 000 so'm shartsiz grant ajratdi.

1. Grantni olish huquqi paydo bo'lganda:

Dt 4890 – “Boshqa debitorlik qarzlari” - 80 000 000 so'm.

Kt 8810 – “Grantlar” - 80 000 000 so'm.

Bir vaqtni o'zida grand daromad sifatida tan olinadi. Bunga:

Dt 8810 – “Grantlar” - 80 000 000 so'm.

Kt 9393 – “Biologik aktivlar bo'yicha davlat grantlaridan olingan foyda” - 80 000 000 so'm.

2. Pul kelib tushganda:

Dt 5110 – “Hisob-kitob schyoti” - 80 000 000 so'm.

Kt 4890 – “Boshqa debitorlik qarzlari” - 80 000 000 so'm.

Bu holatda grant biologik aktivning balans qiymatini to'g'ridan-to'g'ri kamaytirmaydi.

41-sonli BHXS (IAS)ning muhim xususiyati shundaki, biologik aktivning haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlar foyda yoki zararda tan olinadi.

Masalan, "Dunyo-M" AJning yil boshida 40 bosh qoramolning sotish xarajatlari chegirib tashlangan haqqoniy qiymati - 2 360 000 000 so'm.

Yil oxirida: 2 480 000 000 so'm.

O'zgarish: $2\,480\,000\,000 - 2\,360\,000\,000 = 120\,000\,000$ so'm.

Yil oxirida qoramollarni haqqoniy qiymatini o'zgarishidan olingan daromadga:

Dt 0170 – "Biologik aktivlar (hayvonlar)" - 120 000 000 so'm.

Kt 9391 – "Biologik aktivlarning haqqoniy qiymati o'zgarishidan olinadigan foyda" - 120 000 000 so'm.

Agar davlat granti ham 80 000 000 so'm bo'lsa, u biologik aktiv qiymatining 120 000 000 so'mlik o'zgarishiga avtomatik ravishda qo'shilmaydi. Grant 41-sonli BHXS (IAS)ning davlat grantlariga oid qoidalari bo'yicha alohida tan olinadi.

Chorvachilik korxonalari uchun davlat yordamini buxgalteriya hisobida hisobga olishni quyidagi bosqichlarda tashkil etish maqsadga muvofiq (1-rasm):

1-rasm. Chorvachilik korxonalarida davlat yordamini buxgalteriya hisobida hisobga olish bosqichlari.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida chorvachilik sohasiga berilgan subsidiyalar va grantlarni buxgalteriya hisobiga olish amaliyotida bir qator muammolar mavjuddir.

Birinchi muammo - subsidiya va grant tushunchalarining aralash qo'llanilishi.

Amaliyotda «grant», «subsidiya», «kompensatsiya», «davlat yordami» tushunchalari bir-biriga yaqin ma'noda ishlatilishi mumkin. Bu esa buxgalteriya hisobida ularni tan olish usulini belgilashda qiyinchilik tug'diradi.

Ikkinchi muammo - biologik aktiv va davlat yordamining o'zaro bog'liqligi.

Chorvachilik amaliyotida davlat yordami hayvonning:

- xarid qiymati;
- saqlash xarajatlari;
- naslchilik xarajatlari;
- veterinariya xarajatlari;
- oziqlantirish xarajatlari bilan bog'liq bo'lishi

mumkin.

Shu sababli grantlarning iqtisodiy maqsadini aniqlash juda muhim.

Uchinchi muammo – adolatli qiymatni aniqlash.

41-sonli BHXS (IAS)da biologik aktivlarni haqqoniy qiymatda baholash muhim o'rin tutadi. Biroq O'zbekistonda ayrim turdagi nasldor va mahsuldor

hayvonlar bo'yicha faol bozor narxlarini aniqlash qiyin bo'lishi mumkin.

Bu holatda korxona baholash metodologiyasini, bozor ma'lumotlarini va asosiy taxminlarni hujjatlashtirishi lozim.

To'rtinchi muammo - shartli grantlarni hisobga olish.

Grant olingan bo'lsada, uni darhol daromad sifatida tan olish har doim ham to'g'ri emas. Agar grant shartlarga bog'langan bo'lsa, shartlarning bajarilganligini nazorat qilish talab etiladi.

Chorvachilik korxonalarida davlat subsidiyalari va grantlarining hisobini takomillashtirish uchun quyidagi vazifalarni bajarishni taklif etish mumkin:

1. Biologik aktivlar bo'yicha subsidiyalarni alohida analitik hisobvaraqlarda yuritish. Masalan:

8810-«Grantlar»ni:

8811-«Chorvachilik bo'yicha grantlar»

8812-«Naslchilik grantlari» va h.k.

8820-«Subsidiyalar»ni:

8821-«Nasldor qoramollar uchun subsidiyalar»

8822-«Nasldor qo'y va echkilar uchun subsidiyalar» kabi analitik subschyotlardan foydalanish hisob ma'lumotlarining shaffofligini oshiradi.

2. Hayvonlar identifikatsiya tizimini buxgalteriya ma'lumotlari bilan integratsiyalash.

Har bir nasldor hayvonning identifikatsiya raqami buxgalteriyadagi biologik aktiv kartochkasi bilan bog'lanishi maqsadga muvofiq.

3. Subsidiya va grantlar bilan biologik aktivlarning haqqoniy qiymatidagi o'zgarishni alohida hisobga olish.

Bu MHXS talablari nuqtai nazaridan ayniqsa muhim. Chunki subsidiyalar va grantlardan olingan daromad bilan biologik aktivlarni adolatli qiymatning o'zgarishi iqtisodiy mazmun jihatidan bir xil operatsiya emas.

4. Elektron subsidiya platformalarini buxgalteriya dasturlari bilan integratsiya qilish.

Subsidiyaga ariza berishdan tortib, uni tasdiqlash va bank hisobvarag'iga tushishigacha bo'lgan jarayon elektron tarzda nazorat qilinsa, buxgalteriya hisobining ishonchligi oshadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilish mumkinki, O'zbekistonda 10-son BHMS davlat yordamini hisobga olishning milliy asosini shakllantiradi. Mazkur standart byudjet subsidiyalari, davlat grantlari va maqsadli tushumlarni davlat yordami sifatida belgilaydi hamda aktivlarga oid va daromadga oid davlat yordamini farqlaydi.

MHXS nuqtai nazaridan esa chorvachilikda 41-sonli BHXS (IAS) talablari muhim ahamiyatga ega. Unga ko'ra biologik aktivlar, umumiy qoida sifatida, realizatsiya xarajatlarini chegirgan holdagi haqqoniy qiymatda baholanadi va ushbu qiymat o'zgarishlari foyda yoki zararda tan olinadi.

Shuningdek, 41-sonli BHXS (IAS) biologik aktiv sotish xarajatlari chegirilgan holatdagi adolatli qiymat asosida baholanganda shartsiz davlat grantini grant olinishi lozim bo'lgan paytda, shartli grantni esa grant shartlari bajarilganda foyda yoki zararda tan olishni nazarda tutadi.

Shundan kelib chiqib, chorvachilik korxonalarida davlat yordamini hisobga olishning takomillashtirilgan modeli «davlat yordami turi → iqtisodiy maqsadi → shartlilik darajasi → biologik aktiv bilan bog'liqligi → tan olish mezonini → baholash → buxgalteriya schyotlarida aks ettirilishi → moliyaviy hisobotda yoritish» zanjiri asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Bunday yondashuv davlat mablag'laridan foydalanish ustidan buxgalteriya nazoratini kuchaytiradi, biologik aktivlar qiymatini ishonchli aks ettirish imkonini beradi va O'zbekistondagi milliy buxgalteriya hisobi amaliyotini xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga yaqinlashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. https://vaqt.uz/uz/news/2025-yilda-ozbekistonga-gosht-importi-keskin-osgan-18855?utm_source=chatgpt.com.

2. https://gov.uz/oz/digital/news/view/203108?utm_source=chatgpt.com.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 5-avgustdagi "Chorvachilik tarmog'i loyihalarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-293-son qarori. Lex.uz.

4. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirining 2024 yil 14 iyundagi 136-son buyrug'i. «O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (10-sonli BHMS) "Davlat yordamining hisobi va u to'g'risidagi ma'lumotlarni yoritib berish"ni tasdiqlash to'g'risida».

5. 41-son BHXS "Qishloq xo'jaligi" <https://nrm.uz/contentf?doc=708861>

6. 21-sonli BHMS - 21-son BHMS "Buxgalteriya hisobi hisobvaraqlar rejasi va uni qo'llash bo'yicha yo'riqnoma". <https://nrm.uz/contentf?doc=768406>

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Ravshanov Alisher Bobaqulovich Qarshi davlat texnika universiteti / Равшанов Алишер Бабакулович Каршинский государственный технический университет /

Alisher Babakulovich Ravshanov Karshi State Technical University

E-mail: alisherravshanov0571@gmail.com

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND BIG DATA TECHNOLOGIES ON ENTERPRISE MANAGEMENT EFFICIENCY

Ergashev Tokhir Kurbanovich

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И BIG DATA НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Эргашев Тохир Курбанович

SUN'IY INTELLEKT VA BIG DATA TECHNOLOGIYALARINING KORXONA BOSHQARUVI SAMARADORLIGIGA TA'SIRI

Ergashev Tohir Kurbanovich

Abstract: This article analyzes the role of artificial intelligence (AI) and big data technologies in enterprise management across the Republic of Uzbekistan. Based on official data from the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, the study examined the volume of information and communication services, the number of newly created enterprises in this field, and the dynamics of the development of the digital economy. The priority areas defined in the Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies of the Republic of Uzbekistan until 2030 were also analyzed. The results indicate that the country is expanding its digital economic and institutional base for implementing AI and Big Data technologies into enterprise management. At the same time, existing official statistics do not allow for the direct measurement of the impact of AI technologies on enterprise profitability, management speed, or error rates; such an assessment requires specialized enterprise-level data.

Keywords: artificial intelligence, Big Data, management efficiency, digital transformation, data analytics, enterprise management, digital economy.

Аннотация. В данной статье анализируется роль технологий искусственного интеллекта и больших данных в управлении предприятиями Республики Узбекистан. На основе официальных данных Национального комитета Республики Узбекистан по статистике исследованы объём информационно-коммуникационных услуг, количество вновь созданных предприятий в данной сфере, а также динамика развития цифровой экономики. Кроме того, проанализированы приоритетные направления, определённые Стратегией развития технологий искусственного интеллекта Республики Узбекистан до 2030 года. Результаты исследования показывают, что в стране последовательно расширяется цифровая экономическая и институциональная база для внедрения технологий искусственного интеллекта и больших данных в систему управления предприятиями. Вместе с тем существующая официальная статистика не позволяет непосредственно измерить влияние технологий искусственного интеллекта на рентабельность предприятий, скорость принятия управленческих решений и уровень ошибок. Для проведения такой оценки необходимы специализированные данные на уровне отдельных предприятий и соответствующие микроэкономические показатели.

Ключевые слова: искусственный интеллект, большие данные, эффективность управления, цифровая трансформация, анализ данных, управление предприятием, цифровая экономика.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi korxonalarini boshqarishda sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar texnologiyalarining o'rni tahlil qilingan. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlari asosida axborot va aloqa xizmatlari hajmi, ushbu sohada yangidan tashkil etilgan korxonalar soni hamda raqamli iqtisodiyotning rivojlanish dinamikasi o'rganilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasida belgilangan ustuvor yo'nalishlar tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari mamlakatda sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar texnologiyalarini korxonalar boshqaruviga joriy etish uchun raqamli iqtisodiy va institutsional baza izchil kengayib borayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, mavjud rasmiy statistik ma'lumotlar sun'iy intellekt texnologiyalarining korxonalar rentabelligi, boshqaruv qarorlarini qabul qilish tezligi yoki xatolar darajasiga bevosita ta'sirini aniq o'lchash imkonini bermaydi. Bunday baholashni amalga oshirish uchun korxonalar darajasidagi maxsus ma'lumotlar bazasi va mikroiqtisodiy ko'rsatkichlardan foydalanish talab etiladi.

Kalit soʻzlar: sunʼiy intellekt, katta maʼlumotlar, boshqaruv samaradorligi, raqamli transformatsiya, maʼlumotlar tahlili, korxona boshqaruvi, raqamli iqtisodiyot.

INTRODUCTION

Artificial intelligence and big data technologies are expanding the possibilities of data collection, processing, forecasting, and management decision support in modern enterprises. AI algorithms can be used to forecast demand, analyze customer behavior, identify risks, and automate recurring operations. Big Data, on the other hand, allows for the consolidation of large volumes of data from various sources and their use for management.

The institutional significance of this direction in Uzbekistan is also reflected in the "Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030," approved by Resolution No. PP-358 dated October 14, 2024. The goal of the strategy is to create legal, technological, and economic conditions for the implementation of artificial intelligence technologies in the economic and social spheres.

The aim of the study is to assess the emerging digital economic environment for the use of AI and Big Data technologies in Uzbekistan based on official statistical data and to identify potential mechanisms for these technologies to enhance enterprise management efficiency.

RESEARCH METHODS

The study analyzed the volume of information and communication services in the SIAT database of the

National Statistics Committee for 2020-2025 and the number of newly created enterprises and organizations in this field for 2016-2025. Additionally, the goals and directions of the Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030, approved by Resolution No. PP-358, were studied using the document analysis method.

The study utilized methods of dynamic comparison, analysis of growth rates, statistical grouping, and economic-logical analysis. An important methodological limitation is that official open statistics do not contain management efficiency indicators for all enterprises in the "AI implementation/non-implementation" section. For this reason, the article does not use 30 enterprises, expert surveys, 30-40% efficiency, or other artificially created empirical figures.

RESEARCH RESULTS

1. Growth of the information and communication services market: The volume of information and communication services in the Republic of Uzbekistan increased from 15,861.1 billion soums in 2020 to 79,485.5 billion soums in 2025. During this period, the industry's volume increased nearly fivefold. According to the National Statistics Committee, the annual growth rate of this sector was 123.1 percent in 2020, 126.7 percent in 2021, 127.0 percent in 2022, 122.4 percent in 2023, 125.4 percent in 2024, and 122.7 percent in 2025.

Table 1.

Information and communication services	
Year	Information and communication services, billion soums
2020	15,861.1
2021	20,353.8
2022	27,938.0
2023	39,734.2
2024	56,865.2
2025	79 485.5

Source: National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, SIAT.

This growth reflects the expanding market for digital infrastructure and information services for enterprises. However, this indicator itself does not signify the level of AI implementation; it is interpreted as an indicator characterizing the development of the overall digital environment necessary for the application of AI and Big Data solutions.

2. **Dynamics of the creation of new enterprises in the information and communication sector:** According to official statistics, the number of newly created enterprises and organizations in the information and communication sector increased from 944 in 2016 to 3,172 in 2025.

Table 2.

Dynamics of the creation of new enterprises in the information and communication sector	
Year	Newly created enterprises and organizations, units
2016	944
2017	1 002
2018	1,230
2019	1,633
2020	1,920
2021	2,528
2022	2,620
2023	2 932
2024	2 923
2025	3,172

Source: National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, SIAT.

Between 2016 and 2025, this indicator increased nearly 3.4 times. The creation of 3,172 new enterprises and organizations in the information and communication sector in 2025 indicates the expansion of entrepreneurial activity related to the digital economy.

3. Management mechanisms for AI and Big

Data: AI and Big Data can be applied in several key areas of enterprise management. The first direction is forecasting: predicting demand using historical sales, prices, seasonality, and other indicators. The second direction is operational management: optimizing inventories, identifying production interruptions, and analyzing resource utilization. The third direction is customer relations: identifying customer segments, providing recommendations, and automatically processing inquiries. The fourth direction is risk management: identifying financial and operational risks based on data. To evaluate the effectiveness of such systems, enterprise-level decision-making time, forecast error, production cycle, inventory turnover, operating costs, customer service speed, and other KPIs must be regularly measured.

4. Institutional foundations for AI development

in Uzbekistan: The Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030 was approved by Resolution No. PP-358 of the Republic of Uzbekistan. The document sets the goal of creating legal, technological, and economic conditions for the implementation of AI technologies in the economic and social spheres. This means that AI development is being viewed not as a separate IT field, but as a tool for modernizing economic sectors.

5. Correlation between the digital environment

and management efficiency: The growth in the volume of information and communication services from 15,861.1 billion soums to 79,485.5 billion soums between 2020 and 2025, as well as the creation of 3,172 new enterprises and organizations in this sector in 2025, indicates that the production and service base of the digital economy in Uzbekistan is expanding. This environment expands enterprises' access to data-driven management, cloud services, automation, AI, and analytics tools. At the same time, based on available official statistics, it is impossible to calculate exactly what percentage of enterprises that have implemented AI technologies are more efficient than others. Such a conclusion requires micro-data by enterprise.

DISCUSSION

The results of the study show that the digital economic base in Uzbekistan is consistently expanding for the entry of AI and Big Data technologies into enterprise management. The almost fivefold increase in the volume of information and communication services over five years and the increase in the number of newly created enterprises in the industry indicate the expansion of the digital services ecosystem. However, the expansion of technological infrastructure and the effectiveness of AI-based management are not the same thing. The effectiveness of AI depends on the quality of data, the IT infrastructure of the enterprise, the digital competence of employees, the readiness of management processes and the level of integration of technology into

the business strategy. Therefore, a step-by-step approach is advisable for enterprises: first, bringing data to a single standard, then implementing BI and analytical tools, and then launching AI pilot projects focused on a specific business problem. Each pilot project should be evaluated through pre-established KPIs.

In practice, enterprises can apply the following KPIs: forecast accuracy, decision-making time, production downtime, inventory turnover, operating costs, customer response time, and the number of identified risks. This approach transforms the implementation of AI from a technology purchase into a measurable business outcome.

CONCLUSION

The study showed that the digital environment necessary for implementing AI and Big Data technologies into enterprise management is rapidly developing in Uzbekistan. The volume of information and communication services increased from 15,861.1 billion soums in 2020 to 79,485.5 billion soums in 2025. At the same time, the number of newly created enterprises and organizations in the information and communication sector increased from 944 in 2016 to 3,172 in 2025.

The strategic directions for the development of AI in the Republic of Uzbekistan are institutionally defined by the Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030, approved by Resolution No. PP-358. This creates new opportunities for enterprises to integrate AI technologies into management processes.

REFERENCES

1. Vial, G. (2019). Understanding Digital Transformation: A Review and a Research Agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28 (2), 118–144. DOI: 10.1016/j.jsis.2019.01.003.
2. Bharadwaj, A., El Sawy, O. A., Pavlou, P. A., & Venkatraman, N. (2013). Digital Business Strategy: Towards a Next Generation of Insights. *MIS Quarterly*, 37 (2), 471–482. DOI: 10.25300/MISQ/2013/37:2.3.
3. Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). *Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation*. Harvard Business Review Press.
4. OECD. (2020). *OECD Digital Economy Outlook 2020*. OECD Publishing.
5. World Bank. (2016). *World Development Report 2016: Digital Dividends*. World Bank.
6. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-358 dated October 14, 2024. "Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030."
7. National Statistical Committee of the Republic of Uzbekistan. Volume of services in the field of information and communication (annual), SIAT.
8. National Statistical Committee of the Republic of Uzbekistan. Number of newly created enterprises and organizations in the field of information and communication (annual), SIAT.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Ergashev Tohir Kurbanovich Lecturer at the Department of Economics Karshi State University Candidate of Economic Sciences, Associate Professor / Эргашев Тохир

Курбанович Преподаватель кафедры «Экономика» Каршинского государственного университета Кандидат экономических наук, доцент / Ergashev Tohir Kurbanovich Qarshi davlat universiteti “Iqtisodiyot” kafedrası o‘qituvchisi Iqtisod fanlari nomzodi, dotsent
E-mail: tohir709@gmail.com

КОМПЛЕКСНЫЙ МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Ризакулов Шерзод Шермуратович

COMPREHENSIVE MECHANISM FOR MANAGING THE PUBLIC PROCUREMENT SYSTEM: A THEORETICAL-METHODOLOGICAL APPROACH

Rizakulov Sherzod Shermuratovich

DAVLAT XARIDLARI TIZIMINI BOSHQARISHNING KOMPLEKS MEKANIZMI: NAZARIY-METODOLOGIK YONDASHUV

Rizakulov Sherzod Shermuratovich

Аннотация. Статья посвящена обоснованию теоретико-методологического подхода к формированию комплексного механизма управления системой государственных закупок. Опираясь на отечественную традицию исследования хозяйственного механизма (Л.И. Абалкин) и системный подход К.В. Thai к анализу закупочной деятельности, а также на анализ отечественной научной литературы и нормативно-правовой базы Республики Узбекистан (Закон № ЗРУ-684, Стратегия «Цифровой Узбекистан – 2030»), автор выделяет структурные элементы комплексного механизма управления государственными закупками – организационно-институциональный, нормативно-правовой, экономико-инструментальный и информационно-аналитический – и раскрывает их функциональное назначение в рамках единого управленческого цикла. Предложенная модель апробирована на материалах системы государственных закупок Республики Узбекистан за 2020–2025 гг.: рост объема закупок со 124,1 до 293,1 млрд сум, результаты эконометрической модели ARDL ($R^2=0,9372$), а также показатели экономической эффективности ($NPV=153\,627$ млн сум, $IRR=58,3\%$, $BCR=3,25$) подтверждают, что устойчивый управленческий эффект достигается именно при взаимосвязанном, а не изолированном функционировании структурных элементов механизма. Сопоставление с международной практикой (World Bank, OECD) показывает согласованность предложенной модели с признанными принципами построения закупочных систем. Сделан вывод о том, что комплексность выступает не дополнительной характеристикой, а системообразующим принципом эффективного управления государственными закупками; предложенная модель может быть использована при разработке методических и нормативных документов, а также в образовательных программах подготовки специалистов по государственным закупкам.

Ключевые слова: государственные закупки, механизм управления, комплексный подход, теоретико-методологический подход, структурные элементы механизма, хозяйственный механизм, экономико-инструментальный элемент, эконометрическое моделирование ARDL.

Annotatsiya. Maqola davlat xaridlari tizimini boshqarishning kompleks mexanizmini shakllantirishga doir nazariy-metodologik yondashuvni asoslashga bag'ishlangan. Xo'jalik mexanizmini tadqiq etishning mahalliy ilmiy an'analarga (L.I. Abalkin), K.V. Thai tomonidan xarid faoliyatini tahlil qilishga taklif etilgan tizimli yondashuvga, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining milliy ilmiy adabiyotlari va normativ-huquqiy bazasi — O'RQ-684-son Qonun hamda "Raqqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasiga tayangan holda, muallif davlat xaridlarini boshqarish kompleks mexanizmining tarkibiy elementlarini — tashkiliy-institutsional, normativ-huquqiy, iqtisodiy-instrumental va axborot-tahliliy elementlarni ajratib ko'rsatadi hamda ularning yagona boshqaruv siklidagi funksional vazifalarini ochib beradi. Taklif etilgan model O'zbekiston Respublikasi davlat xaridlari tizimining 2020–2025-yillardagi ma'lumotlari asosida sinovdan o'tkazilgan: xaridlar hajmining 124,1 mlrd so'mdan 293,1 mlrd so'mgacha oshishi, ARDL ekonometrik modeli natijalari ($R^2=0,9372$), shuningdek, iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari ($NPV=153\,627$ mln so'm, $IRR=58,3\%$, $BCR=3,25$) barqaror boshqaruv samarasi mexanizm tarkibiy elementlarining alohida emas, balki o'zaro bog'liq holda faoliyat yuritishi natijasida ta'minlanishini tasdiqlaydi. Xalqaro amaliyot (Jahon banki, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) bilan qiyosiy tahlil taklif etilgan modelning xarid tizimlarini shakllantirish bo'yicha tan olingan tamoyillarga mos kelishini ko'rsatadi. Tadqiqot natijasida komplekslik davlat xaridlarini samarali boshqarishning qo'shimcha xususiyati emas, balki tizimni shakllantiruvchi asosiy tamoyil

ekanligi to'g'risida xulosa qilingan. Taklif etilgan model metodik va normativ hujjatlarni ishlab chiqishda, shuningdek, davlat xaridlari bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashga mo'ljallangan ta'lim dasturlarida qo'llanishi mumkin.

Kalit so'zlar: davlat xaridlari, boshqaruv mexanizmi, kompleks yondashuv, nazariy-metodologik yondashuv, mexanizمنى tarkibiy elementlari, xo'jalik mexanizmi, iqtisodiy-instrumental element, ARDL ekonometrik modellashtirish.

Abstract. The article substantiates a theoretical-methodological approach to forming a comprehensive (integrated) mechanism for managing the public procurement system. Drawing on the domestic tradition of studying the economic management mechanism (L.I. Abalkin) and K.V. Thai's systems approach to procurement activity, as well as on an analysis of national academic literature and Uzbekistan's regulatory framework (Law No. ZRU-684, the "Digital Uzbekistan – 2030" strategy), the author identifies the structural elements of the comprehensive management mechanism – organizational-institutional, regulatory-legal, economic-instrumental, and information-analytical – and reveals their functional roles within a unified management cycle. The proposed model is tested on data from Uzbekistan's public procurement system for 2020–2025: growth in procurement volume from 124.1 to 293.1 billion soums, the results of an ARDL econometric model ($R^2=0.9372$), and economic efficiency indicators (NPV=153,627 million soums, IRR=58.3%, BCR=3.25) confirm that a sustainable managerial effect is achieved specifically through the interconnected, rather than isolated, functioning of the mechanism's structural elements. A comparison with international practice (World Bank, OECD) shows the proposed model's consistency with recognized principles of procurement system design. It is concluded that comprehensiveness is not an additional characteristic but a system-forming principle of effective public procurement management; the proposed model can be used in developing methodological and regulatory documents, as well as in training programs for public procurement specialists.

Keywords: public procurement, management mechanism, integrated (comprehensive) approach, theoretical-methodological approach, structural elements of the mechanism, economic management mechanism, economic-instrumental element, ARDL econometric modeling.

ВВЕДЕНИЕ

Государственные закупки представляют собой один из наиболее значимых инструментов реализации экономической политики государства, обеспечивающий не только удовлетворение общественных потребностей в товарах, работах и услугах, но и стимулирование деловой активности, конкуренции и структурных преобразований в национальной экономике. В Республике Узбекистан, где через систему государственных закупок ежегодно распределяется существенная доля бюджетных средств, повышение эффективности управления этой сферой закреплено в качестве одного из приоритетов государственной экономической политики, что нашло отражение в Законе Республики Узбекистан «О государственных закупках» (ЗРУ-684) и Стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030», утверждённой Указом Президента от 5 октября 2020 года № УП-6079.

Вместе с тем анализ научной литературы и практики реформирования показывает, что предпринимаемые меры по совершенствованию системы государственных закупок носят преимущественно фрагментарный характер: совершенствование методологии определения начальной (максимальной) цены контракта, развитие цифровой платформы *harid.uz*, ужесточение антикоррупционного контроля и повышение квалификации кадров рассматриваются, как правило, как самостоятельные, слабо связанные между собой направления реформы. Подобная разобщённость затрудняет оценку совокупного управленческого эффекта и не позволяет выявить системные резервы повышения эффективности, что актуализирует потребность в теоретико-методологическом подходе, рассматривающем управление государственными закупками как единый, комплексный механизм.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью научного осмысления государственных закупок как целостной управленческой системы, выявления взаимосвязей между её структурными элементами и разработки методологической основы для оценки их совокупной, а не изолированной эффективности. В условиях, когда Узбекистан последовательно наращивает объёмы электронных закупок и внедряет новые инструменты закупочной деятельности, отсутствие единой теоретической модели комплексного механизма управления сдерживает как научное осмысление достигнутых результатов, так и практическую координацию дальнейших реформ.

Целью настоящей статьи является обоснование теоретико-методологического подхода к формированию комплексного механизма управления системой государственных закупок и определение его структурных элементов. Для достижения поставленной цели решаются следующие задачи: систематизация теоретических подходов к определению категории «механизм управления» применительно к сфере государственных закупок; выделение и содержательная характеристика структурных элементов комплексного механизма; разработка критериев и показателей оценки его эффективности; апробация предложенного подхода на эмпирических данных системы государственных закупок Республики Узбекистан.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Категория «механизм управления» имеет продолжительную традицию исследования в отечественной экономической науке. Основы теории хозяйственного механизма были заложены Л.И. Абалкиным (1973), определившим его как сложную, разветвлённую систему планового управления

экономикой с присущими ей формами и методами хозяйствования, экономическими рычагами и способами воздействия на производство; принципиальное значение для настоящего исследования имеет подчёркиваемый Л.И. Абалкиным принцип комплексности – положение о том, что эффективность каждого отдельного элемента механизма возрастает лишь при его включении в целостную систему мер, а не при изолированном применении. Данное теоретико-методологическое положение, сформулированное применительно к экономике в целом, сохраняет свою эвристическую ценность и для анализа более узкой, но структурно аналогичной сферы государственных закупок.

Отдельные элементы механизма управления государственными закупками получили разработку в исследованиях узбекистанских авторов. Б.М. Ганиев (2022), анализируя нормативно-правовую базу электронных закупок, выявляет несоответствие ряда положений подзаконных актов международным стандартам, что указывает на незавершённость нормативно-правового элемента механизма. А.А. Рахимов (2022) и Ж.Ш. Шарипов (2023) обращают внимание на институциональные проблемы – недостаточную координацию между участниками закупочного процесса и невысокий уровень профессиональных компетенций заказчиков, – что характеризует состояние организационно-институционального элемента. А.Б. Исмоилов (2024) рассматривает цифровизацию закупок как инструмент повышения прозрачности бюджетных расходов и указывает на необходимость интеграции электронных систем закупок с финансовыми и контрольными структурами, раскрывая тем самым потенциал информационно-аналитического элемента. Г.Ш. Ахмедова (2023), в свою очередь, исследует готовность участников закупочных процедур к работе в новых условиях, что также относится к организационно-институциональному измерению механизма.

На международном уровне методологическую основу для целостного изучения закупочной деятельности заложил К.В. Thai (2001), предложивший системный подход к исследованию государственных закупок и обосновавший необходимость их комплексного, а не фрагментарного анализа. Рекомендации ОЭСР по государственным закупкам (OECD, 2015) и данные Всемирного банка (World Bank, 2017) закрепляют аналогичное понимание закупочной системы как совокупности взаимосвязанных элементов – нормативных, институциональных и технологических, – эффективность которых определяется степенью их согласованности.

Таким образом, обзор литературы показывает, что, несмотря на достаточно глубокую разработку отдельных элементов механизма управления государственными закупками в отечественных исследованиях и наличие общей теоретико-методологической традиции изучения хозяйственного механизма и системного подхода к

закупочной деятельности, целостная модель комплексного механизма управления, объединяющая организационно-институциональный, нормативно-правовой, экономико-инструментальный и информационно-аналитический элементы в единую систему применительно к условиям Узбекистана, остаётся недостаточно разработанной. Это определяет предмет настоящего исследования.

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Настоящее исследование носит комплексный характер и сочетает качественные методы теоретического анализа с количественной проверкой отдельных положений на эмпирических данных, что соответствует задаче обоснования и апробации теоретико-методологического подхода.

Информационную базу исследования составили: Закон Республики Узбекистан «О государственных закупках» № ЗРУ-684, Указ Президента № УП-6079 «О Стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030», Постановление Президента № ПП-221; работы Л.И. Абалкина и К.В. Thai, определяющие теоретико-методологические основания исследования; научные публикации узбекистанских авторов по отдельным аспектам управления государственными закупками; статистические данные официального портала государственных закупок Республики Узбекистан о динамике объёмов закупок за 2020–2025 гг.; а также аналитические материалы ОЭСР и Всемирного банка по международной практике построения закупочных систем.

Для решения поставленных задач применялись методы системного анализа (декомпозиция механизма управления на структурные элементы и раскрытие связей между ними), сравнительного анализа (сопоставление отечественного и зарубежного опыта построения закупочных систем) и эконометрического моделирования – авторегрессионная модель с распределённым лагом (ARDL) использовалась для количественной оценки связи между показателями функционирования механизма и результативностью закупочной деятельности.

Следует указать на ограничение принятого подхода: используемые эмпирические показатели отражают агрегированный эффект одновременного функционирования всех структурных элементов механизма и не позволяют статистически разграничить вклад каждого отдельного элемента в отдельности; дезагрегированная эконометрическая оценка вклада каждого элемента составляет самостоятельное направление дальнейших исследований и подробнее рассматривается в разделе «Обсуждение».

РЕЗУЛЬТАТЫ

Проведённое исследование позволило получить три группы взаимосвязанных результатов: теоретическую модель структурных элементов комплексного механизма управления государственными закупками; критерии и показатели оценки его эффективности; и

эмпирическое подтверждение предложенного подхода на материалах системы государственных закупок Республики Узбекистан.

Комплексный механизм управления государственными закупками представлен в виде четырёх взаимосвязанных структурных элементов – организационно-институционального, нормативно-правового, экономико-инструментального и информационно-аналитического, – объединённых в единый управленческий цикл по логике «планирование – реализация – контроль – корректировка» (PDCA). Такое построение обеспечивает не механическое суммирование, а взаимное усиление элементов: нормативно-правовой

элемент задаёт границы и правила функционирования системы, организационно-институциональный обеспечивает координацию участников и распределение ответственности, экономико-инструментальный формирует методический инструментарий (методология определения НМЦК, система показателей КРП/ИРП), а информационно-аналитический – посредством цифровой платформы *harid.uz* и эконометрического мониторинга – обеспечивает обратную связь, необходимую для корректировки остальных элементов. Содержательная характеристика элементов представлена в таблице 1.

Таблица 1

Структурные элементы комплексного механизма управления системой государственных закупок

№	Элемент	Функциональное назначение	Основной инструментарий
1	Организационно-институциональный	Координация участников закупочного процесса, распределение полномочий и ответственности	Оператор электронной системы, комиссии по закупкам, программы повышения квалификации
2	Нормативно-правовой	Установление правил и границ функционирования системы, гармонизация с международными стандартами	Закон № ЗРУ-684, подзаконные акты, международные стандарты (ОЭСР)
3	Экономико-инструментальный	Формирование методического инструментария оценки и стимулирования эффективности закупок	Методология НМЦК, система КРП/ИРП, цикл PDCA
4	Информационно-аналитический	Обеспечение прозрачности, сбора данных и обратной связи для корректировки механизма	Платформа <i>harid.uz</i> , эконометрический мониторинг (модель ARDL)

Эмпирическая апробация предложенной модели на данных системы государственных закупок Республики Узбекистан подтверждает её работоспособность. За период 2020–2025 гг. объём государственных закупок вырос со 124,1 до 293,1 млрд сум, что отражает совокупный эффект одновременного совершенствования всех четырёх элементов механизма, а не изолированного улучшения одного из направлений. Построенная эконометрическая модель ARDL, описывающая связь между показателями функционирования

механизма и результативностью закупочной деятельности, демонстрирует высокое качество аппроксимации ($R^2=0,9372$), что свидетельствует об устойчивости выявленной взаимосвязи. Показатели экономической эффективности предложенных в рамках механизма мероприятий – NPV=153 627 млн сум, IRR=58,3%, BCR=3,25 – подтверждают экономическую целесообразность его практического внедрения. Обобщённые показатели представлены в таблице 2.

Таблица 2

Показатели эмпирической апробации комплексного механизма управления

Показатель	Значение	Интерпретация
Рост объёма государственных закупок (2020–2025 гг.)	со 124,1 до 293,1 млрд сум	Совокупный эффект взаимосвязанного функционирования элементов механизма
Коэффициент детерминации модели ARDL	$R^2 = 0,9372$	Высокое качество и устойчивость выявленной эконометрической зависимости
Чистая приведённая стоимость (NPV)	153 627 млн сум	Экономическая целесообразность внедрения механизма
Внутренняя норма доходности (IRR)	58,3%	Существенное превышение порогового значения доходности
Индекс рентабельности затрат (BCR)	3,25	Каждая единица затрат обеспечивает более трёх единиц эффекта

Сопоставление полученных результатов с международной практикой показывает их принципиальную согласованность с признанными подходами к построению закупочных систем. Согласно данным Всемирного банка (World Bank, 2017), охватывающим регуляторные системы 180 стран, устойчивое повышение эффективности закупок достигается именно при сбалансированном развитии нормативной, институциональной и технологической составляющих системы, а не при точечном совершенствовании отдельных процедур; рекомендации ОЭСР (OECD, 2015) формулируют схожий принцип согласованности элементов закупочной системы. Полученные для Узбекистана результаты подтверждают применимость данного принципа и на национальном уровне.

ОБСУЖДЕНИЕ

Полученные результаты позволяют сформулировать несколько содержательных выводов.

Во-первых, предложенная модель комплексного механизма развивает и операционализирует теоретическое положение Л.И. Абалкина о принципе комплексности хозяйственного механизма применительно к конкретной прикладной сфере – государственным закупкам, соединяя его с системным подходом К.В. Thai к анализу закупочной деятельности. Тем самым обеспечивается методологическая преемственность между отечественной традицией исследования хозяйственного механизма и современными представлениями о закупочных системах как объекте комплексного управления.

Во-вторых, полученный эмпирический эффект – рост объёма закупок более чем в 2,3 раза за пять лет при высоком качестве эконометрической аппроксимации ($R^2=0,9372$) – не может быть в полной мере объяснён совершенствованием какого-либо одного элемента механизма в отдельности. Ни одно из рассмотренных в обзоре литературы исследований, посвящённых отдельным направлениям реформы – нормативному, институциональному или цифровому, – не описывает эффект подобного масштаба, что подтверждает выдвинутый в статье тезис: устойчивый управленческий результат достигается именно за счёт взаимного усиления элементов при их согласованном функционировании.

В-третьих, институциональной особенностью узбекистанской модели комплексного механизма управления государственными закупками является её централизованный, программно-директивный характер: согласование элементов механизма обеспечивается последовательными государственными программами и указами, а не преимущественно рыночными механизмами саморегулирования, характерными для отдельных зарубежных юрисдикций. Это обеспечивает управляемость процесса интеграции элементов, однако одновременно повышает требования к качеству межведомственной координации и

методической проработки каждого отдельного элемента механизма.

В-четвёртых, практическая значимость предложенной модели распространяется на несколько групп субъектов: для оператора электронной системы государственных закупок она задаёт приоритеты развития платформы *harid.uz* как информационно-аналитического элемента механизма; для органов, ответственных за нормативное регулирование, – служит основанием для системной, а не точечной гармонизации законодательства; для образовательных программ подготовки специалистов по государственным закупкам – предлагает целостную структуру, объединяющую правовые, организационные, экономические и цифровые компетенции. Настоящее исследование дополняет проведённый автором ранее анализ методологического инструментария управления государственными закупками в условиях цифровой экономики, предлагая для него объединяющую теоретико-методологическую рамку.

Необходимо указать на ограничения проведённого исследования. Используемые эмпирические показатели отражают агрегированный эффект на национальном уровне и не позволяют статистически разграничить вклад каждого отдельного структурного элемента механизма; предложенная модель апробирована на материалах одной страны, что ограничивает возможности её непосредственного переноса на иные институциональные условия без соответствующей адаптации.

Направлением дальнейших исследований может стать дезагрегированная эконометрическая оценка вклада каждого структурного элемента механизма в отдельности, а также сравнительный анализ применимости предложенной модели в иных странах с переходной экономикой.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование позволило обосновать теоретико-методологический подход к формированию комплексного механизма управления системой государственных закупок, объединяющий организационно-институциональный, нормативно-правовой, экономико-инструментальный и информационно-аналитический элементы в единый управленческий цикл. Предложенная модель развивает отечественную традицию исследования хозяйственного механизма (Л.И. Абалкин) и опирается на системный подход к анализу закупочной деятельности (К.В. Thai).

Эмпирическая апробация модели на материалах системы государственных закупок Республики Узбекистан за 2020–2025 гг. подтвердила её работоспособность: рост объёма закупок со 124,1 до 293,1 млрд сум, высокое качество эконометрической модели ARDL ($R^2=0,9372$) и показатели экономической эффективности ($NPV=153\,627$ млн сум, $IRR=58,3\%$, $BCR=3,25$) свидетельствуют о том, что устойчивый управленческий эффект достигается при взаимосвязанном, а не изолированном

функционировании структурных элементов механизма, что согласуется с международной практикой (World Bank, OECD).

Комплексность целесообразно рассматривать не как дополнительную характеристику, а как системообразующий принцип эффективного управления государственными закупками. Предложенная модель может быть использована оператором электронной системы государственных закупок при определении приоритетов развития платформы xarid.uz, органами нормативного регулирования – при системной гармонизации законодательства, а также в образовательных программах подготовки специалистов по государственным закупкам. Дальнейшие исследования целесообразно связать с дезагрегированной эконометрической оценкой вклада каждого элемента механизма в отдельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон Республики Узбекистан от 22 апреля 2021 г. № ЗРУ-684 «О государственных закупках» // Национальная база данных законодательства. – 24.07.2021 г., № 03/21/684/0435.
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 5 октября 2020 г. № УП-6079 «Об утверждении Стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030» и мерах по её эффективной реализации».
3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 7 июля 2023 г. № ПП-221 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы государственных закупок».
4. Официальный портал государственных закупок Республики Узбекистан. – Режим доступа: <https://xarid.uzex.uz> (дата обращения: 22.09.2026).
5. Абалкин Л.И. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества. – М.: Мысль, 1973.
6. Ахмедова Г.Ш. Электронные закупки в Узбекистане: анализ текущего состояния и пути

развития // Финансы и бизнес. – 2023. – № 2. – С. 45–50.

7. Ганиев Б.М. Электронные закупки в Узбекистане: проблемы нормативного регулирования и практического применения // Юридическая мысль. – 2022. – № 1. – С. 11–17.

8. Исмоилов А.Б. Цифровизация государственных закупок как инструмент повышения прозрачности бюджета // Финансы и учёт. – 2024. – № 4. – С. 29–34.

9. Рахимов А.А. Цифровизация государственных закупок: проблемы и перспективы // Экономика и инновационные технологии. – 2022. – № 3. – С. 24–30.

10. Шарипов Ж.Ш. Государственные закупки в Узбекистане: современные вызовы и пути модернизации // Экономика и инновации. – 2023. – № 2(58). – С. 44–52.

11. OECD. Recommendation of the Council on Public Procurement. – Paris: OECD Publishing, 2015.

12. Thai K.V. Public procurement re-examined // Journal of Public Procurement. – 2001. – Vol. 1, No. 1. – P. 9–50.

13. World Bank. Benchmarking Public Procurement 2017: Assessing Public Procurement Regulatory Systems in 180 Economies. – Washington, D.C.: World Bank Group, 2017.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Ризакулов Шерзод Шермуратович Доцент кафедры финансы и цифровой экономики Ташкентского государственного экономического университета / Rizakulov Sherzod Shermuratovich Associate Professor, Department of Finance and Digital Economy, Tashkent State University of Economics / Rizakulov Sherzod Shermuratovich Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Moliya va raqamli iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti
E-mail: sherzod_piter@mail.ru

“REGENERATIV” QISHLOQ XO‘JALIGIDA O‘SIMLIKCHILIK VA CHORVACHILIK INTEGRATSIYASINING TASHKILIY-IQTISODIY SAMARADORLIGI

Hamroqulov Islomjon Qo‘ziboy o‘g‘li

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНТЕГРАЦИИ РАСТЕНИЕВОДСТВА И ЖИВОТНОВОДСТВА В «РЕГЕНЕРАТИВНОМ» СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Хамрокулов Исломжон Кузибой угли

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC EFFICIENCY OF CROP AND LIVESTOCK INTEGRATION IN REGENERATIVE AGRICULTURE

Hamroqulov Islomjon Qo‘ziboy o‘g‘li

Annotatsiya. Ushbu maqolada regenerativ qishloq xo‘jaligi sharoitida o‘simlikchilik va chorvachilik tarmoqlarini integratsiyalashning tashkiliy-iqtisodiy samaradorligi tadqiq etilgan. O‘simlikchilik va chorvachilik o‘rtasidagi o‘zaro resurs almashinuvi, ishlab chiqarish chiqindilaridan qayta foydalanish, tuproq unumdorligini tiklash, ozuqa bazasini mustahkamlash hamda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Integratsiyalashgan xo‘jalik yuritish modeli orqali yer, suv, mehnat va moddiy resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot tannarxini pasaytirish, xo‘jalik daromadlarini diversifikatsiya qilish va iqtisodiy barqarorlikni oshirishning tashkiliy-iqtisodiy jihatlari asoslangan. Shuningdek, regenerativ yondashuvning an‘anaviy qishloq xo‘jaligi tizimiga nisbatan ekologik va iqtisodiy ustunliklari, xususan, organik moddalarning tabiiy aylanishini ta‘minlash, tashqi resurslarga qaramlikni kamaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari o‘simlikchilik va chorvachilikni yagona ishlab chiqarish tizimida uyg‘unlashtirish qishloq xo‘jaligi korxonalarining uzoq muddatli iqtisodiy samaradorligi va resurs barqarorligini ta‘minlashga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: regenerativ qishloq xo‘jaligi, o‘simlikchilik, chorvachilik, integratsiya, tashkiliy-iqtisodiy samaradorlik, resurslardan oqilona foydalanish, tuproq unumdorligi, ozuqa bazasi, ishlab chiqarish xarajatlari, iqtisodiy barqarorlik.

Аннотация. В статье исследуется организационно-экономическая эффективность интеграции растениеводства и животноводства в условиях регенеративного сельского хозяйства. Проанализированы возможности взаимного использования ресурсов между растениеводством и животноводством, повторного использования производственных отходов, восстановления плодородия почв, укрепления кормовой базы и снижения производственных затрат. Обоснованы организационно-экономические аспекты рационального использования земельных, водных, трудовых и материальных ресурсов, снижения себестоимости продукции, диверсификации доходов хозяйств и повышения их экономической устойчивости на основе интегрированной модели ведения сельского хозяйства. Рассмотрены экологические и экономические преимущества регенеративного подхода по сравнению с традиционной системой сельского хозяйства, в том числе обеспечение естественного кругооборота органического вещества, снижение зависимости от внешних ресурсов и повышение эффективности производства. Результаты исследования показывают, что объединение растениеводства и животноводства в единую производственную систему способствует повышению долгосрочной экономической эффективности сельскохозяйственных предприятий и устойчивости их ресурсного потенциала.

Ключевые слова: регенеративное сельское хозяйство, растениеводство, животноводство, интеграция, организационно-экономическая эффективность, рациональное использование ресурсов, плодородие почв, кормовая база, производственные затраты, экономическая устойчивость.

Abstract. This article examines the organizational and economic efficiency of integrating crop and livestock production within regenerative agriculture. The study analyzes opportunities for resource exchange between crop and livestock sectors, the reuse of production residues, restoration of soil fertility, strengthening of the feed base, and reduction of production costs. The organizational and economic aspects of the rational use of land, water, labor, and material resources, reduction of production costs, diversification of farm income, and improvement of economic sustainability through an integrated farming model are substantiated. The study also highlights the environmental and economic advantages of regenerative agriculture compared with conventional farming systems, particularly in terms of maintaining the natural cycling of organic matter, reducing dependence on external inputs, and improving production efficiency. The findings indicate that integrating crop and livestock production within a unified farming system can contribute to the long-term economic efficiency of agricultural enterprises and enhance the sustainability of their resource base.

Keywords: regenerative agriculture, crop production, livestock production, integration, organizational and economic efficiency, rational use of resources, soil fertility, feed base, production costs, economic sustainability.

KIRISH

Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bilan bir vaqtda yer, suv va biologik resurslardan oqilona foydalanish, tuproq unumdorligini saqlash va ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash muhim vazifalardan hisoblanadi. An'anaviy ishlab chiqarish tizimlarida tashqi o'g'itlar, yem-xashak va boshqa moddiy resurslarga yuqori darajada bog'liqlik ishlab chiqarish tannarxining ortishiga olib kelishi mumkin. Shu jihatdan regenerativ qishloq xo'jaligi mavjud resurslarni tiklash va takror ishlab chiqarishga yo'naltirilgan istiqbolli yondashuv sifatida ahamiyat kasb etmoqda.

Regenerativ qishloq xo'jaligining muhim tamoyillaridan biri o'simlikchilik va chorvachilikni yagona ishlab chiqarish tizimiga integratsiyalashdir. Mazkur yondashuvda o'simlikchilikda hosil bo'ladigan ekin qoldiqlari va yem-xashak resurslari chorvachilikda foydalaniladi, chorvachilikda hosil bo'ladigan go'ng va boshqa organik chiqindilar esa qayta ishlanib, ekin maydonlariga organik o'g'it sifatida qaytariladi. Natijada "o'simlikchilik – chorvachilik – organik chiqindilar – tuproq – o'simlikchilik" ko'rinishidagi resurs aylanishi shakllanadi. Regenerativ qishloq xo'jaligi bo'yicha tadqiqotlarda chorvachilik integratsiyasi, kompostlash, ekinlar diversifikatsiyasi va tuproqqa ishlovni kamaytirish oziqa moddalarini aylanishini yaxshilash va tuproq sifatini tiklashga xizmat qiluvchi muhim amaliyotlar sifatida ko'rsatilgan.

Integratsiyaning iqtisodiy mohiyati bir tarmoqning qo'shimcha mahsuloti yoki chiqindisini boshqa tarmoq uchun ishlab chiqarish resursiga aylantirish bilan izohlanadi. Bu jarayon xo'jalikning tashqi resurslarga bog'liqligini kamaytirish imkonini beradi. Masalan, xo'jalikda yetishtirilgan yem-xashak va ekin qoldiqlaridan chorva ozuqasi sifatida foydalanish tashqaridan ozuqa xarid qilish xarajatlarini kamaytiradi. Chorva go'ngini kompost yoki boshqa organik o'g'it shaklida qayta ishlash esa mineral o'g'it xarajatlarining bir qismini ichki resurslar hisobidan qoplash imkoniyatini yaratadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda regenerativ qishloq xo'jaligi sharoitida o'simlikchilik va chorvachilik integratsiyasining tashkiliy-iqtisodiy samaradorligini baholash uchun tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, monografik kuzatuv, iqtisodiy-statistik hamda hisob-kitob usullaridan foydalaniladi. Tadqiqot doirasida

integratsiyalashgan va ixtisoslashgan xo'jalik yuritish tizimlari ishlab chiqarish xarajatlari, mahsulot tannarxi, rentabellik, resurslardan foydalanish samaradorligi, ozuqa bilan o'zini ta'minlash darajasi va tuproq unumdorligini saqlash imkoniyatlari bo'yicha taqqoslanadi. O'simlik qoldiqlarining chorvachilikda ozuqa sifatida ishlatilishi, chorvachilik chiqindilarining organik o'g'it sifatida o'simlikchilikka qaytarilishi va shu asosda yopiq resurs aylanishini shakllantirishning iqtisodiy samarasi alohida baholanadi. Natijalarni umumlashtirishda induksiya, deduksiya va ilmiy abstraksiyalash usullaridan foydalaniladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Birinchidan, Veyssset va hammualliflar aralash o'simlikchilik-chorvachilik xo'jaliklarining iqtisodiy va ekologik samaradorligini ixtisoslashgan xo'jaliklar bilan qiyosiy baholagan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, integratsiyalashgan xo'jaliklarning yalpi marjasi har doim ham ixtisoslashgan xo'jaliklarnikidan yuqori bo'lmas-da, ular ishlab chiqarish resurslari va mahsulotlar narxlaridagi tebranishlarga nisbatan barqarorroq bo'lishi mumkin. Shuningdek, bunday xo'jaliklarda ayrim ishlab chiqarish xarajatlari kamayishi va azot ifloslanishi xavfi pasayishi aniqlangan. Bu holat o'simlikchilik va chorvachilik integratsiyasining iqtisodiy barqarorlikni oshirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, Peyraud, Taboada va Delaby o'simlikchilik va chorvachilikni integratsiyalashgan holda tashkil etish resurslarning ichki aylanishini kuchaytirishi, mineral o'g'itlar va boshqa tashqi resurslarni xarid qilishga bo'lgan ehtiyojni kamaytirishi mumkinligini asoslaydi. Mualliflar bunday tizimlarda ozuqa moddalarining qayta aylanishi yaxshilanishi, yer resurslaridan samaraliroq foydalanilishi hamda iqtisodiy samaradorlik bilan ekologik barqarorlikni uyg'unlashtirish imkoniyati mavjudligini ta'kidlaydi. Mazkur yondashuv regenerativ qishloq xo'jaligining resurslarni qayta tiklash va ichki imkoniyatlardan foydalanish tamoyillariga bevosita mos keladi.

Uchinchidan, Sekaran va hammualliflar integratsiyalashgan o'simlikchilik-chorvachilik tizimlarini oziq-ovqat xavfsizligi, iqtisodiy daromadlilik va ekologik barqarorlik nuqtai nazaridan tahlil qilgan. Ularning xulosalariga ko'ra, integratsiya asosiy ekinlar hosildorligini oshirish, xo'jalik daromadlarini diversifikatsiya qilish, resurslardan foydalanish samaradorligini yaxshilash hamda iqlimiy va bozor

xatarlariga chidamlilikni kuchaytirishi mumkin. Shu bilan birga, bunday tizimlarning samaradorligi bozor sharoitlari, infratuzilma, mehnat resurslari, texnologiyalar va institutsional qo'llab-quvvatlash darajasiga bog'liq.

TAHLIL VA NATIJALAR

Xalqaro tadqiqotlarda mazkur bog'liqlik miqdoriy jihatdan ham tasdiqlangan. Integratsiyalashgan xo'jalik tizimlarini o'rgangan Paramesh va hammualliflar tadqiqotida qariyb 10 tonna organik modda qayta aylantirilgan bo'lib, uning 52 foizga yaqini sut chorvachiligi komponentiga to'g'ri kelgan. Resurslarni xo'jalik ichida qayta aylantirish natijasida 55 kg azot, 17 kg fosfor va 76 kg kaliy qayta ta'minlangan. Bu natija chorvachilik chiqindilarining nafaqat ekologik, balki iqtisodiy qiymatga ega resurs ekanligini ko'rsatadi.

Integratsiyalashgan tizimning yana bir muhim xususiyati daromadlarni diversifikatsiyalash

imkoniyatidir. Faqat bitta turdagi ekin yoki mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashgan xo'jalik bozor narxlar, iqlim sharoiti va hosildorlikdagi o'zgarishlarga nisbatan ko'proq tавakkalchilikka ega bo'ladi. O'simlikchilik bilan bir qatorda chorvachilik, parrandachilik yoki organik o'g'it ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish daromadlarning bir nechta manba hisobidan shakllanishiga yordam beradi. Shanmugam va hammualliflarning (2024) bir gektarlik integratsiyalashgan xo'jalik modelida ekinchilik, bog'dorchilik, qoramolchilik, echkichilik, parrandachilik va vermikompost ishlab chiqarish birlashtirilgan bo'lib, tizim 475 kishi-kun bandlikni ta'minlagan. Tadqiqotda integratsiya sof daromad, foyda-xarajat nisbati va xo'jalik barqarorligini oshiruvchi omil sifatida baholangan.

1-jadval

O'simlikchilik va chorvachilik integratsiyasining ayrim iqtisodiy va regenerativ natijalari⁴¹

Ko'rsatkich	Empirik natija	Tashkiliy-iqtisodiy ahamiyati
Organik moddalarni qayta aylantirish	qariyb 10 t	Chiqindilar ikkilamchi resursga aylanadi
Chorvachilikning organik moddadagi hissasi	52%	Organik o'g'it bazasi kengayadi
Qayta ta'minlangan azot	55 kg N	Mineral o'g'itga ehtiyoj qisqaradi
Qayta ta'minlangan fosfor	17 kg P	Oziqa moddalaridan foydalanish yaxshilanadi
Qayta ta'minlangan kaliy	76 kg K	Ichki resurslardan foydalanish oshadi
Integratsiyalashgan modeldagi bandlik	475 kishi-kun	Qishloq joylarda bandlik va daromad imkoniyati ortadi

Jadval ma'lumotlari o'simlikchilik va chorvachilik integratsiyasining iqtisodiy samarasi faqat mahsulot hajmining oshishi bilan cheklanmasligini ko'rsatadi. Resurslarning qayta aylanishi mineral o'g'it va boshqa tashqi ishlab chiqarish vositalariga ehtiyojning bir qismini ichki manbalar hisobidan qoplashga imkon beradi. Shu bilan birga, qo'shimcha ishlab chiqarish yo'nalishlarining shakllanishi qishloq joylarda bandlik va daromad manbalarini kengaytiradi. Biroq jadvaldagi ko'rsatkichlar xorijiy tajribalar natijalari bo'lib, ularni O'zbekiston sharoitidagi bevosita natija sifatida emas, integratsiyalashgan tizimning iqtisodiy imkoniyatlarini ifodalovchi empirik dalillar sifatida baholash lozim.

O'zbekiston sharoitida mazkur yondashuvni joriy etishda xo'jaliklararo kooperatsiya alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir fermer xo'jaligining bir vaqtning o'zida ham o'simlikchilik, ham chorvachilik bilan shug'ullanishi iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq bo'lmasligi mumkin. Shu sababli o'simlikchilikka ixtisoslashgan xo'jaliklarning ekin qoldiqlari va yem-xashak resurslarini chorvachilik xo'jaliklariga yetkazishi, chorvachilik xo'jaliklarining esa qayta ishlangan organik o'g'itlarni o'simlikchilik

xo'jaliklariga qaytarishi asosida hududiy resurs almashinuvi tizimini shakllantirish mumkin.

Bunday hamkorlik resurslarning yopiq aylanishini alohida xo'jalik chegarasidan hududiy darajaga olib chiqadi. Ilmiy tadqiqotlarda ham ixtisoslashgan o'simlikchilik va chorvachilik xo'jaliklari o'rtasida ozuqa hamda organik o'g'itlar almashinuvini tashkil etish resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish vositalaridan biri sifatida ko'rsatiladi. Integratsiyalashgan tizimlarda xo'jaliklararo aloqalarni rivojlantirish transport, saqlash va qayta ishlash infratuzilmasidan birgalikda foydalanish imkonini ham yaratadi.

Biroq regenerativ modelga o'tish ma'lum tashkiliy va iqtisodiy xarajatlarni talab qiladi. Go'ngni yig'ish va saqlash, kompost tayyorlash, yem-xashakni qayta ishlash, tashish va saqlash infratuzilmasini shakllantirish dastlabki investitsiyalarni talab etadi. Bundan tashqari, fermerlarda yangi ishlab chiqarish tizimlarini boshqarish bo'yicha bilim va amaliy ko'nikmalar yetarli bo'lishi zarur. Shu sababli integratsiyani rivojlantirish moliyaviy rag'batlantirish

⁴¹ Paramesh va boshq. (2021) hamda Shanmugam va boshq. (2024) tadqiqotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

<https://globalsciencehub.uz/index.php/IE/uz>

bilan bir qatorda ilmiy-konsalting va agroservis xizmatlarini ham qamrab olishi lozim.

Integratsiyaning samaradorligini baholashda faqat hosildorlik ko'rsatkichiga tayanish yetarli emas. Ishlab chiqarish tannarxi, tashqi ozuqa va o'g'it xarajatlarining kamayishi, sof daromad, rentabellik, ichki resurslardan foydalanish darajasi, qayta ishlangan organik chiqindilar hajmi, tuproq unumdorligi va bandlik ko'rsatkichlarini kompleks baholash talab etiladi. Bu regenerativ qishloq xo'jaligining ekologik natijalarini iqtisodiy samaradorlik bilan bog'lash imkonini beradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, O'zbekistonda o'simlikchilik va chorvachilik integratsiyasiga asoslangan regenerativ qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun hududlar kesimida resurs salohiyatini baholash, o'simlikchilik va chorvachilik xo'jaliklari o'rtasida kooperatsiyani yo'lga qo'yish, organik chiqindilarni qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish, ushbu loyihalarni imtiyozli moliyalashtirish hamda fermerlarga ilmiy-amaliy maslahat xizmatlarini kengaytirish maqsadga muvofiq. Shuningdek, turli tuproq-iqlim hududlarida pilot integratsiyalashgan xo'jaliklarni tashkil etib, ularning iqtisodiy va ekologik natijalarini an'anaviy ishlab chiqarish tizimlari bilan uzoq muddat davomida taqqoslash zarur.

Xulosa qilib aytganda, o'simlikchilik va chorvachilik integratsiyasi regenerativ qishloq xo'jaligining resurslardan takroriy foydalanish tamoyilini amaliy jihatdan ro'yobga chiqaradi. Mazkur model bir tarmoqda hosil bo'ladigan qo'shimcha mahsulot va chiqindilarni ikkinchi tarmoqning ishlab chiqarish resursiga aylantirib, tashqi resurslarga bog'liqlikni kamaytirish, xarajatlarni maqbullashtirish, daromadlarni diversifikatsiyalash va tuproq unumdorligini tiklash imkonini beradi. O'zbekiston sharoitida esa ushbu tizimning samarali ishlashi xo'jaliklararo kooperatsiya, resurslarning aylanma harakati, qayta ishlash infratuzilmasi, moliyaviy rag'batlantirish va ilmiy-konsalting xizmatlarini o'zaro uyg'unlashtirishga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Khangura R., Ferris D., Wagg C., Bowyer J. (2023). Regenerative Agriculture—A Literature Review on the Practices and Mechanisms Used to Improve Soil Health. *Sustainability*, 15(3), 2338. DOI: 10.3390/su15032338.
2. Shanmugam P.M. et al. (2024). Crop–livestock-integrated farming system: a strategy to achieve synergy between agricultural production, nutritional security, and environmental sustainability. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 8, 1338299. DOI: 10.3389/fsufs.2024.1338299.
3. Paramesh V. et al. (2021). Impact of integrated farming system on residue recycling, nutrient budgeting and soil health. *The Indian Journal of Agricultural Sciences*, 91(1), 44–48. DOI: 10.56093/ijas.v91i1.110923.
4. Kumar S., Bhatt B.P., Dey A., Shivani S., Kumar U., Idris M., Mishra J.S. (2018). Integrated farming system in India: Current status, scope and future prospects in changing agricultural scenario. *The Indian Journal of Agricultural Sciences*, 88(11). DOI: 10.56093/ijas.v88i11.84880.
5. Domínguez-Hernández A. et al. (2025). Impact of the Integration Level in Crop–Livestock Systems on Biomass Production, Nutrient Recycling, and Energy Efficiency. *Biomass*, 5(2), 19. DOI: 10.3390/biomass5020019.
6. U P., Nethra J., Rao M., Varshini P.A. (2025). Regenerative Agriculture and Soil Conservation: A Comprehensive Review. *International Journal of Environment and Climate Change*, 15(3). DOI: 10.9734/IJECC/2025/v15i34774.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Hamroqulov Islomjon Qo'ziboy o'g'li Kasbi tumani fazli qishlog'i Grant o'quv markazida ingliz tili o'qituvchisi / Хамрокулов Исломжон Кузибой угли — преподаватель английского языка в учебном центре «Grant» Касбинского района / Khamroqulov Islomjon— English teacher at the “Grant” Learning Center in Kasbi district.

E-mail: islomjonhamroqulov16@gmail.com

INVESTITSION FAOLIYAT JARAYONIDA IQTISODIY RESURSLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH

Serkayev Sardor Basharovich

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ В ИНВЕСТИЦИОННОМ ПРОЦЕССЕ

Серкаев Сардор Баширович

ECONOMETRIC MODELING OF THE EFFICIENCY OF ECONOMIC RESOURCE UTILIZATION IN THE INVESTMENT PROCESS

Serkaev Sardor Basharovich

Annotatsiya. Mazkur maqolada 2000–2025-yillar davomida Qashqadaryo viloyatida investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlarining o'zgarish dinamikasi kompleks tarzda tahlil qilingan. Tadqiqotda vaqt qatori yondashuvi asosida tendensiyaviy, statistik, qiyosiy va dinamik tahlil usullari qo'llanilib, iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligining uzoq muddatli rivojlanish qonuniyatlari aniqlangan.

Kalit so'zlar. Investitsion faoliyat, iqtisodiy resurslar, iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi, investitsiya samaradorligi, tendensiyaviy tahlil, statistik tahlil, dinamik tahlil, vaqt qatorlari, AR(1) modeli, ekonometrik modellash, prognozlash.

Аннотация. В данной статье проведён комплексный анализ динамики показателей эффективности использования экономических ресурсов в процессе инвестиционной деятельности в Кашкадарьинской области за 2000–2025 годы. В исследовании на основе подхода временных рядов применены методы трендового, статистического, сравнительного и динамического анализа, что позволило выявить долгосрочные закономерности развития эффективности использования экономических ресурсов.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, экономические ресурсы, эффективность использования экономических ресурсов, эффективность инвестиций, трендовый анализ, статистический анализ, динамический анализ, временные ряды, модель AR(1), эконометрическое моделирование, прогнозирование.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the dynamics of indicators of the efficiency of economic resource utilization in the investment activity process in the Kashkadarya Region over the period 2000–2025. Based on a time-series approach, the study employs trend, statistical, comparative, and dynamic analysis methods, which made it possible to identify long-term patterns in the development of the efficiency of economic resource utilization.

Keywords: investment activity, economic resources, efficiency of economic resource utilization, investment efficiency, trend analysis, statistical analysis, dynamic analysis, time series, AR(1) model, econometric modeling, forecasting.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida globallashtirish jarayonlarining jadallashuvi, investitsion faollikning ortishi va raqamli iqtisodiyotning izchil rivojlanishi iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish masalasini davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylantirmoqda. Har qanday mamlakatning barqaror

iqtisodiy o'sishi, ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish, yangi ish o'rinlarini yaratish hamda hududlarning raqobatbardoshligini oshirish investitsion resurslardan oqilona foydalanish darajasiga bevosita bog'liq. Shu sababli investitsion faoliyat samaradorligini baholash, mavjud iqtisodiy resurslarning qay darajada samarali safarbar etilayotganini aniqlash

hamda ularning iqtisodiy natijalarga ta'sirini ekonometrik usullar asosida tahlil qilish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida ham iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, investitsiya muhitini yaxshilash, xususiylar investitsiyalar hajmini kengaytirish, hududlar investitsion jozibadorligini oshirish va iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini yuksaltirish bo'yicha tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatda ishlab chiqarishning texnologik yangilanishi, infratuzilmaning rivojlanishi, innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash hamda investitsion faoliyatni rag'batlantirish bo'yicha qabul qilinayotgan strategik dasturlar iqtisodiy rivojlanishning sifat jihatidan yangi bosqichini shakllantirmoqda. Bunday sharoitda investitsiya hajmi bilan iqtisodiy o'sish, mehnat unumdorligi, kapital qaytimi va resurslardan foydalanish samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni ilmiy asosda aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini baholash faqat statistik ko'rsatkichlarni tahlil qilish bilangina cheklanmay, balki iqtisodiy jarayonlar o'rtasidagi funksional bog'liqliklarni aniqlashni ham talab etadi. Shu nuqtai nazardan ekonometrik modellash usullari investitsiyalar, asosiy kapitalga yo'naltirilgan mablag'lar, mehnat resurslari, ishlab chiqarish fondlari va yakuniy iqtisodiy natijalar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini miqdoriy baholash imkonini beradi. Zamonaviy regressiya modellari, vaqt qatori modellari, panel ma'lumotlar tahlili hamda prognozlash usullari investitsion qarorlarning samaradorligini baholash va istiqboldagi rivojlanish tendensiyalarini aniqlashda muhim ilmiy vosita hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini baholashning nazariy-uslubiy asoslari yoritiladi, resurslardan foydalanish darajasini tavsiflovchi asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimlashtiriladi hamda ular asosida ekonometrik modellar ishlab chiqiladi. Tadqiqot davomida investitsiyalar hajmi, asosiy kapitalga investitsiyalar, mehnat resurslari, ishlab chiqarish quvvatlari va yalpi hududiy mahsulot (yoki yalpi ichki mahsulot) o'rtasidagi bog'liqlik statistik va ekonometrik usullar yordamida tahlil qilinadi. Shuningdek, iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarning elastiklik darajasi baholanib, istiqboldagi rivojlanish tendensiyalari prognoz qilinadi. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati investitsion faoliyat samaradorligini kompleks baholashning ekonometrik yondashuvlarini takomillashtirish, iqtisodiy resurslardan foydalanishning samaradorlik ko'rsatkichlarini aniqlash hamda ularning o'zaro bog'liqligini matematik-statistik usullar asosida asoslab berish bilan belgilanadi. Shu jihatdan, investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini baholash va ekonometrik modellash nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb bo'lib, mamlakatning investitsion

salohiyatini oshirish, iqtisodiy o'sishni jadallashtirish va resurslardan foydalanish samaradorligini yuksaltirishga xizmat qiluvchi ilmiy tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi.

ADABYOTLAR SHARHI

Tashkilotlarda investitsiya faoliyati samaradorligini baholash hamda uning monitoringini tashkil etish masalalari uzoq yillardan buyon mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlarning ilmiy izlanishlarida muhim o'rin egallab kelmoqda. Mazkur yo'nalishdagi nazariy va amaliy yondashuvlar A. Smit, D. Rikardo, J. Keyns, A. Marshall, P. Samuelson, L. Alfaro, B. Fridman, L. Abalkin, A. Dedikov, L. Grigorev, G. Birman, S. Shmidt, I. I. Mazur, V. D. Shapiro, N. G. Olderogge hamda boshqa ko'plab xorijiy olimlarning ilmiy asarlarida keng yoritilgan. [1-4] Ularning tadqiqotlarida investitsiya faoliyatining iqtisodiy mazmuni, samaradorligini baholash mezonlari, monitoring mexanizmlari va investitsion qarorlar qabul qilishning metodologik asoslari atroflicha tahlil qilingan.

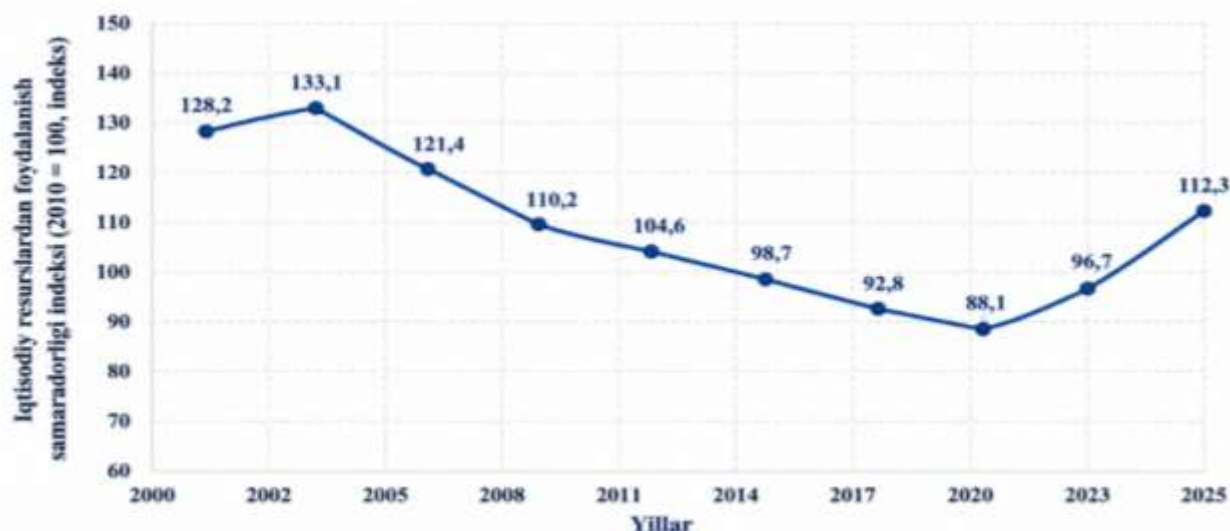
Mazkur yo'nalishda mamlakatimiz iqtisodchi olimlari tomonidan ham salmoqli ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, investitsiya jarayonlarini rivojlantirish, investitsiya faolligini rag'batlantirish mexanizmlari, investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligini baholash hamda tashkilotlarda investitsiya resurslaridan foydalanish natijadorligini oshirish masalalari B. Berkinov, D. G'ozibekov, E. Maxmudov, Sh. Yuldashev, Sh. X. Nazarov, N. N. Oblomuradov, A. A. Sobirov, Sh. Mustafakulov, B. Muminov [5] va boshqa mahalliy olimlarning ilmiy ishlarida o'z aksini topgan. Ushbu tadqiqotlar investitsiya faoliyatini takomillashtirish, iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish va investitsion boshqaruvning zamonaviy mexanizmlarini ishlab chiqishda muhim ilmiy-uslubiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

TADDIQOT METADOLOGIIYASI

Mazkur tadqiqotda investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlari tendensiyaviy, statistik, qiyosiy hamda dinamik tahlil usullari asosida o'rganildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur tadqiqot doirasida 2000–2025-yillar oralig'ida investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichining vaqt bo'yicha o'zgarish dinamikasi tizimli va ekonometrik yondashuv asosida tahlil qilindi [8, 9]. Mazkur tahlil iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligining uzoq muddatli tendensiyalarini aniqlash, investitsiya hajmi, asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar, mehnat resurslari hamda innovatsion faollik kabi omillarning ta'sirini baholash imkonini beradi. Shuningdek, ekonometrik modellar yordamida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligining kelgusidagi rivojlanish yo'nalishlari prognoz qilinib, investitsiya siyosatini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalar shakllantiriladi.

1-rasm. 2000–2025-yillarda investitsion faoliyat jarayonida resurslardan foydalanish samaradorligi dinamikasi (Qashqadaryo viloyati misolida)

Grafik natijalari tahlili shuni ko'rsatadiki, 2000–2025-yillar davomida investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi indeksi notekis dinamikaga ega bo'lgan. Tahlilning dastlabki bosqichida samaradorlik indeksi yuqori qiymatlarni namoyon etgan bo'lsa, keyingi yillarda uning bosqichma-bosqich pasayishi kuzatilgan. Bu holat investitsiya resurslarining tarkibiy o'zgarishi, ishlab chiqarish samaradorligining pasayishi hamda tashqi va ichki iqtisodiy omillar ta'siri bilan izohlanadi. 2020-yilda samaradorlik indeksi eng past darajaga tushgan bo'lsa, 2023–2025-yillarda investitsiya faolligining oshishi, iqtisodiyot tarmoqlarini modernizatsiya qilish va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan islohotlar natijasida ko'rsatkichning tiklanish tendensiyasi kuzatilgan. Mazkur holat investitsiya siyosatining iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishdagi muhim rolini tasdiqlaydi.

2006–2014-yillar davomida investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi nisbatan barqarorlashganligi kuzatildi. Ushbu davrda samaradorlik ko'rsatkichlari ma'lum diapazonda tebranib, investitsiya resurslarini boshqarish va ulardan foydalanish mexanizmlarining barqarorlashuv bosqichiga o'tilganligini ifodalaydi. Mazkur davrda investitsiyalar hajmining oshishi, ishlab chiqarish infratuzilmasining rivojlanishi hamda iqtisodiy resurslardan foydalanishning takomillashuvi natijasida samaradorlik ko'rsatkichlari nisbatan muvozanatlashgan. Shu bilan birga, ayrim yillarda kuzatilgan qisqa muddatli tebranishlar investitsion jarayonlarning makroiqtisodiy omillar, bozor kon'yunkturasi va hududiy rivojlanish xususiyatlariga yuqori darajada bog'liqligini ko'rsatadi.

2015–2020-yillar davri iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligining pasayish tendensiyasi bilan tavsiflanadi. Ayniqsa, 2020-yilda samaradorlik indeksi tahlil qilinayotgan davr bo'yicha eng quyi darajaga tushgan. Mazkur holat investitsiya faolligining sekinlashuvi, ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liq foydalanilmaganligi, resurslar taqsimotidagi nomutanosibliklar hamda global iqtisodiy beqarorlikning

hudud iqtisodiyotiga ta'siri bilan izohlanishi mumkin. Ushbu davr iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha institutsional va investitsion chora-tadbirlarni amalga oshirish zaruratini ko'rsatadi.

2021-yildan boshlab esa iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligida tiklanish va o'sish tendensiyasi kuzatiladi. Xususan, 2021–2025-yillar davomida samaradorlik indeksining bosqichma-bosqich ortishi investitsiya muhitining yaxshilanishi, asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmining kengayishi, ishlab chiqarish jarayonlariga zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi hamda resurslarni boshqarish tizimining takomillashuvi bilan izohlanadi. Natijada, iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi qayta tiklanib, barqaror o'sish bosqichiga o'tgani kuzatiladi. Mazkur tendensiya investitsion siyosatning hudud iqtisodiyoti samaradorligini oshirishdagi muhim ahamiyatini tasdiqlaydi hamda kelgusida ekonometrik prognozlash uchun ishonchli empirik asos yaratadi.[11]

Statistik tahlil natijalari iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligining vaqt davomida o'zgarish tendensiyalarini tasdiqlaydi. Tahlil qilinayotgan davrda iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi indeksining eng yuqori qiymati tadqiqotning dastlabki yillarida, eng quyi qiymati esa 2020-yilda kuzatilgan. Maksimal va minimal qiymatlar o'rtasidagi tafovut resurslardan foydalanish samaradorligining yillar kesimida sezilarli darajada o'zgarib borganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, o'rtacha arifmetik qiymat va median ko'rsatkichlarining bir-biriga yaqinligi ma'lumotlar taqsimotining nisbatan muvozanatli ekanligini hamda keskin chetlanishlar soni ko'p emasligini anglatadi.

Shuningdek, tahlil natijalari dastlabki yillarda iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlarining o'zgaruvchanlik darajasi yuqori bo'lganligini, keyingi yillarda esa tebranish amplitudasi nisbatan kamayib, barqarorlashuv jarayoni kuzatilganligini ko'rsatadi. Bu holat investitsion

faoliyatni boshqarish mexanizmlarining takomillashuvi, investitsiya resurslarini taqsimlash samaradorligining ortishi, ishlab chiqarish jarayonlarida zamonaviy texnologiyalarning keng joriy etilishi hamda hudud iqtisodiyotida institutsional islohotlarning izchil amalga oshirilishi bilan izohlanadi. Natijada, investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi bosqichma-bosqich barqarorlashib, iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi muhim omillardan biriga aylanganligi kuzatiladi.

Umuman olganda, tendensiyaviy tahlil natijalari investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan

foydalanish samaradorligi uzoq muddatli istiqbolda murakkab va bosqichma-bosqich o'zgaruvchi tendensiyaga ega ekanligini ko'rsatdi. Tahlil natijalariga ko'ra, ayrim davrlarda samaradorlik ko'rsatkichlarining pasayishi kuzatilgan bo'lsa-da, keyingi yillarda investitsiya muhitining yaxshilanishi, asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmining ortishi, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish hamda innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi natijasida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligida tiklanish va barqaror o'sish tendensiyasi shakllangan.

1-jadval.

Investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichi uchun tuzilgan vaqti qator modeli⁴²

Tip	Modelning matematik shakli	z-statistika	p-qiymat	R ²
AR(1)	$(IRS_t = 8.214 + 0.938696 \times IRS_{t-1})$	9.767 16.35	<0.00000 <0.000001	0.88

Mazkur natijalar iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini ekonometrik modellashirish, prognozlash hamda hududlarda investitsiya siyosatini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Olingan natijalarga ko'ra, modeldagi avtoregressiv koeffitsient (0,938696) musbat va 1 ga yaqin qiymatga ega bo'lib, bu investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligining joriy davrdagi qiymati avvalgi davr ko'rsatkichiga kuchli darajada bog'liqligini ko'rsatadi. Mazkur natija iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi yuqori darajada inertsion xususiyatga ega ekanligini, ya'ni investitsion jarayonda yuz berayotgan o'zgarishlar qisqa muddatda keskin emas, balki bosqichma-bosqich shakllanishini anglatadi. Bu esa investitsiya siyosatining ta'siri vaqt o'tishi bilan namoyon bo'lishini va iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligida barqaror dinamik tendensiya mavjudligini tasdiqlaydi. Model parametrlarining statistik ahamiyatligi ham yuqori darajada ekanligi aniqlandi. Xususan, z-statistika qiymati 9,767 ga teng bo'lib, p-qiymatning 0,000001 dan kichikligi

avtoregressiv koeffitsientning statistik jihatdan ishonchli ekanligini ko'rsatadi. Demak, model parametrlarining barchasi belgilangan ishonchlik darajasida ahamiyatli bo'lib, olingan natijalar asosida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligining dinamik rivojlanish qonuniyatlari bo'yicha ilmiy xulosalar chiqarish mumkin. Shuningdek, modelning determinatsiya koeffitsienti ($R^2 = 0,86$) yuqori qiymatga ega bo'lib, iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichidagi o'zgarishlarning 86 foizi AR(1) modeli orqali izohlanishini bildiradi. Bu esa modelning empirik ma'lumotlarga mosligi yuqori ekanligini hamda prognozlash imkoniyatlari yetarli darajada ishonchli ekanligini ko'rsatadi. Modelning o'rtacha mutlaq foiz xatoligi ($MAPE = 3,50\%$) 5 foizdan past bo'lgani sababli, model prognoz aniqligi yuqori bo'lgan ekonometrik model sifatida baholanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, qurilgan AR(1) modeli investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi dinamikasini ishonchli tavsiflaydi hamda ushbu ko'rsatkichning qisqa va o'rta muddatli prognozlarini ishlab chiqishda samarali analitik vosita bo'lib xizmat qiladi.

2-jadval.

Investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichining 2026–2030-yillarga prognoz qiymatlari

Ko'rsatkichlar	2026	2027	2028	2029
Iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi indeksi (2010 = 100)	113,84	115,12	116,47	117,95

⁴² Muallif ishlanmasi

Prognoz natijalariga ko'ra, 2026–2030-yillar davomida investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligida barqaror o'sish tendensiyasi kuzatilishi kutilmoqda. Xususan, 2026-yilda iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi indeksi 113,84 ga yetishi prognoz qilinayotgan bo'lsa, 2027-yilda ushbu ko'rsatkich 115,12 ga, 2028-yilda 116,47 ga, 2029-yilda 117,95 ga hamda 2030-yilda 119,38 ga yetishi kutilmoqda. Prognoz natijalari iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligining kelgusi yillarda izchil va barqaror ravishda oshib borishini ko'rsatadi. Mazkur ijobiy tendensiya hududda investitsiya muhitining yanada yaxshilanishi, asosiy kapitalga yo'naltirilayotgan investitsiyalar hajmining ortishi, ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish hamda iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan institutsional islohotlarning izchil amalga oshirilishi bilan izohlanadi. Shu bois, olingan prognoz natijalari investitsion faoliyatni samarali boshqarish, iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanish va hududning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash bo'yicha strategik qarorlar qabul qilishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalariga ko'ra, 2000–2025-yillar davomida investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi notekis dinamikaga ega bo'lib, tahlil davrining ayrim bosqichlarida pasayish tendensiyasi kuzatilgan bo'lsa-da, 2021-yildan boshlab samaradorlik ko'rsatkichlarining tiklanishi va barqaror o'sish tendensiyasi shakllangan. Ushbu holat hududda investitsiya muhitining yaxshilanishi, asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmining ortishi, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish hamda innovatsion texnologiyalarning keng joriy etilishi natijasida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi oshib borayotganligini ko'rsatadi. Qurilgan AR(1) autoregressiv modeli iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligining joriy davrdagi qiymati avvalgi davr ko'rsatkichiga yuqori darajada bog'liqligini tasdiqladi. Model parametrlarining statistik ahamiyatligi, determinatsiya koeffitsientining yuqoriligi ($R^2 = 0,86$) hamda prognoz xatoligining pastligi ($MAPE = 3,50\%$) modelning amaliy jihatdan ishonchli ekanligini va iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini prognozlashda samarali vosita bo'lib xizmat qilishini ko'rsatdi. Prognoz natijalariga ko'ra, 2026–2030-yillarda iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi barqaror o'sish tendensiyasini saqlab qolishi kutilmoqda.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi: investitsiya resurslarini iqtisodiyotning yuqori samaradorlikka ega tarmoqlariga yo'naltirish orqali resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish; investitsion loyihalarni baholash va tanlashda ekonometrik modellarni hamda prognozlash usullaridan keng foydalanish; ishlab chiqarish jarayonlariga innovatsion va resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etishni jadallashtirish; investitsion faoliyat samaradorligini muntazam monitoring qilish va baholashning raqamli axborot tizimlarini

rivojlantirish; hududlar kesimida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini baholash va prognozlash bo'yicha zamonaviy ekonometrik yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish.

Mazkur takliflarning amalga oshirilishi investitsion faoliyat samaradorligini oshirish, iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlash, hududning investitsion jozibadorligini kuchaytirish hamda Qashqadaryo viloyatining uzoq muddatli barqaror iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABYOTLAR

1. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / пер. с англ. проф. Любимова Н. Н. под ред. Куракова Л.П. М.: "Гелиос АРВ", 1999. С. 7.
2. Alfaro L., Rodriguez-Clare A. Multinationals and Linkages: Evidence from Latin America // *Economic*. - 2004. No 4. P. 113–172.
3. Бирман Г., Шмидт С. Экономический анализ инвестиционных проектов М.: - Банки и биржи ЮНИТИ, 1997. – С. 613.
4. Мазур И.И., Шапиро В.Д., Ольдерогге Н.Г. Управление проектами: Учеб. пособие для вузов / Под общ. ред. И.И.Мазура.- М.: ЗАО Издательство "Экономика", 2001. – С. 276.
5. B.V.Berkinov va b.q. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. T.: Iqtisod, 2011. - 128b
6. Махматкулов, Г. Х. (2026). ЭКОНОМЕТРИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ОБЪЕМА РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В ТОРГОВОЙ СИСТЕМЕ. *Инновационная экономика*, 1(1), 179-183. <https://doi.org/10.70769/3030-315X.II.1.1.2026.36>
7. Makhmatkulov, G. (2025). METHODOLOGY DEVELOPMENT RETAIL MARKETING AND TRADING SYSTEM. *Innovation Science and Technology*, 1(12).
8. Холмунинович, М. Ф. (2025). Савдо хизматларини инновацион ривожлантиришнинг асосий индикаторларини кўп вариантли моделлар асосида прогнозилаш. *Рaqамли iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (11), 1296-1304.
9. Maxmatkulov, G. O. X. (2023). Savdo xizmatlari tarmog'ini rivojlantirish masalalariga tizimli yondoshuv. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(10), 175-182
10. Maxmatkulov, G. (2023). Savdo korxonalarining innovatsion faoliyatini ekonometrik modellash tirish. *Iqtisodiyot va ta'lim*, 24(6), 33-38.
11. Kh, G. (2022). Makhmatkulov. Econometric modeling of innovative activities of trading enterprises in a healthy competitive environment. *Экономика и предпринимательство*, 8.
12. Maxmatkulov, G. O. (2022). A complex systemic issue of the development of the network of trade services. *Development and innovations in science*, 1(16), 10-13.
13. Махматкулов, F. (2022). Аҳолига савдо хизматларини инновацион ривожлантириш салоҳиятини баҳолашда тренд моделларини танлаш мезонлари (қашқадарё вилояти мисолида). *Ekonomika i obrazovaniye*, 23(4), 381-386.

14. Jo'rayev, F. D. (2021). Econometric modeling of the development and management of agricultural production based on cluster analysis (on the example of the 584 kashkadarya region). Экономика, (8), 584-590.

15. Jo'rayev, F. (2023). Agroklaster tizimini optimallashtirish usullari: noaniqlikni algoritmi va model yordamida minimallashtirish. Iqtisodiyot va ta'lim, 24(6), 306-314.

16. Rakhimov, A. N. (2026). Sanoat tarmoqlarini rivojlantirishning ilmiy nazariy asoslari va leontyev modelining xususiyatlari. THE INNOVATION ECONOMY, 2(01).

17. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. https://gov.uz/oz/miit/activity_page/investitsiyalar

18. <https://www.investopedia.com/terms/i/irr.asp>.

19. <https://ourworldindata.org/>

20. <https://stat.uz/uz/>

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Serkayev Sardor Basharovich Iqtisodiyot va pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchi / Серкаев Сардор Башарович Независимый исследователь в Университете экономики и педагогики / Serkaev Sardor Basharovich Independent Researcher at the University of Economics and Pedagogy

E-mail: xsattorov908@gmail.com

TEMIR YO‘L YO‘LOVCHI TASHISHIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI BAHOLASH VA OSHIRISH YO‘NALISHLARI

Abdulhamidova Gulhayo Isroiljonovna

НАПРАВЛЕНИЯ ОЦЕНКИ И ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПАССАЖИРСКИХ ПЕРЕВОЗОК НА ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОМ ТРАНСПОРТЕ

Абдулхамидова Гулхаё Исроилжоновна

DIRECTIONS FOR ASSESSING AND IMPROVING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF RAIL PASSENGER TRANSPORTATION

Gulhayo Isroiljonovna Abdulhamidova

Annotatsiya. Maqolada temir yo‘l transportida yo‘lovchi tashish faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholash masalalari tarif daromadlari, tashish hajmi, vagon bandligi, qatnov chastotasi va xarajatlar sig‘imi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik asosida tadqiq etilgan. 2018–2026-yillar bo‘yicha shakllangan ko‘rsatkichlar dinamikasi tahlil qilinib, mahalliy va xalqaro qatnovlarning iqtisodiy natijalari qiyoslangan. 2026-yilda tarif qoplash koeffitsienti mahalliy qatnovlarda 1,358, xalqaro qatnovlarda 2,574 ni tashkil etgani qatnov turlari bo‘yicha differensial boshqaruv zarurligini ko‘rsatadi. Vagonlarning o‘rtacha bandligi 42,0 yo‘lovchidan 34,4 yo‘lovchigacha pasaygani mavjud sig‘imdan foydalanish va qatnov parametrlarini real talabga moslashtirish masalasini dolzarblashtiradi. Tadqiqot natijasida iqtisodiy samaradorlikni omillar tizimi asosida baholash, xarajatlarni tashish o‘lchovlari bo‘yicha me‘yorlashtirish hamda yo‘nalishlar kesimida boshqaruv qarorlarini shakllantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: temir yo‘l transporti, yo‘lovchi tashish, iqtisodiy samaradorlik, tarif qoplash koeffitsienti, vagon bandligi, yo‘lovchi oqimi, ekspluatatsion xarajatlar, qatnov chastotasi, differensial boshqaruv.

Аннотация. В статье исследованы вопросы оценки экономической эффективности пассажирских перевозок на железнодорожном транспорте с учетом взаимосвязи тарифных доходов, объема перевозок, населенности вагонов, частоты движения и затратоемкости. Проанализирована динамика показателей за 2018–2026 годы и сопоставлены экономические результаты внутренних и международных сообщений. В 2026 году коэффициент покрытия тарифами составил 1,358 во внутренних и 2,574 в международных сообщениях, что обосновывает необходимость дифференцированного управления. Снижение средней населенности вагона с 42,0 до 34,4 пассажира указывает на необходимость согласования состава поездов и частоты движения с фактическим пассажиропотоком. Предложен комплексный подход к оценке эффективности, нормированию затрат по измерителям перевозочной работы и формированию управленческих решений по направлениям.

Ключевые слова: железнодорожный транспорт, пассажирские перевозки, экономическая эффективность, тарифное покрытие, населенность вагона, пассажиропоток, эксплуатационные расходы, частота движения, дифференцированное управление.

Abstract. The article examines the economic efficiency of rail passenger transportation through the interrelationship of tariff revenues, traffic volume, coach occupancy, service frequency and cost intensity. The dynamics of indicators for 2018–2026 are analyzed and the economic results of domestic and international services are compared. In 2026, the tariff coverage coefficient reached 1.358 for domestic services and 2.574 for international services, indicating the need for differentiated management by service type. A decline in average coach occupancy from 42.0 to 34.4 passengers highlights the importance of aligning train composition and service frequency with actual passenger demand. The study proposes an integrated factor-based efficiency assessment, normalization of costs by transportation measures, and route-level managerial decision-making.

Keywords: railway transport, passenger transportation, economic efficiency, tariff coverage coefficient, coach occupancy, passenger flow, operating costs, service frequency, differentiated management.

KIRISH

Temir yoʻl transportida yoʻlovchi tashish aholining hududlararo harakatchanligini taʼminlash, iqtisodiy va ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish hamda hududlar oʻrtasidagi transport bogʻliqligini mustahkamlashda muhim oʻrin tutadi. Biroq yoʻlovchi oqimining mavsumiy va hududiy oʻzgaruvchanligi, harakat tarkibidan foydalanish darajasi, qatnovlar chastotasi, tarif siyosati hamda xarajatlar tarkibi yoʻlovchi tashish faoliyatining iqtisodiy natijalariga turlicha taʼsir koʻrsatadi.

Amaliyotda samaradorlikni faqat foyda yoki zarar koʻrsatkichi bilan baholash yetarli emas. Yoʻlovchi tashish ijtimoiy ahamiyatga ega xizmat boʻlgani sababli iqtisodiy natija bilan bir qatorda tashish hajmi, mavjud sigʻimdan foydalanish, tariflarning xarajatlarni qoplash darajasi va xizmat uzluksizligi ham hisobga olinishi lozim. Shu nuqtai nazardan, samaradorlikni shakllantiruvchi omillarni bir tizimda tahlil qilish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi temir yoʻl yoʻlovchi tashish faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholash uslubini takomillashtirish hamda yoʻnalishlar va qatnov turlari kesimida samaradorlikni oshirish boʻyicha ilmiy asoslangan takliflarni shakllantirishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, dinamik qatorlar, iqtisodiy-statistik guruhlash, omilli tahlil va

hisob-kitob usullaridan foydalanildi. Tahlil obyekti sifatida temir yoʻl yoʻlovchi tashish faoliyatining 2018–2026-yillardagi asosiy iqtisodiy va ekspluatatsion koʻrsatkichlari olindi.

Iqtisodiy samaradorlikni baholashda tarif tushumlari va tashish xarajatlari nisbatini ifodalovchi tarif qoplash koeffitsienti markaziy koʻrsatkichlardan biri sifatida qabul qilindi. Ushbu koʻrsatkichni alohida talqin qilish oʻrniga uning shakllanishiga tarif darajasi, yoʻlovchi oqimi, vagon bandligi, qatnov chastotasi va xarajat sigʻimining taʼsiri kompleks koʻrib chiqildi.

Yoʻnalish va poyezdlar kesimida xarajatlarni taqqoslash uchun tashish oʻlchovlariga bogʻlangan meʼyorlashtirish yondashuvi qoʻllanildi. Bu yondashuv qatnovlarning iqtisodiy barqarorligini bir xil mezonlar asosida qiyoslash, zarar keltiruvchi yoʻnalishlarni aniqlash va ularning sabablarini omillar boʻyicha ajratish imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlil natijalari yoʻlovchi tashish samaradorligiga bir vaqtning oʻzida bir nechta omillar taʼsir qilishini koʻrsatdi. Tarif daromadlarining oʻsishi ijobiy natija bersa-da, vagon bandligining pasayishi, ortiqcha sigʻim bilan qatnovlarni tashkil etish yoki xarajatlarning tezroq oʻsishi ushbu taʼsirni kamaytirishi mumkin.

1-jadval.**Tarif daromadlarining oʻsishi**

Koʻrsatkich	Boshlangʻich holat	2026-yil / yakuniy holat	Iqtisodiy talqin
Mahalliy qatnovlarda tarif qoplash koeffitsienti	—	1,358	Tarif tushumlari va xarajatlar nisbatining mahalliy qatnovlar boʻyicha holati
Xalqaro qatnovlarda tarif qoplash koeffitsienti	—	2,574	Mahalliy qatnovlarga nisbatan yuqori qoplash darajasi
Vagonning oʻrtacha bandligi	42,0 yoʻlovchi	34,4 yoʻlovchi	Mavjud sigʻimdan foydalanishni optimallashtirish zarurati

2026-yil holatiga mahalliy qatnovlarda tarif qoplash koeffitsientining 1,358, xalqaro qatnovlarda esa 2,574 boʻlishi qatnov turlari iqtisodiy natijalarining sezilarli farqlanishini koʻrsatadi. Bu farq barcha qatnovlarga bir xil boshqaruv yondashuvini qoʻllash oʻrniga, ularning iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlaridan kelib chiqib differensial qarorlar qabul qilish zarurligini asoslaydi.

Vagonlarning oʻrtacha bandligi 42,0 yoʻlovchidan 34,4 yoʻlovchigacha kamaygan. Ushbu holat qatnovlar soni, poyezd tarkibi va mavjud sigʻimni yoʻlovchi oqimining real hajmi bilan muvofiqlashtirish zarurligini koʻrsatadi. Bandlikning pasayishi bir yoʻlovchiga toʻgʻri keladigan shartli xarajatlarning ortishiga olib kelishi mumkin.

Natijalar samaradorlikni boshqarishda uch yoʻnalishni ajratish imkonini beradi: daromadlarni oshirish, ekspluatatsion xarajatlarni optimallashtirish va mavjud harakat tarkibidan foydalanish intensivligini talabga moslashtirish. Ushbu yoʻnalishlarning birgalikda qoʻllanishi alohida koʻrsatkichni mexanik ravishda yaxshilashdan koʻra barqarorroq natija beradi.

Olingan natijalar temir yoʻl yoʻlovchi tashishida iqtisodiy samaradorlikni yagona koʻrsatkich bilan tavsiflash cheklanganligini koʻrsatadi. Masalan, tarif qoplash koeffitsientining yuqori boʻlishi ijobiy moliyaviy holatni bildirishi mumkin, biroq bu xizmatning ijtimoiy ahamiyati, talabning mavsumiyligi yoki yoʻnalishning strategik zarurligini toʻliq aks ettirmaydi.

Mahalliy va xalqaro qatnovlar o'rtasidagi farq differensial boshqaruv mexanizmini qo'llashni talab qiladi. Tijoriy jihatdan barqaror yo'nalishlarda talab va tarif parametrlarini bozor sharoitiga mos boshqarish maqsadga muvofiq bo'lsa, ijtimoiy ahamiyatga ega qatnovlarda xarajatlarni shaffof hisoblash va ularni moliyalashtirish manbalarini aniq belgilash muhim.

Vagon bandligining pasayishi harakat tarkibini yangilash masalasini ham iqtisodiy mezonlar bilan bog'lash zarurligini ko'rsatadi. Yangi harakat tarkibini xarid qilish yoki mavjud tarkibni kengaytirish to'g'risidagi qarorlar faqat texnik ehtiyojga emas, balki kutilayotgan yo'lovchi oqimi, bandlik, qatnov chastotasi va hayotiy sikl xarajatlariga tayangan holda qabul qilinishi lozim.

Taklif etilayotgan yondashuvning amaliy afzalligi shundaki, u boshqaruv qarorlarini yo'nalishlar va poyezdlar darajasigacha aniqlashtirish imkonini beradi. Natijada qaysi omil – tarif, bandlik, xarajat yoki qatnov parametri – samaradorlikning o'zgarishiga ko'proq ta'sir qilayotganini aniqlash va tegishli chorani tanlash mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Temir yo'l yo'lovchi tashish faoliyatining iqtisodiy samaradorligi tarif daromadlari, tashish hajmi, vagon bandligi, qatnov chastotasi va xarajatlarni tarkibining o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Shu sababli samaradorlikni omillar tizimi asosida baholash maqsadga muvofiq.

2018–2026-yillar tahlili mahalliy va xalqaro qatnovlarning iqtisodiy natijalari o'rtasida farq mavjudligini ko'rsatdi. 2026-yildagi 1,358 va 2,574 tarif qoplash koeffitsientlari qatnov turlari bo'yicha differensial boshqaruvni kuchaytirish zarurligini asoslaydi.

Vagonlarning o'rtacha bandligining 42,0 dan 34,4 yo'lovchigacha pasayishi poyezd tarkibi va qatnov chastotasini real yo'lovchi oqimiga moslashtirish orqali ekspluatatsion xarajatlarni optimallashtirish imkoniyati mavjudligini ko'rsatadi.

Yo'nalishlar va poyezdlar samaradorligini baholashda xarajatlarni tashish o'lchovlari asosida

me'yorlashtirish va bosqichma-bosqich hisoblash zarar keltiruvchi hamda iqtisodiy jihatdan barqaror qatnovlarni ajratish, ularning sabablarini aniqlash va maqsadli boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining transport va temir yo'l transporti sohasini tartibga soluvchi amaldagi normativ-huquqiy hujjatlari.
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Transport sohasi bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar.
3. "O'zbekiston temir yo'llari" AJ. Yo'lovchi tashish va temir yo'l faoliyatiga oid ochiq ma'lumotlar hamda hisobot materiallari.
4. Vuchic V.R. Urban Transit: Operations, Planning, and Economics. John Wiley & Sons, 2005.
5. Button K. Transport Economics. Edward Elgar Publishing, 2010.
6. Nash C. Transport Economics. Edward Elgar Publishing, 2015.
7. Tadqiqot muallifining 2018–2026-yillar bo'yicha temir yo'l yo'lovchi tashish ko'rsatkichlari asosidagi hisob-kitoblari.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Abdulhamidova Gulhayo Isroiljonovna Toshkent davlat transport universiteti, 08.00.03 – Sanoat iqtisodiyoti ixtisosligi bo'yicha mustaqil izlanuvchi / Абдулхамидова Гулхаё Исроилжоновна Ташкентский государственный транспортный университет, независимый соискатель по специальности 08.00.03 – Экономика промышленности / Gulhayo Isroiljonovna Abdulhamidova Tashkent State Transport University, independent researcher in 08.00.03 – Industrial Economics

E-mail: g_abdulhamidova@icloud.com

Mundarija

Turizm xizmatlarida vaqtning boshqarishning xizmat samaradorligi va mijoz qoniqishiga ta'siri.....	5
<i>Malika Saloxidinovna Tolipova</i>	
O'zbekiston moliya bozorida fintex infratuzilmasining tizimli muammolari va uning rivojlanish imkoniyatlari.....	9
<i>Mohinur Shuhratovna Po'latova</i>	
Xizmatlar sohasi samaradorligi va uning aholi farovonligiga ta'sirini kuchaytirish yo'llari.....	13
<i>Zafar Komilovich Raximov</i>	
Ish joylarini optimallashtirish munosabatlarida tashkilotlarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirish.....	20
<i>Jahongir Akram o'g'li Odilov</i>	
Isroil startap ekotizimini boshqarish mexanizmlarining tizimli tahlili va O'zbekiston startap ekotizimini rivojlantirish uchun amaliy saboqlar.....	26
<i>Rustam Ramzovich Abduraupov, Elmurod Shomurod o'g'li Sodiqov</i>	
Bank xizmatlarini rivojlantirishda sun'iy intellektidan foydalanish bo'yicha ilmiy-nazariy qarashlar	36
<i>Aygul Kalmurzayevna Mamutova</i>	
Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi tarmoqlari konvergentsiyasining ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri: Tashkiliy-iqtisodiy tahlil.....	42
<i>Navro'zxon Saloxiddin o'g'li Amonov</i>	
Xitoy-Qirg'iziston-O'zbekiston temir yo'l koridori: Hududlarning iqtisodiy o'sishi va logistik salohiyatiga ta'siri.....	48
<i>Murodjon Umarovich Kurbanbayev</i>	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda xorijiy tajribalar va zamonaviy texnologiyalar.....	54
<i>Shirin Shodmonovna Fayziyeva</i>	
O'zbekistonda uy-joy siyosatini takomillashtirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari.....	62
<i>Shahribonu Anvar qizi Yuldosheva</i>	
Korxonalarda bilim va ko'nikmalarni boshqarishning iqtisodiy samaradorligi.....	66
<i>Ozodjon Shavkat O'g'li Musayev</i>	
Samarqand viloyatida xizmat ko'rsatish sohasini tadbirkorlikni rag'batlantirish va davlat xususiy sheriklik asosida kengaytirish yo'llari.....	71
<i>Diyora Sherzod qizi Sherzodova</i>	
Turizm resurslaridan samarali foydalanish mintaqaviy xizmatlar sohasining barqaror rivojlanishi omili sifatida.....	76
<i>Mustafokhon Abduvosi o'g'li Toshkhujayev</i>	
Xalqaro siyosiy urushlarining jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlariga ta'siri: Makroiqtisodiy tahlil va geosiyosiy xavf-xatarlar.....	80
<i>Эгамберди Остонов</i>	
Саноат корхоналарини барқарор ривожлантиришнинг янги инновацион йўналишлари: Қашқадарё вилояти мисолида таҳлил.....	86
<i>Жамиид Улугбек ўғли Рўзиқулов</i>	
Tijorat bankining ekotizim modeli, boshqaruv arxitekturasini va risklar.....	93
<i>Akram Odilovich Ochilov, Mirzohid Shuxrat o'g'li Raimov</i>	
Savdo tizimining barqarorligini baholashda integral ko'rsatkich va ekonometrik modellarni qo'llash (Qashqadaryo viloyati misolida).....	100
<i>G'olibjon Xolmuminovich Maxmatqulov</i>	
Qishloq xo'jaligi texnikalari bilan ta'minlashni lizing, kredit va o'z mablag'lari hisobiga takomillashtirish (paxtachilik misolida).....	106
<i>Bekzod Bekmatovich Djurayev</i>	
Fermer xo'jaliklari ozuqa bazasi mustahkamligini baholashning integral indeksi: Metodika, Toshkent va Samarqand viloyatlari aprotatsiyasi.....	112
<i>Doston Sobirjon o'g'li Ibodullayev</i>	
Choravonchilik uchun olingan davlat grantlarini hisobga olish.....	121
<i>Alisher Bobaqulovich Ravshanov</i>	
Sun'iy intellekt va big data texnologiyalarining korxona boshqaruvi samaradorligiga ta'siri.....	127
<i>Tokhir Ergashev</i>	
Davlat xaridlari tizimini boshqarishning kompleks mexanizmi: nazariy-metodologik yondashuv.....	131
<i>Sherzod Shermuratovich Rizakulov</i>	

Regenerativ” qishloq xo‘jaligida o‘simlikchilik va chorvachilik integratsiyasining tashkiliy-iqtisodiy samaradorligi.....	137
<i>Islomjon Qo‘ziyoy o‘g‘li Hamroqulov</i>	
Investitsion faoliyat jarayonida iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini ekonometrik modellashirish.....	141
<i>Sardor Basharovich Serkayev</i>	
Temir yo‘l yo‘lovchi tashishida iqtisodiy samaradorlikni baholash va oshirish yo‘nalishlari.....	147
<i>Gulhayo Isroiljonovna Abdulhamidova</i>	

Contents

The impact of time management in tourism services on service efficiency and customer satisfaction <i>Malika Tolipova</i>	5
Systemic challenges and development opportunities of fintech infrastructure in the financial market of Uzbekistan..... <i>Mokhinur Pulatova</i>	9
Ways to improve the efficiency of the service sector and strengthen its impact on population welfare..... <i>Zafar Rakhimov</i>	13
Formation of mechanisms for ensuring organizational economic sustainability under job optimization..... <i>Jakhangir Odilov</i>	20
Analysis of management mechanisms in the israel startup ecosystem and practical lessons for the development of the startup ecosystem of Uzbekistan..... <i>Rustam Abduraupov, Elmurod Sodikov</i>	26
Scientific and theoretical views on the use of artificial intelligence in the development of banking services..... <i>Aygul Mamutova</i>	36
The impact of agricultural sectoral convergence on production efficiency in Kashkadarya region: An organizational-economic analysis..... <i>Navro`zkhon Amonov</i>	42
China–Kyrgyzstan–Uzbekistan railway corridor: Impact on regional economic growth and logistics potential..... <i>Murodjon Kurbanbayev</i>	48
International experience and modern technologies in the development of small business and private entrepreneurship..... <i>Shirin Fayzieva</i>	54
Organizational and economic mechanisms for improving housing policy in Uzbekistan..... <i>Shakhribonu Yuldosheva</i>	62
Economic efficiency of knowledge and skills management in enterprises..... <i>Ozodjon Musayev</i>	66
Ways to expand the service sector in the Samarkand region through entrepreneurship incentives and public-private partnership..... <i>Diyora Sherzodova</i>	71
Effective use of tourism resources as a factor of sustainable development of the regional service sector..... <i>Mustafokhon Toshkhujaev</i>	76
The impact of international political wars on the global economy and international economic relations: Macroeconomic analysis and geopolitical risks..... <i>Egamberdi Ostonov</i>	80
New innovative directions for the sustainable development of industrial enterprises: An analysis based on the case of Kashkadarya region..... <i>Jamshid Roziqulov</i>	86
Ecosystem model of a commercial bank, management architecture and risks..... <i>Akram Ochilov, Mirzohid Raimov</i>	93
Application of an integral indicator and econometric models to assess the stability of the trade system (A case study of the Kashkadarya region)..... <i>Golibjon Makhmatkulov</i>	100
Improving the provision of agricultural machinery through leasing, credit and own funds (the case of cotton farming)..... <i>Bekzod Djurayev</i>	106
Integral index for assessing the strength of the fodder base of farm enterprises: Methodology and approbation in Tashkent and Samarkand regions..... <i>Doston Ibodullayev</i>	112
Recording of state grants received for livestock farming..... <i>Alisher Ravshanov</i>	121
The impact of artificial intelligence and big data technologies on enterprise management efficiency..... <i>Tokhir Kurbanovich Ergashev</i>	127
Comprehensive mechanism for managing the public procurement system: a theoretical-methodological approach.....	131

<i>Sherzod Rizakulov</i>	
Organizational and economic efficiency of crop and livestock integration in regenerative agriculture.....	137
<i>Islomjon Khamrokulov</i>	
Econometric modeling of the efficiency of economic resource utilization in the investment process.	141
<i>Sardor Serkaev</i>	
Directions for assessing and improving the economic efficiency of rail passenger transportation....	147
<i>Gulhayo Abdulhamidova</i>	

Содержание

Влияние управления временем в туристических услугах на эффективность обслуживания и удовлетворенность клиентов.....	5
<i>Малика Салохидиновна Толипова</i>	
Системные проблемы и возможности развития инфраструктуры финтех на финансовом рынке Узбекистана.....	9
<i>Мохинур Шухратовна Пулатова</i>	
Пути повышения эффективности сферы услуг и усиления её влияния на благосостояние населения.....	13
<i>Зафар Комилович Рахимов</i>	
Совершенствование механизмов обеспечения экономической устойчивости организаций в условиях оптимизации рабочих мест.....	20
<i>Жахонгир Акрам угли Одилов</i>	
Анализ механизмов управления израильской стартап-экосистемой и практические уроки для развития стартап-экосистемы Узбекистана.....	26
<i>Рустам Рамзович Абдураунов, Эльмурод Содиков</i>	
Научно-теоретические взгляды на использование искусственного интеллекта в развитии банковских услуг.....	36
<i>Айгуль Калмурзаевна Мамутова</i>	
Влияние конвергенции отраслей сельского хозяйства на эффективность производства в Кашкадарьинской области: Организационно-экономический анализ.....	42
<i>Наврўзхон Салохидинович Амонов</i>	
Железнодорожный коридор Китай–Кыргызстан–Узбекистан: Влияние на экономический рост регионов и их логистический потенциал.....	48
<i>Муроджон Умарович Курбанбаев</i>	
Зарубежный опыт и современные технологии в развитии малого бизнеса и частного предпринимательства.....	54
<i>Ширин Шодмоновна Файзиева</i>	
Организационно-экономические механизмы совершенствования жилищной политики в Узбекистане.....	62
<i>Шахрибону Анвар кизи Юлдошева</i>	
Экономическая эффективность управления знаниями и навыками на предприятиях.....	66
<i>Озоджон Шавкат угли Мусаев</i>	
Пути расширения сферы услуг в Самаркандской области на основе стимулирования предпринимательства и государственно-частного партнёрства.....	71
<i>Диёра Шерзод кизи Шерзодова</i>	
Эффективное использование туристских ресурсов как фактор устойчивого развития регионального сектора услуг.....	76
<i>Мустафохон Абдувоси углу Тошхужаев</i>	
Влияние международных политических войн на мировую экономику и международные экономические отношения: Макроэкономический анализ и геополитические риски.....	80
<i>Эгамберди Останов</i>	
Новые инновационные направления устойчивого развития промышленных предприятий: Анализ на примере Кашкадарьинской области.....	86
<i>Жамишид Улугбек угли Рузикулов</i>	
Экосистемная модель коммерческого банка, архитектура управления и риски.....	93
<i>Акрам Одилович Очилов, Мирзохид Шухрат угли Раимов</i>	
Применение интегрального показателя и эконометрических моделей для оценки устойчивости торговой системы (На примере Кашкадарьинской области).....	100
<i>Голибжон Холмуминович Махматкулов</i>	
Совершенствование обеспечения сельскохозяйственной техникой за счёт лизинга, кредитов и собственных средств (на примере хлопководства).....	106
<i>Бекзод Бекматович Джураев</i>	
Интегральный индекс оценки прочности кормовой базы фермерских хозяйств: Методика и апробация в Ташкентской и Самаркандской областях.....	112
<i>Достон Собиржон угли Ибодуллаев</i>	
Учет государственных грантов, полученных для животноводства.....	121
<i>Алишер Бабакулович Равшанов</i>	
Влияние технологий искусственного интеллекта и big data на эффективность управления предприятием.....	127

Тохир Курбанович Эргашев

Комплексный механизм управления системой государственных закупок: теоретико-методологический подход..... 131

Шерзод Шермуратович Ризакулов

Организационно-экономическая эффективность интеграции растениеводства и животноводства в «Регенеративном» сельском хозяйстве..... 137

Исломжон Кузибой угли Хамрокулов

Эконометрическое моделирование эффективности использования экономических ресурсов в инвестиционном процессе..... 141

Сардор Башарович Серкаев

Направления оценки и повышения экономической эффективности пассажирских перевозок на железнодорожном транспорте..... 147

Гулхаё Исроилжоновна Абдулхамидова

INNOVATION
IQTISODIYOT
ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL

ISSN: 3030-315X

t.me/kstu_uz

Qarshi shahri,
Mustaqillik ko'chasi 225

www.kstu.uz
www.ojs.kstu.uz